

U P S

PONTIFICIA STUDIORVM VNIVERSITAS SALESIANA

Facultas Litterarum Christianarum et Classicarum

LA0110

COMMENTARIJ

**Pontificium Institutum Altioris Latinitatis
ROMAE a.MMVIII**

LA0113. Composizione latina I

(5 ECTS - 3 crediti nel II semestre): Prof. Biagio Amata

Argumenta.

Pars generalis: Doctrina compositionis Latinae apud antiquos et coevos Auctores. Genera scribendi et loquendi. Habilitas linguistica et hermeneutica. Exercitationes: Rudimenta I-II. Vita Caesaris. Iter I-II. C. Nepotis, *Vita Hannibalis*. Sermo I-II. Carmina. Philologia et Rhetorica Latina. Latinitas forensis. Latinitas rustica-Latinitas viva. Latinitas peregrina.

Textus:

Commentarii Professoris. PAREDI A., *Thesaurus*. (Milano, Celuc Libri 1990); TANTUCCI V., *Urbis et orbis lingua* (Bologna, Poseidonia 1996); TERRACINA F., *Grammatica latina* (Vallardi 2004); TRAINA A.– BERTOTTI T., *Sintassi normativa della lingua latina* (Bologna, Cappelli 1998); *Latinitas in tela* (internet) <http://xoomer.alice.it/blasius2/quotidie/index.html>; Ørberg H

I. Habilitas scribendi (die 10.VI. h.9.00)

- a) Sermo, p. 55
- b) Decretum Congregationis (unum ex tribus)
- c) *An Principatus Augusti*, p. 20
vel *Compositionis argumentum nativum*

II. Habilitas loquendi (die 18.VI. h.9.00)

- a) Notiones praecipuae Latinae compositionis (*Praenotanda*, p. 7, 12, 14 (I), [133-138])
- b) *Figurae gorgianae*, p. 44
- c) Discussio de scripta compositione: - aliter dicitur
- pone quaestiones et responsiones

INDEX

BIBLIOGRAPHIA.....	3
Lexica.....	4
Commentarii Latini.....	4

COMPOSITIONIS LATINAE ADVERSARIA	9
M. TERENTI VARRONIS DE LINGUA LATINA LIBER X	10
VSVS.....	16
Rationis ac viae inventio	16
Intellege verte reconverte	18
N.1	18
N.2	19
N.3	20
N.4	21
N.5	22
N.6	24
N.7	25
N.8	26
N.9	27
N.10	28
N.11	29
<i>Exercitia ad compositionem thematicam faciendam</i>	30
<i>Argumenta compositionis</i>	34
<i>Exemplaria (internet): sermo</i>	34
<i>Pontificale Romanum</i>	35
PRAENOTANDA	36
De novis Latinis verbis	37
Orthographia et orthoëpia.....	38
FIGURAE RHETORICAE	40
ORDO VERBORVM	41
FABULARUM HYGINI GENUS	43
Horatius - <i>Sermones</i> (Satire)	51
I – Dedicatio [A Mecenate, la misura delle cose]	51
IV – Pro satira [In difesa della poesia satirica]	52
V – Iter Brundisium [Il viaggio verso Brindisi]	53
IX – Dies infausta [Una giornata nera]	55
FABULARUM PHAEDRI LIBRI V	57
LIBER PRIMUS	57
FAVOLE DI FEDRO - LIBRO I	57
Prologo	57
III. Graculus superbus et pavo	58
IV. Canis per fluvium carnem ferens	58
V. Vacca et capella, ovis et leo	58
VII. Vulpis ad personam tragicam	59
VIII. Lupus et gruis	59
IX. Passer ad leporem consiliator	59
DE IVLIO CAESARE MVLTAE DICVNTVR	60
1. CAESAR FAMAM QVAERIT	60
Pronomina et adiectiva interrogativa	61
ALIA RATIONE DICITVR	62
DE MOLONE dicitur	62
2. CONSTANTIA ET FORTITUDINE	62
3. IN CAPTIVITATE IMPERATOR	64
4. DVM VIGILAT COGITAT	69
5. EPISTVLAE	69
6. NAVIGATVRVS DIRA PROMITTIT	71

7. RES GESTAE BREVITER OMNES NARRANTUR	71
8. PIRATARUM FINIS	72
9. ALEA IACTA EST	72
10. QUAE DEINCEPS GESSERAT	73
11. CRAS PERIBIT	73
12. IDIBUS MARTIIS	74
CORNELI NEPOTIS: HANNIBAL	76
CORNELI NEPOTIS: THEMISTOCLES	81
SALLVSTII: CONIVRATIO CATILINAE	87
Comparatio sermonum BG II 19	107
Evangelium secundum Marcum	109
LINGUAE SYSTEMA LATINVM	118
NOMINATIVVS	118
GENETIVVS	118
DATIVVS	119
ACCVSATIVVS	120
ABLATIVVS	121
Comparatio linguae Italicae (cum Sermone Latino)	126
COMPLEMENTA (EXPANSIONES) ITALICO SERMONE	132
PRAEPOSITIONES LATINAE ET ITALICAE (comparatio)	134
DECLARATIO HOMINIS IURIUM	135
DICHIARAZIONE UNIVERSALE DEI DIRITTI UMANI	135

BIBLIOGRAPHIA

- BERNARDI PERINI G., *L'accento Latino*, Patron, Bologna 1964, 1986⁴
- CANDIDA S., *Famiglie di parole*, Messanae (=Messina) 1941
- CAVALLERO G., *Noli errare*, Augustae Taurinorum (=Torino) 1952
- CHIERCHIA Genn., *Le strutture del linguaggio: semantica*. Il Mulino 1997
- COLLINS J.F., *A Primer of Ecclesiastical Latin*, Cath.Un.Press Am., Vasingtoniae D.C. 1985
- COSERIU Eug., *Linguistica del testo: introduzione ad una ermeneutica del senso*, ed. it. a cura di Donatella Di Cesare, Roma, Carocci 2002.
- DAITZ, Stephen G. *The Pronunciation and Reading of Classical Latin: A Practical Guide. The Living Voice of Greek and Latin Literature*. Guilford, CT: Jeffrey Norton, 1984. [tape]
- ECKERT Günter, *Thema, Rhema und Focus. Eine Studie zur Klassifizierung von indirekten Fragesätze im Lateinischen*. Munster 1992
- EICHENSEER C., *Latinitas viva*, Pars introductoria, Saraviponti (=Saarbrücken) 1982²
- EISENHUT W., *Die Latein. Sprache*, München und Zürich 1985
- GHISELLI A. - CONCIALINI G., *Il libro di Latino*, Teoria, Bari 1991³
- HENDRICKS Rhoda A., *Latin Made Simple*, London 1989
- HOFMANN J.B., *La lingua d'uso Latino*, Patron, Bologna 1980; - Anton Szantyr, *Stilistica latina* (a cura di Alfonso Traina), tr. Camillo Neri; aggiorn. Renato Oniga, revis. indici Bruna Pieri. Bologna, Patron 2002.
- JONES Peter V. - SIDWELL Keith C., *Reading Latin*, Cambridge University Press, 1986¹, 1989
- KLYVE Gregory, *Teach Yourself Latin Grammar* (McGraw-Hill, 2002)
- LA VENCY Marius, *Usus. Grammaire Latine*. Description du Latin classique en vue de la lecture des auteurs, Duculot, Paris 1985
- LECUREUX B., *Cours de Latin Liturgique*, Paris 1984
- MAINGAN A.-NOË P., *De Lingua Latina*. Pour une Grammaire nouvelle du Latin, Bruxelles 1985
- MIR I.M. - CALVANO C., *Via omnibus aperta*, I, Romae 1993
- ØRBERG H.H., *Lingua Latina per se illustrata*, P.I: Familia Romana, P.II: Roma aeterna, Hauniae (=Copenhagen) 1991
- PASQUALE Maurangelo, *Bilychnis*, Sintassi greca e Latina 1-2, Ladisa, Bari 1987-88
- PLEZI Mariana, *Słownik łacińsko-polski*, I-V, PWN Warsz. 1998
- RUBIO L., *Introducción a la sintaxis estructural del Latin*, I. Casos y preposicion, Barcelona 1966, II. La oracion, Barcelona 1976; *Sintaxis estructural del Latin*, Barcelona 1976
- SANDERS Gabriel - VAN UYTFANGHE Marc, *Bibliographie signalétique du Latin des Chrétiens* (=CC Lingua Patrum 1), Turnholt 1989

SANCTIUS Fr., *Minerve ou les causes de la langue Latine* (par Geneviève Clerico), Lille 1982
 SCARPAT G. - GHIZZONI Fl., *Grammatica Latina*, Brescia 1983⁴
 SERBAT G., *Les structures du Latin*, Paris 1975
 SONDEL Janusz, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Krak. 2006
 SPRINGHETTI AE., *Institutiones stili Latini*, Roma 1954; *Latinitas fontium philos. scholasticae*, Romae 1967; *Latinitas fontium iuris canonici*, Romae 1967; *Lexicon linguisticae et philologiae*, Roma 1962 (P. Universitas Gregoriana, IX, [2], Latinitas Perennis, VI.
 TRAINA A. - BERTOTTI T., *Sintassi normativa della lingua Latina*, Bologna 1-2 1965, 3 1966 (I e III 1973 3, II 1969 2); TRAINA A., *L'alfabeto e la pronunzia del Latino*, Bologna 1973⁴; TRAINA A.-BERNARDI PERINI G., *Propedeutica al Latino universitario*, Bononiae 1981³
 VÄÄNÄNEN V., *Introduction au Latin vulgaire*, Paris 1967², tr.it.Bologna 1982³
 VON RABENAU K., *Latinitas Christiana*. Ein lateinisches Lesebuch mit texten aus der Geschichte der christlichen Kirchen. Band I-II, Berlin 1978

Lexica

BACCI A., *Lexicon vocabulorum quae difficilior Latine redduntur*, Romae 1963⁴
 BADELLINO O., *Dizionario italiano-Latino*, Augustae Taurinorum (=Torino) 1964
 BARTAL A., *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*, Lips 1901 (r.Hildesheim 1970)
 BASSOLS DE CLIMENT M., *Glossarium mediae Latinitatis Catalauniae*, Barcinone 1957ss
 BIANCHI E. - LELLI, *Dizionario italiano-Latino*, Firenze 1972
 BLAISE A. *Dictionnaire Latin-Français des Auteurs Chrétiens*, Strasbourg 1954; rev.H.Chirat, Strassburg 1954, Turnholti (=Turnhout) 1967²; - *Lexicon Latinitatis Medii Aevi*, Turnhout 1975, 1988²; *Dictionnaire Latin-français du moyen age*, Tournhout 1975.
 BLATT V.F., *Novum Glossarium mediae Latinitatis*, .DCCC-MCC, Hauniae 1957ss
 CALONGHI F., *Dizionario Latino-italiano*, Augustae Taurinorum (=Torino) 1965
 DU CANGE Charles du Fresne, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, 3 voll., Parisiis 1678; 10 voll., 1883-87 curante Niort, iterum edita a L. FAVRES; Gradecii (Graz) 1954
 EGGER C., *Lexicon nominum virorum et mulierum*, Romae 1963²; ID., *Lexicon nominum [recentiorum] locorum*, Libr.Vat. 1977; ID., *Lexicon nominum [recentiorum] locorum*. Supplem. referens nomina Latina-vulgaria, Libr.Vat. 1985
 FORCELLINI Aeg., *Lexicon totius Latinitatis* 1-6, Patavii 1864-1887⁴ (a Jos. Furlanetto emendatum et a Franc.Corradini et Jos. Perin editum, rist. anast. et append. inedita Perin, Bologna 1965)
 GAFFIOT F., *Dictionnaire illustré Latin-français*, Hachette, Paris 1934 (r.1973)
 GEORGES K.E., *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch* 1-2, Leipzig 1913-1919⁸ = Darmstadt 1976¹⁴
 GLARE P.G.W (ed.), *Oxford Latin Dictionary*, Clarendon Press, Oxford 1968-82
 GRAESSE-BENEDICT-PLECHL, *Orbis Latinus. Lexicon lateinischer geographischer Namen*, Braunschweig 1971
 HAKAMIES R., *Glossarium Latinitatis Medii Aevi Finlandicae*, Helsinki 1958
 HELFER Chr., *Lexicon Auxiliare*, Saarbrücken 1985²
 JOUGAN A., *Ecclesiasticum Latino-Polonicum*, Varsoviae 1994
 KUMANIECKI C., *Latino-Polonicum*, Varsoviae 1993; *Vocabularium Polonico-Latinum* (L.Winniczuk), Varsoviae 1994
 LATHAM R.E., *Dictionary of Medieval Latin from British Sources*, London 1975ss; Revised Medieval Latin Word-List, Londinii (=London) 1965
 LEWIS Ch.-SHORT Ch., *A Latin Dictionary*, Oxonii (=Oxford) 1975
 LUCIANO L.-TRAINA, *Vocabolario italiano-Latino*, Bononiae (=Bologna) 1962
 MARIANO C., *Nuovo dizionario italiano-Latino*, Dante Alighieri, Milano) 1963¹⁷
 MARINER S., *Diccionario Latino*, Madrid 1984ss
 MARIUCCI T., *Novum lexicon Italo-Latinum ad exemplum lexici Bacciani*, Latinitas nova et vetera 1987
 MRINZ O., *Mittelateinische Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahr.*, München 1959ss
 NIERMEYER J.F. van de KIEFT, *Mediae Latinitatis lexicon minus. A medieval Latin french english dictionary*, Leiden 1976
 PERUGINI Ang., *Dizionario italiano-Latino*, Libreria Editrice Vaticana 1976
 STELTEN Leo F., *Dictionary of Ecclesiastical Latin* (Hendrickson Publishers, 1995)
 WINNICZUK L., *Vocabularium Polonico-Latinum*, Varsoviae 1994

Commentarii Latini

LATINITAS: Civitas Vaticana, Romae
 VITA LATINA: Avennionem in Francogallia
 VOX LATINA: Saraviponti

Explicatio terminorum

Nomen dictum quasi notamen, quod nobis vocabulo suo res notas efficiat. Nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit. Propria nomina dicta quia specialia sunt. Unius enim tantum personam significant. Species propriorum nominum quattuor sunt: praenomen, nomen, cognomen, agnomen. Praenomen dictum eo, quod nomini praepositur, ut «Lucius,» «Quintus.» Nomen vocatum, quia notat genus, ut «Cornelius.» Cornelii enim omnes in eo genere. Cognomen, quia nomini coniungitur, ut «Scipio.» Agnomen vero quasi accedens nomen, ut «Metellus Creticus,» quia Cretam subegit. Extrinsecus enim venit agnomen ab aliqua ratione. Cognomentum autem vulgo dictum eo, quod nomini cognitionis causa superadiciatur, sive quod cum nomine est.

Appellativa nomina inde vocantur, quia communia sunt et in multorum significatione consistunt. Haec in viginti octo species dividuntur, ex quibus corporalia dicta, quia vel videntur vel tanguntur, ut «caelum,» «terra.» Incorporalia, quia carent corpus; unde nec videri nec tangi possunt, ut «veritas,» «iustitia.» Generalia, quia multarum rerum sunt, ut «animal.» Nam et homo et equus et avis animal sunt. Specialia, quia partem demonstrant, ut «homo.» Species enim animalium homo. Principalia, quia primam positionem habent, nec aliunde nascuntur, ut «mons,» «fons.» Derivativa eo, quod ex alio nomine deducantur, ut a monte «montanus.» Diminutiva, quia minuunt sensum, ut «Graeculus,» «scholasticulus.» Sono diminutiva, quia sic sonant sicut diminutiva, sed intellectu principalia sunt, ut «tabula,» «fabula.» Tota Graeca, quia ex toto Graece declinantur, ut «Callisto.» Sic enim [et] Graecus et Latinus dicit. Tota Latina, quia ex toto in Latinum vertuntur. Graecus dicit «Odysseus,» Latinus «Ulixes.» Media dicta quia ex parte Graeca sunt, ex parte Latina. Eadem et notha, quia corrumpunt ultimas syllabas manentibus prioribus, ut apud Graecos «Alexandros,» «Menandros»; apud nos «Alexander,» «Menander.» Dicta autem notha, quemadmodum nothus dicitur quisquis de dispari genere nascitur.

Synonyma, hoc est plurinomia, eo quod sit in pluribus nominibus significatio una, ut «terra,» «humus,» «tellus.» Idem enim sunt omnia. Homonyma, hoc est uninomia, eo quod sit in uno nomine significatio plurima, ut «tumulus,» nunc mons brevis, nunc tumens tellus, nunc sepulchrum. Est enim in uno nomine significatio diversa. Relativa dicta eo, quod ad aliam referantur personam, ut «magister,» «dominus,» «pater.» Illa autem quae dicuntur ad aliquid qualiter se habentia, a contraria significatione dicta sunt, ut «dexter.» Dici enim dexter non potest, nisi sinister fuerit. Porro qualitatis nomina ex eo dicta, quia per ea qualis quisque sit ostenditur, ut «sapiens,» «formosus,» «dives.» Quantitatis, quia a mensura trahantur, ut «longus,» «brevis.» Patronymica dicuntur eo, quod trahuntur a patribus, ut «Tydides» Tydei filius, «Aeneius» Aeneae filius, quamvis et a matribus et a maioribus ducantur. Ctetica, id est possessiva, a possessione, ut «Evandrius ensis.» Epitheta, quae Latine adiectiva vel superposita appellantur, eo quod ad implendam sui significationem nominibus adiciantur, ut «magnus,» «doctus.» Adicis ea personis, ut «magnus philosophus,» «doctus homo,» et plenus est sensus. Actualia ab actu descendunt, ut «dux,» «rex,» «cursor,» «nutrix,» «orator.» Gentis a gente veniunt, ut «Graecus,» «Romanus.» Patriae a patria descendunt, ut «Atheniensis,» «Thebanus.» Loci a loco, ut «suburbanus.» Verbalia dicuntur, quia de verbo nascuntur, ut «lector.» Participalia, quae sic sonant sicut participia, ut «legens.» Verbis similia, a verbi similitudine dicta, ut «contemplator.» Nam et verbum est imperativi modi, futuri temporis, et nomen, quia comparisonem recipit. Haec omnes species a nominum appellatione descendunt. Secunda pars nominis comparatio. Comparatio dicta quia ex alterius comparatione alterum praefert. Cuius gradus tres sunt: positivus, comparativus, et superlativus. Positivus dictus quia primus ponitur in comparationis gradu, ut «doctus.» Comparativus ab eo, quod comparatus positivo praefertur illi, ut «doctior»; plus enim novit quam doctus. Superlativus eo, quod comparativo superferatur, ut «doctissimus»; plus enim scit quam doctior.

Genus - Genera dicta sunt quod generent, ut masculinum et femininum. Cetera nomina non sunt genera, sed hoc nominum ratio et auctoritas voluit. Neutrum dictum quia nec hoc est nec illud, id est nec masculinum nec femininum. Commune dictum quia duobus generibus nomen unum communicat, ut «hic» et «haec canis.» Cui contrarium est epicoenon, quia utrumque sexum sub uno genere enuntiat, ut «hic piscis.» Est enim incerti sexus, quod nec natura nec oculis discernitur, sed sensus tantum peritia. Omne genus dictum, quia cunctis generibus servit: masculino et feminino, et neutro et communi et omni. Numerus vocatus quia per eum vel singularia vel pluralia nomina ostenduntur. Figura, quia vel simplicia vel composita sunt.

Casus a cadendo dicti; per eos enim inflexa nomina variantur et cadunt. Nominativus casus dictus quia per eum aliquid nominamus, ut «hic magister.» Genetivus, quia per eum genus cuiuscumque quaerimus, ut «huius magistri filius,» vel quod rem significamus, ut «huius magistri liber.» Dativus, quia per eum nos dare alicui aliquid demonstramus, ut «da huic magistro.» Accusativus, quia per eum aliquem accusamus, ut «accuso hunc magistrum.» Vocativus, quia per eum aliquem vocamus, ut «o magister.» Ablativus, quia per eum nos auferre aliquid cuiquam significamus, ut «aufer a magistro.» Hexaptota nomina dicta eo, quod per sex casus varietates habent, ut est «unus.» Pentaptota, quod tantum in quinque casibus variantur, ut «doctus.» Tetraptota, quod tantum in quattuor casibus declinentur, ut «lateris.» Triptota, quod tantum in tribus, ut «templum.» Diptota, quod tantum in duobus, ut «Iuppiter.» Monoptota, quod uno tantum casu utuntur, ut «frugi.»

Quis, quid, ubi, | quibus auxiliis, | cur, quomodo, quando? Est locutio per hexametrum significata (vulgo: *chi, che cosa, dove, con quali mezzi, perché, in qual modo, quando?*), qua praecipua consilia veneranda docentur in compositione quaque litteraria, scilicet oportet dilucidare personam agentem (quis), actionem quam quis facit vel quae fit (quid), locus in quo quis agit vel actio fit (ubi), media ad exequendam actionem (quibus auxiliis), finem quel consequi quis intendit (cur), rationem ac viam quibus quis agit (quomodo), tempus quod quis adhibet ad actum quodlibet deducendum vel in quo perficit quid sit faciendum (quando). Cicero sententiae auctor est, quam tradit in opere *Rhetoricorum, seu De inventione rhetorica*, quamque Sanctus Thomas Aquinas quoque in opere *Summa Theologiae*, I pars IIae, quaestio VII, articulus III usurpat. Adhuc est quoddam principium quod agit scriptores diurnarios, mutuatis tamen terminis ab Anglico sermone, ita ut Leges quinque w habeatur, scilicet *who?, what?, where?, when?, why?* (*chi?, cosa?, dove?, quando?, perché?*).

COMPUTATRO FAVENTE ET SENECA DOCENTE: NON MULTA SED MULTUM

Cum iam diu ars docendi sermonem Latinum *quiescat in pace* rationeque ac via utatur gramatices deductivae, paucissimis refertae novitatibus, tempus advenit ponendi mentem in certis ac utilibus instrumentis gramaticae dependentiae, quam dicunt, artis docendi brevis, gramatices secundum naturam, quam appellant, ut ad nostrae aetatis rerum adiuncta conformetur neque veluti sacrarium et dogmata habeatur.

At deficientibus huiusmodi libris discipulus quisque incunabulum perficiat ex traditis et veluti canonem interdisciplinarem textus seligat antiquorum mediae aetatis et coevorum auctorum ac ex ipsis systema Latini sermonis sibi ipsi acquirat ut ceteris tradere valeat.

Viene sistematicamente ignorato che gente come Galilei, Kant e Pascoli hanno continuato a servirsi di questa lingua, senza contare la Chiesa cattolica che anche attualmente lo usa, come dimostrato nei riti di questi giorni. *"La discussione si è sempre focalizzata sulla domanda : "a che serve ormai la letteratura degli antichi a fronte della ricchezza dei contenuti dei moderni?", mentre conveniva tener conto della lunghissima vitalità delle due (greco e latino) lingue antiche fattesi moderne tra i moderni. Nei programmi scolastici il latino dei moderni manca del tutto. Forse sarebbe un ricco nutrimento per rinsanguare le nostre scuole"*.

Ma se nei contenuti c'è ancora un fideistico attaccamento agli autori da sempre presentati, minore *resistenza* c'è stata per l'uso del computer.

Nella nostra società non si può più prescindere dall'uso dei nuovi supporti informatici ed anche nella fruizione della tradizione classica, la cui permanenza, dopo essere passata per volumen, codex e liber, è ormai *affidata* alla memoria elettronica, l'uso del computer e di internet risulta essere un sussidio prezioso soprattutto per i giovani che, nella quasi totalità dei casi, hanno particolari abilità in materia. Chi desidera avere una guida ragionata e molto utile a più di 50 siti web, può consultare il libro di Roberto Danese "Weni, Widi, Wici" della casa editrice Guaraldi che, non a caso, porta come sottotitolo: "Per una didattica sostenibile della cultura latina". L'utilizzazione, infatti, degli strumenti informatici per il mondo antico non può non portare ad una didattica efficace, gradevole ed anche allettante. Cito le sue parole a supporto della necessità e dell'utilità di agganciare questi strumenti al nostro insegnamento per contribuire a sollecitare quella famosa motivazione la cui mancanza penalizza tanto il latino: *" Ma il gap immenso che separa l'insegnamento e lo studio dell'antichità classica dalle dinamiche della sua fruizione e della sua rivitalizzazione nel contesto culturale contemporaneo non è solo colpa della miopia (quasi scontata ed al limite della cecità quando si parla di saperi di questo tipo) dei governanti, ma anche e soprattutto della scarsa flessibilità di noi addetti ai lavori. Sì,*

in gran parte è colpa nostra se lo studio delle lingue antiche sta diventando sempre più eterico e inconsistente: per troppi anni abbiamo ingessato l'approccio a queste discipline, illudendoci di essere depositari di un'ineffabilità didattica che poi si è rivelata rigida e veramente obsoleta. Non è affatto scontato che si debbano studiare le stesse cose negli stessi modi in cui lo si faceva venti o cinquanta anni fa; i giovani di oggi non sono necessariamente più impreparati o ignoranti perché sono diversi da quello che eravamo noi alla loro età. Semplicemente l'approccio ai saperi oggi corre a velocità diversa: non sono altre le cose da imparare, ma gli strumenti per impararle sì che lo possono essere, eccome. Non possiamo ostinarci a fare i conti col pallottoliere in un negozio che vende calcolatrici elettroniche. I testi antichi dunque sono ancora vivi e operanti nella nostra cultura. Dobbiamo solo trovare modi più coerenti di studiarli, leggerli, goderli e utilizzarli, senza sottovalutare che le nuove tecnologie ci consentono di lavorare in modo più veloce, efficace e anche, perché no?, divertente. (op. cit. pag.11).

Dopo aver quindi sondato le possibilità offerte dal computer e da internet, sono approdata a questa esperienza che presento e che faccio precedere dagli aspetti rilevanti del progetto

PROGETTO : DE EPHEMERIDE AB EUROPA VENIENTE

GRIGLIA DI PROGETTAZIONE

PROLEMI EMERSI

Necessità di ridefinire modalità, contenuti e finalità dell'insegnamento e dell'apprendimento del latino

Difficoltà se non impossibilità di garantire continuità, coerenza all'intelligenza di una qualsiasi opera latina, di cui si possono presentare solo passi decontestualizzati e dilazionati nelle (poche) ore a disposizione della materia.

Agganciare la didattica del latino alla tecnologia moderna

IDENTIFICAZIONE DEI BISOGNI

Bisogno di motivare gli alunni

Bisogno di avere un rapporto dinamico con la lingua latina in modo da rendere autonomi gli alunni rispetto a qualsiasi scritto latino in cui si dovessero imbattere anche terminate le scuole

Bisogno di entrare in una dimensione europea

Bisogno di favorire l'esposizione in lingua italiana con ricerca lessicale adeguata attraverso contenuti e strumenti stimolanti

Bisogno di limitare la "vocabolario-dipendenza"

DESTINATARI DEL PROGETTO

Alunni che, attraverso qualsiasi metodologia usata, posseggano prerequisiti grammaticali nella conoscenza generale della morfologia e della sintassi

STRUMENTI DI LAVORO O MEZZI DA UTILIZZARE

Computer

Internet

Utilizzo del sito finlandese : www.yleradio1.fi e del sito polacco: www.alcuinus.net .

Chiunque si sia collegato con qualsiasi sito, sa l'abbondanza di possibilità insite, cominciando dagli aenigmata, per potenziare il lessico, alle facetiae, al "fabulam continua..." etc.

ARTICOLAZIONE DEL PROGETTO

Il progetto in questione, *non esclude ma si affianca* ad un normale percorso del programma della classe in oggetto che prevede, oltre alla lettura di autori antichi o moderni, (es. in una terza: brani di Andrea Cappellano, Petrarca etc, in quarta brani di Newton, Galilei etc; in quinta brani di Pascoli, Bandini etc), lo studio dei momenti fondamentale della storia della letteratura latina.

VERIFICHE

Alternate tra quelle “tradizionali” e quelle tratte dai siti

ESEMPIO DI UNA LEZIONE

Brani scelti dagli stessi alunni privi di vocabolario Fonte: (<http://www.alcuinus.net/ephemeris/>)

Varsoviae nata, per rete divulgata, ad omnia scitu digna spectans.

PRINCEPS ECCLESIAE IAM DISCEDIT E TERRIS.

Sine remedio extinguuntur lumina unius ex magnis XX saeculi personis: Ioannis Pauli Secundi, qui Pontifex de iustitia sociali non solum dixit intra Ecclesiam, sed etiam apud Nationes Unitas vehementissime egit nullo metu potentium. Quique tam peritus doctrinarum, quas in praesentia homines sequuntur, fuisse fertur, ut multum habuerit in casu communismi. Primus post D annos haud Italus creatus Papa, ille tamen erat notus ante electionem, et proximus fuit redactioni documentorum illius Concilii Vaticani II. Continua et longissima itinera in terras omnes per omnesque continentes fecit; nihilominus, inter preces fidelium et unanimes hominum laudes, iam relinquit mundum ipsum. In principio septimanae alimentum ei per nasum dari coeptum; extrema unctione iouis die accepta, veneris die, concelebrata cerimonia, altam febrim pati dicebatur. Tam dolorosum genus mortis a populo comparabatur passioni Chisti. Medici aegre agebant, ut Sanctus Pater bene se haberet. Et christiani, post XXVII annos pontificatus eius, recordari debuerunt illius tristissimae formulae, quae est Vacans Sedes Apostolica. Quapropter legatus argentinus in Vaticano, Carolus Custer, ad radiophonicas stationes in urbe Buenos Aires loquens exposuit, Papam in statu gravissimo iam inesse, nihilque fidelibus reliquum praeter orationes ad caelum pro eius salute tollendas. Decessit saturni die vesperi (21:37) pluribus morbis confectus. Nescitur quis sit tanto pontifici successurus. Hoc autem est negotium Collegii Cardenalicii, qui a prima feria laborare incipiet. Sed Carolus Wjotyła semper erit Carolus Wjtyła in historia hominum. Et qui saepe ploravit mundum, saepe a mundo plorabitur. Requiescat in pace simul cum omnibus, qui hodie periere. - cfp

MERCATOR VENETIARUM Septentrioamericana pellicula a Michaeli Radford directa. Cum Al Pacino, Joseph Fiennes, Jeremy Irons, Allan Corduner, Charlie Cox, Mackenzie Crook, Gregor Fisher, Radica Jovicic, Kris Marshall, Zuleikha Robinson, Tony Schiena, John Sessions..

Auctor Michael Radford in pelliculam filmicam reduxit comoediam Wilhelmi Shakespeare, quae "Mercator Venetiarum" appellatur. Haec comoedia, cum iucundum et celebre opus Britannici scriptoris habeatur, post alterum mundi bellum raro in theatris agitur: nam contemptus et ludibrium Iudaei feneratoris Shylock totam narrationem percurrit, quod post terrificam caedem Iudaeorum "Holocauston" denominatam quemvis offendere possit.

In brevi prologo tamen explicat auctor, qui narrationem direxit, Iudaeos in urbe Venetiarum declinante saeculo decimo sexto infames haberi: quibus, si in fide patrum manserant, nihil possidere licebat et solae fenerationi spes lucrandi dabatur.

"Mercator Venetiarum" fabula est, in qua invisi oderunt, quia invisi sunt, amati amant, quia amantur, nec ulla communicatio amoris et odii fieri potest. Fenerator Iudaeus Shylock (in hac pellicula a mirabili Alexandro Pacino actus), a Christianis vexatus et contemptus, ultionem mirabilem invenit, unam libram carnis ex corpore mercatoris Antonii resectae pro debito insoluto postulans; Antonius tantopere amicum Bassanium diligit, ut vitam amittere toleret eius felicitatis gratia; item mutuus amor vinculo coniungit Bassanium eundem et nobilem Portiam.

Omnia circumdant Venetiae, urbs ubi sors uniuscuiusque facillime mutatur et odium insanabile homines dividit, tenebris circumfusa et scortis adnictantibus pullulans, pretiosis vestibibus refulgens.

Plerique diurnarii, qui de hac pellicula opinionem suam scripserunt, nimis similem operae pristinae eam censent et personas nulla ambiguitate praeditas parum credibiles.

Scripsit Herimannus Novocomensis.

TREMUIT VIA LACTEA INGENTI "STELLAE MOTU".

Coeli studiosi admirati sunt vim ingentissimam in extrema Via Lactea ortam a stella quadam dirupta: quae a nobis circiter quinquaginta milia annorum lucis itineris distat. Die XXVII mensis Decembris tam vivida lux radiata est, ut Luna concuteretur et aer terrester collustraretur.

Evenit eruptio, plerumque radiorum "gamma" (id est veementissimi), in superficie stellae neutronibus exstructae, magnetica vi praeditae, cui nomen tributum est SGR 1806-20.

"Numquam tanta vis liberari observata est, postquam Iohannes Keplero 'supernovam' ante CCCC annos conspexit" ait Robertus Fender, universitatis Clausenti (Southampton - UK) studiosus.

Haec stella neutronica, in constellatione Sagittarii, reliquum est sideris gigantei, cuius diametros tantum XX chiliometra extenditur et gyros octo secundis completur.

Quamquam brevissima sit deflagratio, stella emittere radios pergit, qui undis radiophonicorum apparatusum simillimi sunt. *Scripsit Herimannus Novocomensis.*

La comprensione dei brani viene seguita dalla stampa della trasposizione in lingua italiana dei contenuti. E' stimolata anche una discussione sull'adeguatezza delle scelte lessicali operate, sui neologismi latini e/o sulle perifrasi usate per rendere in latino vocaboli moderni. Non è raro il caso che si rifletta sulle notizie o sugli argomenti presenti nel sito. (In questo caso presentato, tratto dal sito polacco, è stato, per esempio, notato ed apprezzato l'inserimento della notizia della morte del Papa come seconda dopo quella del terremoto in Asia ed il "modus" come il paese in cui è nato Giovanni Paolo II l'abbia data rispetto all'abundantia" dei giornali italiani).

Data l'autoreferenzialità che contraddistingue il nostro lavoro, mi astengo dal dare un giudizio sui risultati del lavoro che compio. Posso solo dire che, dopo lo shok iniziale subito dai miei alunni che hanno constatato de visu quanta considerazione goda nel mondo il latino e come possa essere ancora uno strumento di comunicazione tra popoli diversi, l'interesse dimostrato dagli alunni per questa forma di insegnamento è andato sempre crescendo.

COMPOSITIONIS LATINAE ADVERSARIA

Vita Latini sermonis – ait *Cl. Piga* – non a eam loquentibus pendet sed seipsa innititur. Bona quae tradit non facile neque bene per versiones attingi possunt.

Latina **compositio naturae humani sermonis** inquisitionem secumfert, quam inter primos Cratetes declarare conatus est, libertatem professus linguisticam seu consuetudinem, ut

fundamentum et exitum sermonis evolutionis, quippe qui per *anomaliam* magis evolvatur, quam per *analogiam*, inordinata scilicet magis varietate et libertate, quam rationalibus legibus et grammaticalibus codicibus.

Nostra quoque aetate, sermonem litteris traditum comitantur sermo quotidianus, seu vulgaris, ephemeridalis (*giornalistico*), politicalis (*politichese*), multimedialis, publicitarius, ludicus (*sportivo*), scientificus et technicus, impius et malus (*malavitoso*), crypticus (*slang*).¹

Compositio Latina innititur theoria linguistica quae Latinitatem vigentem proclamat aptamque ad novas res exprimendas novis Latinis verbis creatis et adhibitis.

Accedere autem bifariam possumus ad Latinitatem vivam, altera ex parte sermonem Latinum Ciceronis et Caesaris summum facientes eoque uno utentes, altera autem Latinitatem rem esse coevam censentes eamque familiariter adhibentes colloquiis et scriptis. *Omnis lingua usu potius discitur quam per praecepta; id est audiendo, legendo, relegendo, imitationem manu et lingua tentando creberrime* (Comenius); *In omnibus fere minus valent praecepta quam experimenta* (Quintilianus)

Optima Latinitate utendum est rhetoricis legibus adstricta, praetermissis quaestionibus de neologismis suscipiendis. Etenim stoichorum aut epicureorum asseclae alteri sermonem quid natura perfectum et naturalibus innixum legibus in sua evolutione habent, quamque exceptionem vocamus, nonnisi eventum dicunt esse necessarium, ne legibus nimis adstrictus sermo pauperior fiat, alteri autem habent sermonem mere quid conventionale, legibusque severioribus adstrictum, quod per exemplaria et auctoritates edoceri debeat.

Alexandrinorum **formalismus** componendus est cum Pergamensium **realismo**, ut ab enuntiatio ad morphemata perveniatur adque linguae phonemata, potius quam ab phonematibus ad morphemata adque enuntiata²

In omni compositione tria sunt genera necessaria: ordo, iunctura, numerus.

Necesse est compositio multis clausulis concisa subsultet.

Compositio debet esse honesta, iucunda, varia: "Ideoque eruditissimo cuique persuasum est valere eam plurimum non ad delectationem modo sed ad motum quoque animorum: primum quia nihil intrare potest in adfectus quod in aure velut quodam vestibulo statim offendit, deinde quod natura ducimur ad modos. Neque enim aliter eveniret, ut illi quoque organorum soni, quamquam verba non exprimunt, in alios tamen atque alios motus ducerent auditorem. In certaminibus sacris non eadem ratione concitant animos ac remittunt; non eosdem modos adhibent, cum bellicum est canendum et cum posito genu supplicandum est, nec idem signorum concentus est procedente ad proelium exercitu, idem receptui carmen. Pythagoreis certe moris fuit, et cum evigilassent, animos ad lyram excitare, quo essent ad agendum erectiores, et cum somnum peterent ad eandem prius lenire mentes, ut, si quid fuisset turbidiorum cogitationum, componerent. Quod si numeris ac modis inest quaedam tacita vis, in oratione est vehementissima, quantumque interest, sensus idem quibus verbis efferatur, tantum verba eadem qua compositione vel in textu iungantur vel in fine claudantur. Nam quaedam et sententiis parva et elocutione modica virtus haec sola commendat".³

M. TERENTI VARRONIS DE LINGUA LATINA LIBER X

I. In verborum declinationibus disciplina loquendi **dissimilitudinem** an **similitudinem** sequi deberet, multi quaesierunt. Cum ab his ratio quae ab similitudine oriretur vocaretur analogia, reliqua pars appellaretur anomalia: de qua re primo libro quae dicerentur cur dissimilitudinem ducem haberi oporteret, dixi, secundo contra quae dicerentur, cur potius similitudinem conveniret praeponi: quarum rerum quod nec fundamenta, ut debuit, posita ab ullo neque ordo ac natura, ut res postulat, explicita, ipse eius rei formam exponam.

¹ G.L. Beccaria, *I linguaggi settoriali in Italia*, Milano 1988. Animadvertite: **verbum substantivum** = nomen substantivum, nomen adiectivum; **verbum praedicatum** = praedicatum

² Auctoritates licet non sint spernendae, tamen plures non sunt existimandae quam coevae doctrinae, neque consentiendum Sloveno poetae, Iacobo Gallo musico docenti: "*Linguarum non est praestantior ulla Latina, quam quisquis nescit, barbarus ille manet*".

³ Quintilianus, *Institutiones oratoriae* IX 4.1-147 (*de compositione*).

Dicam de quattuor rebus, quae continent declinationes verborum: quid sit simile ac dissimile, quid ratio quam appellant *logon*, quid pro portione quod dicunt *ana logon*, quid consuetudo; quae explicatae declarabunt *analogiam* et anomaliam, unde sit, quid sit, cuius modi sit.

II. De similitudine et dissimilitudine ideo primum dicendum, quod ea res est fundamentum omnium declinationum ac continet rationem verborum. Simile est quod res plerasque habere videtur easdem quas illud cuiusque simile: dissimile est quod videtur esse contrarium huius. Minimum ex duobus constat omne simile, item dissimile, quod nihil potest esse simile, quin alicuius sit simile, item nihil dicitur dissimile, quin addatur quous sit dissimile.

Sic dicitur similis homo homini, equus equo, et dissimilis homo equo: nam similis est homo homini ideo, quod easdem figuras membrorum habent, quae eos dividunt ab reliquorum animalium specie. In ipsis hominibus simili de causa vir viro similior quam vir mulieri, quod plures habent easdem partis; et sic senior seni similior quam puero. Eo porro similiores sunt qui facie quoque paene eadem, habitu corporis, filo: itaque qui plura habent eadem, dicuntur similiores; qui proxime accedunt ad id, ut omnia habeant eadem, vocantur gemini, simillimi.

Sunt qui tris naturas rerum putent esse, simile, dissimile, neutrum, quod alias vocant non simile, alias non dissimile (sed quamvis tria sint simile dissimile neutrum, tamen potest dividi etiam in duas partes sic, quodcumque conferas aut simile esse aut non esse); simile esse et dissimile, si videatur esse ut dixi, neutrum, si in neutram partem praeponderet, ut si duae res quae conferuntur vicinas habent partes et in his denas habeant easdem, denas alias ad similitudinem et dissimilitudinem aequae animadvertendas: hanc naturam plerique subiciunt sub dissimilitudinis nomen.

Quare quoniam fit ut potius de vocabulo quam de re controversia esse videatur, illud est potius advertendum, quom simile quid esse dicitur, cui parti simile dicatur esse (in hoc enim solet esse error), quod potest fieri ut homo homini similis non sit, ut multas partis habeat similis et ideo dici possit similis habere oculos, manus, pedes, sic alias res separatim et una plures.

Itaque quod diligenter videndum est in verbis, quas partis et quot modis oporteat similis habere quae similitudinem habere dicuntur, ut infra apparebit, is locus maxime lubricus est. Quid enim similius potest videri indiligenti quam duo verba haec suis et suis? Quae non sunt, quod alterum significat suere, alterum suem. Itaque similia vocibus esse ac syllabis confitemur, dissimilia esse partibus orationis videmus, quod alterum habet tempora, alterum casus, quae duae res vel maxime discernunt analogias.

Item propinquiora genere inter se verba similem saepe pariunt errorem, ut in hoc, quod nemus, et lepus videtur esse simile, quom utrumque habeat eundem casum rectum; sed non est simile, quod eis certae similitudines opus sunt, in quo est ut in genere nominum sint eodem, quod in his non est: nam in virili genere est lepus, ex neutro nemus; dicitur enim hic lepus et hoc nemus. Si eiusdem generis essent, utrique praeponeretur idem ac diceretur aut hic lepus et hic nemus aut hoc nemus, hoc lepus.

Quare quae et cuius modi sunt genera similitudinum ad hanc rem, perspicendum ei qui declinationes verborum proportionem sintne quaeret. Quem locum, quod est difficilis, qui de his rebus scripserunt aut vitaverunt aut incepterunt neque adsequi potuerunt.

Itaque in eo dissensio neque ea unius modi apparet: nam alii de omnibus universis discriminibus posuerunt numerum, ut Dionysius Sidonius, qui scripsit ea esse septuaginta unum, alii partis eius quae habet casus, cuius eidem hic cum dicat esse discrimina quadraginta septem, Aristocles rettulit in litteras XIII, Parmeniscus VIII, sic alii pauciora aut plura.

Quarum similitudinum si esset origo recte capta et inde orsa ratio, minus erraretur in declinationibus verborum. Quarum ego principia prima duum generum sola arbitror esse, ad quae similitudines exigi oporteat: e quis unum positum in verborum materia, alterum ut in materiae figura, quae ex declinatione fit.

Nam debet esse unum, ut verbum verbo, unde declinetur, sit simile; alterum, ut e verbo in verbum declinatio, ad quam conferetur, eiusdem modi sit: alias enim ab similibus verbis similiter declinantur, ut ab erus ferus, ero fero, alias dissimiliter erus ferus, eri ferum. Cum utrumque et verbum verbo erit simile et declinatio declinationi, tum denique dicam esse simile ac duplicem et perfectam similitudinem habere, id quod postulat analogia.

Sed ne astutius videar posuisse duo genera esse similitudinum sola, cum utriusque inferiores species sint plures, si de his reticueram, ut mihi relinquam latebras, repetam ab origine similitudinum quae in conferendis verbis et inclinandis sequendae aut vitandae sint.

Prima divisio in oratione, quod alia verba nusquam declinantur, ut haec vix mox, alia declinantur, ut ab lima limae, a fero ferebam, et cum nisi in his verbis quae declinantur non possit esse analogia, qui dicit simile esse mox et nox errat, quod non est eiusdem generis utrumque verbum, cum nox succedere debeat sub casuum rationem, mox neque debeat neque possit.

Secunda divisio est de his verbis quae declinari possunt, quod alia sunt a voluntate, alia a natura. Voluntatem appello, cum unus quisvis a nomine aliae rei imponit nomen, ut Romulus Romae; naturam dico, cum universi acceptum nomen ab eo qui imposuit non requirimus quemadmodum is velit declinari, sed ipsi declinamus, ut huius Romae, hanc Romam, hac Roma. De his duabus partibus voluntaria declinatio refertur ad consuetudinem, naturalis ad rationem.

Quare proinde ac simile conferre non oportet ac dicere, ut sit ab Roma Romanus, sic ex Capua dici oportere Capuanus, quod in consuetudine vehementer natat, quod declinantes imperite rebus nomina imponunt, a quibus cum

accepit consuetudo, turbulenta necesse est dicere. Itaque neque Aristarchei neque alii in analogiis defendendam eius susceperunt causam, sed, ut dixi, hoc genere declinatio in communi consuetudine verborum aegrotat, quod oritur e populo multiplici et imperito: itaque in hoc genere in loquendo magis anomalia quam analogia.

Tertia divisio est: quae verba declinata natura; ea dividuntur in partis quattuor: in unam quae habet casus neque tempora, ut docilis et facilis; in alteram quae tempora neque casus, ut docet facit; in tertiam quae utraque, ut docens faciens; in quartam quae neutra, ut docte et facete. Ex hac divisione singulis partibus tres reliquae dissimiles. Quare nisi in sua parte inter se collata erunt verba, si conveniunt, non erit ita simile, ut debeat facere idem. Unius cuiusque partis quoniam species plures, de singulis dicam. Prima pars casualis dividitur in partis duas, in nominatus scilicet et articulos, quod aequè finitum et infinitum est ut hic et quis; de his generibus duobus utrum sumpseris, cum reliquo non conferendum, quod inter se dissimiles habent analogias.

In articulis vix adumbrata est analogia et magis rerum quam vorum; in nominatibus magis expressa ac plus etiam in vocibus ac syllabarum similitudinibus quam in rebus suam optinet rationem. Etiam illud accedit ut in articulis habere analogias ostendere sit difficile, quod singula sint verba, hic contra facile, quod magna sit copia similium nominatum. Quare non tam hanc partem ab illa dividendum quam illud videndum, ut satis sit verecundiae etiam illam in eandem arenam vocare pugnatum.

Ut in articulis duae partes, finitae et infinitae, sic in nominatibus duae, vocabulum et nomen: non enim idem oppidum et Roma, cum oppidum sit vocabulum, Roma nomen, quorum discrimen in his reddendis rationibus alii discernunt, alii non; nos sicubi opus fuerit, quid sit et cur, ascribemus.

Nominatui ut similis sit nominatus, habere debet ut sit eodem genere, specie eadem, sic casu, exitu eodem: specie, ut si nomen est quod conferas, cum quo conferas sit nomen; genere, ut non solum unum sed utrumque sit virile; casu, ut si alterum sit dandi, item alterum sit dandi; exitu, ut quas unum habeat extremas litteras, easdem alterum habeat.

Ad hunc quadruplicem fontem ordines deriguntur bini, uni transversi, alteri directi, ut in tabula solet in qua latrunculis ludunt. Transversi sunt qui ab recto casu obliqui declinantur, ut albus albi albo; directi sunt qui ab recto casu in rectos declinantur, ut albus alba album; utrique sunt partibus senis. Transversorum ordinum partes appellantur casus, directorum genera, utrisque inter se implicatis forma...

Item figura verbi qualis sit refert, quod in figura vocis alias commutatio fit in primo verbo suit modo suit, alias in medio, ut curso cursito, alias in extremo, ut doceo docui, alias communis, ut lego legi. Refert igitur ex quibus litteris quodque verbum constet, maxime extrema, quod ea in plerisque commutatur.

Quare in his quoque partibus similitudines ab aliis male, ab aliis bene quod solent sumi in casibus conferendis, recte an perperam videndum; sed ubicumque commoventur litterae, non solum eae sunt animadvertendae, sed etiam quae proximae sunt neque moventur: haec enim vicinitas aliquantum potest in verborum declinationibus.

In quis figuris non ea similia dicemus quae similis res significant, sed quae ea forma sint, ut eius modi res similis ex instituto significare plerumque soleant, ut tunicam virilem et muliebre dicimus non eam quam habet vir aut mulier, sed quam habere ex instituto debet: potest enim muliebre vir, virilem mulier habere, ut in scaena ab actoribus haberi videmus, sed eam dicimus muliebre, quae de eo genere est quo indutui mulieres ut uterentur est institutum. Ut actor stolam muliebre sic Perpenna et Caecina et Spurinna figura muliebria dicuntur habere nomina, non mulierum.

Flexurae quoque similitudo videnda ideo quod alia verba quam viam habeant ex ipsis verbis, unde declinantur, apparet, ut quemadmodum oporteat uti praetor consul, praetori consuli; alia ex transitu intelleguntur, ut socer macer, quod alterum fit socerum, alterum macrum, quorum utrumque in reliquis a transitu suam viam sequitur et in singularibus et in multitudinis declinationibus. Hoc fit ideo quod naturarum genera sunt duo quae inter se conferri possunt, unum quod per se videri potest, ut homo et equus, alterum sine assumpta aliqua re extrinsecus perspicere non possit, ut equus et equis uterque enim dicitur ab equo.

Quare hominem homini similem esse aut non esse, si contuleris, ex ipsis hominibus animadversis scies; at duo inter se similiter sint longiores quam sint eorum fratres, dicere non possis, si illos breviores cum quibus conferuntur quam longi sint ignores; sic latiorum atque altiorum, item cetera eiusdem generis sine assumpto extrinsecus aliquo perspicere similitudines non possunt. Sic igitur quidam casus quod ex hoc genere sunt, non facile est dicere similis esse, si eorum singulorum solum animadvertas voces, nisi assumpseris alterum, quo flectitur in transeundo vox.

Quod ad nominatum similitudines animadvertendas arbitratus sum satis esse tangere, haec sunt. Relinquitur de articulis, in quibus quaedam eadem, quaedam alia. De quinque enim generibus duo prima habent eadem, quod sunt et virilia et muliebria et neutra, et quod alia sunt ut significant unum, alia ut plura, et de casibus quod habent quinos: nam vocandi voce notatus non est. Proprium illud habent, quod partim sunt finita, et hic haec, partim infinita, ut quis et quae, quorum quod adumbrata et tenuis analogia, in hoc libro plura dicere non necesse est.

Secundum genus quae verba tempora habent neque casus, sed habent personas. Eorum declinatum species sunt sex: una quae dicitur temporalis, ut legebam gemebam, lego, gemo; altera personarum, ut sero meto, seris metis; tertia rogandi, ut scribone legone, scribisne legisne. Quarta respondendi, ut fingo pingo, fingis pingis; quinta optandi, ut dicerem facerem, dicam faciam; sexta imperandi, ut cape rape, capito rapito.

Item sunt declinatum species quattuor quae tempora habent sine personis: in rogando, ut foditurne sereturne, et fodieturne sereturne. Ab respondendi specie eadem figurae fiunt extremis syllabis demptis; optandi species, ut

vivatur ametur, viveretur amaretur. Imperandi declinatus sintne habet dubitationem et eorum sitne haec ratio: paretur pugnetur, parator pugnator.

Accedunt ad has species a copulis divisionum quadrinis: ab infecti et perfecti, ut emo edo, emi edi; ab semel et saepius, ut scribo lego, scriptito lectito; a faciendi et patiendi, ut uro ungo, uror ungor; a singulari et multitudinis, ut laudo culpo, laudamus culpamus. Huius generis verborum cuius species exposui quam late quidque pateat et cuius modi efficiat figuras, in libris qui de formulis verborum erunt diligentius expeditur...

III. Sequitur tertius locus, quae sit ratio pro portione; ea Graece vocatur ana logon; ab analogo dicta analogia. Ex eodem genere quae res inter se aliqua parte dissimiles rationem habent aliquam, si ad eas duas alterae duae res allatae sunt, quae rationem habeant eandem, quod ea verba bina habent eundem logon, dicitur utrumque separatim analogon, simul collata quattuor analogia.

Nam ut in geminis, cum similem dicimus esse Menaechmum Menaechmo, de uno dicimus; cum similitudinem esse in his, de utroque: sic cum dicimus eandem rationem habere assem ad semissem quam habet in argento libella ad simbellam, quid sit analogon ostendimus; cum utrobique dicimus et in aere et in argento esse eandem rationem, tum dicimus de analogia.

Ut sodalis et sodalitas, civis et civitas non est idem, sed utrumque ab eodem ac coniunctum, sic analogon et analogia idem non est, sed item est congeneratum. Quare si homines sustuleris, sodalis sustuleris; si sodalis, sodalitatem: sic item si sustuleris logon, sustuleris analogon; si id, analogian.

Quae cum inter se tanta sint cognatione, debetis subtilius audire quam dici expectare, id est cum dixero quid de utroque et erit commune, ne expectes, dum ego in scribendo transferam in reliquum, sed ut potius tu persequere animo.

Haec fiunt in dissimilibus rebus, ut in numeris si contuleris cum uno duo, sic cum decem viginti: nam quam rationem duo ad unum habent, eandem habent viginti ad decem; in nummis in similibus sic est ad unum victoriatum denarius, sicut ad alterum victoriatum alter denarius; sic item in aliis rebus omnibus pro portione dicuntur ea, in quo est sic quadruplex natura, ut in progenie quomodo est filius ad patrem, est filia ad matrem, et ut est in temporibus merides ad diem, sic media nox ad noctem.

Hoc poetae genere in similitudinibus utuntur multum, hoc acutissime geometrae, hoc in oratione diligentius quam alii ab Aristarcho grammatici, ut cum dicuntur pro portione similia esse amorem amori, dolorem dolori, cum ita dissimile esse videant amorem et amori, quod est alio casu, item dolorem dolori, sed dicunt, quod ab similibus.

Nonnunquam rationes habet implicatas duas, ut sit una directa, altera transversa. Quod dico, apertius sic fiet. Esto sic expositos esse numeros, ut in primo versu sit unum duo quattuor, in secundo decem viginti quadraginta, in tertio centum ducenti quadringenti. In hac formula numerorum duo inerunt quos dixi logoe, qui diuersas faciant analogias: unus duplex qui est in obliquis versibus, quod est ut unus ad duo, sic duo ad quattuor; alter decemplex in directis ordinibus, quod est ut unum ad decem, sic decem ad centum.

Similiter in verborum declinationibus est bivium, quod et ab recto casu declinantur in obliquos et ab recto casu in rectum, ita ut formulam similiter efficiant, quod sit primo versu hic albus, huic albo, huius albi, secundo haec alba, huic albae, tertio hoc album, huic albo, huius albi. Itaque fiunt per obliquas declinationes ex his analogiae hoc genus Albibus Atrius, Albio Atrio, quae scilicet erit particula ex illa binaria, per directas declinationes Albibus Atrius, Albia Atria, quae scilicet denaria, formula analogiarum, de qua supra dixi.

Analogia quae dicitur, eius genera sunt duo: unum deiunctum sic est: ut unum ad duo sic decem ad viginti; alterum coniunctum sic: ut est unum ad duo, sic duo ad quattuor. In hoc quod duo bis dicuntur et tum cum conferimus ad unum et tunc cum ad quattuor, hoc quoque natura dicitur quadruplex.; sic e septem chordis citharae tamen duo dicuntur habere tetrachorda, quod quemadmodum crepat prima ad quartam chordam, sic quarta ad septimam respondet, media est alterius prima, alterius extrema. Medici in aegroto septimos dies qui observant, quarto die ideo diligentius signa morbi advertunt, quod quam rationem habuit primus dies ad quartum eandem praesagit habiturum qui est futurus ab eo quartus, qui est septimus a primo.

Quadruplices deiunctae in casibus sunt vocabulorum, ut rex regi, lex legi, coniunctae sunt triplices in verborum tribus temporibus, ut legebam lego legam, quod quam rationem habet legebam ad lego hanc habet lego ad legam. In hoc fere omnes homines peccant, quod perperam in tribus temporibus haec verba dicunt, cum proportionem volunt pronuntiare.

Nam cum sint verba alia infecta, ut lego et legis, alia perfecta, ut legi et legisti, et debeant sui cuiusque generis in coniungendo copulari, et cum recte sit ideo lego ad legebam, non recte est lego ad legi, quod legi significat quod perfectum: ut haec tutudi pupugi, tundo pungo, tundam pungam, item necatus sum verberatus sum, necor verberor, necabor verberabor, iniuria reprehendant, quod et infecti inter se similia sunt et perfecti inter se, ut tundebam tundo tundam et tutuderam tutudi tutudero; sic amabar amor amabor, et amatus eram amatus sum amatus ero. Itaque inique reprehendunt qui contra analogias dicunt, cur dispariliter in tribus temporibus dicantur quaedam verba, natura cum quadruplex sit analogia.

Id nonnunquam, ut dixi, pauciores videtur habere partes, sic etiam alias pluris, ut cum est: quemadmodum ad tria unum et duo, sic ad sex duo et quattuor, quae tamen quadripartito comprehenditur forma, quod bina ad singula conferuntur; quod in oratione quoque nonnunquam reperietur sic: ut Diomedes confertur Diomedii et Diomedis, sic dicitur ab Hercules Herculi et Herculis.

Et ut haec ab uno capite ac recto casu in duo obliquos discedunt casus, sic contra multa ab duobus capitibus recti casus confluunt in obliquom unum. Nam ut ab his rectis hi Baebiei, hae Baebiae fit his Baebieis, sic est ab his hi Caelii, hae Caeliae his Caeliis. A duobus similibus dissimiliter declinantur, ut fit in his nemus holus, nemora holera. Alia ab dissimilibus similiter declinantur, ut in articulis ab hic iste, hunc istunc.

Analogia fundamenta habet aut a voluntate hominum aut a natura verborum aut a re utraque. Voluntatem dico impositionem vocabulorum, naturam declinationem uocabulorum, quo decurritur sine doctrina. Qui impositionem sequetur, dicet, si simile in recto casu dolus et malus, fore in obliquo dolo et malo; qui naturam sequetur, si sit simile in obliquis Marco Quinto, fore ut sit Marcus Quintus; qui utrumque sequetur, dicet si sit simile, transitus ut est in servus serve, fore ut sit item cervus cerve. Commune omnium est, ut quattuor figurae vocis habeant proportionem declinatus.

Primum genus est ortum ab similitudine in rectis casibus, secundum ab similitudine quae est in obliquis, tertium ab similitudine quae est in transitibus de casu in casum. Primo genere ab imposito ad naturam proficiscimur, in secundo contra, in tertio ab utroque. Quocirca etiam hoc tertium potest bifariam divisum tertium et quartum dici, quod in eo vel prosus et rursus potest dici.

Qui initia faciet analogiae impositiones, ab his obliquas figuras declinare debet; qui naturam, contra; qui ab utraque, reliquas declinationes ab eiusmodi transitibus. Impositio est in nostro dominatu, nos in naturae: quemadmodum enim quisque volt, imponit nomen, at declinat, quemadmodum volt natura.

Sed quoniam duobus modis imponitur vocabulum aut re singulari aut multitudine, singulari, ut cicer, multitudinis, ut scalae, nec dubium est, quin ordo declinatum, in quo res singulares declinabuntur solae, ab singulari aliquo casu proficiscatur, ut cicer ciceri ciceris, item contra in eo ordine, qui multitudinis erit solum, quin a multitudinis aliquo casu ordiri conueniat, ut scalae scalis scalas: aliud videndum est, cum duplex natura copulata ac declinatum bini fiant ordines, ut est Mars Martes, unde tum ratio analogiae debeat ordiri, utrum ab singulari re in multitudinem an contra.

Neque enim si natura ab uno ad duo pervenit, idcirco non potest apertius esse in docendo posterius, ut inde incipias, ut quid sit prius ostendas. Itaque et hi qui de omni natura disputant atque ideo vocantur physici, tamen ex his ab universa natura profecti retro quae essent principia mundi ostendunt. Oratio cum ex litteris constet, tamen ex ea grammatici de litteris ostenderunt.

Quare in demonstrando, quoniam potius proficisci oportet ab eo quod apertius est quam ab eo quod prius est et potius quam a corrupto principio ab incorrupto, ab natura rerum quam ab libidine hominum, et Haec tria quae sequenda magis sunt minus sunt in singularibus quam in multitudinis, a multitudine commodius potest ordiri, quod in his principiis minus rationis verbis fingendis. Verborum formas facilius ex multitudinis singularis videri posse quam ex singularibus multitudinis haec ostendunt: trabes trabs, duces dux.

Videmus enim ex his verbis trabes duces de extrema syllaba E litteram exclusam et ideo in singulari factum esse trabs dux. Contra ex singularibus non tam videmus quemadmodum facta sint ex B et S trabs et ex C et S dux.

Si multitudinis rectus casus forte figura corrupta erit, id quod accidit raro, prius id corrigemus quam inde ordiemur; ab obliquis adsumere oportet figuras eas quae non erunt ambiguae, sive singulares sive multitudinis, ex quibus id, cuius modi debent esse, perspicui possit.

Nam nonnunquam alterum ex altero videtur, ut Chrysippus scribit, quemadmodum pater ex filio et filius ex patre, neque minus in fornicibus propter sinistram dextra stat quam propter dextram sinistra. Quapropter et ex rectis casibus obliqui et ex obliquis recti et ex singularibus multitudinis et ex multitudinis singulares nonnunquam recuperari possunt.

Principium id potissimum sequi debemus, ut in eo fundamentum sit, natura, quod in declinationibus ibi facilior ratio. Facile est enim animadvertere, peccatum magis cadere posse in impositiones eas quae fiunt plerumque in rectis casibus singularibus, quod homines imperiti et dispersi vocabula rebus imponunt, quocumque eos libido invitavit: natura incorrupta plerumque est suapte sponte, nisi qui eam usu inscio deprauabit.

Quare si quis principium analogiae potius posuerit in naturalibus casibus quam in impositiciis, non multa inconcinna in consuetudine occurrent et a natura libido humana corrigetur, non a libidine natura, quod qui impositionem sequi voluerint facient contra.

Sin ab singulari quis potius proficisci volet, initium facere oportebit ab sexto casu, qui est proprius Latinus: nam eius casus litterarum discriminibus facilius reliquorum varietatem discernere poterit, quod ei habent exitus aut in A, ut hac terra, aut in E, ut hac lance, aut in I, ut hac clavi, aut in O, ut hoc caelo, aut in U, ut hoc versu. Igitur ad demonstrandas declinationes biceps via haec.

Sed quoniam ubi analogia, tria, unum quod in rebus, alterum quod in vocibus, tertium quod in utroque, duo priora simplicia, tertium duplex, animadvertendum haec quam inter se habeant rationem.

Primum ea quae sunt discrimina in rebus, partim sunt quae ad orationem non attineant, partim quae pertineant. Non pertinent ut ea quae observant in aedificiis et signis faciendis ceterisque rebus artifices, e quis vocantur aliae harmonicae, sic item aliae nominibus aliis: sed nulla harum fit in loquendo pars.

Ad orationem quae pertinent, res eae sunt quae verbis dicuntur pro portione neque a similitudine quoque vocum declinatus habent, ut Iupiter Marspiter, Iovi Marti. Haec enim genere nominum et numero et casibus similia sunt inter se, quod utraque et nomina sunt et virilia sunt et singularia et casu nominandi et dandi.

Alterum genus vocale est, in quo voces modo sunt pro portione similes, non res, ut biga bigae, nuptia nuptiae: neque enim in his res singularis subest una, cum dicitur biga quadriga, neque ab his vocibus quae declinata sunt,

multitudinis significant quicquam, id quod omnia multitudinis quae declinantur ab uno, ut a merula merulae: sunt enim eius modi, ut singulari subiungatur, sic merulae duae, catulae tres, faculae quattuor.

Quare cum idem non possit subiungi, quod non dicimus biga una, quadrigae duae, nuptiae tres, sed pro eo unae bigae, binae quadrigae, trinae nuptiae, apparet non esse a biga et quadriga bigae et quadrigae, sed ut est huius ordinis una duae tres principium una, sic in hoc ordine altero unae binae trinae principium est unae.

Tertium genus est illud duplex quod dixi, in quo et res et voces similiter pro portione dicuntur ut bonus malus, boni mali, de quorum analogia et Aristophanes et alii scripserunt. Etenim haec denique perfecta ut in oratione, illae duae simplices inchoatae analogiae, de quibus tamen separatim dicam, quod his quoque utimur in loquendo.

Sed prius de perfecta, in qua et res et voces quadam similitudine continentur, cuius genera sunt tria: unum vernaculum ac domi natum, alterum adventicium, tertium nothum ex peregrino hic natum. Vernaculum est ut sutor et pistior, sutori pistori; adventicium est ut Hectores Nestores, Hectoras Nestoras; tertium illum nothum ut Achilles et Peles.

De his primo genere multi utuntur non modo poetae, sed etiam plerique omnes qui soluta oratione loquuntur. Haec primo dicebant ut quaestorem praetorem, sic Hectorem Nestorem: itaque Ennius ait:

Hectoris natum de muro iactarier.

Accius haec in tragoediis largius a prisca consuetudine movere coepit et ad formas Graecas verborum magis revocare, a quo Valerius ait:

Accius Hectorem nollet facere, Hectora mallet.

Quod adventicia pleraque habemus Graeca, secutum ut de nothis Graecanicis quoque nominatus plurimos haberemus. Itaque ut hic alia Graeca, alia Graecanica, sic analogiae.

E quis quae hic nothae fiunt declinationes, de his aliae sunt praeae, ut Bacchides et Chrysides, aliae iuniores, ut Chrysides et Bacchides, aliae recentes, Chrysidas et Bacchidas; cum his omnibus tribus utantur nostri, maxime qui sequuntur media in loquendo offendunt minimum, quod prima parum similia videntur esse Graecis, unde sint tralata, tertia parum similia nostris.

IV. Omnis analogiae fundamentum similitudo quaedam, ea, ut dixi, quae solet esse in rebus et in vocibus et in utroque; in quam harum partem quodque sit inferendum e cuius modi, videndum. Nam, ut dixi, neque rerum neque vocis similitudo ad has duplicis quas in loquendo quaerimus analogias verborum exprimendas separatim satis est, quod utraque parte opus est simili. Quas ad loquendum ut perducas accedere debet usus: alia enim ratio qua facias vestimentum, alia quemadmodum utare vestimento.

Usus species videntur esse tres: una consuetudinis veteris, altera consuetudinis huius, tertia neutrae. Vetera, ut cascus cascii, surus suri; huius consuetudinis, ut albus caldus, albo caldo; neutrae, ut scala scalam, phalera phaleram. Ad quas accedere potest quarta mixta, ut amicitia inimicitia, amicitiam inimicitiam. Prima est qua usi antiqui et nos reliquimus, secunda qua nunc utimur, tertia qua utuntur poetae.

Analogia non item ea definienda quae derigitur ad naturam verborum atque illa quae ad usum loquendi. Nam prior definienda sic: analogia est verborum similitudo declinatio similis, posterior sic: analogia est verborum similitudo declinatio similis non repugnante consuetudine communi. At quom harum duarum ad extremum additum erit hoc "ex quadam parte," poetica analogia erit definita. Harum primam sequi debet populus, secundam omnes singuli e populo, tertiam poetae.

Haec diligentius quam apertius dicta esse arbitror, sed non obscurius quam de re simili definitiones grammaticorum sunt, ut Aristaeae, Aristodemi, Aristocli, item aliorum, quorum obscuritates eo minus reprehendendae, quod pleraeque definitiones re incognita propter summam breviter non facile perspiciuntur, nisi articulatae sunt explicatae.

Quare magis apparebit, si erit aperte de singulis partibus, quid dicatur verbum, quid similitudo verbi, quid declinatio, quid similitudo declinationis non repugnante consuetudine communi, quid ex quadam parte.

Verbum dico orationis vocalis partem, quae sit indivisa et minima. Si declinationem naturalem habeat, simile verbum verbo tum quom, et re quam significat et voce qua significat et in figura e transitu declinationis parile. Declinatio est, cum ex verbo in verbum aut ex verbi discrimine, ut transeat mens, vocis commutatio fit aliqua. Similitudo declinationis, cum item ex aliqua figura in figuram transit, ut id transit, cum quo confertur.

Adiectum est "non repugnante consuetudine communi", quod quaedam verba contra usum veterem inclinata patietur, ut passa Hortensium dicere pro hae cervices cervix, quaedam non, ut si dicas pro fauces faux. Ubi additur "ex quadam parte", significat non esse in consuetudine in his verbis omnis partis, ut declinatum ab amo vivo amor sed non vivor.

V. Quid videretur analogia in oratione et quas haberet species et quae de his sequendae viderentur, ut brevi potui informavi; nunc, in quibus non debeat esse ac proinde ac debeat soleat quaeri, dicam. Ea fere sunt quattuor genera: primum in id genus verbis quae non declinantur analogia non debet quaeri, ut in his nequam mox vix.

De his magis in alio quam in alio erratur verbo. Dant enim non habere casus mox et vix, nequam habere, quod dicamus hic nequam et huius nequam et huic nequam. Cum enim dicimus hic nequam et huius nequam, tum hominis eius, quem volumus ostendere esse nequam, dicimus casus, et ei proponimus tum hic nomen, cuius putamus nequitiam.

Quod vocabulum factum ut ex non et volo nolo sic ex ne et quicquam item media extrita syllaba coactum est nequam. Itaque ut eum quem putamus esse non hili dicimus nihili, sic in quo putamus esse ne quicquam dicimus nequam.

Secundo, si unum solum habent casum in voce, quod non declinentur, ut litterae omnes. Tertio, si singularis est vocabuli series neque habet cum qua comparari possit, ut esse putant caput capiti capitis capite. Quartum, si ea vocabula quattuor quae conferuntur inter se rationem non habent quam oportet, ut socer socrus, soceros socrus.

VI. Contra in quibus debeat quaeri analogia, fere totidem gradus debent esse coniuncti: primum ut sint res, secundum ut earum sit usus, tertium uti hae res vocabula habeant, quartum ut habeant declinatus naturalis. De primo gradu, quod natura subest et multitudinis et singularis, dicimus hi asses hosce asses, hic as hunc assem; contra quod in numeris finitis multitudinis natura singularis non est, dicitur hi duo et hi tres, his duobus et his tribus.

VSVS

Rationis ac viae inventio

“AN PRINCIPATUS AUGUSTI MERITO INTER FELICIORES REIPUBLICAE ROMANAE AETATES NUMERETUR?”

Quaerenti, qualis Augusti aetas fuerit, plura occurrunt, ex quibus de ea judicari potest; primum comparatio cum aliis Romanae historiae aetatibus, nam, si ostenderis, aetatibus prioribus, quas felices appellant, simile fuisse Augusti aetatem, illis vero, quas aequalium et recentium iudicium, versis et mutatis moribus in pejorem partem, republica in factiones divisa, in bello etiam rebus male gestis, dissimilem, de ea ex aliis conjecturam facere potes; tum quaerendum est, quae veteres de ea ipsa dixerint, quid externae gentes de imperio habuerint, an id verity sint aut contemserint (! *contempserint*), denique vero quales artes litteraeque fuerint.

Ne vero longius (! *Ne longius disseram* o *Ne longior*) sim, quam necesse, pulcherrimam aetatem ante Augustum, quam morum simplicitas, virtutis studia, magistratuum plebisque integritas felicem fecerunt, aetas (! aetatem), qua Italia inferior subigebatur, illamque Neronis, qua nulla miserior, cum Augusti aetate comparabo.⁴

Nulla tempore magis a studiis optimarum artium Romani abhorruere, quam aetate ante bella punica, eruditione minime aestimata, cum in agriculturam summi illarum aetatum homines praecipue studium operamque collocarent, eloquentia supervacua, cum paucis verbis de rebus agendis dicerent neque orationis elegantiam, sed sententiarum vim peterent, historia vero eloquentiae non egente, cum res gestas tantum referret solumque in Annalium confectione consisteret.

Tota vero aetas patrum plebisque lite impleta; nam ab expulsis regibus usque ad primum bellum punicum de utriusque jure certatur et magna historiae pars leges tantum refert, quas tribuni aut consules, magna utrimque cum contentione, fecere.

Quid eo tempore laudandum sit, jam diximus.

Neronis aetatem si describere volumus, non multa verba opus sunt, nam, optimis occisis civibus, turpi regnante arbitrio, legibus violatis, urbe cremata, ducibus cum vererentur, ne res bene gestae suspicionem excitarent neque quid ad magna facta eos commoveret, pace potius quam bello gloriam quaerentibus, quis interrogabit, qualis illa aetas fuerit?

Quin Augusti aetas huic dissimilis sit, nemo dubitare potest, nam ejus imperium clementia insigne est, cum Romani, quamvis omnis libertas, omnis etiam libertatis species evanuerat, jussis principis instituta legesque mutare

⁴ A chi si domanda quali siano state le caratteristiche dell'età di Augusto, vengono in mente molti elementi, dai quali si può trarre un giudizio su di essa; in primo luogo un confronto con altre epoche della storia romana. Infatti se si potrà dimostrare che l'età di Augusto è stata simile alle età precedenti, che chiamano felici, e invece dissimile da quelle che il giudizio dei contemporanei e dei moderni [definisce infelici] (volti e mutati i costumi in peggio, diviso lo stato in fazioni, ed anche male gestite le azioni di guerra), a confronto con le altre puoi formulare una ipotesi su di essa. Bisogna chiedersi allora che cosa gli antichi abbiano detto proprio di essa, che cosa abbiano pensato le genti straniere dell'impero, se lo abbiano temuto o disprezzato, ed infine poi che caratteristiche abbiano avuto le arti e le lettere durante quel tempo. Per non essere tuttavia più lungo di quello che è necessario, confronterò con l'epoca di Augusto la bellissima età precedente, che la semplicità dei costumi, l'amore della virtù, la dirittura morale dei magistrati e della plebe hanno reso felice, l'età nella quale veniva sottomessa l'Italia del Sud, e quella di Nerone, della quale nessuna fu più infelice. In nessun tempo i romani furono più alieni dagli studi delle belle arti, che nell'età prima delle guerre puniche: allora l'erudizione non era stimata quasi per nulla (dal momento che gli uomini più importanti di quelle età dedicavano il loro interesse e i loro sforzi all'agricoltura), allora l'eloquenza era inutile, dal momento che deliberavano il da farsi con poche parole, e non cercavano l'eleganza del discorso, ma la forza dei pareri, allora la storia non aveva bisogno dell'eloquenza, dal momento che raccontava soltanto le imprese e consisteva semplicemente nella produzione degli Annali. Questa epoca tutta intera fu poi dominata dalla contesa tra i patrizi e i plebei; infatti dalla cacciata dei re fino alla prima guerra punica si combatte sui loro rispettivi diritti e gran parte della narrazione storica riporta soltanto le leggi, che i tribuni e i consoli formularono, con grande contesa dall'una e dall'altra parte. Abbiamo già esposto che cosa sia degno di lode in quel tempo.

valentibus omnibusque honoribus, quos prius tribuni plebis, censores, consules habuerant, tum ab uno viro occupatis, tamen putarent, se regnare, imperatorem tantum aliud nomen dignitatibus, quas prius tribuni aut consules tenuissent, neque libertatem sibi dereptam viderent. Hoc vero magnum clementiae argumentum, si cives dubitare possunt, quis princeps sit, an ipsi regnent, an regnentur. Bello vero Romani nunquam feliciores, nam Parthi subiecti, Cantabri victi, Rhaeti et Vindelicii (! *Vindelici*) prostrati sunt: Germani vero, summi Romanis hostes, quos Caesar frustra pugnasset, singulis quidem proeliis et prodizione et insidiis et virtute silvisque Romanos superarunt: sed omnino et Romana civitate, quam singulis Augustus praebebat, et armis, quae duces periti gessere, et inimicitia, inter eos ipsos excitata, multorum Germaniae populorum vis frangebatur. Domi militiaeque igitur Augusti aetas non comparanda cum Neronis peiorumque principum tempore. Partes litesque autem, quas aetate ante bellum punicum invenimus, tum cessant, nam Augustum omnes partes, omnes dignitates, omnem potestatem in se collegisse videmus, neque igitur imperium a se ipso dissidere potuit, quod omni civitati summum affert periculum, auctoritate apud externos populos ea re diminuta, et rebus publicis magis ambitionis causa quam propter civitatis salutem administratis. Tali modo vero Augusti aetas oculos ad se rapere non debet, ne multis in rebus illa aetate inferiorem videremus, nam moribus, libertate, virtute aut diminutis aut plane demotis, dum avaritia, luxuria, intemperantia regnant, aetas ipsa felix nominari non potest, sed imperium Augusti, instituta legesque hominum, quos elegerat, ut rempublicam perturbatam meliorem redderent, valde effecerunt, ut perturbatio, a bellis civilibus evocata, decederet. Exempli causa Senatum, quem corruptissimi homines ingressi erant, a vestigiis sceleris expiare videmus Augustum, multis ab eo expulsis, quorum mores ei invis, multis introductis, qui virtute et intelligentia excellere. Augusto principe semper viri, virtutis et sapientiae gloria praestantes, munere reipublicae fructi erant, nam Maecenate, Agrippa quis viros eo tempore majores nominare potest!⁵

⁵ Se vogliamo descrivere l'età di Nerone, non c'è bisogno di molte parole. Infatti, uccisi i migliori cittadini, dominando un turpe arbitrio, violate le leggi, bruciata la città, mentre i capi militari cercavano la gloria più attraverso la pace che nella guerra, (temevano infatti che le belle imprese suscitassero sospetti e che qualcosa li spingesse a grandi imprese) chi si chiederà, quale sia stata questa epoca? Che anzi nessuno potrebbe dubitare che l'epoca di Augusto sia del tutto dissimile da questa; infatti il suo impero è famoso per la clemenza, mentre i Romani, sebbene fosse svanito ogni tipo di libertà ed anche ogni parvenza di libertà, (gli ordini del principe infatti avevano il potere di cambiare le istituzioni e le leggi e tutti gli onori, che prima erano stati prerogativa dei tribuni della plebe, dei censori e dei consoli erano allora nelle mani di uno solo) ritenevano tuttavia di essere sovrani, e che il titolo di imperatore fosse soltanto un altro nome per le dignità che prima avevano posseduto i tribuni e i consoli, e non si rendevano conto che era stata loro sottratta la libertà. Questa certo è una grande prova di clemenza, se i cittadini possono dubitare chi sia il principe, se loro stessi siano sovrani o se siano dominati. In guerra poi i romani non furono mai più fortunati, infatti i Parti furono sottomessi, i Cantabri vinti, i Reti e i Vindelici rasi al suolo; i Germani poi, i più grandi nemici per i Romani, che Cesare aveva combattuto invano, nelle singole battaglie superarono i Romani sia ad opera di tradimenti, sia tramite insidie azioni valorose e nella guerriglia alla macchia. Ma, sia per il diritto di cittadinanza romana, che Augusto concesse ai singoli abitanti, sia per la forza delle armi, guidate da esperti condottieri, sia per l'inimicizia, fatta sorgere tra di essi, la forza di molti popoli della Germania veniva completamente spezzata. In pace e in guerra dunque l'età di Augusto non può essere confrontata con i tempi di Nerone e dei peggiori principi. Le divisioni dei partiti e le discordie poi, che caratterizzarono l'età prima della guerra punica, allora erano venute meno; infatti vediamo che Augusto aveva raccolto in sé tutti i partiti, ogni dignità ed ogni potere, né dunque l'impero poté essere in disaccordo con lui, contrasto che porta il più grande pericolo ad ogni stato, dal momento che viene diminuita da questa situazione l'autorità presso gli altri popoli, e la cosa pubblica è amministrata più dall'ambizione che dal fine della salvezza dello stato. In tal modo tuttavia l'età di Augusto non deve attrarre a sé l'attenzione, perché in molti aspetti non la vediamo inferiore a quell'età; infatti mentre i costumi, la libertà, il valore o erano diminuiti o completamente rimossi, mentre regnano l'avidità, la lussuria, l'intemperanza, questa stessa età non può essere definita felice; ma il potere di Augusto, le istituzioni e le leggi degli uomini, che aveva scelto, per rendere migliore lo stato sconvolto, fecero sì che la crisi, provocata dalle guerre civili, ebbe fine. Ad esempio vediamo che Augusto ha purificato il senato, nel quale erano entrati uomini assai corrotti, dalle conseguenze dei delitti (rimossi da esso molti, i cui costumi gli erano invis, e introdotti invece molti, che spiccavano per le loro doti morali e intellettuali). Sotto il principato di Augusto avevano avuto incarichi pubblici sempre uomini che spiccavano per doti morali e intellettuali; e infatti chi può citare personaggi più grandi in quel tempo di Mecenate e di Agrippa! Lo stesso carattere del principe, sebbene non lo vediamo mai messo a nudo senza lo schermo della simulazione, come già abbiamo detto, non abusando del potere, nasconde l'odiato uso della forza con un aspetto più mite, e se la forma dello stato, quale era prima delle guerre puniche, era la più adatta a quel tempo (spingeva infatti gli animi a grandi imprese, ha reso gli uomini terribili nei confronti dei nemici, ha suscitato una bella emulazione tra patrizi e plebei, dalla quale poi non sempre è lontana l'invidia) la forma dello stato, quale era stata istituita da Augusto, mi sembra pure la più adatta ai suoi tempi. Infatti, quando gli animi sono indeboliti ed è venuta meno la semplicità dei costumi, mentre è aumentata la grandezza dello stato, la libertà può essere garantita al popolo più da un imperatore che da una democrazia. Ed ora siamo venuti a questo punto: quale è stato il giudizio degli antichi sull'età di Augusto? Chiamano lui stesso divino e non lo ritengono un uomo, ma piuttosto un dio. E questo non si potrebbe dire basandosi soltanto sulla testimonianza di Orazio, ma un valido scrittore di storia, Tacito,

Principis ingenium ipsum, quamvis nunquam simulationis integumentis nudatum conspiciamus, ut jam diximus, potestate non abutens, invisam vim mitiore specie tegens videtur, et si respublica, qualis ante bella punica fuerit, illi tempori aptissima erat, quod animos ad magnas res excitabat, viros hostibus terribiles reddidit, pulchram inter patres plebemque aemulationem, a qua vero non semper invidia abest, evocavit, respublica, qualem Augustus instituerat, ejus temporibus aptissima mihi quidem videtur, nam, animis effeminatis, simplicitate morum decessa (!), civitatis magnitudine aucta, imperator potius quam libera res publica populo libertatem afferre valet. Jam ad id venimus, quale veterum de Augusti aetate iudicium fuerit? Eum ipsum divinum appellant (! *appellant*) neque hominem sed deum potius putant. Quod non dici posset, Horatio tantum teste, sed strenuus historiae scriptor, Tacitus, semper de Augusto ejusque aetate maxima reverentia, summa admiratione, amore etiam loquitur. Litterae vero artesque nullo tempore magis floruerunt, ea aetate plurimis scriptoribus viventibus, a quibus fontibus quasi, omnes populi eruditionem hauriebant. Cum respublica igitur bene instituta videatur, principe populo felicitatem ferre cupiente, summis viris vero eo auctore honores tenentibus, cum Augusti aetas optimis historiae Romanae aetatibus non inferior, malis vero dissimilis videatur, cum partes litesque cessas (!?) videas, artes litterasque vero florentes, Augusti principatus merito inter meliores aetates numerandus valdeque vir aestimandus, qui, etsi omnia ei licerent, tamen, assecutus imperium, reipublicae salutem tantum efficere studuit.

Quae consilia danda ut optima scribatur compositio?

Quod est ARGUMENTUM?

Quae VERBA FREQUENTIORA et NECESSARIA?

Quae DISPOSITIO?

Intellege verte reconverte

N.1

1. Solon Atheniensis sapiens habebatur.
 2. Q. Fabius Maximus dictator electus est.
 3. Homerus maximus poeta merito dici potest.
 4. Caesar in somnio cum Iove loqui sibi visus est.
 5. Mihi videris satis diligens esse.
 6. Legatos ad senatum mittere consuli visum est.
 7. Turpe nobis videbatur patriam relinquere.
 8. Dic mihi, si tibi videtur, quid censeas.
 9. Hostibus videbatur ducem captivorum miserere.
 10. Mihi videtur fore ut tyrannum timeatis.
 11. Equites iam adesse falso nuntiabantur.
 12. Cicero praeclarus orator fuisse semper putabitur.
 13. Caesari nuntiatum est hostes adventare.
 14. Quod iussi sumus, facimus.
 15. Senatum reprehendere cogor.
-
- 1) L'ateniese Solone era stimato sapiente.
 - 2) Quinto Fabio Massimo fu eletto dittatore.
 - 3) Omero può giustamente essere definito il poeta più grande.
 - 4) A Cesare in sogno sembrò di parlare con Giove (= C. sembrò a se stesso...)
 - 5) Mi sembra che (tu) sia abbastanza diligente (= sembri a me).
 - 6) Al console sembrò opportuno mandare degli ambasciatori al senato.
 - 7) Ci sembrava vergognoso abbandonare la patria.
 - 8) Dimmi, se ti sembra opportuno, che cosa consigli (*oppure*: stimi, proponi).
 - 9) Ai nemici sembrava bene che il comandante avesse pietà dei prigionieri.
 - 10) Mi sembra che voi temerete il tiranno.
 - 11) Falsamente si annunciava che i cavalieri erano già presenti.
 - 12) Si stimerà sempre che Cicerone è stato un eccellente oratore.
 - 13) A Cesare fu annunciato che i nemici sopraggiungevano.

parla sempre di Augusto e della sua età con massima riverenza e somma ammirazione, e se vogliamo anche con amore. Sia le lettere poi che le arti in nessun tempo fiorirono di più, dal momento che molti scrittori sono vissuti in quell'età, dai quali, come da fonti, tutti i popoli attingevano il sapere. Poiché dunque lo stato sembra essere ben fondato, poiché il principe desiderava portare felicità al popolo, poiché uomini sommi per suo volere occupavano le cariche, poiché l'età di Augusto appare non inferiore alle migliori della storia romana, dissimile invece dai tempi della decadenza, poiché si vedono finite le lotte tra i partiti, ed invece fiorenti le lettere, il principato di Augusto a buon diritto deve essere annoverato tra le epoche migliori, e deve essere stimato molto quest'uomo che, sebbene tutto a lui fosse lecito, tuttavia, dopo aver raggiunto il potere, si sforzò soltanto di rendere saldo e sano lo stato.

- 14) Facciamo ciò che ci è stato ordinato.
15) Sono costretto a rimproverare il senato.

CONIVGATIONIS EXERCITIA

Genera verborum: Transitiva: Arma virumque **cano** (*En.1,1*), Intransitiva: Caesar **venit**.

Diathesis (= forma) activa (actio), passiva (passio), media vel deponens (forma est passiva sed deponit significationem passivam): hortor (esorto), proficiscor (parto).

Memento:

Con. - Infinitum activum - Vocalis tematica - Exempla

I	- āre - ā -	spect- āre (<i>osservare</i>), appell- āre (<i>chiamare</i>), am- āre (<i>amare</i>)
II	- ēre - ē -	hab- ēre (<i>avere</i>), suad- ēre (<i>persuadere</i>), ten- ēre (<i>tenere</i>).
III	- ěre - e (i,u)	vinc- ěre (<i>vincere</i>), divid- ěre (<i>dividere</i>), duc- ěre (<i>condurre</i>)
IV	- ĩre - ĩ -	pun- ĩre, aud- ĩre (<i>udire</i>), mun- ĩre, (<i>fortificare</i>).

III/IV - ěre -io -ĩ- cap- ěre <cap-io, *prendere*, cup- ěre, <cup-io, fac- ěre <fac-io, fod- ěre, <fodio, *scavare*.

I	spect - are	osservare	spect - ari	essere osservato	hort - ari	esortare
II	mon - ere	ammonire	mon - eri	essere ammonito	ver - eri	temere
III	vinc - ěre	vincere	vinc - i	essere vinto	loqu - i	parlare
IV	pun - ire	punire	pun - iri	essere punito	larg - iri	donare

III/IV

1s	cap	io	<i>prendo</i>	cap	ior	<i>sono preso</i>	pat	ior	<i>sopporto</i>
2s	cap	is	<i>prendi</i>	cap	eris	<i>sei preso</i>	pat	eris	<i>sopporti</i>
3s	cap	it	<i>prende</i>	cap	itur	<i>è preso</i>	pat	itur	<i>sopporta</i>
1p	cap	imus	<i>prendiamo</i>	cap	imur	<i>siamo presi</i>	pat	imur	<i>sopportiamo</i>
2p	cap	itis	<i>prendete</i>	cap	imini	<i>siete presi</i>	pat	imini	<i>sopportate</i>
3p	cap	iunt	<i>prendono</i>	cap	iuntur	<i>sono presi</i>	pat	iuntur	<i>sopportano</i>

Pugnatur, *Si combatte* (*BG 7,84*) - **Deliberatur**, *Si decide* (*BG 7,15*); (Magistratus) **creatur** annuus (Caesar) paucos dies **moratur** - (Caesar) milites **consolatur** et confirmat - **Communicat hortaturque**

N.2

1. I soldati divennero coraggiosi durante (*in + abl.*) la battaglia.
2. Il grande oratore Cicerone fu chiamato salvatore della patria.
3. Fu eletto re un grande condottiero.
4. Tutti fummo resi felici dalla notizia della vittoria.
5. Mi sembra che tutti ti amino.
6. Gli sembra di essere infelice.
7. Vi sembrava opportuno leggere quel libro.
8. Ti sembrerà utile aver imparato il latino.
9. Mi sembrava che avresti studiato con buona volontà.
10. Tutti conosciamo l'esito della guerra, come sembra.
11. Si tramanda che le Amazzoni fossero donne valorose.
12. Si deve credere che la verità sia la cosa più bella di tutte.
13. Ci fu ordinato di mandare un messaggero al senato.
14. Mi veniva impedito di vedere mia madre.
15. Era stato detto che tu avevi combattuto valorosamente.

- 1) Milites in pugna animosi facti sunt.
- 2) Magnus orator Cicero servator patriae dictus est.
- 3) Magnus dux rex electus est.
- 4) Omnes victoriae nuntio laeti facti sumus.
- 5) Omnes mihi videntur te amare.
- 6) Sibi videtur beatus esse.
- 7) Vobis videbatur illum librum legere.
- 8) Tibi utile videbitur latinis litteras didicisse.
- 9) Mihi videbatur fore ut studeres (bona) voluntate.
- 10) Omnes belli exitum cognoscimus, ut videtur.
- 11) Amazones strenuae mulieres fuisse traduntur.

- 12) Putandum est veritatem rem pulcherrimam omnium esse.
 13) Iussi sumus nuntium mittere ad senatum.
 14) Prohibebam meam matrem videre.
 15) Dictum erat te strenue pugnavisse.

Memento: Imperativus modus

PERS.	Verbo SUM	I CON.	II CON.	III. CON.	IV CON.
2s	es	Spect- a	Mon -e	Vinc- e	Pun- i
2p	este	Spect- ate	Mon -ete	Vinc- ite	Pun- ite

Memora, incute, obrue, parce, metire, tutare, age, dissice, este, dicite, falle, induc, miserere, perge, revocate, aspice, dirige, partire, morere, solve, succedite. - "Maturate fugam" - "Salve, salvete, animaeque umbraeque paternae!" - "Egrederere, o quicumque es, adloquere" - "Morere et fratrem ne desere frater"

PERS.	I CON.	II CON.	III. CON.	IV CON.
2s	hort-are	ver-ere	sequ-ere	larg-ire
2p	hort-amini	ver-emini	sequ-imini	larg-imini

Nolite hos (*costoro*) vestro auxilio (*vostro aiuto*) expoliare, nec stultitia vestra Galliam prosternere et perpetuae servituti (*schiavitù*, dat.) addicere - "I, sequere Italiam, pete regna (*regni*) per undas - Adloquere et defer mea dicta per auras - Fac velle - Ite, /ferite citi flammam, date tela, impellite remos - "Dic et tu, quis sum ego?"

N.3

- Is enim mihi videtur amplissimus qui sua virtute in altiore locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. Cic
 - Nihil posse iam ad hanc improbitatem addi videtur. Cic
 - Iniquum tibi videtur, Atti, esse non isdem legibus omni teneri. Cic
 - Mihi et tu videris, inquit, tantum iuris civilis scire voluisse quantum satis esset oratori. Cic
 - Gemens ac vix lacrimis temperans Hannibal dicitur legatorum verba in Africam revocantium audivisse. Liv.
 - Ubi tyrannus est, ibi dicendum est plane nullam esse rem publicam. Cic.
 - Numquam committendum est, ut imbelles timidique videamur. Cic.
 - Superbe ab Samnitibus qui Capuam habebant Cumasque legati prohibiti commercio sunt. Liv.
 - Illi socius esse diceris. Pl.
 - Legati iussi sunt leges Solonis describere. Liv.
 - Dici beatus ante obitum nemo supremae funera debet. Ov.
 - Galbam, Africanum, Laelium doctos fuisse traditum est. Cic.
 - Quaedam tamen propria in hoc Campano motu accidisse narrantur. Sen.
 - Postquam Roma egressus est, fertur saepe eo tacitus respiciens postremodixisse: "Urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit!". Sall.
 - Visum est mihi de senectute aliquid ad te conscribere. Cic.
 - Manent immota tuorum fata. Verg.
 - Cato esse quam videri bonus malebat. Sall.
 - Nemo immortalis ignavia factus est. Sall.
 - Homerus magnitudine operis et fulgore carminum solus appellari poeta meruit. Vell.
 - Legio Martia, cum hostem populi Romani M. Antonium iudicasset, comes eius amentiae esse noluit. Cic.
-
- Mi sembra infatti ragguardevolissimo colui che è giunto ad una posizione più elevata per merito proprio, non colui che è salito in alto grazie al danno e alla disgrazia altrui (= dell'altro).
 - Sembra che non si possa aggiungere nulla ormai a questa malvagità.
 - Ti sembra ingiusto, Attio, che non tutti siano tenuti al rispetto delle medesime leggi (= tenuti dalle...).
 - Mi sembra che (anche) tu abbia voluto conoscere tanto diritto civile quanto fosse sufficiente ad un oratore.
 - Si dice che Annibale fremendo e trattenendo a stento le lacrime, abbia ascoltato le parole degli ambasciatori che (lo) richiama in Africa.
 - Dove c'è un tiranno, si deve dire che qui non vi è affatto Stato.
 - Non bisogna mai fare in modo di sembrare (= che sembriamo) imbelli e timorosi.
 - Ai legati fu superbamente proibito il commercio dai Sanniti che avevano Capua e Cuma.
 - Si dice che tu sia un suo alleato.
 - Ai delegati fu ordinato di trascrivere le leggi di Solone.
 - Nessuno deve essere definito felice prima della morte e delle esequie funebri.
 - E' stato tramandato che Galba, l'Africano (e) Lelio furono dotti.
 - Si narra tuttavia che accadde alcuni fatti particolari in questo terremoto campano.
 - Dopo che (Giugurta) uscì da Roma, si dice che, voltandosi spesso a guardare colà, alla fine esclamò: "O città venale e destinata a morire presto, se troverà un compratore".
 - Mi è parso opportuno scriverti qualche cosa sulla vecchiaia.

16. Il destino dei tuoi rimane immutato.
17. Catone preferiva essere (piuttosto) che sembrare buono.
18. Nessuno è diventato immortale con l'ignavia.
19. Omero soltanto meritò di essere chiamato poeta per la grandezza della (sua) opera e per lo splendore dei carmi.
20. La legione Marzia, avendo giudicato A nemico del popolo romano, non volle essere compagna della sua follia.

Memento: Indicativus imperfectus Forma activa

Pers.	SUM	I CON.	II CON.	III CON.	IV CON
1s	eram	spect- abam	hab- ebam	vinc- ebam	pun- iebam
2s	eras	spect- abas	hab- ebas	vinc- ebas	pun- iebas
3s	erat	spect- abat	hab- ebat	vinc- ebat	pun- iebat
1p	eramus	spect- abamus	hab- ebamus	vinc- ebamus	pun- iebamur
2p	eratis	spect- abatis	hab- ebatis	vinc- ebatis	pun- iebatis
3p	erant	spect- abant	hab- ebant	vinc- ebant	pun- iebant
Forma passiva					
1s		spectabar	habebam	vincebam	puniebam
2s		spectabaris (-are)	habebaris (-are)	vincebaris (-are)	puniebaris (-are)
3s		spectabatur	habebatur	vincebatur	puniebatur
1p		spectabamur	habebamur	vincebamur	puniebamur
2p		spectabamini	habebamini	vincebamini	puniebamini
3p		spectabantur	habebantur	vincebantur	puniebantur
Forma deponens					
1s		conabar	verebam	loquebam	largiebam
2s		conabaris (-are)	verebaris (-are)	loquebaris (- are)	largiebaris (-are)
3s		conabatur	verebatur	loquebatur	largiebatur
1p		conabamur	verebamur	loquebamur	largiebamur
2p		conabamini	verebamini	loquebamini	largiebamini
3p		conabantur	verebantur	loquebantur	largiebantur

N.4

- 1) Me istorum philosophorum pudet, qui corrupti sunt
 - 2) Pigere Alexandrum facti coepit
 - 3) Hoc vos paeniteat
 - 4) Eos aliquando solebat pigere tacuisse (quod tacuerant)
 - 5) Sapiens nullius rei paenitet, nulla in re fallit, sententiam mutat numquam.
 - 6) Magistrum decet discipulos diligentes laudare
 - 7) Me omnia fallunt
 - 8) De Caesare fugerat me ad te scribere
 - 9) Rideo istos qui turpe existimant cum servo suo cenare
 - 10) Mustum rursus expressum resipit ferrum
 - 11) Omnes volunt beatam vitam vivere
 - 12) Sol repente defecerat
 - 13) Nostri socii a nobis ad hostes defecerunt
 - 14) Magister discipulos litteras docebat
 - 15) Te illud rogo
 - 16) Consul celatus est de filiae morte
 - 17) Amici me de illo facto certiore fecerunt
 - 18) Scito me non esse rogatum sententiam
 - 19) Hic locus ab hoste circiter passus sescentos aberat
 - 20) Caesar quinquagesimum sextum annum agens necatus est
 - 21) Erat eo loco fossa pedum quindecim et vallum contra hostem in altitudinem pedum decem patebat
 - 22) O singularem animum ac spiritum populi Romani!
 - 23) Veniat et fleat ante meum rogam Neaera longos incompta (= arruffata) capillos
 - 24) Nostri partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt (= crollano).
-
- 1) Mi vergogno di codesti filosofi che sono corrotti.
 - 2) Alessandro cominciò a provare rincrescimento per la (sua) azione.
 - 3) Pentitevi di ciò.
 - 4) Talvolta sollevano pentirsi di aver taciuto.
 - 5) Il sapiente non si pente di nulla, non si inganna in nulla (= in nessuna cosa), non muta mai parere.
 - 6) Si addice al maestro lodare gli allievi diligenti.
 - 7) Tutte le cose mi sfuggono.
 - 8) Mi era sfuggito di scriverti di Cesare.
 - 9) Rido di costoro che ritengono vergognoso cenare con un loro servo.

- 10) Il mosto spremuto una seconda volta sa di ferro.
- 11) Tutti vogliono vivere una vita felice.
- 12) Il sole all'improvviso si era eclissato.
- 13) I nostri alleati erano passati da noi ai nemici.
- 14) Il maestro insegnava a leggere e scrivere (= le lettere) agli allievi.
- 15) Ti prego di quello.
- 16) Al console fu celata la morte della figlia.
- 17) Gli amici mi informarono di quel fatto.
- 18) Sappi che a me non è stato chiesto il parere (= che io non sono stato richiesto del parere).
- 19) Questo luogo distava dai nemici circa seicento passi.
- 20) Cesare fu ucciso a cinquantacinque anni (= mentre viveva il cinquantaseiesimo anno di età).
- 21) In quel luogo vi era una fossa di 15 piedi e il vallo si estendeva contro il nemico per un'altezza di dieci piedi.
- 22) O singolare coraggio e spirito del popolo romano!
- 23) Venga e pianga davanti al mio rogo Neera con i lunghi capelli arruffati (= acc. relazione).
- 24) I nostri in parte vengono uccisi dalla cavalleria mentre fuggivano, in parte crollano illesi.

Memento: Anomala verba

eo, is, ivi (ii), itum, ire, *andare*; edo, edis, edi, esum, edere, *mangiare*;
 fero, fers, tuli, latum ferre, *portare*; fio, fis, factus sum, fieri, *divenire, accadere, esser fatto*;
 volo, vis, volui, velle, *volere*; nolo, non vis, nolui, nolle, *non volere*; malo, mavis, malui, malle, *preferire*.

<i>1 Eo</i>	<i>Edo</i>	<i>Fero</i>	<i>Fio</i>	<i>Volo</i>	<i>Nolo</i>	<i>Malo</i>
2 Is	Edis (es)	Fers	Fis	Vis	Non vis	Mavis
3 It	Edit (est)	Fert	Fit	Vult	Non vult	Mavult
1 Imus	Edimus	Ferimus	Fimus	Volumus	Nolumus	Malumus
2 Itis	Editis (estis)	Fertis	Fitis	Vultis	Non vultis	Mavultis
3 Eunt	Edunt	ferunt	Fiunt	volunt	nolunt	malunt

<i>Imperat.</i>	<i>eo</i>	<i>edo</i>	<i>fero</i>	<i>fio</i>	<i>nolo</i>	<i>III CON.</i>	<i>III-io</i>
2 sing.	i	ede	fer	fi	noli	dic, duc	fac
2 pl.	ite	edite	ferite	fite	nolite	dicite, ducite	facite

Forma passiva

<i>P.</i>	<i>Edo</i>	<i>Fero</i>
1	Edor	Feror
2	Ederis	Ferris
3	Editur, estur	Fertur
1	Edimur	Ferimur
2	Editimini	Ferimini
3	Eduntur	Feruntur

Carent coniugatione completa: inquit, dice, disse; ait, dice, disse; inquit, incomincia a parlare.

IMPERATIVVS MODVS NEGATIVVS: "Ne timueris" - Nolite hos (*costoro*) vestro auxilio **exspoliare nec Galliam **prostrernere** et perpetuae servituti **addicere** - Disce tuum, **ne** me **incuses**, Iuturna, dolorem. *Riconosci, o Giuturna, non incolparmi, il tuo dolore - Ne fuggite, Non fuggite (En.7,202) - Equo ne credite, Teucro. (2,48) - Ne dubita, nam vera vides. (3,316) - Da iungere dextram, / da, genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.' (6,697)***

Imperativus futurus (leges, acta, proverbialia):

<i>Pers.</i>	<i>sum</i>	<i>I con.</i>	<i>II con.</i>	<i>III con.</i>	<i>IV con.</i>
2 s.	esto	spect-ato	hab-eto	vinc-ito	pun-ito
3 s.	esto	spect-ato	hab-eto	vinc-ito	pun-ito
2 pl.	estote	spect-atote	hab-etote	vinc-itote	pun-itote
3 pl.	sunto	spect-anto	hab-ento	vinc-unto	pun-iunto

Tu facito, *Tu fa così sempre, (farai) (En. 9,438) - memento, mementote, ricorda, ricordate per sempre*
scito, scitote, sappi, sappiate sempre! - Duc nigras pecudes (*greggi*); prima piacula sunt - Tu regere imperio
 populos, Romane, memento: parcere subiectis et debellare superbos (*En. 6,851*) - Tu ne cede malis, sed contra ito

N.5

- 1) Multi philosophi disciplinam suam non legem vitae, sed ostentationem scientiae putant. Cic.
- 2) Neque te fugit philosophiam omnium laudatarum artium procreatricem ab hominibus doctissimis iudicari. Cic.
- 3) Neque enim me decet, qui sim tam homo doctus, volgi verbis Falernum vinum appellare. Frontone
- 4) Efficere non potes ut me non nostri consilii vitaeque paeniteat. Cic.

- 5) Eorum nos magis miseret qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant. Cic.
- 6) Malo me meae fortunae paeniteat quam victoriae pudeat. Rufo
- 7) Ille ait se paenitere, quod animum tuum offenderit. Cic.
- 8) Eius auctoritatis neminem potest paenitere. Cic.
- 9) Ea me solacia deficiunt quae ceteris in simili fortuna non defuerunt. Cic.
- 10) Iuvat credulitatem nox et promptior inter tenebras adfirmatio (est). Tac.
- 11) Tirones leviter saucii tamen vociferantur et manus medicorum magis quam ferrum horrent. Sen.
- 12) Nescio quo modo Ser. Galbae, quem constat eloquentia praestitisse, exiliores orationes sunt et redolentes magis antiquitatem quam aut Laeli aut Scipionis aut etiam ipsius Catonis. Cic.
- 13) Adbiti in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Caes.
- 14) Magna voce iuravi verissimum pulcherrimumque ius iurandum. Cic.
- 15) Numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. Cic.
- 16) Ante id oppidum planities circiter milia passuum tria in longitudinem patebat. Caes.
- 17) Nullum clementia ex omnibus magis quam regem aut principem decet. Sen.
- 18) Peccare est tamquam transire lineas. Cic.
- 19) Philosophia una cum ceteras res omnes, tum, quod est difficillimum, docuit ut nosmetipsos nosceremus. Cic.
- 20) C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum cum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam neglegentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit. Liv.
- 21) Cur a me potissimum hoc praesidium petiverunt? Cic.
- 22) Bassus noster me de hoc libro celavit, te quidem non videtur. Cic.
- 23) Non omnes arbusta iuvant humilesque myricae. Verg.
- 24) Venit odoratos Elegia nexa capillos, et, puto, pes illi longior alter erat. Ovidio
- 25) Curriculum stadii, quod est Pisis apud Iovem Olympium, Hercules pedibus suis metatus est idque fecit longum pedes sescentos, cetera quoque stadia in terra Graecia ab aliis postea instituta sunt numero pedum sescentum, sed tamen aliquantulum breviora sunt Gel
- 26) O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? Cic.

- 1). Molti filosofi giudicano la loro dottrina non una regola di vita, ma una ostentazione di sapere.
- 2) Né ti sfugge che la filosofia è considerata dagli uomini più dotti madre di tutte le arti liberali.
- 3) E infatti non si addice a me che sono un uomo così dotto, chiamare con le parole del popolo il vino "Falerno".
- 4) Non puoi fare in modo che non mi penta della mia decisione e della vita.
- 5) Noi proviamo maggior pietà per quelli che non la chiedono che per quelli che la pretendono.
- 6) Preferisco pentirmi della mia fortuna che vergognarmi della vittoria.
- 7) Egli dice di pentirsi per aver offeso il tuo animo.
- 8) Nessuno può provare pentimenti per la sua autorità.
- 9) Mi mancano quei conforti che non mancarono agli altri in una simile sorte.
- 10) La credulità è favorita dalla notte (= alla credulità giova la notte) e in mezzo alle tenebre si afferma più arditamente (= l'affermazione è più ardita).
- 11) Le reclute pur lievemente ferite tuttavia gridano, e hanno paura delle mani dei medici più che della spada.
- 12) Non so come i discorsi di Servio Galba che si sa che fu eccellente nell'eloquenza, sono piuttosto aridi e sanno di antichità più di (quelli di) Lelio o di Scipione o anche dello stesso Catone.
- 13) Nascosti nelle tende o lamentavano il loro destino o con i loro familiari commiseravano il comune pericolo.
- 14) Con voce forte feci un verissimo e bellissimo giuramento (= giurai un giuramento...).
- 15) Mai in questa città coloro che si ribellarono allo Stato hanno mantenuto i diritti civili (= di cittadini).
- 16) Davanti a quella città si estendeva in lunghezza una pianura di circa tremila passi.
- 17) Tra tutti a nessuno si addice la clemenza più che a un re o a un principe.
- 18) Peccare è come oltrepassare le linee.
- 19) La sola filosofia (ci) insegnò non solo tutte le altre cose, ma anche a conoscere noi stessi, cosa che è la più difficile.
- 20) Caio Terenzio, quando giunse con la legione ad Arezzo, avendo chiesto ai magistrati le chiavi della città, poiché essi dicevano che non si trovavano, pensando che fossero state portate via con l'inganno più che perdute per negligenza, fece mettere egli stesso nuove chiavi a tutte le porte.
- 21) Perché hanno chiesto a me in particolare questa difesa?
- 22) Il nostro Basso mi ha nascosto questo libro, ma non sembra (che lo abbia nascosto) a te.
- 23) Non a tutti fanno piacere gli arbusti e i bassi tamerici.
- 24) Venne l'Elegia con i capelli profumati intrecciati (= intrecciata nei capelli profumati) e aveva (= a lei era), credo, un piede più lungo.

- 25) Ercole misurò con i suoi piedi la pista dello stadio che si trova a Pisa presso (il tempio di) Giove Olimpio, e lo stimò lungo seicento piedi, anche gli altri stadi sono stati costruiti da altri in terra greca della misura di seicento piedi, ma tuttavia sono un po' più corti.
- 26) O me misero, o me infelice! Tu hai potuto richiamare me in patria grazie a costoro (ed) io non potrò trattenere te in patria grazie a queste stesse persone (= a questi medesimi)?

Memento: Indefinitum (gerundium)

(Datur) copia **fandi**, *Viene concesso il permesso di parlare* (En. I,520)

In Venetos **proficisci** iubet, *Ordina di partire (la partenza) alla volta dei Veneti* (BG 3,11)

Paratus (erat) **ad dimicandum** animus, *L'animo era pronto a combattere* (BG 2,21)

Nos **flendo** ducimus horas, *Noi trascorriamo le ore piangendo (col piangere)* (En.6,539)

	I con. Act.	II con. Act.	III con. Act.	IV con. Act.
N	spectare	habere	legere	capere
G	spectandi	habendi	legendi	capiendi
D	spectando	habendo	legendo	capiendo
Ac	spectandum	habendum	legendum	capiendum
Ab	spectando	habendo	legendo	capiendo
				puniendo

Nom.: Periculosum est **credere** et **non credere**. (Phaed.3,10), *Il credere ed il non credere è rischioso.*

Non (erat) fas Germanos **superare**, *Non era possibile (permesso dagli dei) vincere i Germani* (BG 1,50).

Gen.: Pugnandi tempus (erat) (BG ,21), *Era il momento di combattere.*

Acc.: Nationes **adire** et regiones **cognoscere** volebat, *voleva incontrare i popoli e conoscere le regioni* (BG 3.7)

Caesar suos **ad dimicandum** confirmat, *Cesare rassicura i suoi a combattere.* (BG 5,39).

Abl.: Ardescit **tuendo** Phoenissa (Didone) (En. 1,713), *La fenicia (Didone) brucia osservando (col guardare).*

Caesar suos **ad dimicandum** confirmat, *Cesare rassicura i suoi a combattere* (BG 5,39).

N.6

- 1) Multae arbores mali in horto sunt.
 - 2) Puella florem rosae in manu tenebat.
 - 3) Cives Ciceroni servatoris patriae nomen dederunt.
 - 4) Me tua et iudicium auctoritas deterret.
 - 5) Vita mortuorum in memoria posita est vivorum.
 - 6) Est eius qui dat, non qui petit, condiciones dicere pacis.
 - 7) Omnes Catilinae spes conciderunt (= cadere).
 - 8) Lucius Tarquinius fratrem habuerat, mitis ingenii iuvenem.
 - 9) Aequorum legati indutias (= tregua) annorum octo impetraverunt.
 - 10) Conon pecuniae quinquaginta talenta civibus suis donavit.
 - 11) Inertia plus detrimenti facit quam exercitatio.
 - 12) Multi homines insueti (= non abituati) laboris sunt.
 - 13) Miltiades accusatus est prodicionis.
 - 14) Illud mea magni interest, te valere.
 - 15) Scio eorum interesse vincere.
 - 16) Est adulescentis maiores natu vereri (*vereor* = rispettare).
-
- 1) Vi sono molti alberi di melo in giardino.
 - 2) La fanciulla teneva in mano un fiore di rosa.
 - 3) I cittadini diedero a Cicerone il nome di salvatore della patria.
 - 4) La tua autorità e quella dei giudici ma fanno paura (= l'autorità tua e dei g. mi fa p.).
 - 5) La vita dei morti è posta nel ricordo dei vivi.
 - 6) È (proprio) di colui che dà, non di colui che chiede, dettare le condizioni della pace.
 - 7) Tutte le speranze di Catilina caddero.
 - 8) Lucio Tarquinio aveva avuto un fratello, un giovane di mite carattere.
 - 9) Gli ambasciatori degli Equi ottennero una tregua di otto anni.
 - 10) Conone donò ai suoi concittadini la somma di cinquanta talenti (= 50 talenti di denaro).
 - 11) L'inattività provoca più danno dell'esercizio.
 - 12) Molti uomini non sono abituati al lavoro.
 - 13) Milziade fu accusato di tradimento.
 - 14) Mi interessa molto che tu stia bene (= quello mi interessa, cioè che...).
 - 15) So che a loro interessa vincere.
 - 16) È (dovere) di un adolescente rispettare quelli più vecchi.

Memento: Expansiones locativae

Caecis erramus in undis, *Erriamo tra le cieche onde* (En. 3,200); **In** Gallia, non solum **in** omnibus civitatibus, atque **in** omnibus pagis partibusque, sed paene etiam **in** omnibus domibus factiones sunt, *In Gallia non solo in tutte le città, in tutti i villaggi e località, ma quasi in tutte le case ci sono fazioni* (BG 6,11).

Urbes et insulae parvae I.ae et II.ae declinationis sing.: a) **locativus** (= **gen.**): **Romae** dierum viginti supplicatio redditur, *A Roma si celebra un rendimento di grazie di venti giorni* (BG 7,90)

Non **Cretae** iussit considerare Apollo, *Apollo non comandò di fermarsi a Creta* (En. 3,162)

Urbes et insulae parvae I.ae, II.ae, declinationis plur., vel III.ae decl.: **abl.**:

P.Sulpicium **Matiscone** conlocat, *Colloca P. Sulpicio a Matisco*. (BG 7,90); (Aeneas) Tyria **Karthagine** nunc expectat, *Enea nella tiria Cartagine perde tempo* (En. 4,224);

Domus, casa - **rus**, campagna : **domi**, in casa, in patria; **ruri**, in campagna

Apud oppidum morati (sunt), *Si fermarono nei pressi della città* (BG 2,7).

Saturnia (bellum) **ad Troiam** gesserat, *La saturnia (Giunone) aveva combattuto una guerra presso Troia* (En.I,24)

Maturat **ab urbe** proficisci, *Si affretta a partire dalla città(Roma)* - **De oppidis** demigrare, *uscire dalle città* - **de navibus** desilire, *saltar giù dalle navi* - ex oppido pons ad Helvetios pertinet, *un ponte di estende dalla città fino agli Elvezi* - *Locum castris deligit ab Avarico longe* - **ab Alesia** procedunt.

Tolosa et **Carcasone** et **Narbone** (viros fortes evocat), *Da Tolosa, Carcassonne e Narbonne fa venire uomini forti*.

Per provinciam nostram iter (conantur), *Tentano il passaggio attraverso la nostra provincia*.

Viis semitisque notis essedarios ex silvis emittebat, *Mandava fuori dai boschi per le vie ed i sentierigli essedari*.

Unum (iter) per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum; alterum per provinciam nostram - Helvetii iam per angustias et fines (*territorio*) Sequanorum suas copias traducunt

Interim ad Labienum per Remos de victoria Caesaris fama perfertur.

(Cervus) per campum fugere coepit (*cominciò*) (1.13) - Venit per auras cornix (2.6)

Locus: loci (*luoghi, passi di un testo*), **loca** (*luoghi*); auxilium, ii, n., *aiuto* - auxilia, orum, n., *truppe ausiliarie*;

castrum, i, n., *forteza* - castra, orum, n., *accampamento*; ludus, i, m., *gioco* - ludi, orum, m., *giochi del circo*;

rostrum, i, n., *becco* - rostra, orum, n., *rostri* (*tribuna oratoria del foro*)

Caesar resistere iubet, ipse ad naves (*alle navi*) revertitur (V,11)

Rhenus agrum Helvetium a Germanis dividit (BG I,2).

O socii, (neque enim ignari sumus ante malorum): tendimus in Latium (198...205).

Ignari locorum erramus (332)

Sum pius Aeneas, fama notus, Italiam quaero patriam (378...380)

Tendimus in Latium, sedes (*sedi*) ubi fata quietas ostendunt(205)

N.7

1) Vercingetorix, cum ad suos redisset, prodicionis insimulatus est, quod castra propius Romanos movisset. Caes.

2) Vehementer intererat vestra, qui patres estis, liberos vestros haec potissimum discere. Plin. Iun.

3) Lucius Crassus, magnus ille orator, omnibus memoriam sui, nobis disciplinam dicendi reliquit. Cic.

4) Non est gravitatis et sapientiae tuae ferre immoderatus casum incommodorum tuorum. Cic.

5) Iudico Caesarem omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime. Cic.

6) Erat maiestatis populi Romani prohibere iniuriam neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere. Sall.

7) Medico mercedis quantum poscet promitti iubeto. Cic.

8) Omnis iuventus, etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit (*traduci con l'imperfetto*), eo convenerant. Caes.

9) Pluris putare quod utile videatur quam quod honestum sit, turpissimum est. Cic.

10) Dolorem Epicurus nihili facit. Cic.

11) Thucydides ossa Themistoclis clam in Attica ab amicis esse sepulta, quoniam legibus non concederetur, quod prodicionis esset damnatus, memoriae prodidit. Nep.

12) Milo semper quantum interesset Clodii se (= Milone) perire cogitabat. Cic.

13) Si callidi rerum aestimatores prata et terras quasdam aestimant, quanti est aestimanda virtus? Cic.

14) Qui alterum incusat probri, eum ipsum se intueri oportet. Plaut.

15) Magni videbatur interesse ad eam necessitudinem (= vincolo), quam nobis sors tribuisset (*traduci con l'indicativo*). Cic.

1) Vercingetorige, essendo ritornato dai suoi, fu accusato di tradimento perché aveva spostato l'accampamento troppo vicino ai Romani.

2) Importava molto a voi padri (= che siete padri) che i vostri figli imparassero soprattutto queste cose.

3) Lucio Crasso, quel grande oratore, lasciò a tutti il ricordo di sé, a noi l'arte del dire.

4) Non è (proprio) della tua serietà e della tua saggezza sopportare con troppo poca moderazione i guai che ti sono capitati (= l'occasione delle tue sventure).

- 5) Penso che Cesare parli nel modo più elegante di quasi tutti gli oratori.
- 6) Era (proprio) della maestà del popolo romano impedire l'offesa e non permettere che il regno di nessuno si accresca per mezzo del delitto.
- 7) Ordina che si prometta al medico quanto chiederà di stipendio.
- 8) Tutta la gioventù (e) anche (quelli) di età piuttosto avanzata nei quali vi era un po' di saggezza e di dignità, erano convenuti là.
- 9) È cosa assai vergognosa stimare ciò che sembra utile più di ciò che è onesto.
- 10) Epicuro non tiene in alcun conto il dolore.
- 11) Tuciddide ha tramandato che le ossa di Temistocle furono sepolte di nascosto in Attica dagli amici, dal momento che non era concesso dalle leggi poiché era stato condannato per tradimento.
- 12) Milone pensava sempre quanto importasse a Clodio la sua morte (= che egli morisse).
- 13) Se gli estimatori di cose esperti stimano prati e alcune terre, quanto deve essere stimata la virtù?
- 14) Chi accusa il prossimo (= l'altro) di malvagità, dovrebbe guardare se stesso (= bisognerebbe che egli guardasse se stesso).
- 15) Sembrava essere di grande importanza per quel vincolo che la sorte ci aveva attribuito.

Memento: Futurum

Pers.	PRIMA CONIUGATIO			SECUNDA CONIUGATIO		
	<i>Act.</i>	<i>Pass.</i>	<i>Depon.</i>	<i>Act.</i>	<i>Pass.</i>	<i>Depon.</i>
S.	1 spect - abo	spect - abor	con abor	hab ebo	hab ebor	ver ebor
	2 spect- abis	spect- aberis	conaberis	hab ebis	hab eberis	ver eberis
	3 spect- abit	spect- abitur	con abitur	hab ebit	hab ebitur	ver ebitur
Pl.	1 spect- abimus	spect- abimur	con abimur	hab ebimus	hab ebimur	ver ebimur
	2 spect- abitis	spect- abimini	con abimini	hab ebitis	hab ebimini	ver ebimini
	3 spect- abunt	spect- abuntur	conabuntur	habebunt	habebuntur	verebuntur
II s. passiva –bere						

Pers.	III CONIUGATIO			IV CONIUGATIO		
	<i>Act.</i>	<i>Pass.</i>	<i>Depon.</i>	<i>Act.</i>	<i>Pass.</i>	<i>Depon.</i>
S.	1 vincam	vincar	loquar	puniam	puniar	potiar
	2 vinctes	vinceris	loqueris	punies	punieris	potieris
	3 vincet	vincetur	loquetur	puniet	punietur	potietur
Pl.	1 vincemus	vincemur	loquemur	puniemus	puniemur	potiemur
	2 vinctis	vincimini	loquimini	punietis	puniemini	potiemini
	3 vincent	vincentur	loquentur	punient	punientur	potientur

Abs te rationem reposcent - Hic dies de nostris controversiis iudicabit - Dabit deus quoque finem - Forsan et haec (queste cose) olim meminisse (ricordare) iuvabit - (Aeneas) bellum geret populosque feroces contundet moresque viris et moenia ponet - Aspera Iuno consilia in melius (in meglio) referet mecumque (con me) fovebit Romanos rerum (del mondo) dominos. - Sanguine troiano et rutulo dotabere, virgo - Semper celebrabere donis corniger fluvius (Tevere) - Dignum accipies praemium - Quam (quanto) dulcis sit (sia) libertas breuiter proloquar.(3.7)

Pers.	Sum	Eo	Fero	fio	volō	nolo	malo
S.	1 ero	ibo	feram	fiam	volam	nolam	malam
	2 eris	ibis	feres	fies	voles	noles	males
	3 erit	ibit	feret	fiet	volet	nolet	malet
Pl.	1 erimus	ibimus	feremus	fiemus	volemus	nolemus	malemus
	2 eritis	ibitis	feretis	fietis	voletis	noletis	maletis
	3 erunt	ibunt	ferent	fient	volent	nolent	malent

Heu, miserande puer, / tu Marcellus eris - "Cito rumpes arcum, / at si laxaris (allenterai), cum voles erit utilis."

N.8

- 1) Manlius bellum populo Romano indixit.
- 2) Epistula illa fuit plena rerum.
- 3) Suis qui nescit parcere, inimicis favet.
- 4) Caesar acie Pharsalica proclamavit ut civibus parceretur.
- 5) Nulla lex satis commoda omnibus est.
- 6) Nemo nostrum tui similis est.
- 7) Catilina patriae suae ruinam minatus est.
- 8) Bonis nocuit, qui malis pepercit.
- 9) Themistocli persuasum erat classem centum navium aedificandam esse.
- 10) Helvetii virtute omnibus Gallis multo praestabant.

- 11) Quid mihi Tulliola agit?
- 12) Octacilius sibi timens ex oppido fugit et ad Pompeium venit.
- 13) Moriendum est omnibus.
- 14) Magno sunt decori militi vulnera adverso pectore accepta.
- 15) Summo fuit Germanis dolori Ariovisti mors.
- 16) Mihi opus est consiliis tuis.

- 1) Manlio dichiarò guerra al popolo romano.
- 2) Quella lettera era (= fu) piena di argomenti.
- 3) Chi non sa risparmiare i suoi, favorisce gli avversari.
- 4) Cesare nella battaglia di Farsalo proclamò che si risparmiassero i cittadini.
- 5) Nessuna legge è sufficientemente favorevole a tutti.
- 6) Nessuno di noi è simile a te.
- 7) Catilina minacciò la rovina alla sua patria.
- 8) Nuoce ai buoni chi risparmia i malvagi.
- 9) Temistocle era convinto che bisognasse costruire una flotta di cento navi.
- 10) Gli Elvezi superavano di molto in virtù tutti i Galli.
- 11) Che cosa mi (dativo etico) fa Tulliola?
- 12) Ottacilio temendo per sé, fuggì dalla città e andò da Pompeo.
- 13) Tutti devono morire.
- 14) Sono di grande onore per un soldato le ferite ricevute sul petto.
- 15) La morte di Ariovisto fu di sommo dolore per i Germani.
- 16) Io ho bisogno dei tuoi consigli.

Memento: completivae

- *Ita fit ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit* (CIC., *Fin.*, 3, 27) [Bonum quod est, honestum est].
- *Ego quid futurum sit nescio; quid fieri possit, scio* (SEN. *Ep.*, 88, 17).
- [Xerxes] *lacrimas profudit, quod intra C annos nemo ex tanta iuventute superfuturus esset.*
- *Intellego me plura dixisse, quam opinio tulerit mea* (CIC., *Dom.*, 32).
- [Caesar] *militēs cohortatus est uti suae pristinae virtutis memoriam retinerent* [suae spectat milites].
- [Caesar] *me ut sibi essem legatus non solum suasit, sed etiam rogavit* (CIC., *Prov. cons.*, 42).
- *A Caesare valde liberaliter inquit, sibi ut sim legatus* (Att., 2, 18, 3) [Caesar opinatur].

Patres conscripti legatos in Bithyniam miserunt, qui ab rege peterent, ne inimicissimum suum secum haberet sibique dederet (NEP. 23, 12.2).

- *Gaius Lucio dixit se accepisse epistolam quam sibi misisset.*
- *Ad Appii Claudii senectutem accedebat ut caecus esset.*
- *Eadem nocte accidit ut esset luna plena.*
- *Cauere sibi, canem, ab aliquo.*
- *Ego hoc cogor / Id non dubito.*
- *Euadere insidias / ex insidiis / pugnae / consuetudine sua.*
- *Ex pedibus laborare / Lacrimis perfusa genas / Nuda genu.*
- *Liberti ab epistulis.*

Miltiades **capitis** absolutus pecunia multatus est / Pecuniae publicae condemnatus. / Capitis damnare / damnare capite / Pluit sanguine / vacare culpa / uacare philosophiae / Vir magni ingenii summaque prudentia.

ET distinguit et copulat | ATQUE, AC copulat et aequat | -QUE copulat in unitatem | NECNON [enphatice] | QUOQUE [ut caeteri] | ETIAM [praeter alios].

Vercingetorix suos ad concilium convocat. Vercingetorige chiama i suoi a consilio

Caesar dextram eius prendit. Cesare gli dà la mano (prende la sua [= di Diviziaco] mano)

Caesar nondum eorum consilia (cognoscebat)

Ingenii, ingenij; sed Cai, Pompei; fili, o figlio, geni, o genio; sed Darie; mi et meus; nummum (nummorum, delle monete); praefectus fabrum (comandante dei genieri), praefectus socium (comandante degli alleati); virum, deum, equum (virorum, deorum, equorum).

N.9

- 1) Calones praecipites fugae sese mandabant.
- 2) Omnes Thessaliae civitates interfectum Pelopidam coronis aureis et statuis aeneis liberosque eius multo agro donarunt.
- 3) Pompeius qui dignitate principibus excellit, facilitate (= affabilità) infimis par esse videtur.
- 4) Nulli civitati Germanorum persuaderi potuit ut Rhenum transiret.
- 5) Nostri milites, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt.
- 6) Linguae tempera.
- 7) Quid tu mihi tristis es?

- 8) An tibi quisquam in curiam venienti assurrexit?
- 9) Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat.
- 10) Magno tibi erat ornamento, nobilissimum adulescentem beneficio tuo esse salvum.

- 1) I Caloni si davano precipitosamente alla fuga.
- 2) Tutte le città della Tessaglia donarono al morto Pelopida corone d'oro e statue di bronzo e molto terreno ai suoi figli.
- 3) Pompeo, che supera in dignità i più nobili, sembra essere pari in affabilità ai più umili.
- 4) Non si poté convincere nessun popolo dei Germani a passare al di là del Reno.
- 5) I nostri soldati, colpiti da improvvisa paura, provvedono ciascuno a se stesso a seconda della (propria) indole.
- 6) Modera la lingua!
- 7) Perché tu mi sei triste?
- 8) Forse che qualcuno si è alzato in piedi in tuo onore quando (= per te che...) entravi in senato?
- 9) Mario, messi in fuga i cavalieri, accorse in aiuto ai suoi che aveva saputo che venivano già respinti.
- 10) Ti sarà di grande onore che un giovane nobilissimo sia salvo per un tuo beneficio.

Memento: SUPINUM

Nomen verbale quartae declinationis: **accusativus -um** (*activum*) motum aut finem dicit; in casu **ablativo -u** (*passivum*) limitem dicit.

Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium - Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati principes civitatum ad Caesarem gratulatum convenerunt - Infert se saeptus nebula mirabile dictu /per medios, miscetque viris neque cernitur ulli - Horrendum et dictu uideo mirabile monstrum - Nec visu facilis nec dictu adfabilis ulli.

N.10

- 1) Vercingetorix, ubi (= quando) de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit.
 - 2) Tarquinius Superbus urbe pulsus est.
 - 3) Nioba (= Niobe), liberis orbata, in saxum mutata est.
 - 4) Meus frater omni culpa vacat.
 - 5) Nostris militibus celeri auxilio opus fuit.
 - 6) Cicero ortus erat stirpe antiquissima, familia autem plebeia.
 - 7) Iugurtha, quae Metellus agebat, ex nuntiis audivit.
 - 8) Omnia a Deo accepimus.
 - 9) Nihil est homini tam timendum quam invidia.
 - 10) Eva a serpente decepta (= ingannare) est.
 - 11) Helvetii oppida sua omnia, numero ad duodecim, incendunt.
 - 12) Quid magis est saxo durum? Quid mollius unda? Dura tamen molli saxa cavantur unda.
 - 13) Nemini plura beneficia tribuisti quam mihi.
 - 14) Cleopatra femina eximia pulchritudine fuit.
 - 15) Quanti quisque se ipse facit, tanti fit ab amicis.
 - 16) Divus (= Santo) Paulus vinculis damnatus est.
 - 17) Omnes luce solis utimur.
 - 18) Ea domus mille sestertiis fuit.
-
- 1) Vercingetorige, quando seppa dell'arrivo di Cesare, tolse l'assedio (= desistette da...)
 - 2) Tarquinio il Superbo fu scacciato dalla città (di Roma).
 - 3) Niobe, privata dei figli, fu trasformata in rupe.
 - 4) Mio fratello è privo di ogni colpa.
 - 5) I nostri soldati ebbero bisogno di un veloce aiuto.
 - 6) Cicerone era nato da stirpe antichissima, ma (era) di famiglia plebea.
 - 7) Giugurta sentì dai messaggeri le operazioni (= le cose) che Metello faceva.
 - 8) Abbiamo ricevuto tutte le cose da Dio.
 - 9) L'uomo non deve temere niente tanto quanto l'invidia.
 - 10) Eva fu ingannata dal serpente.
 - 11) Gli Elvezi incendiano tutte le loro città, circa dodici di numero.
 - 12) Che cosa è più duro di un sasso? Che cosa più molle dell'onda? Tuttavia i duri sassi vengono scavati dalla molle onda.
 - 13) A nessuno accordasti più benefici che a me.
 - 14) Cleopatra fu una donna di eccezionale bellezza.
 - 15) Quanto ciascuno stima se stesso (= stima egli stesso sé), tanto viene stimato dagli amici.
 - 16) San Paolo fu condannato al carcere.
 - 17) Tutti usufruiamo della luce del sole.

18) Quella casa fu valutata (= ebbe il valore di) mille sesterzi

Memento: Adiectiva

	<i>m.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>	<i>m. pl. + f. pl.</i>	<i>n. pl.</i>
N.	acer	acris	acre	acres	acria
G.	acris			acrium	
D.	acri			acribus	
Ac.	acrem			acre acres (-is)	acria
V.	acris			acre acris acria	
Ab.	acri			acribus	
	<i>m. - f.</i>			<i>n. m. - f. n.</i>	
N.	brevis			breve breves brevia	
G.	brevis			brevium	
D.	brevi			brevibus	
Ac.	brevem			breve breves (-is)	brevia
V.	brevis			breve brevis brevia	
Ab.	brevi			brevibus	
	<i>m. - f. - n.</i>			<i>m. pl. - f. pl. - n. pl.</i>	
N.	ingens			ingentes	ingentia
G.	ingentis			ingentium	
D.	ingenti			ingentibus	
Ac.	ingentem - ingens			ingentes (-is)	ingentia
V.	ingens			ingentis	ingentia
Ab.	ingenti			ingentibus	

Gallia est omnis divisa in partes tres, ... unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam Celtae.

Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem.

N.11

- 1) Libero te metu. Cic.
- 2) Numa, cum undequadragesimo annos summa in pace concordiaque regnavisset, excessit e vita. Cic.
- 3) Hercynia silva oritur ab Helvetiorum finibus et pertinet ad fines Dacorum. Caes.
- 4) Invenietis id facinus natum a cupiditate. Cic.
- 5) Nostri, tametsi a duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant. Caes.
- 6) De Magonis interitu duplex memoria prodita est. Nep.
- 7) Ex quo intellegi potest nullum bellum esse iustum, nisi quod, rebus repetitis geratur.
- 8) Prodigis atque portentis di immortales nobis futura praedicunt. Cic.
- 9) Mulier illa abundat audacia, consilio et ratione deficitur. Cic.
- 10) Plebs novarum rerum studio Catilinae incepta probabat. Sall.
- 11) Ut non omne vinum, sic non omnis natura vetustate coacescit.
- 12) Fit ab his certior Caesar duces adversariorum silentio copias castris educere. Caes.
- 13) Alios videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere. Cic.
- 14) Nobis contigit ut in gerenda re publica aliquid essemus memoria dignum consecuti. Cic.
- 15) Malus est vocandus qui sua (ablativo) est causa (ablativo) bonus. Publ. Syr.

- 1) Ti libero dalla paura.
- 2) Numa Pompilio, dopo aver regnato 39 anni in somma pace e concordia, morì.
- 3) La selva Ercinia inizia (= nasce) dai confini degli Elvezi e si estende fino ai confini dei Daci.
- 4) Scoprirete che quel delitto è nato dalla cupidigia.
- 5) I nostri, sebbene abbandonati dal comandante e dalla fortuna, tuttavia ponevano nel valore ogni speranza di salvezza.
- 6) Sulla morte di Magone è stata tramandata una duplice versione.
- 7) Da ciò si può capire che nessuna guerra è giusta se non quella che si combatte dopo aver chiesto soddisfazione.
- 8) Gli dei immortali ci predicono il futuro con prodigi e portenti.
- 9) Quella donna abbonda di sfrontatezza, (ma) manca di intelligenza e razionalità.
- 10) La plebe per amore di rivolgimenti approvava le iniziative di Catilina.
- 11) Come non tutti i vini [ogni vino] diventano aceto col passare degli anni, così non tutti i caratteri inacidiscono.
- 12) Cesare viene informato da costoro che i comandanti degli avversari conducevano le truppe in silenzio fuori dell'accampamento.

- 13) Vediamo che alcuni hanno attitudine per la corsa grazie alla velocità, altri per la lotta grazie alla forza.
 14) Ci toccò di conseguire qualcosa di degno di memoria nell'amministrazione [*amministrare*] dello Stato.
 15) Deve essere chiamato malvagio colui che è buono per suo interesse.

Memento:

Caro, carnis, f. carne | supellex, supellectilis, f. suppellettile | iter, itineris, n. viaggio, marcia | Iuppiter, Iovis, m. Giove. | bos, bovis, m./ f. lintribus iunctis (unite) transibant

E loco superiore in nostros venientes., bue, vacca (dat. e abl. pl: bubus) | femur, femoris, n. femore | iecur, iecoris, n. fegato | iugerum, i, n. iugero | requies, etis, f. riposo | sus, suis, m./f. porco, scrofa (dat. e abl. pl: subus/suibus) | vas, vasis, n. vaso | vesper, eris, m. sera

Singularia: indoles, is, f. *indole*; lac, lactis, m. *latte*; sanguis, inis, m. *sangue*; ecc.

Pluralia: fores, ium, m. *battenti (della porta)*; Alpes, ium, f. *le Alpi*; ecc. - Aedes, is, f. tempio | Aedes, ium, f. casa Carcer, eris, m. *carcere* | Carceres, um, m. *cancello*

Facultas, atis, f. *facoltà* | Facultates, um, f. *ricchezze* | Finis, is, m. *fine* | Fines, ium, m. *territori, confini*

Ops, opis, f. *aiuto* | Opes, um, f. *ricchezze* | Sal, salis, m./n. *sale, mare* | Sales, ium, m. *facezie, arguzie*

Vis - **G.** roboris (*quercia*) - **D.** robori - **AC.** vim - **V.** vis - **AB.** Vi | vires – virium - viribus - vires - vires - viribus

Vir, viri, m. uomo

virus, i, n. veleno, vulnus, pelagus tre nomi in -us di genere neutro.

De deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt

Tum uictu (*col cibo*) reuocant uiris, fusique per herbam /implentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.(1.215)

'Nate, meae vires, mea magna potentia, solus /nate patris summi qui (*che*) tela Typhoea temnis, / ad te confugio et supplex tua numina posco.

Aeneis, idis (-idos); Ilias, adis (- ados); aera (aria); aethera, (cielo); lampada, (fiaccola); Hectora (Ettore); epigrammaton, metamorphoseon; heroas, Cyclopas.

Volusenus... vir et consilii magni et virtutis, *C. Voluseno, uomo sia di saggezza che di coraggio* (BG 3.5)

Immani corporum magnitudine homines efficit, *crea uomini di gigantesca grandezza fisica* (BG 4.1)

(Dumnorigem) cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cogno(scebat).

Exercitia ad compositionem thematicam faciendam

sententias declara et exemplis corrobora

1.esse oportet ut vivas, non vivere ut edas	devi mangiare per vivere, non vivere per mangiare
2.est modus in rebus	c'è una misura nelle cose
3.ex abundantia cordis os loquitur	la bocca parla per la pienezza del cuore
4.faber est suae quisque fortunae	ciascuno è l'artefice del proprio destino
5.fac de necessitate virtutem	fai di necessità virtù
6.fast est et ab hoste doceri	si può imparare anche dal nemico
7.frangar, non flectar	mi spezzerò, ma non mi piegherò
8.historia magistra vitae	la storia è maestra di vita
9.in medio virtus	la virtù sta a metà strada fra gli estremi
10.medio tutissimum ibis	andrà sicuro se ti terrai a mezza strada (fra cielo e terra)
11.natura non facit saltus	la natura non fa salti non procede a balzi ma per gradi
12.nemo propheta in patria	nessuno è profeta nella sua patria
13.nosce te ipsum	conosci te stesso
14.ora et labora	prega e lavora
15.per aspera ad astra	attraverso le asperità si arriva alle stelle
16.promoveatur ut amoveatur	sia promosso affinché rimosso
17.salus populi suprema lex	il bene del popolo è la legge suprema
18.suum cuique tribuere	dare a ciascuno il suo

ITER SEXTUM DECIMUM

1. Supino attivo e passivo.

Il supino - presente nel **paradigma verbale** - è di uso piuttosto limitato in latino. Si tratta di un nome verbale della quarta declinazione usato:

- all'**accusativo** in **-um** (*supino attivo*): con valore di movimento e fine;
- all'**ablativo** in **-u** (*supino passivo*) con valore di limitazione.

Esempi: 1. **Venatum** Aeneas unaque miserrima Dido / in nemus ire parant, *Enea e l'infelicitissima Didone si preparano ad andare nel bosco per cacciare* (4, 127)

2. Perfacile **factu** esse illis probat conata perficere, *Dimostra ad essi essere facilissimo da farsi, concludere le imprese* (BG. 1,3)

a) BG. Perfacile factu esse illis probat conata perficere (1,3) - Haedui cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium (1,11) - (Caesar) reperit... ipsum (Dumnorigem) ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates conlocasse (1,18) - Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati principes civitatum ad Caesarem gratulatum convenerunt ... (1,30) - Locutus est pro his Diviciacus Haeduus... se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatam (1,31) - Legati ab Haeduis et a Treveris veniebant: Haedui questum... (1,37) - Optimum factu esse duxerunt rebellionem facta frumento commeatuque nostros prohibere (4,30) - Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima... (4,32) - His rebus permotus Q. Titurius cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum ut sibi militibusque parcat. (5,36) - Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum (6,32) - Quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. (6,36) - Eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum (7,5) - Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ... (7,12) - postero die pabulatum venturos arbitra(ba)tur (7,18) - Legati ad eum principes Haeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat (7,32) - Huc magnum numerum equorum huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum miserat. (7,55) -

b) En. Infert se saeptus nebula mirabile dictu / per medios, miscetque viris neque cernitur ulli. (1,439) - Suspensi Eurypylium scitatum oracula Phoebi / mittimus (2,114) - Terque ipsa solo mirabile dictu / emicuit parmaeque ferens hastamque tremantem. (2,174) - Non ego Myrmidonum sedes Dolopumue superbas / aspiciam aut Graias servitum matribus ibo (2,785) - Talia vociferans gemitu tectum omne replebat, / cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum. (2,679) - horrendum et dictu uideo mirabile monstrum. (3,26) - Nec visu facilis nec dictu adfabilis ulli (3,621) - Sola novum dictuque nefas Harpyia Celaeno / prodigium canit et tristis denuntiat iras / obscenamque famem (3,365) - Venatum Aeneas unaque miserrima Dido / in nemus ire parant (4,127) - Monstrum horrendum, ingens, cui quot sunt corpore plumae, / tot vigiles oculi subter mirabile dictu (4,181) - Vidit, turicremis cum dona imponeret aris, / horrendum dictu latices nigrescere sacros (4,473) - Huius apes summum densae mirabile dictu / stridore ingenti liquidum trans aethera vectae / obsedere apicem (7,64) - Faucibus ingentem fumum mirabile dictu / evomit involvitque domum caligine caeca (8,252) - Nascenti cui tris animas Feronia mater / horrendum dictu dederat (8,564) - Sine me haec haud mollia fatu / sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri (12,25) -

c) Fedro. Fraudator homines cum advocat sponsum improbos, / non rem expedire, sed malum ordiri expetit. (1,16) - 'Magno' inquit 'in periculo sunt nati tui./ nam, simul exieris pastum cum tenero grege, / aquila est parata rapere porcellos tibi'. (2,4) - Canes legatos olim misere ad Iovem / meliora vitae tempora oratum suae, / ut sese eriperet hominum contumeliis (4,19) - Aliquando sitiens unus de custodibus / aquam rogavit media nocte ancillulam, / quae forte dominae tunc adsistebat suae / dormitum eunti (App. 15) -

I pronomi e gli aggettivi interrogativi

Pronome **quis? quid? Chi? Che cosa?** (usato tra molte persone o cose).

CASO	SINGOLARE		PLURALE	
	Masch.- Femm.	Neutro	Masch.- Femm.	Neutro
NOM.	Quis?	Quid?	Qui?	Quae?
GENIT.	Cuius?	Cuius rei?	Quorum?	Quorum? (quarum rerum)?

DAT.	Cui?	Cui rei?	Quibus?	Quibus (rebus)?
ACC.	Quem?	Quid?	Quos?	Quae?
ABL.	Quo?	Quo? Qua re?	Quibus?	Quibus (rebus)?

Pronome ed aggettivo **uter? utra? utrum?** *Chi dei due? Quale dei due?*

L'aggettivo interrogativo **qui? quae? quod?** segue la declinazione del pronome relativo.

Molti sono i derivati da queste tre forme:

Pronomi derivati con **suffissi** o con **prefissi**:

- **quisnam? quidnam?** *chi mai? cosa mai?*
- **ecquis? ecquid?** *forse qualcuno? forse qualcosa?*
- **numquis? numquid?** *forse qualcuno? forse qualcosa?*

Aggettivi derivati con **suffissi** o con **prefissi**:

- **quinam? quaenam? quodnam?** *quale mai?*
- **ecqui? ecquae? ecquod?** *quale mai?*
- **numqui? numquae? numquod?** *forse qualche?*

La proposizione interrogativa diretta.

Si identifica dagli elementi interrogativi: pronomi, aggettivi, avverbi e particelle.

Particelle interrogative sono: **num?**, *forse che?*, **nonne?**, *forse che non?*, **an?**, *o forse?*, e - **ne**, *forse?* enclitica

a) BG. 'Quid dubitas' inquit 'Vorene? Aut quem locum tuae probandae virtutis exspectas? (5,44) - Atque unus ex captivis 'quid vos' inquit 'hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos? (6,35) - Litaviccus accepto exercitu cum milia passuum circiter xxx a Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans 'Quo proficiscimur,' inquit 'milites? ... an dubitamus, quin nefario facinore admissio Romani iam ad nos interficiendos concurrant? (7,38) - De eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis? (7,77) -

b) En. Tantaene animis caelestibus irae? (1,11) - Pallasne exurere classem / Argivum atque ipsos potuit sommergere ponto / unius ob noxam et furias Aiacis Oilei? (1,39) - 'Tantane vos generis tenuit fiducia vestri? (1,132) - Quid meus Aeneas in te committere tantum, / quid Troes potuere, quibus tot funera passis / cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis? (1,231) - 'Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum, / o quam te memorem, virgo? namque haud tibi vultus / mortalis, nec vox hominem sonat; o, dea certe /an Phoebe soror? an Nympharum sanguinis una?, (1,326) - Nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reservo? / num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? /num lacrimas uictus dedit aut miseratus amantem est? /quae quibus anteferam? (4,368) - Pelagine venis erroribus actus / an monitu divum? (6,533) - Num Sigeis occumbere campis, /num capti potuere capi? num incensa cremavit /Troia viros? (7,294) - 'Quaenam vos tanto fortuna indigna, Latini, / implicuit bello, qui nos fugiatis amicos? (11,108) - Numerone an viribus aequi / non sumus? (12,230)

c) Fedro. 'Cur' inquit 'turbulentam fecisti mihi / aquam bibenti?' (1,1) - 'Ubi pernicitas / nota' inquit 'illa est? Quid ita cessarunt pedes?' (1,9) - 'Qualis videtur opera tibi vocis meae?' (1,11) - At ille lentus 'Quaeso, num binas mihi / clitellas impositurum victorem putas?' (1,15) - Ubi vos requiram, cum dies advenerit?' (1,16) - hic bos latenti 'Quidnam voluisti tibi, / infelix, ultro qui ad necem cucurreris? (2,8) - Legesne, quaeso, potius uiles nenias (3, prol.) - "Quam tarde es" inquit "non uis citius progredi? (3,6) - " Vnde sic, quaeso, nites? / Aut quo cibo fecisti tantum corporis? (3,7) - Tum Magnus: "Quid ais? Tune me, commilito, / spoliare es ausus?" (App. 10)

La proposizione interrogativa indiretta.

Dipende da verbi che significano "interrogare, chiedere, informare, sapere, ignorare", oppure da aggettivi quali "inscius, nescius": ha il verbo **al congiuntivo**; con **elemento interrogativo**

a) BG. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur, scire possit. (1,20) - Is se praesente

de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur an in aliud tempus reservaretur (1,53) - Cum ab his quaereret, quae civitates quantaque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat (2,4) - Cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. (2,8) - Qui cum ex equitum et calorum fuga, quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. (2,26) - Neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant attributae, constabat quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. (3,14) - Perturbantur, copiasne adversus hostem ducere an castra defendere an fuga salutem petere praestaret. (4,13) - Itaque evocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo neque quae aut quanta nationes incolerent neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. (4,20) - Hi perpetuas inter se controversias habebant, uter alteri anteferebatur, omnibusque annis de loco summis simulatibus contendebant. (5,44) - Ibi ex captivis cognoscit quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. (5,48) - Ex his omnibus iudicat rebus quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratae. (5,52) - Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeat an defendi. (7,15) - Id eane de causa, quam legatis pronuntiarint, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum (7,5)

b) *En.* Musa, mihi causas memora, quo numine laeso / quidve dolens regina deum tot volvere casus / insignem pietate virum, tot adire labores / impulerit (1,8) - 'Tuus, o regina, quid optes / explorare labor (1,76) - Quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris / iactemur, doceas (1,331) - Dissimulant et nube cava speculantur amicti / quae fortuna viris, classem quo litore linquant, / quid veniant (1,516) - Hic canit errantem lunam solisque labores, / unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes, / Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones, / quid tantum Oceano properent se tingere soles / hiberni, uel quae tardis mora noctibus obstet (1,742) - Hortamur fari quo sanguine cretus, / quidve ferat; memoret quae sit fiducia capto. (2,74) - Quae sit rebus fortuna videtis (2,350) - Cuncti quae sint ea moenia quaerunt, / quo Phoebus vocet errantis iubeatque reverti (3,100) - Rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso / hortatur pater ire mari veniamque precari, / quam fessis finem rebus ferat, unde laborum / temptare auxilium iubeat, quo vertere cursus. (3,143) - Qui sit fari, quo sanguine cretus, / hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri. (3,608) - Cari praecepta parentis / edocet et quae nunc animo sententia constet. (5,747) - (Aeneas) regem adit et regi memorat nomenque genusque / quidve petat quidve ipse ferat, Mezentius arma / quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni / edocet, humanis quae sit fiducia rebus / admonet (10,149) -

c) *Ph.* Tum natos suos / interrogavit an bove esset latior. / Illi negarunt. Rursus intendit cutem / maiore nisu, et simili quaesivit modo, / quis maior esset. (1,24) - 'Opimam sane praedam rapuisti unguibus; / sed, nisi monstraro quid sit faciendum tibi, / gravi nequiquam te lassabit pondere.' (2,6) - Nunc, fabularum cur sit inventum genus, / brevi docebo (3,Prol.) - "Memini quis me saxo petierit, / quis panem dederit (3,2) - Quaesivit quidnam saperet (3,4) - Unde illa scivit niger an albus nasceretur? (3,15) - Quantum valerent inter homines litterae / dixi superius; quantus nunc illis honos / a superis sit tributus tradam memoriae. (4,26) - "En hic declarat quales sitis iudices!" (5,5) - Hoc cur, Philete, scripserim pulchre vides. (5,10) - Utilius nobis quid sit dic, Phoebe, obsecro, / qui Delphos et formosum Parnasum incolis. (App.8) -

Memento: V DECLINATIO

	<i>M.-f.</i>	<i>M.-f.</i>
N.	di - es	di - es [<i>feminini generis si valet dies statuta, datum</i>]
G.	di - ei	di - erum
D.	di - ei	di - ebus
Ac.	di - em	di - es
V.	di - es	di - es
Ab.	di - e	di - ebus

P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur cum exploratoribus praemittitur
Litteras Caesari remittit, rem gestam in Eburonibus perscribit
De rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt
De re publica nisi per concilium loqui non conceditur
Ubi ea dies venit, Carnutes Cenabum (*città*) concurrunt

Non declinantur: - *fas*, **n.** *lecito*; *nefas*, **n.** *illicito*, *sacrilegio*; *fors*, **f.** *sorte*; *instar*, **n.** *grandezza*; *mane*, **n.** *mattino*; *pezzum*, **avv.** *in basso*, *in rovina*; *venum*, **m.** (**acc.**), *in vendita*.

Formae syncopatae sunt: **ama-sti** (amavisti), **audi-erunt** (audiuerunt), **consu-erunt** (consueverunt), **direx-ti** (derexisti, En. 6.57).

Quod: Fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt - Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.

Sunt praestanti corpore Nymphae - Ponuntque ferocia Poeni corda, volente deo.

Malus lusit **amantem** (= Didone) (En. 1,352)

Timeo Danaos, et dona **ferentis** (-es), (*particolarmente se - vel quando - portano doni*)

Orgetorix, regni cupiditate **inductus**, coniurationem fecit, *Orgetorige, spinto (che era spinto, poichè era spinto) dal desiderio del potere, ordì una congiura (BG I,2)*

Proelio **facto**, (Caesar) exercitum traducit, *Finito lo scontro, (Cesare) fa passare l'esercito (BG I,16)*

Caesar **cohortatus** suos proelium commisit - Sic **effatus** vestigia pressit (6.197).

Ad rivum eundem lupus et agnus venerant, / siti **compulsi**. Superior stabat lupus, / longeque inferior agnus. Tunc fauce improba / latro **incitatus** iurgii causam intulit.

Argumenta compositionis

0. Ecce egomet (Quis sum? Ubi natus sum [patria mea]? Quae studia explevi? Ad quid veni? Qui finis studiorum?) **et Condiscipuli mei** (Qui fuerunt domi? Qui sunt hodie? Unde veniunt? Ad quid venerunt? Quod est eorum propositum)

1.- Amicus certus in re incerta cernitur (Enn. – Cic., *De amicitia* 64)

2.- Amor vincit omnia (Verg., Buc. 10, 69)

3.- Bis dat qui cito dat (P. Sir., Sent. I, 6)

4.- Mens sana in corpore sano (Juv., Sat. X, v.35)

5.- Verba movent, exempla trahunt

a.- Viri et mulieris aetates (Homo primum Infans, deinde Puer, tum Adolens, inde Juvenis, postea Vir, dehinc Senex, tandem Silicernium. Sic in altero Sexu sunt Pupa, Puella, Virgo, Mulier, Vettula, Anus decrepita).

b. Monumenta Urbis praecipua

c. Ex documentis Concilii Vaticani II (Sacrosanctum Concilium, commentarium nn. 109-110: quadragesima)

d. Petitio ad Episcopum

e. Petitio ad cardinalem praefectum (causa Sanctorum, causa Canonica, causa doctrinae fidei)

f. Petitio ad Summum Pontificem

g. Sermo: “Quid sentiant coevi docti viri de hominis evolutione”

Exemplaria (internet): sermo

Sant'Antonio da Padova: sermone per la IV Domenica dopo l'Epifania

Mi limito a riprodurre il prothema, dove sant'Antonio chiarisce quali siano i compiti del buon predicatore... il prothema sviluppa una autorità (Ascende in silvam) che richiama verbalmente il versetto del thema (Ascendente Jesu etc.). Sermones dominicales et in Solemnitatibus, a cura di A. M. LOCATELLI, Patavii, presso la Basilica, 1885, II, p. 685).

In illo tempore: *Ascendente Iesu in naviculam, secuti sunt eum discipuli eius* (Mt 8, 23). Dicitur in libro Iosue: *Ascende in silvam, et succide tibi spatia in terra Pherezaei et Raphaim* (Jos 17, 15). *Silva* est sterilis congregatio peccatorum, frigida, obscura, bestiis plena. Frigida propter defectum caritatis, *abundavit enim iniquitas, et refriguit caritas* (Mt 24, 12), obscura propter defectum luminis; *dilexerunt, inquit, homines magis tenebras, quam lucem* (Io 3, 19); plena bestiis gulae et luxuriae, usurae et rapinae: *Exterminavit, inquit, eam aper, idest diabolus, de silva etc.* (Ps 79, 14). In hac *silva* est venator Nembroth, idest diabolus. In hanc ergo *silvam ascende*, o Praedicator, et illa securi, cuius manubrium humanitas, cuius est ferrum divinitas, *succide tibi spatia. Securis, inquit Evangelista, ad radicem arborum posita est* (Mt 3, 10). *Arbor* mundanae altitudinis, *silva* sterilis et peccatricis congregationis *succiditur securi* Dominicae Incarnationis. Cum enim attente attendit Caput divinitatis reclinatum in gremio pauperulae Virginis, a sui status dignitate cadit, et sic fit locus spatiosus, in quo aedificatur civitas Domini virtutum, quam *fluminis impetus laetificat* (Ps 45, 5). *Haec est mutatio dexterarum Excelsi* (Ps 76, 11), ut *ubi abundavit delictum, superabundet et gratia* (Rm 5, 20). In terra, inquit, *Pherezaei*, qui interpretatur separatus, et *Raphaim*, qui interpretatur gigantes vel dissolutae matres. In hac triplici interpretatione maledictus ternarius designatur, scilicet superbia, avaritia et luxuria. Superbi animi fastu a ceteris separantur; avari sunt quasi gigantes terrae filii terrenis dediti; luxuriosi sunt tamquam matres dissolutae duobus uberibus, scilicet gula et luxuria carnis affectus nutrientes. *Ad succidendum ergo hanc silvam*, in tali terra radicatam, Praedicator ascendit sequens vestigia *ascendentis in naviculam*, de quo dicitur in hodierno Evangelio...

[In quel tempo: *Essendo Gesù salito sulla barca, i suoi discepoli lo seguirono*. Si dice nel Libro di Giosuè: *Vai nella selva, e abbattila per farvi un posto nella terra del Ferezeo e dei Raphaim*. Selva è l'assieme dei peccati che tolgono ogni frutto: selva fredda, oscura, piena di belve. Fredda per mancanza di carità: infatti *abbondò l'iniquità e la carità si raffreddò*. Oscura perché vi manca la vera luce: *Gli uomini – dice Giovanni – preferirono le tenebre alla luce*. Piena di belve, cioè gola, lussuria, usura e rapina. Dice la Scrittura: *Il cinghiale della foresta, cioè il demonio, la devasta*. In questa selva vive il cacciatore Nembroth, cioè il diavolo. Dunque tu, o predicatore, vai in questa selva e fatti uno spazio brandendo quella scure che ha per manico l'umanità, per ferro la divinità di Cristo. *La scure – dice l'evangelista – è posta alla radice degli alberi*: l'albero della superbia umana, la selva della compagnia sterile dei peccatori è recisa dalla scure dell'Incarnazione del Signore. Quando il peccatore guarda fissamente il Capo della divinità reclinato nel grembo della piccola Vergine, cade dall'altezza della sua superbia; così si forma un luogo spazioso, dove si edifica la città divina delle virtù, allietata *dal fiume e dai suoi ruscelli*. *Questo mutamento viene dalla mano di Dio, perché dove abbondò il peccato, sovrabbondò anche la grazia*. Dice: *nella terra del Ferezeo*, che si interpreta «separato», e *dei Raphaim*, che significa «giganti» o «madri dissolute». In questa triplice interpretazione si indica la maledetta triade, cioè la superbia, l'avarizia e la lussuria. I superbi per l'alterigia del loro animo sono separati dagli altri uomini; gli avari sono quasi giganti, figli della terra, dediti alle cose terrene; i lussuriosi sono come madri dissolute che nutrono gli istinti della carne a due poppe, cioè la gola e la lussuria. Dunque il predicatore *sale* per tagliare questa selva, seguendo i passi di colui che *sale nella barca*, di cui parla il Vangelo di oggi...].

Pontificale Romanum

De officio quod post missam solemnem pro defunctis agitur

In exsequiis alicujus Summi Pontificis, S.R.E. Cardinalis, seu Metropolitanus, aut Episcopi proprii, seu Imperatoris, Regis, vel Ducis magni, aut Domini loci, finita Missa, ordinantur in loco, ubi absolutiones fieri debebunt, in capite loci, in medio, unum faldistorium pro illo, qui celebravit, et in quatuor angulis quatuor scabella, videlicet, in quolibet angulo unum scabellum.

Subdiaconus accipit crucem processionalem; unus Acolythus accipit thuribulum cum igne, et naviculam cum thure, et cochleari; alius Acolythus vas aquae benedictae cum aspersorio, et duo alii Acolythi duo candelabra cum luminaribus ardentibus capiunt. Interim Praelatus, qui celebravit, apud faldistorium prope altare deponit planetam, et, si placet, poterit deponere dalmaticam, et tunicellam, et accipit pluviale nigrum, et mitram simplicem, et quatuor alii Praelati (si adsint) accedunt ad sacristiam, vel alium locum convenientem, et propinquum, ubi quilibet eorum accipit super rochetum, vel, si sit Regularis, supra superpelliceum, amictum, stolam, pluviale nigrum, et mitram simplicem, si ea uti possunt; sin minus biretum, et omnes sic parati accedunt apud Praelatum celebrantem paratum, cum quo vadunt ad castrum doloris, seu feretrum, aut sepulturam, vel alium locum, in quo absolutiones fieri consueverunt, hoc ordine:

Praecedant duo Acolythi, unus cum thuribulo, et navicula incensi; alius cum vase aquae benedictae, et aspersorio; tum duo alii Acolythi cum duobus aliis candelabris, et candelis accensis, in quorum medio erit Subdiaconus, qui in Missa cantavit Epistolam, paratus deferens crucem; post eum duo juniores Praelati, deinde duo seniores, et quilibet eorum penes se habebit unum Capellanum superpelliceo indutum, qui mitra sibi serviat, et unum scutiferum, qui cereum accensum portet. Ultimo loco incedet Praelatus qui Missam celebravit, ad sinistram habens Diaconum paratum, qui eum comitetur; et post eum Capellani superpelliceis induti. Si vero non adsint quatuor Praelati, loco deficientium parantur digniores Canonici Ecclesiae, vel alii in dignitate constituti supra superpellicea pluvialibus nigris; et ordine supradicto procedunt ad locum absolutionis, ubi cum fuerint, locantur hoc ordine: Thuriferarius cum Acolytho deferente aquam benedictam subsistunt in capite loci a parte dextera. Acolythi vero ceroferarii, ac Subdiaconus cum cruce vadunt ad pedes loci, et Subdiaconus cum cruce collocabit se in medio eorum. Junior Praelatus sedebit in scabello in angulo castrum doloris ad pedem dexterum; alius post eum in angulo ad humerum sinistrum; tertius in angulo ad pedem sinistrum; quartus qui erit senior, in angulo ad humerum dexterum loci. Celebrans vero sedebit in faldistorio in capite loci in medio, ita ut crucem directe respiciat.

Omnibus sic ordinatis, surget celebrans, detecto capite, omnibus similiter surgentibus, et incipiet in tono Lectionis, absolute Orationem: Non intres in iudicium cum servo tuo, Domine, quoniam nullus apud te justificabitur homo, nisi per te omnium peccatorum ei tribuatur remissio; non ergo eum tua, quaesumus, judicialis sententia premat, quem tibi vera supplicatio fidei Christianae commendat, sed gratia tua illi succurrente, mereatur evadere iudicium ultionis, qui dum viveret insignitus est signaculo sanctae Trinitatis. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. R. Amen.

PRAENOTANDA

Declarata re de qua agitur, praemittenda est **praefatio** et in fine ponenda est **conclusio**.

In re declaranda uti possumus sive categoriis aristotelicis, sive aliis coaevis.

Forma spectat optimam Latinitatem, genus dicendi, diligentem interpunctionem, perfectam redactionem.

Igitur appareat *ordo in singulis verbis et in contextu; qui si vitiosus sit merito incomposita oratio dicatur; iunctura in verbis (syntactici nexus), incisio, membris, periodis, ut nihil asperi, duri, hiulci, habeatur; numerus seu quaedam rhythmica verborum successio in periodo, potissimum in initio et in clausulis.*

Periodus dividitur concinna varietate per cola et commata.

Rhythmus extremis clausulis consistit sive membrorum sive commatum: "Collocabuntur igitur verba - docet Cicero - aut ut inter se quam aptissime cohaereant extrema cum primis eaque sint quam suavissimis vocibus, aut ut forma ipsa concinnitasque verborum conficiat orbem suum, aut ut comprehensio numero et apte cadat" (*orat.* 149).

Rhetores institutionem elata voce per *cola* et *commata* tradebant, sc. stixhdo/n, ut est in Cod. Vossiano (s.IX aut X).

Genus dicendi rei conformandus est. Aliud est enim laudes persolvere, aliud eventus narrare, aliud textum declarare, aliud epistulam conscribere.

Apta interpunctio nimium confert ad recte interpretanda quae scripta sunt.

Curandus est ergo usus litterarum capitalium, usus spatii in initio periodi, usus interlineae inter periodos, usus locorum (it. *citazioni*), nota in fine paginae vel in fine compositionis, usus bibliographiae

Latinitatis institutionis rationes⁶ necessario secumferunt methodi recognitionem atque artis didacticae renovationem ut magis cum finibus congruant.

Diligens ac mediocris sermonis pervestigatio ne seiungatur oportet auctorum studio, neque lingua perdiscatur operibus neglectis, quae ratio ac fundamentum extant eiusdem studii, potissimum autem cuiusvis classici sermonis, et Latini quam maxime, cum pateat lectionem auctorum nativo sermone traditorum eorundemque meditationem constitui necessariam methodum accedendi ac intellegendi Latinitatem universam, praesertim quod attinet ad historiam ac hominum societatem.

In sermone repercussa est humanorum omnium ingeniorum navitas et *Ars grammatica* est instrumentum ad intellegendam ac scite adhibendam linguam.

Glottodidactica scientia tot apparavit subsidia et textus iuxta theoretica exemplaria, ut magister iure quaerat quod momentum, spectatis suis viribus, et curriculi temporibus, necnon discipulorum ingeniis, tribuere debeat huiusmodi exemplaribus eorumque selectis formis, quae paria sint ad tenendam didacticam unitatem in litteris.

Sermo sit purus et Latinus, dilucidus planusque, decorus, affluens, ornatus, suave.

Forma nervis innixa

Methodus apta magistri magis prodest si pauca praecepta in promptu, ut in usu habeat.

Syntagma est unio omnium vorum, quae nomini vel verbo referuntur.

Cohordinata est unio verborum vel propositionum quae aliis copulantur.

Subordinatio est unio syntagmatica verborum vel sententiarum.

Prosodia est linea melodica sententiae, quae includit accentus et quantitatem vocalium.

Semantica est recentior disciplina scientiae linguisticae quae significationi studet.

Etymologia econtra est antiquissima et eorundem originem pervestigat.

Lexicologia spectat et verborum formam (morphologia) et significationem (semantica).

⁶ Bl. AMATA, "Viribus unitis": SYMBOLAE (1994); F.SANTUCCI (a cura), *Per una Rifondazione del Latino*. Atti del Convegno Nazionale, Perugia 12-14 Gennaio 1989.

Structura alta, abstracta, est sensus genericus sermonis: **quidam facere opus**.

Structura nuclearis est

- sententia *simplex* **Petrus aedificat domum**
- *negativa* **Petrus non aedificat domum**
- *interrogativa* **Num Petrus aedificat domum?**
- *exclamativa* **optimam domum Petrus aedificavit!**
- *possessiva* **Petri domus aedificata est**
- *imperativa* **Petre, aedifica domum**
- *relativa*: **Petrus, qui aedificavit domum**, magister artium est
- *hypothetica* **si Petrus aedificet domum**, optimum opus faciat
- *optativa* **utinam Petrus domum aedificet** (aedificaret, aedificaverit, aedificavisset).

Synonymica verba similia indicant: **vidi filiolum tuum, vidi puerum tuum**. Sententiae synonymicae vocantur *paraphrasis*: Petrus aedificavit domum – domus aedificata a Petro.

Voces mediae sensum bonum vel malum habent additis adiectivis: *fortuna* secunda | adversa, *valetudo* firma | infirma, *facinus* clarum | indignum, *fama* bona | sinistra.

Grammatica (*grámma* lat. *littera*) et *tékhnē grammatiké* primum nomen et ordinem significavit litterarum, postea *Grammatikós* eum qui docet litteras.

Martianus Capella grammaticam testatur esse primam inter septem artes liberales, quam sequitur rhetorica et dialectica in *trivio*, et geometria, arithmetica, astronomia et musica in *quadrivio*.

Media quae dicitur aetate *grammatica* eadem habetur ac *Latinum*.

Exstant grammaticae generales, **historicae** evolutionem illustrantes sermonis eiusque mutationes temporum decursu, **comparativae, generativae**, pervestigantes notas, quibus datur facultas linguistica humanae mentis.

Grammaticae **descriptivae** opponuntur **normativis**, usitatissimis ad iubendum sive quid faciendum usu, sive quid vitandum purismi gratia.

Saeculo XIX stilistica nomen suum obtinuit suique est facta iuris.

Stilus asianus attico opponitur, cum rhodiensis medium teneat locum.

Stilus epistularum hilarianus tulliano opponitur et isidoriano.

Stilus sublimis, medius, humilis genera litterarum spectat et *decorum* (*prépon*) sermonem facit, ut est in *rota Virgilii*: Bucolica exemplar stili humilis, Georgica medii, Aeneis sublimis, quibus pastor, agricola, vir respondent, et animalia peculiariora et arbores peculiaria.

Verborum ordo maiore fruitur libertate apud Latinos quam apud coevos sermones.

Extat tamen ordo communis et ordo perturbatus (*praestantiae*, enphaticus).⁷

Subordinatio est peculiaris structura centripeta Latini sermonis et influit in modum verbi (*attractio modalis*, sc. *assimilatio modi*), in tempus (*consecutio temporum* sc. *assimilatio temporis*), in **pronomina** (*reflexiva indirecta*), in **orationem obliquam**.

De novis Latinis verbis

Neologismus est nouum et recens natum. Multa sunt apud ipsum Ciceronem noua, praesertim in libris de arte rhetorica et de philosophia: 'beatitas', 'beatitudo', 'finis bonorum', 'uisio', 'species', 'praepositum', 'reiectum', 'occupatio', 'contentio', 'superlatio', 'complexio', 'traductio', 'frequentatio', 'licentia', 'gradatio', 'status', 'constitutio', 'iudicatio', 'continens', 'firmamentum', 'demonstrativum genus', 'inductio', 'propositum', 'insinuatio', 'acclamatio'; peregrinas voces idem ciuitate Romana donauit.⁸

⁷ F. CHARPIN, *L'idée de phrase grammaticale et son expression en Latin*, Paris-Lille 1977; *Pour une linguistique de la performance: Langues* juin 1978, 27-31.

⁸ J.M. MIR, *Qua ratione in Latinum convertendae sunt voces technicae et quae ad disciplinarum studia spectant*, in *Acta omnium gentium ac nationum conventus Latinis litteris linguaeque fovendis*, Roma 1966, pp. 318-346.

Nomina creantur per derivationem vel per compositionem.

Lexicon per praefixa et per suffixa augetur.

Itaque nomina **verbalia** ex verbis oriuntur: **nomen agentis** ut actor, rector, **nomen actionis** ut actio, actus, cultus, scriptura, **nomen instrumenti** ut tegmen, lumen, regimen, aratrum, pabulum, vocabulum.

Nomina **denominativa** item nomen **agentis** ut argentarius, asinarius, librarius; nomen **actionis** ut dominatus, equitatus, senatus; nomen **instrumenti** ut manubrium, lectica; nomen **loci** ut tonstrina, castellum, auditorium, dormitorium; nomen **patronymicum** ut Priamides, Laertiades, Labdacides.

Nomina **qualitatis** ut gravitas, celeritas, facundia, fortitudo; nomina deminutiva ut agellus, avunculus, oleaster.

Adiectiva **verbalia** sunt: agilis, audax, bibax, capax, credulus, iracundus, vividus; **denominativa** sunt umbratilis, versatilis; **deminutiva** sunt aureolus, pauperculus; **proprietas** sunt agrarius, aulicus, castrensis, circensis, equester; regius, tribunicius; **originis** sunt Latinus, paternus; **materiae** sunt argenteus, aureus; **similitudinis** sunt gallinaceus, equinus; **formae** crinitus, nasutus, togatus; **abundantiae** aquosus, corpulentus, formosus, fraudulentus.

Verba inchoativa habentur adolesco, silesco; **intensiva** capto, fugito; **frequentativa** agito, cantito; **denominativa** comitor, sacrifico, vaticinor; **deminutiva** ventilo.

Adverbia **verbalia** sunt certatim, raptim, cursim; **denominativa** curiatim, manipulatim.

In verbis novis condendis

- **imprimis brevitati consulatur**
- **thesaurus Latinae linguae pervestigetur**
- **exitus linguarum vulgarium inquiretur**
- **Mediaevales voces accommodentur**
- **Graeco de fonte hauriatur**
- **vulgata verba adhibeantur.**⁹

Orthographia et orthoëpia

(clara et recta verborum forma et pronuntiatus)

Duo pronuntiatus vigent apud doctos viros: Romanus et restitutus.

Nulla urget ratio ut a tradita in Romana Ecclesia sermonis Latini pronuntiatione recedatur. Continuitas praeprimis cum Ecclesiae Patribus Pium X s.m. impulit ut in Catholica Ecclesia ea restauraretur et curaretur; etenim varietas enunciationum Babelicam turrim recolunt¹⁰

Sapientis est disciplinam servare Matris, docentis: "Quod ad pronuntiandi rationem attinet, quamvis nihil detrahendum sit ei, quam "classicam" vocant, quaeque, cum sit in pluribus celsioribus praesertim scholis recenter *restituta*, utique cognoscenda est, attamen, ut iam S.Pius X et Pius XI monuere, ea pronuntiatio, uniformitatis causa, in usu retineatur [in Ecclesia], quae "Romana" dicitur, quippe quae non modo "intime conexa sit cum instauratione cantus Gregoriani, ad cuius numeros modosque formandos multum valuit usitata eo tempore ratio accentuum et pronuntiationis linguae Latinae", maxime apta "ad unitatem Liturgicam in dies solidandam".¹¹

Neque erubescamus innovatis decursu temporum scribendi formis uti, litteras / v / et / u / distinguentes, quarum / V /, / v / creata est a docto viro Trissino a.1524, ad commodiorem lectionem et inquisitionem. Reicienda videtur igitur restituta scribendi ratio u pro v (uius = vivus) et distinctio graphica / j /, / i /, quae confusionem pariunt.¹²

⁹ Praeclarus est Dionysii Alicarn. tractatus *De verborum compositione* Peri\ sunqe/sewj, qui de sono, de situ, de membrorum ordine, de metris praecepta tradit. Tertullianus in verbis novis creandis vel significationibus novis ditandis praeclarus exstitit.

¹⁰ Caes. Eichenseer, *Querelae pronuntiatus Latini continuatae: Vox Latina* LI, 1985, p. 82, pp. 506-511.

¹¹ Ep. "Votre Lettre", ad Ludovicum Ernestum Dubois, Arch. Bituricensem [Bordelais], 10.VII.1912: AAS 4, 1912, p. 578; Ep. ad Ludovicum Card. Dubois, Arch. Paris., 28.XI.1928: AAS 21, 1929, p. 619; AAS 54, 1962, pp. 129-135; 339-368; Revue du Chant Grégorien 33, 1929, p. 70; J.Kramer, *Literarische Quellen zur Aussprache des Vulgärlateins*, Meisenheim, Verlag A. Hain 1976.

¹² Lectores non facile animadvertere possunt eandem urbem esse Lanuvium et Lanuvium, vel Veios et Ueios. Optatur systema electronicum normativum textus scribendi et emendandi. V vocalem et semivocalem significat in

Nulla littera confuse est pronuntianda.

Gradatio adiectivorum - debilis, media, fortis, nimia - fit adverbis, suffixis et praefixis, litote, superlativis organicis et analiticis. Debilis est: *minus liberalis, parum liberalis, non nobilis, non satis diligens, modice locuples, hilarulus, subagrestis*; media est: *satis dives, mediocriter disertus, non magnus, aliquantum commotus*; fortis est: *bene doctus, admodum nihil, valde vehemens, magnopere iucundus, non parum clara, fraude praecipuus, apertus ac simplex, perabsurdus, praeclarus, maxime contentus, doctissimus*; nimia est: *nimis loquax, immoderate profusus*.

Gradus **intensivus** vocatur comparativus absolutus: loquacior, i.e. aliquantulum loquax.

Nomina recentiora non mutantur licet litteris a Latinitate alienis utantur (w et ö, ø, ç, ô, ñ) et peregrinis (araba, slava, serica, etc.).¹³

Verba Latina composita in finibus versuum in commissuris singularum partium ratione etymologica disiunguntur: abs-traho, prae-scribo, ex-itus, ad-eo, quot-annis.

Verba originis obscurae vel nomina propria Graeca disiungere licet: A-ris-tar-chus (A-ris-tar-chus), Cy-clops (Cycl-ops), Chry-sip-pas (Chrys-ip-pus).

Consonans una ad syllabam sequentem pertinet: tra-ho, scri-bo, vo-lu-i; si duae sint consonantes inter se disiunguntur: vol-vi, tem-pus, pis-cis, ip-se, quae-tor, for-tas-se; iunctura muta cum liquida (l, r) non disiungitur: du-plum, pu-bli-cus, sa-crum, a-gro-rum; si tres vel plures sint consonantes, post secundam disiunguntur: unc-tus, sump-si, cas-tra; qu- pro una consonante habetur: ae-quus, a-li-quis; gu- una tantum consonans est in: an-guis, lan-gui-dus, sed: ex-i-gu-us; item su-: per-sua-deo, sua-vis, Sue-bi, sed: su-us, su-es.

Capitales litterae ornant **nomina propria** hominum, deorum, siderum, locorum et derivatorum: Epicurus, Epicurei, Christiani, Graeci; **initia** capitis, sententiae, **carminis**, nomina mensium et feriarum: Iannarius, October, Quinquatrus, Pascha, Natalis.

Signa potiora interpunctionis sunt: **punctum** (.) **virgula** (,) **virgula punctata** (;) **bipunctum** (:), **signa exclamationis** (!) **interrogationis** (?) **citationis** (") **linea parenthetica** (–) **uncini parenthetici** (), [], ().

Virgula brevem moram indicat: Veni, vidi, vici; *ante et post appositiones*: Hannibal, dux Poenorum, demum devictus est; *ante et post enuntiatum hypotacticum*: Qui adest, sumat.

Diaeresis (˘) adhibetur ut distinguantur: aere - aëre; Callimachi Aëtia - Aetius Amidensis.

Punctum indicat maximam orationis moram et enuntiatum claudit.

Puncta (...) consulto suspendunt sensum, aut subintelligunt ironice dicta.

Punctum interrogationis (?) usurpatur cum oratione directa quaestionem ponimus.

Litterae rationem numericam habent: I = 1 - X = 10 - C = 100 - D = 500 - L = 50 - M = 1000 - V = 5; II = 2 - III = 3 - XX = 20 - XXX = 30 - CC = 200 - CCC = 300 - DC = 600 - MDC = 1600 - LX = 60 - CLX = 160 - MCI = 1101; CMI = 901 - XV = 15 - CXIV = 104

Littera breviata A. valet Aulus, A.U.C. anno Urbis conditae, *a. della fondazione di Roma*.

Brevis (˘) vel **longa** (ˉ) vocalis (id est quantitas) significationem verborum mutat: vënit (it. *viene*), vënit (it. *venne*).

Prosodia sive **accentus** legem trisyllabismi sequitur: nunquam vox acuitur ultra tertiam syllabam; et legem penultimae: si longa sit acuitur, sin autem acuitur tertia ab ultima: **praecēdunt, flumīne**, Gāllia, īncolunt, Mātrona (*Marna*), Sēquana (*Senna*).

1. **Verbi forma in lexicis**: sum, es, fui, esse; gero, is, gessi, gestum, ere; eo, is, ivi, itum, ire: *andare*.

2. **Nominis forma in lexicis**: Aeneas, ae, m. *Enea*; Caesar, is, m. *Cesare*; imperator, is, m. *comandante*; fortuna, ae, f. *sorte*; bellum, i, n. *guerra*; dies, ei, m. e f. *giorno*.

3. **Adiectivi forma in lexicis**: bonus bona bonum - pulcher pulchra pulchrum - acer acris acre *pungente* - fortis (fortis) forte - audax (audax) (audax) *audace* - pius, a, um; primus, a, um; vester, ra, rum, brevis, e, supplex.

4. **Praepositiones**: a (ab) + **abl.**; ad + **acc.**; de + **abl.**; e (ex) + **abl.**; in + **abl.** (= status), + **acc.** (= motus); per + **acc.**; pro + **abl.**; post + **acc.** (*praecedit: post tres annos*) + **abl.** (*sequitur: tribus post annis*).

capitalibus: DIVVS AVGVSTVS, LANVVIVM; in scriptura minuscula v et u specie dinoscuntur (quamquam eandem significant litteram) ne conflentur e.g. conservi et conserui, volvi et volui.

¹³ De orthographia et orthophonetica cfr. M. NIEDERMANN, *Précis de phonétique historique du Latin*, Paris 1985⁴, J.JIMÉNEZ DELGADO, *De orthographia Latina*, Textos Palaestra, Barcelona, Lauria 5, 1958; Helmantica, 9, 1958, pp. 223-292. Nomina coeva scribuntur e.c. d.v. Pighi (doctus vir Pighi), poeta Pascoli, musicus Schubert.

FIGURAE RHETORICAE

Figurae vim, suavitatem et gratiam sermoni adiciunt vel conferunt vel augent (cf. Quint. 9.1.2). Non una est definitio. Scholastico more proponuntur.

1. Figurae innixae in POSITIONE verborum

Anaphora: est iteratio verbi in **initio** seriei syntagmatum: *nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt?*

Anastrophes est forma transpositionis, ut hyperbaton: *Isdem in oppidis.*

Antistrophes est systema pluries iteratum,¹⁴ quae dicitur **epistrophes** si habetur in fine.

Asyndeton est defectus coniunctionis inter verba vel sententias: *veni, vidi, vici.*

Chiasmus est inversio ordinis verborum syntagmatum symmetrice facta: *satis eloquentiae, sapientiae parum - hic fratrem, propinquum ille, alius parentes lamentari.*

Epiphora est iteratio verbi in fine syntagmatum: *a te quid accepi? a fratribus quid accepi? a civibus cunctis quid accepi?*

Hyperbaton est separatio vocis subordinatae ab ea a qua pendet: *bonum habete animum.*

Hysteron proteron est inversio logicae successionis verborum: *moriatur et in media arma ruamus - Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est.*

Interrogatio interposita est quaestio in media sententia: *Gratias agere debemus - quid plura? - vobis omnibus et singulis*

Parallelismus est idem ordo verborum in syntagmatibus: *dente lupus, cornu taurus petit*

Polysyndeton est iteratio coniunctionum in serie verborum vel sententiarum: *Horae quidem cedunt et dies et menses et anni.*

Prolepsis est anticipatio: *Vixi et quem dederat cursum fortuna peregi.*

Synchysis respicit ordinem verborum: *aurea purpuream subnectit fibula vestem.*

2. Figurae innixae in SIGNIFICATIONE verborum

Anacoluthon est abruptio iuncturae syntacticae: *tu, si te dei amant, occasio est.*

Anadiplosis seu **epanastrophes** vel **reduplicatio** est iteratio verborum in fine et in initio sequentis. *dies irae, dies illa / dies illa cum sibylla*

Antithesis declarat oppositionem: *vita brevis, ars longa*

Aposiopesis est reticentia seu forma ellipsis: *Dixi ... Ite, milites!*

Brachylogia, ut ellipsis, caret parte syntagmatum: *quid me facere vis? Idem quod me vides*

Climax (gradatio) adest si sensus verborum augeat vel minuat: *neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis. - Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis?*

Comparatio compendiaria est suppressio vocis in comparatione: *Plauti fabulas praefero Terenti - natura hominis a reliquis animantibus differt.*¹⁵

Ellipsis: est omissio verbi facile ex contextu deducibilis: *quanta tibi scientia! - Aeolus haec contra - Non Cinnae, non Sullae longa dominatio.*

Hypallages est consociatio vocis cum alia a qua pendet: *fontium gelidae perennitates - antiquos signorum ortus - Exegi monumentum aere perennius / regalique situ pyramidum altius,*

Paraleipsis sive **praeteritio** omittit verba: *non dico te esse malum, sed ...*

Pleonasmus datur si superfluis vel redundantibus verbis illustretur sententia: *postridie eius die - rursus reverti.*

Synesis (constructio ad sensum) est verborum concordantia logica: *populus venerunt.*

Tautologia est iteratio verbi in aliis sententiis: *vivens, qui vivit...*

Zeugma est copulatio verborum quorum unum perfecte aptatur tertio: *universos in contione laudat atque agit gratias - in castra impetum faciunt et diripiunt.*

¹⁴ **Antistrophes** in tragoedia habetur «reversio chori», est est secunda pars systematis carminum, quod appellatur *trias dorica (strophe – antistrophe* (responsio metrica specularis) - *epodos.*

¹⁵ Paragone riassunto, accorciato.

3. Figurae innixae in SONIS verborum (rhythmus)

Adnominatio seu **paronomasia** est ludus verborum: *Hic est sepulcrum haud pulchrum feminae pulchrae - deligere oportet quem velis diligere - pro rege, lege, grege - non tam praeesse quam prodesse desidero* [cf. it: tradurre - tradire]

Adsonantia est idem sonus in verbis proximis: *O fortunatam natam me consule Romam!*

Allitteratio est eadem littera vel coarceatio sonorum in initio verborum proximorum: *fortuna favet fortibus - vi victa vis - veni, vidi, vici - Viri validis cum viribus luctant.*

Archaismus est usus antiqui vel obsoleti verbi: *maxumus*.

Cacophonia sonum parum gratum indicat: *O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti!*

Homeoteleuton est iteratio vel coarceatio eorundem sonorum in fine verborum proximorum: *non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus.*

Onomatopoeia utitur sonis imitantia sensum: *At tuba terribili sonitu taratantara dixit.*

Paraprosdokia est improvisa et inexpectata clausula: *Laudandus, ornandus, tollendus.*

Paronomasia cf. Adnominatio.

Polypoton est declinatio eiusdem vocis in eadem sententia: *Dei gratia vobiscum sum, Deo gratias ago, Deus ipse ducat gregem suum.*

4. Figurae innixae in TRANSLATIONE verborum (tropi)

Aporia exprimit dubium loquentis de re dicenda vel facienda: *nescio utrum...*

Apostrophes est sermo contra peculiarem gregem vel personam praesentem vel absentem.

Catachresis, vel abusio, est dura metaphora: *Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis.*

Euphemismus est dulcia ponere pro duris vel offensivis verbis: *non inhumanus.*

Hendiades verba duo miscet in unum: *labore atque itinere* (labore itineris).

Hoxymoron (**syllipsis**, **paronomasia**) est ludus verborum (syntagma oppositorum verborum): *domus plena erat monilium et memoriarum - summum ius, summa iniuria - Festina lente.*

Hyperboles est amplificatio rei significatae: *fluctusque ad sidera tollit.*

Ironia est tropus quo contraria dicuntur: *lupe amabilis, qui semper agnos defendis!*

Litotes est tropus quo forma negativa suavius aspera dicuntur: *non raro - non ignorare.*

Metaphora est comparatio subintroducta: *incensus ira.*

Metonymia est substitutio vocis cum alia quae usu eundem sensum habet: *Mars* (bellum)

Paradoxon est assertio opposita communi sensui, quae tamen quid verum secumfert:

Personificatio est dare vocem his qui eadem carent: *Nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare.*

Synecdoches est pars posita pro toto vel totum pro parte, singularis pro plurali vel plurale pro singulari, genus pro specie et species pro genere: *mortales sumus - Romanus vincit semper.*

ORDO VERBORVM

Fruitur magna varietate verborum ordo in sententia.

Usitatissima est figura rhetorica hyperbati, separans complementa a nomine vel a verbo: **magna** apud plebem propter liberalitatem **gratia** (*per il grande favore presso il popolo a causa della sua generosità: BG I,18*); **aeternum** telorum et virginitatis **amorem** (Camilla nutre **amore eterno delle armi e della verginità: En.XI,583**); undique natura Helvetii continentur (*BG 1,2*); vos Hesperiam magnam optatis (*En. 1,569*); ille autem insidiis et ripa terretur alta (*En. 12,752*); animas ille (=Mercurius) evocat (*En. 4,242*); (Aeneas), Troiae ab oris, (in) Italiam venit; ille (Aeneas) saevae Iunonis ob iram (patitur).

Memento: numeralia pronomina adiectiva adverbia

Numeri Arabici	Romani	cardinalia	ordinalia	distributiva	Adv.
1	I	unus	primis, a, um	singuli, ae, a	semel
2	II	duo	secundus (alter)	bini, ae, a	bis
3	III	tres	tertius	terni	ter
4	IV	quattuor	quartus	quaterni	quater
5	V	quinque	quintus	quini	quinquies
6	VI	sex	sextus	seni	sexies
7	VII	septem	septimus	septeni	septies
8	VIII	octo	octavus	octoni	octies
9	IX	novem	nonus	noveni	novies
10	X	decem	decimus	deni	decies
11	XI	undecim	undecimus	undeni	undecies
12	XII	duodecim	duodecimus	duodeni	duodecies
13	XIII	tredecim	tertius decimus	terni deni	ter decies
14	XIV	quattuordecim	quartus decimus	quaterni deni	quater decies
15	XV	quindecim	quintusdecimus	quini deni	quinquies decise
16	XVI	sedecim	sextus decimus	seni deni	sexies decise
17	XVII	septemdecim	septimus decimus	septeni deni	septies decise
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesimus	duodeviceeni	octies decise
19	XIX	undeviginti	undevicesimus	undeviceni	novies decies
20	XX	viginti	vicesimus	viceni	vicies
30	XXX	triginta	tricesimus	triceni	tricies
40	XL	quadraginta	quadragessimus	quadrageni	quadragies
50	L	quinquaginta	quingagesimus	quingageni	quingagies
60	LX	sexaginta	sexagesimus	sexageni	sexahies
70	LXX	septuaginta	septuagesimus	septuageni	septuagies
80	LXXX	ostoginta	octogesimus	octogeni	octogies
90	XC	nonaginta	nonagesimus	nonageni	nonagies
100	C	centum	centesimus	centeni	centies
200	CC	ducenti, ae, a	ducentesimus	ducenti	ducenties
300	CCC	trecenti, ae, a	trecentesimus	trecenti	trecenties
400	CD	quadringenti,	quadringentesimus	quadringeni	quadringenties
500	D	quingenti, ae, a	quingentesimus	quingeni	quingenties
600	DC	sescenti, ae, a	sescentesimus	sescenti	sescenties
700	DCC	septingenti, ae, a	septingentesimus	septingeni	septingenties
800	DCCC	octingenti, ae, a	octingentesimus	octingeni	octingenties
900	CM	nongenti, ae, a	nongentesimus	nongeni	nongenties
1000	M	mille	millesimus	singola milia	millies
2000	MM	duo milia	bis millesimus	bina milia	bis millies

Una valet quoque adverbium: *insieme con, contemporaneamente*

casus	m.	f.	n.
n.	duo	duae	duo
g.	duorum	duarum	duorum
d.	duobus	duabus	duobus
acc.	duos (duo)	duas	duo
v.	duo	duae	duo
abl.	duobus	duabus	duobus

Erant omnino itinera duo (1.6) - milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit - Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est - Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis maturius paulo quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit - Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit - Fluminis erat altitudo pedum circiter trium - Dies conloquio dictus est ex eo die quintus - Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus - Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit - Alter et alterius sequitur de cortice sanguis - Septima post Troiae excidium iam vertitur aestas - Ego primam tollo nomine hoc quia rex cluo; | secundam, quia sum consors, tribuetis mihi; | tum, quia plus valeo, me sequetur tertia; | malo adficietur si quis quartam tetigerit' - Huius generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant [*otto file di questo genere distavano tra loro tre piedi ciascuna*] - Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit (1.52) - Terno consurgunt ordine remi.

FABULARUM HYGINI GENUS

ANTIGONA

Creon Menoecei filius edixit, ne quis Polynicen aut, qui una venerunt, sepulturae traderent, quod patriam oppugnatum venerint; Antigona soror et Argia coniunx clam noctu Polynicis corpus sublatum in eadem pyra, qua Eteocles sepultus est, imposuerunt. Quae cum a custodibus deprehensae essent, Argia profugit, Antigona ad regem est perducta; ille eam Haemoni filio, cuius sponsa fuerat, dedit interficiendam. Haemon amore captus patris imperium neglexit et Antigona ad pastores demandavit, ementitusque est se eam interfecisse. Quae cum filium procreasset et ad puberem aetatem venisset, Thebas ad ludos venit; hunc Creon rex, quod ex draconteo genere omnes in corpore insigne habebant, cognovit. Cum Hercules pro Haemone deprecaretur, ut ei ignosceret, non impetravit; Haemon se et Antigona coniugem interfecit. At Creon Megaram filiam suam Herculi dedit in coniugium, ex qua nati sunt Therimachus et Ophites.

Memento: gradus adverbiorum

Comparativus: cupid-**e**, *avidamente*, cupid-**ius**, *più avidamente* - audac-**ter**, *audacemente*, audac-**ius**, *più audacemente*.

Superlativus: celerrim-**i** (*velocissimi*), celerrim-**e** (*velocissimamente*) - maxim-**i** (*massimi*), maxim-**e** (*massimamente*) - maturrim-**i** (*molto affrettati*) maturrim-**e** (*molto affrettatamente*)

(Equites Romanorum), cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt - Itaque re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit - Belgae a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos (*presso di loro*) mercatores saepe commeant proximique sunt Germanis - Multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est - Caesar a Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligeri iubet - Commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt (4,35) - Excudent alii spirantia mollius aera, \credo equidem, vivos ducent de marmore vultus, orabunt causas melius - Paulatim sese tollit mare et altius undas \erigit - Ocius advertunt proras ubique propinquant.

CURA

Cura cum quendam fluvium transiret, vidit cretosum lutum, sustulit cogitabunda et coepit fingere hominem. Dum deliberat secum quidnam fecisset, intervenit Iovis; rogat eum Cura, ut ei daret spiritum, quod facile ab Iove impetravit. Cui cum vellet Cura nomen suum imponere, Iovis prohibuit suumque nomen ei dandum esse dixit. Dum de nomine Cura et Iovis disceptarent, surrexit et Tellus suumque nomen ei imponi debere dicebat, quandoquidem corpus suum praebuisset. Sumpserunt Saturnum iudicem; quibus Saturnus aequus videtur iudicasse: "Tu, Iovis, quoniam spiritum dedisti, <animam post mortem accipe; Tellus, quoniam corpus praebuit, corpus recipito. Cura quoniam prima eum finxit, quamdiu vixerit, Cura eum possideat; sed quoniam de nomine eius controversia est, homo vocetur, quoniam ex humo videtur esse factus."

Memento: PRONOMINA

mecum, con me; **tecum**, con te; **nobiscum**, con noi; **vobiscum**, con voi.

Neque is sum, inquit, qui (*che*) gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi (*costoro*) sapient; si gravius quid (*qualcosa*) acciderit, abs te rationem reposcent - "Haec (*queste cose, acc.*) ut intellegatis, inquit (*disse*), a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites - An dubitamus, quin (*che non*), nefario facinore admissio, Romani iam ad nos interficiendos (*ad ucciderci*) concurrant? - Haec ab his cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis dolore prohibeor quae gesta sunt pronuntiare' - Quorum (*di loro*) in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur (*sembra*).

Determinativa.

- **is, ea, id**: *egli, ella, ciò; questo; quello; tale*.

- **idem, eadem, idem**: *stesso, medesimo, identico, uguale*.

- **ipse, ipsa, ipsum** : *stesso, proprio lui, in persona*.

CASO	SINGOLARE			PLURALE		
	<i>m.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>	<i>m.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>
NOM.	is	ea	id	ii (ei)	eae	ea
GEN.	eius			eorum	earum	eorum
DAT.	ei			iis (eis)		
ACC.	eum	eam	id	eos	eas	ea
ABL.	eo	ea	eo	iis (eis)		

Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec - Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit - Quae (*questa*) quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit - Profligatis Viromanduis, quibuscum (*coi quali*) erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur - Indictis inter se principes Galliae conciliis, queruntur de Accionis morte; hunc (*questo*) casum ad ipsos recidere posse demonstrant - Haec (*queste cose*) ab his cognoscite, qui (*che*) ex ipsa caede fugerunt - Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi \ submersum - Ad rivum eundem lupus et agnus venerant, / siti compulsi - Id esse verum, parva haec fabella indicat.

DEUCALION ET PYRRHA

Cataclysmus, quod nos diluvium vel irrigationem dicimus, cum factum est, omne genus humanum interiit praeter Deucalionem et Pyrrham, qui in montem Aetnam, qui altissimus in Sicilia esse dicitur, fugerunt. Hi propter solitudinem cum vivere non possent, petierunt ab Iove, ut aut homines daret aut eos pari calamitate afficeret. Tum Iovis iussit eos lapides post se iactare; quos Deucalion iactavit, viros esse iussit, quos Pyrrha, mulieres. Ob eam rem laos dictus, laas enim Graece lapis dicitur.

SECONDA DECLINAZIONE

CASO DESINENZE del PLURALE

	maschile	femminile	neutro
N.	- us, - er, - ir	- us	- um (- us)
G.	- i	- i	- i
D.	- o	- o	- o
AC.	- um	- um	- um
V.	- e, (-i) - er,- ir	- e	- um
AB.	- o	- o	- o

CASO DESINENZE del PLURALE

	maschile	femminile	neutro
N.	- i	- i	- a
G.	- orum (-um)	- orum (-um)	- orum (-um)
D.	- is	- is	- is
AC.	- os	- os	- a
V.	- i	- i	- a
AB.	- is	- is	- is

La seconda declinazione è caratterizzata dal **genitivo singolare** terminante in **-i**.
Il nominativo presenta terminazioni diverse:
- **us** per tutti i nomi femminili (tutti i nomi di piante);
- **us**: per la maggioranza dei nomi maschili;
- **er**: per pochi nomi maschili;

- **ir**: per solo tre nomi maschili; (**vir**, *uomo* con i suoi composti; **levir**, *cognato*; **Trevir**, *abitante di Treviri*)
- **um**: per la maggioranza dei nomi neutri;
- **us**: per soli tre nomi neutri: (**pelagus**, *mare*, **virus**, *veleno*, **vulgus**, *volgo*)

CASO	SINGOLARE		
	maschile	femminile	neutro
N.	lup - us	fag - us	templ - um
G.	lup - i	fag - i	templ - i
D.	lup - o	fag - o	templ - o
AC.	lup - um	fag - um	templ - um
V.	lup - e	fag - e	templ - um
AB.	lup - o	fag - o	templ - o

CASO	PLURALE		
	maschile	femminile	neutro
N.	lup - i	fag - i	templ - a
G.	lup orum (um)	fag orum (um)	templ orum (um)
D.	lup - is	fag - is	templ - is
AC.	lup - os	fag - os	templ - a
V.	lup - i	fag - i	templ - a
AB.	lup - is	fag - is	templ - is

Gli aggettivi della I classe al femminile seguono la I declinazione, al maschile e neutro la II
Es.: **bonus**, *bona*, **bonum**, *buono*. **piger**, *pigra*, **pigrum**: *pigro*; **liber**, *libera*, **liberum**: *libero*.

maschile	femminile	neutro	significato
bonus	<i>bona</i>	bonum	<i>buono</i>
pulcher	<i>pulchra</i>	pulchrum	<i>bello</i>

Es.: - Praecipue **pius Aeneas** nunc gemit, *soprattutto il pio Enea geme* (I,220) - Ponto **nox** incubat **atra**, *Incombe sul mare una notte nera* (En. 1,88)

Talvolta gli aggettivi sono sostantivati: **Pauci** de **nostris** cadunt, *Pochi tra i nostri cadono* (BG:I,15) - Caesar **suos** in castra reduxit (*riportò*), *Cesare riportò i suoi nell'accampamento* (BG.2,9) - **Nonnulli** in oppidum irrumpunt, *Alcuni irrompono nella città* (BG.7, 70)

Gli aggettivi pronominali hanno desinenze di **origine pronominale** al genitivo (- **ius**) e dativo (- **i**) singolari di tutti e tre i generi. I più frequenti sono:

alius, **a**, **ud**, *altro (fra più di due)* (NB. La desinenza **-ud** è tipica dei pronomi!)

alter, **a**, **um**, *altro, secondo*;

nonnullus, **a**, **um**, *alcuno, qualcuno*;

nullus, **a**, **um**, *nessuno (aggettivo)*;

solus, **a**, **um**, *solo, solitario*;

totus, **a**, **um** , *tutto intero*;

ullus, **a**, **um**, *alcuno, nessuno(in frase negativa)*;

unus, **a**, **um**, *uno solo, unico*;

uter?, **utra?**, **utrum?**, *quale dei due?*

neuter, **a**, **um**, *nessuno dei due*;

uterque, **utraque**, **utrumque**, *entrambi, l'uno e l'altro dei due.*

a) BG.: Proximo die (*Il giorno dopo*), instituto suo, Caesar e castris utrisque copias suas (educit)(I,50) - Postridie Caesar praesidium utrisque castris reliquit (*lasciò*)(I,51) - Neutri transeundi (*di passare, da trans-*eo) initium faciunt, Caesar suos in castra reduxit(*riportò*) (II,9) - (Ardena silva) est totius Galliae maxima (6,29) - Cum (*quando*) Caesar in Galliam venit (*venne*), alterius factionis (*partito*) principes (*capì*) erant Haedui, alterius Sequani (6,12) - Nonnulli fossam transire et materiam transcendere conantur; nonnulli in oppidum irrumpunt (7, 70) - Animadvertit ad alteram ripam magnas copias (5,18) - Erant omnino itinera duo (*due strade*): unum per Sequanos, alterum per provinciam nostram (I,6) - (Rhodanus) nonnullis locis vado transitur (*si passa*)(I,6) - 10. In utram partem (Rhodanus fluit)?(I,12) - Locus aequum fere spatium a castris utriusque, Ariovisti et Caesaris, aberat (*distava*)(I,43) - Caesar ex castris utrisque copias suas (reducit)(I,50)- Utraque in fuga periit(*mori*)(I,53) - Ad utramque ripam agros aedificia vicosque habebat (IV,4) - (Pugnatur) ab utrisque acriter (4, 26) - Comprehendunt utrumque (5,31) - Utrique se suo loco continent (5,50) - Neutris auxilia (mittunt)(7,63) - Ab utrisque contenditur (7,70) - Utrosque timor ignominiae ad virtutem (*all'eroismo*) excitabat (7,80) - Unus (exanimatur): alteri (succedit) tertius et tertio quartus (7,25) - (Populus Romanus) victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare (consuescunt)(I,26)

b) En.Libri I: Tota armenta sequuntur a tergo (185) - (Aeneas) se (*si*) miscet viris neque cernitur ulli (440). Unus (socius) abest (*manca*)(584) - (*Pallade*) potuit (*potè*) (Argivos) sommergere ponto unius ob noxam (38) - Unius ob iram prodimur atque Italiam longe disiungimur oris (251) - Hic fessas non vincula navis (*le navi, acc. pl. f.*) ulla tenent (178) - Alii flammis ministrant (213) - Alta theatris fundamenta locant alii (428) - Nate, mea magna potentia, solus, nate, tela Typhoea temnis (665) - Videt Iliacas pugnas bellaque iam fama totum vulgata per orbem (*mondo, acc. sing. m.*)(457)

c) Fedro: Muli gravati sarcinis ibant (*andavano*) duo:/ unus ferebat (*portava*) fiscos cum pecunia,/ alter tumentis (*rigonfi*) multo saccos hordeo.(2,7) - Homo in periculum simul ac venit callidus,/ reperire effugium quaerit alterius malo. (4,9) - Uterque prodit (5,5) - Malos cavete, nulli nimium credite." (App.8) -

Gli aggettivi sostantivati

L'aggettivo può essere usato come sostantivo, sottintendendo il nome cui può essere riferito: es.: doctus, *il dotto*; amica, *l'amica*; nostri, *i nostri*.

Al **neutro** prende il significato astratto: verum, *il vero, la verità*; pulchrum, *il bello, la bellezza*; iustum, *il giusto, la giustizia*. Il neutro, specie al plurale può essere tradotto con il generico "cose": pulchra, *cose belle*; pauca, *poche cose*; plurima, *moltissime cose*; sua, *le loro cose, i loro beni*.

a) BG.: 1. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondebat, sed multa de se (*su di sè*) predicabat.(1,44). - Multa ab Caesare in sententiam dicebantur. - Vergobretus, summus magistratus (*sommo magistrato*) Haeduorum erat, qui (*che*) creatur annuus et vitae necisque (*e di morte*) in suos habet potestatem (*potestà*) (I,16) - Eadem (*le stesse cose*) secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera (I,18) - Aduatici sua omnia (*tutte*) in unum oppidum contulerunt (*portarono*) (2,29) - Nostris animus augetur (7,70)

b) EN.: (Aeneas) multa (patitur)(1.5) - (Ego, Iuppiter, *Giove*) arcana movebo (*svelerò*)(1.262) - At pius Aeneas, per noctem (*durante la notte*) plurima (volvebat) (1.305) - Varium et mutabile (*mutevole*) semper (est) femina (4,569) -

c) Fedro: Amittit merito proprium qui (*chi*) alienum adpetit.(1,4) - Qui (*chi*) pretium meriti ab improbis desiderat,/ bis peccat: primum quoniam indignos adiuvat,/ impune abire deinde quia iam non potest(*può*) (1.7) - Solent mendaces luere poenas malefici.(1,179)

Memento: Demonstrativa

CAS.	SING.			PLUR.		
	<i>M.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>	<i>m.</i>	<i>f.</i>	<i>n.</i>
N.	h-ic	h-aec	h-oc	h-i	h-ae	h-aec
GEN.	h-uius			h-orum	h-arum	h-orum
DAT.	h-uic			h-i s		
ACC.	h-unc	h-anc	h-oc	h-os	h-as	h-aec
ABL.	h-oc	h-ac	h-oc	h-i s		
Nom.	ist-e	ist-a	ist-ud	ist-i	ist-ae	ist-a
Gen.	ist -ius			ist-orum	ist-arum	ist-orum
Dat.	ist -i	ist-i s				
Acc.	ist-um	ist-am	ist-ud	ist-os	ist-as	ist-a
Abl.	ist-o	ist-a	ist-o	ist-i s		

Nom.	Ill -e	ill-a	ill-ud	ill-i	ill-ae	ill-a
Genit.	ill -ius			ill-orum	ill-arum	ill-orum
Dat.	ill -i			ill-is		
Acc.	ill-um	ill-am	ill-ud	ill-os	ill-as	ill-a
Abl.	ill-o	ill-a	ill-o	ill-is		

Illud [*famosa espressione, detto celebre*].

Hac oratione adducti inter se fedem et ius iurandum dant - Huic Caesar legioni indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime - Haec propter illos scripta est homines fabula/qui fictis causis innocentes opprimunt - Hoc illis dictum est quibus honorem et gloriam/ Fortuna tribuit, sensum communem abstulit.

EQUUS TROIANUS

Achivi cum per decem annos Troiam capere non possent, Epeus monitu Minervae equum mirae magnitudinis ligneum fecit eoque sunt collecti Menelaus Ulixes Diomedes Thessander Sthenelus Acamas Thoas Machaon Neoptolemus; et in equo scripserunt DANAI MINERVAE DONO DANT, castraque transtulerunt Tenedo. Id Troiani cum viderunt arbitrati sunt hostes abisse; Priamus equum in arcem Minervae duci imperavit, feriatique magno opere ut essent, edixit; id vates Cassandra cum vociferaretur inesse hostes, fides ei habita non est. Quem in arcem cum statuissent et ipsi noctu lusu atque vino lassus obdormissent, Achivi ex equo aperto a Sinone exierunt et portarum custodes occiderunt sociosque signo dato receperunt et Troia sunt potiti.

Memento: Adverbia

Ex pronomine demonstrativis

PR.	Status	Motus ad	Motus a	Motus per
Hic	Hic, qui	Huc, qui, qua	Hinc, da qui	Hac, per di qua
Iste	Histic, costì	Istuc, costà	Histinc, di costà	Istac, per costà
Ille	Illic, lì, in quel l.	Illuc, là, verso q.luogo	Illinc, di là, da q.l.	Illac, per di là, per q.l.

Ex pronomine determinativis

is	Ibi, ivi, lì	Eo, là, colà	Inde, di là	Ea, per di là
idem	Ibidem, nello stesso luogo	Eodem, verso lo stesso luogo	Indidem, dallo stesso luogo	Eadem, per lo stesso luogo

Ipsa in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit - Ipse eodem unde redierat proficiscitur - Eo cum venisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant - Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent - Et iam collecti Troes glomerantur eodem / et conferre manum et procurrare longius audent.

HERCULIS ATHLA DUODECIM AB EVRYSTHEO IMPERATA

Infans cum esset, dracones duos duabus manibus necavit, quos Iuno miserat, unde primigenius est dictus. Leonem Nemaum, quem Luna nutrierat in antro amphistomo atrotum, necavit, cuius pellem pro tegumento habuit. Hydram Lernaean Typhonis filiam cum capitibus novem ad fontem Lernaean interfecit. Haec tantam vim veneni habuit, ut afflatu homines necaret, et si quis eam dormientem transierat, vestigia eius afflabat et maiori cruciatu moriebatur. Hanc Minerva monstrante interfecit et exinteravit et eius felle sagittas suas tinxit; itaque quicquid postea sagittis fixerat, mortem non effugiebat, unde postea et ipse periit in Phrygia. Aprum Erymanthium occidit. Cervum ferocem in Arcadia cum cornibus aureis vivum in conspectu Eurysthei regis adduxit. Aves Stymphalides in insula Martis, quae emissis pennis suis iaculabantur, sagittis interfecit. Augeae regis stercus bobile uno die purgavit, maiorem partem Iove adiutore; flumine ammisso totum stercus abluit. Taurum, cum quo Pasiphae concubuit, ex Creta insula Mycenis vivum adduxit. Diomedem Thraciae regem et equos quattuor eius, qui carne humana vescebantur, cum Abdero famulo interfecit; equorum autem nomina Podargus Lampon Xanthus Dinus. Hippolyten Amazonam, Martis et Otrerae reginae filiam, cui reginae Amazonis balteum detraxit; tum Antiopam captivam Theseo donavit. Geryonem Chrysaoris filium trimembrem uno telo interfecit. Draconem immanem Typhonis filium, qui mala aurea Hesperidum servare solitus

erat, ad montem Atlantem interfecit, et Eurystheo regi mala attulit. Canem Cerberum Typhonis filium ab inferis regi in conspectum adduxit.

Memento: RELATIVA

C.	M.	F.	N.	M.	F.	N.
NOM.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
GEN.	cuius			quorum	quarum	quorum
DAT.	cui			quibus		
ACC.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
ABL.	quo	qua	quo	quibus		

quocum (quicum), quacum, quibuscum
quoi = cui; quis = quibus; qui = quo

Gallia est omnis divisa in partes tres, **quarum** unam incolunt Belgae, *La Gallia nel suo insieme è divisa in tre parti, di cui una è abitata dai Belgi (lett. abitano i Belgi) (BG 1,1)* - Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in oppido facultas - Eo (avv.) mulieres imposuerunt, quae ad proelium proficiscentes, passis manibus, flentes implorabant - Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit - Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris\ Italiam fato profugus venit - Hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur / in caelum scopuli, quorum sub uertice late / aequora tuta silent - O terque quaterque beati, / quis (= *quibus*) ante ora patrum Troiae sub moenibus altis / contigit oppetere - 'Qui (avv.) possum, quaeso, facere quod quereris, lupe?

Quod: Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt minimeque ad eos mercatores saepe commeant - Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt - Post eius mortem nihilominus Helvetii id quod constituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeter quod secum portaturi erant, comburunt - Helvetii seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, sive eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt. (1,23) - Cui placidus ille: 'Non est quod timeas' ait.

Nexvs: Quibus rebus cognitis, *Conosciute dunque queste situazioni (BG 1,19)* - **Quod** ubi Caesar rescit, *Ma quando Cesare lo venne a sapere (BG I,28)* - **Ad quem** (Aeolum) tum Iuno supplex his vocibus usa est, *E verso di lui (Eolo) allora Giunone supplicevole queste parole usò (En. I, 64)* - **Qua de causa, per questo motivo (BG I,1), quam ob rem, per tale fatto (BG I,34)** - Quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque condicionem atque ipsi erant receperunt - Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit - Quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, initio proximae aestatis ad se reverti iussit - Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter ccxx naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae ex portu provectae nostris adversae constituerunt - Quibus amissis reliqui neque quo se reciperent neque quemadmodum oppida defenderent habebant - Cui (Aeneae) mater media sese tulit obvia silva / virginis os habitumque gerens et virginis arma / Spartanae - Quos inter medius venit furor - Conveniunt quibus aut odium crudele tyranni / aut metus acer erat.

Adverbia relativa: Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur - Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis - Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant - Qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit - Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa - Ac iam conversis in eam partem navibus quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent

IO

Ex Inacho et Argia Io. Hanc Iuppiter dilectam compressit et in vaccae figuram convertit, ne Iuno eam cognosceret. Id Iuno cum rescivit, Argum, cui undique oculi refulgebant, custodem ei misit; hunc Mercurius Iovis iussu interfecit. At Iuno formidinem ei misit, cuius timore exagitata coegit eam, ut se in mare praecipitaret, quod mare Ionium est appellatum. Inde in Scythiam tranavit, unde Bosporum fines sunt dictae. Inde in Aegyptum, ubi parit Epaphum. Iovis cum sciret suapte propter opera tot eam aerumnas tulisse, formam suam ei propriam restituit deamque Aegyptiorum eam fecit, quae Isis nuncupatur.

ORESTES

Orestes Agamemnonis et Clytaemnestrae filius postquam in puberem aetatem venit, studebat patris sui mortem exsequi; itaque consilium capit cum Pylade et Mycenae venit ad matrem Clytaemnestram, dicitque se Aeolium hospitem esse nuntiatque Orestem esse mortuum, quem Aegisthus populo necandum demandaverat. Nec multo post Pylades Strophii filius ad Clytaemnestram venit urnamque secum affert dicitque ossa Orestis condita esse; quos Aegisthus laetabundus hospitio recepit. Qui occasione capta Orestes cum Pylade noctu Clytaemnestram matrem et Aegisthum interficiunt. Quem Tyndareus cum accusaret, Oresti a Mycenensibus fuga data est propter patrem; quem postea furiae matris exagitarunt.

PARIDIS IUDICIUM

Iovis cum Thetis Peleo nuberet, ad epulum dicitur omnis deos convocasse excepta Eride, id est Discordia, quae cum postea supervenisset nec admitteretur ad epulum, ab ianua misit in medium malum, dicit, quae esset formosissima, attolleret. Iuno Venus Minerva formam sibi vindicare coeperunt, inter quas magna discordia orta, Iovis imperat Mercurio, ut deducat eas in Ida monte ad Alexandrum Paridem eumque iubeat iudicare. Cui Iuno, si secundum se iudicasset, pollicita est in omnibus terris eum regnatum, divitem praeter ceteros praestaturum; Minerva, si inde victrix discederet, fortissimum inter mortales futurum et omni artificio scium; Venus autem Helenam Tyndarei filiam formosissimam omnium mulierum se in coniugium dare promisit. Paris donum posterius prioribus anteposuit Veneremque pulcherrimam esse iudicavit; ob id Iuno et Minerva Troianis fuerunt infestae. Alexander Veneris impulsu Helenam a Lacedaemone ab hospite Menelao Troiam abduxit eamque in coniugio habuit cum ancillis duabus Aethra et Thisadie, quas Castor et Pollux captivas ei assignarant, aliquando reginas.

PROMETHEUS

Homines antea ab immortalibus ignem petebant neque in perpetuum servare sciebant; quod postea Prometheus in ferula detulit in terras, hominibusque monstravit quomodo cinere obrutum servarent. Ob hanc rem Mercurius Iovis iussu deligavit eum in monte Caucaso ad saxum clavis ferreis et aquilam apposuit, quae cor eius exesset; quantum die ederat, tantum nocte crescebat. Hanc aquilam post xxx annos Hercules interfecit eumque liberavit.

Exemplar analysis

Locus quinque periodos habet.

I PERIODUS: 1. *Homines antea ab immortalibus ignem petebant / neque in perpetuum servare sciebant.* Sunt duo propositiones principales coordinatae coniunctae copulativa negativa **neque**, cum valore adversativo (*sed non+); **pètere** *chiedere (per ottenere)+ **a (ab)** + abl. persona; **in perpetuum** est locutio adverbialis *per sempre+.

II PERIODUS: 2. *Quem postea Prometheus in fèrula dètulit in terras / hominibusque monstravit / quòmodo cinere òbrutum servarent.* Sunt tres propositiones: duo principales coordinatae coniunctione copulativa enclitica (**hominibusque** = et *hominibus*), et tertia subordinata interrogativa indirecta dependens a **monstravit**; **quem** (eum = **ignem**) est nexus relativus **dètulit**, perf. ind. *de-fero*: **òbrutum**, part. perf. *òbruo*; **servarent**, imperf. sub. *servo*.

III PERIODUS: 3. *Ob hanc rem Mercurius, Iovis iussu, deligavit eum in monte Caucaso ad saxum clavis ferreis / et aquilam apposuit, / quae cor eius exesset.* Tres propositiones: duo principales coordinatae cum et (*copul.*); una subordinata relativa (**quae**) cum valore finali (**exesset** = exederet, compositum intensivum verbi *edo*, *mangio+).

IV PERIODUS: 4. *Quae quantum die èderat, / tantum nocte crescebat.*

Duo periodi: comparativa realis cum nexu relativo (quae = *et...ea*) et principalis; **èderat** plusquamperf. ind. *edo*; **die... nocte**, compl. temp. det. *Ordo verborum*: **Et quantum ea (aquila) èderat die, tantum crescebat nocte.**

V PERIODUS: 5. *Hanc aquilam post triginta annos Hercules interfecit / eumque liberavit.*

Duo propositiones principales coordinatae coniunctione copulativa enclitica -que (= *et*); **hanc**, ad. demonstr. = **aquilam**, c.ob. **interfecit**, perf. ind. *interficio*; **eumque** = *et eum*; **liberavit**, perf. ind. *libero*.

PROSERPINA

Pluton petit ab Iove Proserpinam filiam eius et Cereris in coniugium daret. Iovis negavit Cererem passuram, ut filia sua in Tartaro tenebricoso sit, sed iubet eum rapere eam flores legentem in monte Aetna, qui est in Sicilia. In quo Proserpina dum flores cum Venere et Diana et Minerva legit, Pluton quadrigis venit et eam rapuit; quod postea Ceres ab Iove impetravit, ut dimidia parte anni apud se, dimidia apud Plutonem esset.

THESEI LABORES

Corynetem Neptuni filium armis occidit; Pityocamptem, qui iter gradientes cogebat, ut secum arborem pinum ad terram flecterent, quam qui cum eo prenderat, ille eam viribus missam faciebat; ita ad terram graviter elidebatur et periebat, hunc interfecit. Procrusten Neptuni filium. Ad hunc hospes cum venisset, si longior esset, minori lecto proposito reliquam corporis partem praecidebat; sin autem brevior statura erat, lecto longiori dato incudibus suppositis extendebat eum, usque dum lecti longitudinem aequaret. Hunc interfecit. Scironem, qui ad mare loco quodam praerupto sedebat et, qui iter gradiebatur, cogebat eum sibi pedes lavare et ita in mare praecipitabat, hunc Theseus pari leto in mare deiecit, ex quo Scironis petrae sunt dictae. Cercyonem Vulcani filium armis occidit. Aprum, qui fuit Cremyone, interfecit. Taurum, qui fuit Marathone, quem Hercules a Creta ad Eurystheum adduxerat, occidit. Minotaurum oppido Gnosi occidit.

Horatius - *Sermones* (Satire)

Liber I

I – *Dedicatio* [A Mecenate, la misura delle cose]

Qui fit, Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem
seu ratio dederit seu fors obiecerit, illa
contentus vivat, laudet diversa sequentis?
"O fortunati mercatores" gravis annis
miles ait, multo iam fractus membra labore;
contra mercator navim iactantibus Austris:
"Militia est potior. Quid enim? Concurritur: horae
momento cita mors venit aut victoria laeta".
Agricolam laudat iuris legumque peritus,
sub galli cantum consultor ubi ostia pulsat;
ille, datis vadibus qui rure extractus in urbem est,
solos felices viventes clamat in urbe.
Cetera de genere hoc - adeo sunt multa - loquacem
delassare valent Fabium. Ne te morer, audi,
quo rem deducam. Si quis deus "en ego" dicat
"iam faciam quod voltis: eris tu, qui modo miles,
mercator; tu, consultus modo, rusticus: hinc vos,
vos hinc mutatis discedite partibus. Eia,
quid statis?" nolint. Atqui licet esse beatis.
Quid causae est, merito quin illis Iuppiter ambas
iratus buccas inflet neque se fore posthac
tam facilem dicat, votis ut praebeat aurem?
Praeterea, ne sic ut qui iocularia ridens
percurram: quamquam ridentem dicere verum
quid vetat? Ut pueris olim dant crustula blandi
doctores, elementa velint ut discere prima:
sed tamen amoto quaeramus seria ludo:
ille gravem duro terram qui vertit aratro,
perfidus hic caupo, miles nautaeque, per omne
audaces mare qui currunt, hac mente laborem
sese ferre, senes ut in otia tuta recedant,
aiunt, cum sibi sint congesta cibaria: sicut
parvola - nam exemplo est - magni formica laboris
ore trahit quodcumque potest atque addit acervo
quem struit, haud ignara ac non incauta futuri.
quae, simul inversum contristat Aquarius annum,
non usquam proripit et illis utitur ante
quaesitis sapiens, cum te neque fervidus aestus
demonstret lucro neque hiems, ignis mare ferrum,
nil obstat tibi, dum ne sit te ditior alter.
Quid iuvat immensum te argenti pondus et auri
furtim defossa timidum deponere terra?
Quod, si conminuas, vilem redigatur ad assem?
At ni id fit, quid habet pulcri constructus acervus?
Milia frumenti tua triverit area centum:
non tuus hoc capiet venter plus ac meus: ut, si
reticulum panis venalis inter onusto
forte vehas umero, nihilo plus accipias quam
qui nil portarit. Vel dic quid referat intra
naturae finis viventi, iugera centum an
mille aret? "At suave est ex magno tollere acervo".
dum ex parvo nobis tantundem haurire relinquis,
cur tua plus laudes cumeris granaria nostris?
Ut tibi si sit opus liquidi non amplius urna
vel cyatho et dicas "Magno de flumine mallet
quam ex hoc fonticulo tantundem sumere". Eo fit,
plenior ut siquos delectet copia iusto,
cum ripa simul avolsos ferat Aufidus acer.
At qui tantuli eget quanto est opus, is neque limo
turbatam haurit aquam neque vitam amittit in undis.
At bona pars hominum decepta cupidine falso
"Nil satis est", inquit, "quia tanti quantum habeas sis":

Come mai, Mecenate, nessuno, nessuno vive contento della
sorte che sceglie o che il caso gli getta innanzi e loda chi segue
strade diverse?

"Fortunati i mercanti", esclama il soldato oppresso dagli anni e
con le membra rotte da tanta fatica; "Meglio la vita militare"
ribatte il mercante sulla nave in balia dei venti, "Che vuoi? Si
va all'assalto e in breve volgere di tempo ti rapisce la morte o ti
arride la vittoria". Quando al canto del gallo batte il cliente alla
sua porta, l'esperto di diritto invidia il contadino; quell'altro
invece, tratto a viva forza di campagna in città a testimoniare,
proclama che solo i cittadini sono felici. Esempi simili, tanto
son numerosi, finirebbero per rendere afono persino un
chiacchierone come Fabio.

A farla breve, ascolta dove voglio arrivare: se un dio dicesse:
"Eccomi qui, pronto a fare ciò che volete: tu, ch'eri soldato
sarai mercante, e tu, giurista, un contadino: scambiati le parti
e via, uno di qua, l'altro di là. Che fate lì impalati?".

Rifiuterebbero eppure era possibile che fossero felici. Non ha
forse ragione Giove a sbuffare irritandosi con loro e a sancire
che d'ora in poi non sarà più tanto arrendevole da porgere
orecchio a preghiere simili?

Insomma, per non continuare negli scherzi, tal quale una farsa
(per quanto, che cosa vieta di dire la verità scherzando? Anche i
maestri a volte con blandizie danno delle chicche ai bambini,
perché si decidano a imparare l'alfabeto; ma bando alle burle:
pensiamo a cose serie), quello che sotto il peso dell'aratro
rivolta a fatica la terra, quest'oste imbroglione, il soldato e i
marinai che in ogni dove percorrono audaci il mare, a sentir
loro si sobbarcano a tante fatiche con l'intenzione in vecchiezza
di ritirarsi a riposare in pace, una volta messo da parte il
necessario: così la formica, minuscola ma laboriosa (l'esempio
è proverbiale), trascina con la bocca tutto quel che può e
l'aggiunge al mucchio che innalza, consapevole e previdente
del futuro. Ma mentre lei, al volgere dell'anno che l'Aquario
intristisce, non esce più dal suo buco e, saggia, si serve delle
provviste accumulate in precedenza, per te non c'è torrida estate
che possa distoglierti dal guadagno, né inverno, fuoco, mare o
ferro, niente è d'ostacolo perché nessuno mai sia più ricco di te.

Che gusto provi a sotterrare di nascosto e pieno di paura una
caterva simile d'oro e d'argento? "Ma se l'intacchi, si ridurrà a
un soldo bucato". E se ciò non avviene, che ha di bello il
mucchio raccolto? La tua aia ha trebbiato centomila moggi di
grano: non sarà per questo il tuo ventre più capace del mio; così
se tra gli schiavi condotti al mercato toccasse a te di trascinarsi
in spalla il canestro del pane, non riceveresti nulla di più di chi
non ha portato niente. Dimmi che differenza fa, per chi vive
entro i limiti della natura, arare cento iugeri o ararne mille?

"Ma è piacevole prendere da un mucchio grande". Lasciami
attingere altrettanto a uno piccolo: perché mai dovresti lodare i
tuoi granai più di queste mie ceste? Come se tu avessi bisogno
solo di una brocca o di un bicchiere d'acqua e dicessi:

"Preferirei riempirli a un grande fiume che a questo rigagnolo".
Sì, ma a chi fa gola una quantità maggiore al giusto, avviene
che l'Aufido impetuoso se lo porti via con parte della riva. Chi
invece s'accontenta del poco che ha bisogno, non attinge acqua
torbida di fango e non perde la vita fra le onde.

Eppure buona parte della gente, accecata da false brame:

"Niente è di troppo", dice, "perché quanto hai, tanto vali".

quid facias illi? Iubeas miserum esse, libenter quatenus id facit: ut quidam memoratur Athenis sordidus ac dives, populi contemnere voces sic solitus: "Populus me sibilat, at mihi plaudo ipse domi, simul ac nummos contemplor in arca". Tantalus a labris sitiens fugientia captat flumina - quid rides? Mutato nomine de te fabula narratur: congestis undique saccis indormis inhians et tamquam parcere sacris cogere aut pictis tamquam gaudere tabellis. Nescis, quo valeat nummus, quem praebeat usum? Panis ematur, holus, vini sextarius, adde quis humana sibi doleat natura negatis. An vigilare metu exanimem, noctesque diesque formidare malos fures, incendia, servos, ne te conpilent fugientes, hoc iuvat? Horum semper ego optarim pauperrimus esse bonorum. At si condoluit temptatum frigore corpus aut alius casus lecto te adflixit, habes qui adsideat, fomenta paret, medicum roget, ut te suscitet ac reddat gnatis carisque propinquis? Non uxor saluum te volt, non filius; omnes vicini oderunt, noti, pueri atque puellae. Miraris, cum tu argento post omnia ponas, si nemo praestet, quem non merearis, amorem? An si cognatos, nullo natura labore quos tibi dat, retinere velis servareque amicos, infelix operam perdas, ut siquis asellum in campo doceat parentem currere frenis? Denique sit finis quaerendi, cumque habeas plus, pauperiem metuas minus et finire laborem incipias, parto quod avebas, ne facias quod Ummidius quidam; non longa est fabula: dives ut metiretur nummos, ita sordidus, ut se non umquam servo melius vestiret, ad usque supremum tempus, ne se penuria victus opprimeret, metuebat. At hunc liberta securi divisit medium, fortissima Tyndaridarum. "Quid mi igitur suades? ut vivam Naevius aut sic ut Nomentanus?" pergis pugnancia secum frontibus adversis componere: non ego avarum cum veto te, fieri vappam iubeo ac nebulonem: est inter Tanain quiddam socerumque Viselli: est modus in rebus, sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum. Illuc, unde abii, redeo, qui nemo, ut avarus, se probet ac potius laudet diversa sequentis, quodque aliena capella gerat distentius uber, tabescat neque se maiori pauperiorum turbae conparet, hunc atque hunc superare laboret. Sic festinanti semper locupletior obstat, ut, cum carceribus missos rapit ungula currus, instat equis auriga suos vincentibus, illum praeteritum temnens extremos inter euntem. Inde fit, ut raro, qui se vixisse beatum dicat et exacto contentus tempore vita cedat uti conviva satur, reperire queamus. Iam satis est. Ne me Crispini scrinia lippi conpilassee putes, verbum non amplius addam.

IV – Pro satira [In difesa della poesia satirica]

Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae atque alii, quorum comoedia prisca virorum est, siquis erat dignus describi, quod malus ac fur, quod moechus foret aut sicarius aut alioqui famosus, multa cum libertate notabant. Hinc omnis pendet Lucilius, hosce secutus, mutatis tantum pedibus numerisque, facetus,

Che vuoi fargli? Lascialo nella sua miseria, visto che ci sta volentieri; come quel tale che, si racconta in Atene, spilorcio e ricco, era solito stornare così le critiche: "La gente mi fischia, ma dentro casa, quando contemplo tutti quei denari nel forziere, io mi applaudo da solo".

Tantalo assetato cerca di suggerire l'acqua via dalle sue labbra... Ridi? mutato il nome, è il caso tuo: sogni a bocca aperta sui sacchi ammassati d'intorno e ti costringi a non toccarli come fossero sacri o a goderne come dei quadri. Lo sai o no a cosa serve il denaro e l'uso che puoi farne? Compraci pane, verdura, mezzo litro di vino e aggiungici anche ciò che, se viene a mancare, la natura umana ne soffrirebbe. Forse vegliare mezzo morto di paura, è questo che ti piace? Temere notte e giorno il flagello dei ladri, degli incendi o che i servi mettano a sacco la casa e poi fuggano? Di beni come questi io vorrei proprio farne a meno.

"Ma se, preso dai brividi, il corpo comincia a dolerti o un altro accidente t'affligge a letto, hai chi ti assiste, chi ti prepara impiastri e chiama il medico che ti rimetta in piedi e ti restituisca ai figli, all'affetto dei parenti". No, non ti vuole guarire la moglie, non lo vuole tuo figlio; non ti può vedere nessuno, vicini, conoscenti, giovani e ragazze. E ti meravigli tu, che avanti ogni cosa metti il denaro, se nessuno ti accorda quell'affetto che certo non ti meriti? O forse pensi che perderesti il tuo tempo, se cercassi di tenerti i parenti, che per sorte la natura ti ha dato, e serbarteli amici, come chi volesse addestrare un asinello a correre nel Campo Marzio ubbidendo alle redini?

E allora smettila con questa avidità: più ne hai e meno devi temere la miseria; poni termine alla fatica, ottenuto ciò che agognavi, se non vuoi che t'accada come a quel tale Ummidio. È storia breve: ricco al punto da contare i soldi a palate e così gretto da non vestirsi meglio di un servo, temette sino all'ultimo di morire d'inedia. Ma ecco che una liberta, come la più forte delle Tindaridi, in due lo spaccò con la scure. "Che mi consigli allora? Di vivere come Nevio o come Nomentano?" Ti ostini a mettere di fronte cose che fanno a pugni: quando ti sconsiglio d'essere avaro, non ti esorto a farti scioperato e scialacquatore. C'è pure una via di mezzo fra Tanai e il suocero che ha Visellio: c'è una misura per tutte le cose, ci sono insomma confini precisi al di là dei quali non può esistere il giusto. Torno al punto d'avvio: come mai nessuno, vedi l'avaro, è contento di sé e loda invece chi segue strade diverse, si strugge d'invidia se la capretta del vicino ha mammelle più turgide e, senza confrontarsi con la massa più povera di lui, s'affanna a superare questo e quello? Come l'auriga, quando scalpitando i cavalli si lanciano coi cocchi oltre le sbarre, incalza quelli che lo superano, sprezzando chi si è lasciato indietro e scivola in coda, così a lui che s'affanna sempre si para innanzi uno più ricco.

Ecco perché solo di rado s'incontra chi dica d'essere vissuto felice e, pago del tempo trascorso, esca di vita come un convitato sazio.

Ma ora basta; e perché tu non supponga che abbia saccheggiato gli scrigni del cisposo Crispino, non aggiungerò una parola in più.

Eupoli, Cratino e Aristofane, questi poeti e gli altri autori della commedia antica, se uno meritava d'essere messo alla berlina, perché furfante e ladro, adultero o assassino, o in ogni caso malfamato, lo bollavano senza complimenti. Da questi in utro deriva Lucilio, che ne segue l'esempio mutando solo metro e ritmo: arguto, di fiuto sottile, ma duro nel comporre i versi. Questo appunto fu il suo difetto: nello spazio

emunctae naris, durus componere versus.
 Nam fuit hoc vitiosus: in hora saepe ducentos,
 ut magnum, versus dictabat stans pede in uno;
 cum flueret lutulentus, erat quod tollere velles;
 garrulus atque piger scribendi ferre laborem,
 scribendi recte: nam ut multum, nil moror. Ecce,
 Crispinus minimo me provocat "Accipe, si vis,
 accipiam tabulas; detur nobis locus, hora,
 custodes; videamus, uter plus scribere possit".
 Di bene fecerunt, inopis me quodque pusilli
 finxerunt animi, raro et perpauca loquentis;
 at tu conclusas hircinis foliis auras
 usque laborantis, dum ferrum molliat ignis,
 ut mavis, imitare. Beatus Fannius ultro
 delatis capsis et imagine, cum mea nemo
 scripta legat, volgo recitare timentis ob hanc rem,
 quod sunt quos genus hoc minime iuvat, utpote pluris
 culpari dignos. Quemvis media elige turba:
 aut ob avaritiam aut misera ambitione laborat.
 Hic nuptarum insanit amoribus, hic puerorum:
 hunc capit argenti splendor; stupet Albis aere;
 hic mutat merces surgente a sole ad eum, quo
 vespertina tepet regio, quin per mala praeceps
 fertur uti pulvis collectus turbine, nequid
 summa deperdat metuens aut ampliet ut rem.
 Omnes hi metuunt versus, odere poetas.
 "Faenum habet in cornu, longe fuge; dummodo risum
 excutiat sibi, non hic cuiquam parcat amico
 et quodcumque semel chartis inleverit, omnis
 gestiet a furno redeuntis scire lacuque
 et pueros et anus". Agedum pauca accipe contra.
 Primum ego me illorum, dederim quibus esse poetis,
 excerpam numero: neque enim concludere versum
 dixeris esse satis neque, siqui scribat uti nos
 sermoni propiora, putes hunc esse poetam.
 Ingenium cui sit, cui mens divini atque os
 magna sonaturum, des nominis huius honorem.
 Idcirco quidam comoedia necne poema
 esset, quaesivere, quod acer spiritus ac vis
 nec verbis nec rebus inest, nisi quod pede certo
 differt sermoni, sermo merus. "At pater ardens
 saevit, quod meretrice nepos insanus amica
 filius uxorem grandi cum dote recuset,
 ebrius et, magnum quod dedecus, ambulet ante
 noctem cum facibus". Numquid Pomponius istis
 audiret leviora, pater si viveret? Ergo
 non satis est puris versum perscribere verbis,
 quem si dissolvas, quivis stomachetur eodem
 quo personatus pacto pater. His, ego quae nunc,
 olim quae scripsit Lucilius, eripias si
 tempora certa modosque, et quod prius ordine verbum est
 posterius facias praeponens ultima primis,
 non, ut si solvas "Postquam Discordia taetra
 belli ferratos postis portasque refregit",
 invenias etiam disiecti membra poetae. [...]

V – Iter Brundisinum [Il viaggio verso Brindisi]

Egressum magna me accepit Aricia Roma
 hospitio modico; rhetor comes Heliodorus,
 Graecorum longe doctissimus; inde Forum Appi
 differtum nautis cauponibus atque malignis.
 Hoc iter ignavi divisimus, altius ac nos
 praecinctis unum: minus est gravis Appia tardis.
 Hic ego propter aquam, quod erat deterrima, ventri
 indico bellum, cenantis haud animo aequo
 exspectans comites. Iam nox inducere terris
 umbras et caelo diffundere signa parabat:
 tum pueri nautis, pueris convicia nautae

di un'ora, come fosse gran cosa, dettava s'un piede solo
 duecento versi. Poiché scorreva limaccioso, v'era zavorra che
 avresti voluto togliere: loquace, certo, ma insofferente alla
 fatica dello scrivere, dello scrivere bene, intendo: della quantità
 io non so che farmene. Ecco che cento a uno Crispino mi sfida:
 "Prendi le tavolette, se ci stai; le prenderò anch'io; fissiamo
 luogo, ora e testimoni: vediamo chi di noi sa scrivere più versi".
 Grazie agli dei, che mi fecero d'animo modesto e timido, di
 concise e pochissime parole: e tu imita fin che vuoi l'aria chiusa
 nei mantici di pelle che soffia senza posa, finché il fuoco non
 fonde il ferro.

Beato Fannio che divulga libri e ritratto di propria iniziativa: i
 miei scritti invece non li legge nessuno, ed io non oso recitarli
 in pubblico, perché c'è chi non gradisce il genere mio, visto che
 i più sono degni di biasimo. Scegliamo uno qualsiasi in mezzo
 alla folla: se non è l'avarizia, lo tormenta una meschina
 ambizione. Uno perde la testa per le spose, l'altro per i fanciulli;
 questo è sedotto dai bagliori dell'argento, Albio va in estasi
 davanti ai bronzi; quello baratta merci in ogni luogo, da dove
 sorge a dove nel vespero intiepidisce il sole, e quasi non
 bastasse, si lancia a capofitto tra i pericoli, come polvere
 sollevata da un ciclone, temendo di perdere il capitale o
 tentando di accrescerlo. Tutti questi temono i versi e odiano i
 poeti. "Ha il fieno sulle corna, fuggilo! Pur di strappare una
 risata, costui non risparmia se stesso e neppure l'amico; in più,
 scarabocchiate le sue carte, smanierà che le conoscano tutti,
 schiavi e vecchiette, chi torna dal forno o dalla fontana". Via,
 ascolta due parole in difesa.

Innanzitutto io voglio togliermi dal novero di quelli a cui darei
 il nome di poeta: non mi dirai che basta chiudere in ritmi un
 verso per essere poeta o che sia tale chi come me scrive al
 limite della conversazione. Solo a chi ha genio, afflato divino e
 sublimità d'espressione puoi concedere l'onore di questo titolo.
 Così alcuni si sono chiesti se la commedia sia poesia o no,
 perché nel contenuto e nella forma le mancano forza e slancio
 d'ispirazione e se non fosse per la regolarità del metro, che la
 distingue, non sarebbe altro che prosa. "Ma v'è pure il padre
 che, acceso d'ira, s'inalbera se un figlio scioperato, persa la testa
 per una sgualdina, rifiuta una moglie ricca di dote e, ubriaco
 che è una vergogna, se ne va in giro con le fiaccole prima di
 notte". Credi che Pomponio, se visse suo padre, subirebbe
 rimproveri più lievi di questi? Non basta, dunque, costruire
 un verso con parole comuni, che se le sciogli, chiunque avrebbe
 modo di adirarsi come quel padre sulla scena. Se ai versi che
 vado scrivendo o a quelli che scrisse un tempo Lucilio, togliessi
 il ritmo che regola i metri e sconvolgessi l'ordine delle parole,
 mettendo in fondo quelle dell'inizio e all'inizio quelle del
 fondo, non troveresti del poeta, come se sciogliessi "dopo che
 l'orrenda discordia di guerra infranse le porte e gli stipiti di
 ferro", che brandelli delle sue membra. [...]

Uscito dalla grande Roma, m'accolsse ad Aricia una modesta
 locanda; m'era compagno il retore Eliodoro, senza confronti il
 più dotto dei greci: di lì a Forappio, brulicante di barcaioli e di
 osti malandrini. Noi, sfaticati, dividemmo in due questa tappa,
 che per gente più svelta è una sola; ma l'Appia è meno faticosa
 a chi la prende comoda. Qui, per via dell'acqua, ch'era pestifera,
 mi metto a dieta e attendo di cattivo umore i compagni che
 cenano.

Già si preparava la notte a stendere le ombre sulla terra e a
 spargere di stelle il cielo, quand'ecco i servi lanciare impropri
 ai barcaioli e i barcaioli ai servi: "Attracca qui!"; "Vuoi

ingerere: "Huc adpelle"; "Trecentos inseris"; "Ohe, iam satis est". Dum aes exigitur, dum mula ligatur, tota abit hora. Mali culices ranaeque palustres avertunt somnos; absentem cantat amicam multa prolutus vappa nauta atque viator certatim; tandem fessus dormire viator incipit ac missae pastum retinacula mulae nauta piger saxo religat stertitque supinus. Iamque dies aderat, nil cum procedere lintrem sentimus, donec cerebrosus prosilit unus ac mulae nautaeque caput lumbosque saligno fuste dolat: quarta vix demum exponimur hora. Ora manusque tua lavimus, Feronia, lymphae. Milia tum pransi tria repimus atque subimus inpositum saxo late candentibus supinus. Huc venturus erat Maecenas optimus atque Cocceius, missi magnis de rebus uterque legati, aversos soliti componere amicos. Hic oculis ego nigra meis collyria lippus inlinere. Interea Maecenas advenit atque Cocceius Capitoque simul Fonteius, ad unguem factus homo, Antoni, non ut magis alter, amicus. Fundos Aufidio Lusco praetore libenter linquimus, insani ridentes praemia scribae, praetextam et latum clavum prunaeque vatillum. In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus, Murena praebente domum, Capitone culinam. Postera lux oritur multo gratissima; namque Plotius et Varius Sinuessae Vergiliusque occurrunt, animae, qualis neque candidiores terra tulit neque quis me sit devinctior alter. O qui complexus et gaudia quanta fuerunt. Nil ego contulerim iucundo sanus amico. Proxima Campano ponti quae villula, tectum praebuit et parochi, quae debent, ligna salemque. Hinc muli Capuae clitellas tempore ponunt. Lusum it Maecenas, dormitum ego Vergiliusque; namque pila lippis inimicum et ludere crudis. Hinc nos Coccei recipit plenissima villa, quae super est Caudi cauponas. Nunc mihi paucis Sarmenti scurrae pugnam Messique Cicirri, Musa, velim memores et quo patre natus uterque contulerit litis. Messi clarum genus Osci; Sarmenti domina exstat: ab his maioribus orti ad pugnam venire. Prior Sarmentus "Equi te esse feri similem dico". ridemus, et ipse Messius "Accipio", caput et movet. "O tua cornu ni foret exsecto frons", inquit, "quid faceres, cum sic mutilus minitaris?" at illi foeda cicatrix saetosam laevi frontem turpaverat oris. Campanum in morbum, in faciem permulta iocatus, pastorem saltaret uti Cyclopa rogabat: nil illi larva aut tragicis opus esse cothurnis. Multa Cicirrus ad haec: donasset iamne catenam ex voto Laribus, quaerebat; scriba quod esset, nilo deterius dominae ius esse; rogabat denique, cur umquam fugisset, cui satis una farris libra foret, gracili sic tamque pusillo. Prorsus iucunde cenam producimus illam. Tendimus hinc recta Beneventum, ubi sedulus hospes paene macros arsit dum turdos versat in igni. Nam vaga per veterem dilapso flamma culinam Volcano summum properabat lambere tectum. Convivas avidos cenam servosque timentis tum rapere atque omnis restinguere velle videres. Incipit ex illo montis Apulia notos ostentare mihi, quos torret Atabulus et quos nunquam erepsemus, nisi nos vicina Trivici

imbarcarne trecento?"; "Ehi, basta!". Mentre si riscuote il nolo e si lega la mula, se ne va un'ora buona. Zanzare malefiche e ranocchi palustri ci tormentano il sonno; un barcaiolo, fradicio di vino, canta l'amica lontana e con lui a gara un passeggero, finché sfinito questo si mette a dormire e il barcaiolo insonnolito, mandata a pascolare la sua mula, lega le redini a una roccia, poi supino prende a russare. Era ormai quasi giorno, quando ci accorgiamo che la barca non si muoveva: allora salta su una testa calda che con una verga di salice spiana capo e lombi a mula e barcaiolo: solo verso le dieci finalmente sbarchiamo. Con l'acqua di Feronia ci laviamo mani e faccia. Dopo colazione, ci arrampichiamo per tre miglia fin sotto alle pendici di Anxur, arroccata su rupi che biancheggiano lontano. Lì, con Cocceio, doveva raggiungerci il mio buon Mecenate, ambasciatori entrambi di affari importanti e abituati ormai a rabbonire gli amici in discordia. Stavo, per la congiuntivite, ungendomi gli occhi con il collirio nero, quando giungono Mecenate, Cocceio e insieme a loro Fonteio Capitone, uomo di grande cortesia e amico di Antonio quant'altri mai. Con sollievo lasciamo Fondi, dov'è pretore Aufidio Lusco, ridendo delle insegne di quello scribacchino matto: pretesta, laticlavio ed il braciere acceso. Affaticati pernottiamo a Formia, la città di Mamurra; Murena ci offre l'alloggio, Capitone la cena. L'alba seguente sorge lietissima come non mai; a Sinuessa ci vengono incontro Plozio, Vario e Virgilio, anime che più candide non nacquero su questa terra e a cui nessun altro è più legato di me. Che abbracci furono i nostri e che gioia! Finché avrò senno, niente paragonerò a un amico diletto. Una casetta vicina al ponte Campano ci offrì ricovero e i provveditori, com'è loro dovere, legna e sale. Da qui i muli depongono in orario i loro basti a Capua. Mecenate va a giocare, io e Virgilio a dormire: il gioco della palla con il certo indicato per chi soffre d'occhi o di stomaco. Più avanti ci accoglie, provviste di ogni cosa, la villa di Cocceio, subito sopra le osterie di Caudio. Ora vorrei, Musa, che tu mi ricordassi brevemente la rissa di Messio Cicirro con quel buffone di Sarmento, da quale padre siano nati e come vennero a lite. La gloriosa stirpe di Messio sono gli osci e di Sarmento vive ancora la padrona: discesi da tali antenati, vennero a contesa. "Io dico", comincia Sarmento, "che tu assomigli a un cavallo selvaggio". Ridiamo, e Messio a sua volta: "L'ammetto", e scuote la testa. "Cosa faresti", dice l'altro, "se non t'avessero reciso dalla fronte il corno, visto che pur mutilato minacci?" E per la verità una brutta cicatrice gli deturpava in mezzo ai peli della fronte la parte sinistra del viso. Dopo avere a lungo scherzato sul morbo campano e sulla sua faccia, gli chiede di mimare la danza pastorale del Ciclope: non gli sarebbero serviti maschera o coturni da attore tragico. Gli insulti di Cicirro non si contano: gli chiedeva se avesse già donato in voto ai Lari la catena; gli ricordava che, pur essendo scrivano, su lui non era per nulla scemato il diritto della padrona; voleva sapere infine perché fosse fuggito, dal momento che, gracile e mingherlino qual era, gli doveva bastare una libbra di farro. Così in piena allegria portammo a termine la cena. Di qui filiamo dritti a Benevento, dove l'oste zelante per poco non si bruciò girando sul fuoco i suoi magri tordi; divampato l'incendio, la fiamma guizzando per la vecchia cucina minacciava di lambire il soffitto. Avresti dovuto vedere i clienti affamati e i servi impauriti che cercavano di mettere in salvo i tordi e tutti insieme di spegnere il fuoco. A quel punto cominciano a mostrarsi i monti a me ben noti dell'Apulia, che sono bruciati dallo scirocco e che mai noi avremmo valicati, se non ci avesse ospitato un casale vicino a Trevico e tutto pieno di fumo da farci lacrimare, perché il focolare bruciava ramaglie umide e foglie. Lì sono tanto sciocco da aspettare sino a mezzanotte una ragazza bugiarda;

villa recepisset lacrimoso non sine fumo,
 udos cum foliis ramos urente camino.
 Hic ego mendacem stultissimus usque puellam
 ad mediam noctem exspecto; somnus tamen aufert
 intentum veneri; tum inundo somnia visu
 nocturnam vestem maculant ventremque supinum.
 Quattuor hinc rapimur viginti et milia raedis,
 mansuri oppidulo, quod versu dicere non est,
 signis perfacile est: venit vilissima rerum
 hic aqua, sed panis longe pulcherrimus, ultra
 callidus ut soleat umeris portare viator.
 Nam Canusi lapidosus, aquae non ditior urna:
 qui locus a forti Diomede est conditus olim.
 Flentibus hinc Varius discedit maestus amicis.
 Inde Rubos fessi pervenimus, utpote longum
 carpentes iter et factum corruptius imbri.
 Postera tempestas melior, via peior ad usque
 Bari moenia piscosi; dein Gnatia Lymphis
 iratis exstructa dedit risusque iocosque,
 dum flamma sine tura liquescere limine sacro
 persuadere cupit. Credat Iudaeus Apella,
 non ego; namque deos didici securum agere aevom
 nec, siquid miri faciat natura, deos id
 tristis ex alto caeli demittere tecto.
 Brundisium longae finis chartaeque viaeque est.

IX – Dies infausta [Una giornata nera]

Ibam forte via sacra, sicut meus est mos,
 nescio quid meditans nugarum, totus in illis:
 accurrit quidam notus mihi nomine tantum
 arreptaque manu "Quid agis, dulcissime rerum?".
 "Suaviter, ut nunc est", inquam "et cupio omnia quae vis".
 Cum adsectaretur, "Numquid vis?" occupo. At ille
 "Noris nos" inquit; "docti sumus". Hic ego "Pluris
 hoc" inquam "mihi eris". Misere discedere quaerens
 ire modo ocius, interdum consistere, in aurem
 dicere nescio quid puero, cum sudor ad imos
 manaret talos. "O te, Bolane, cerebri
 felicem" aiebam tacitus, cum quidlibet ille
 garriret, vicos, urbem laudaret. Ut illi
 nil respondebam, "Misere cupis" inquit "abire:
 iamdudum video; sed nil agis: usque tenebo;
 persequar hinc quo nunc iter est tibi". "Nil opus est te
 circumagi: quendam volo visere non tibi notum;
 trans Tiberim longe cubat is prope Caesaris hortos".
 "Nil habeo quod agam et non sum piger: usque sequar te".
 Demitto auriculas, ut iniquae mentis asellus,
 cum gravius dorso subiit onus. Incipit ille:
 "Si bene me novi, non Viscum pluris amicum,
 non Varium facies; nam quis me scribere pluris
 aut citius possit versus? Quis membra movere
 mollius? Invideat quod et Hermogenes, ego canto".
 interpellandi locus hic erat "Est tibi mater,
 cognati, quis te salvo est opus?". "Haud mihi quisquam.
 omnis composui". "Felices. Nunc ego resto.
 Confice; namque instat fatum mihi triste, Sabella
 quod puero cecinit divina mota anus urna:
 'hunc neque dira venena nec hosticus auferet ensis
 nec laterum dolor aut tussis nec tarda podagra:
 garrulus hunc quando consumet cumque: loquaces,
 si sapiat, vitet, simul atque adoleverit aetas' ".
 Ventum erat ad Vestae, quarta iam parte diei
 praeterita, et casu tum respondere vadato
 debebat, quod ni fecisset, perdere litem.
 "Si me amas", inquit "paulum hic ades". "Inteream, si
 aut valeo stare aut novi civilia iura;
 et propero quo scis". "Dubius sum, quid faciam", inquit,
 "tene relinquam an rem". "Me, sodes". "Non faciam" ille,

poi il sonno mi coglie assorto nelle voglie d'amore e le visioni
 lascive di un sogno mi fanno bagnare supino la tunica da notte
 e il ventre.

E via di corsa in carrozza per ventiquattro miglia, intendendo
 far tappa in una cittadina, che non si può nominare nel verso,
 ma che per certi aspetti è facilissimo indicare: qui l'acqua, la
 più vile delle cose, si compera; in compenso il pane è senza
 confronti il migliore, tanto che i viaggiatori accorti hanno
 l'abitudine di farne provvista, perché a Canosa, località fondata
 un tempo dal forte Diomede, oltre a mancar l'acqua, il pane è di
 pietra. Qui Vario sconsolato prende congedo dagli amici in
 lacrime. Giungemmo quindi a Ruvo, stanchi morto per esserci
 sorbiti un tratto interminabile di strada, reso in più difficile
 dalla pioggia.

Il giorno appresso il tempo migliora, ma non la strada, almeno
 sino alle mura della pescosa Bari. Poi Egnazia, eretta contro il
 volere delle ninfe, ci offrì motivo di risa e di scherni, perché
 volevano qui farci credere che l'incenso sulla soglia del tempio
 si consumava senza fiamma. Può pensarlo il giudeo Apella, io
 no: gli dei, così ho sentito dire, passano il loro tempo
 indifferenti e, se qualche prodigio si verifica in natura, non è
 certo l'ira divina a precipitarcelo dall'alto dei cieli.
 Brindisi pone fine al lungo viaggio e alla mia satira.

Me ne andavo a spasso per la Via Sacra, come faccio di solito,
 meditando non so più su quali sciocchezze e tutto immerso in
 quelle, quando incontro mi si fa un tale, che conoscevo soltanto
 di nome, m'afferra la mano e: "Carissimo, come va?"
 "D'incanto, almeno per ora," gli rispondo, "t'auguro ciò che
 vuoi". Poiché mi seguiva: "Forse vuoi qualcosa?" azzardo. E
 lui: "Dovresti conoscermi," dice, "non siamo letterati?" "Se è
 così," gli faccio io, "mi sarai più caro". Cercavo disperatamente
 di svignarmela, ora allungavo il passo, ora mi fermavo,
 sussurrando qualcosa senza importanza nell'orecchio del mio
 schiavo, e intanto colavo sudore dalla testa ai piedi. "Beato te,
 Bolano, che hai la testa calda", ripetevo a me stesso, mentre
 l'altro cianciava a ruota libera, tessendo l'elogio dei rioni e
 dell'urbe. Visto che non fiatavo: "Tu hai una voglia disperata di
 andartene," mi fa, "lo vedo da un pezzo; niente da fare: non ti
 mollo, ti seguirò dovunque. Dove mai sei diretto?" "Non è il
 caso che tu faccia un simile giro: devo visitare un tale che non
 conosci; è a letto, lontano, oltre il Tevere, vicino ai giardini di
 Cesare". "Non ho nulla da fare, e poi non sono pigro:
 t'accompagno fin là". Abbasso le orecchie, come un asinello
 recalcitrante, quando si trova sulla groppa un carico troppo
 pesante. E quello attacca; "Se mi conosco bene, so che non
 avrai cari Visco e Vario più di me: dimmelo, chi può scrivere
 più versi in meno tempo? chi danzare con più grazia? e poi
 canto da fare invidia anche ad Ermogene!" Era tempo di
 fermarlo: "Non hai una madre o dei parenti, che abbiano a
 cuore la tua salute?" "Non ho più nessuno, li ho seppelliti tutti".
 "Beati loro! Ora resto io. Finiscimi: un amaro destino mi
 sovrasta, quello che da ragazzo una vecchia sabina, scuotendo
 l'urna del futuro, mi predisse: costui non lo stroncherà veleno
 mortale o spada nemica, né pleurite, etisia o blocco di podagra;
 un giorno o l'altro lo porterà a morte un chiacchierone: eviti
 dunque in età le lingue indiscrete, se avrà giudizio".
 Si era giunti al tempio di Vesta, ormai verso le dieci, e per
 fortuna quello doveva comparire in tribunale avendo presentato
 garanzia: in caso contrario avrebbe perso la causa. "Fammi il
 piacere," mi dice, "assistimi solo un attimo". "Mi prenda un
 colpo, se ho la forza di stare in piedi e se m'intendo di diritto: e
 poi devo affrettarmi dove sai". "Sono in dubbio su che cosa
 fare" dice, "se lasciare te o la causa", replica. "me, me, non ti
 pare?" "Non sia mai detto", fa lui e s'incammina per primo. Io,

et praecedere coepit; ego, ut contendere durum cum victore, sequor. "Maecenas quomodo tecum?" hinc repetit. "Paucorum hominum et mentis bene sanae". "Nemo dexterius fortuna est usus. Haberes magnum adiutorem, posset qui ferre secundas, hunc hominem velles si tradere: dispeream, ni summosses omnis". "Non isto vivimus illic, quo tu rere, modo; domus hac nec purior ulla est nec magis his aliena malis; nil mi officit, inquam, ditior hic aut est quia doctior; est locus uni cuique suus". "Magnum narras, vix credibile". "Atqui sic habet". "Accendis quare cupiam magis illi proximus esse". "Velis tantummodo: quae tua virtus, expugnabis: et est qui vinci possit eoque difficilis aditus primos habet". "Haud mihi dero: muneribus servos corrumpam; non, hodie si exclusus fuero, desistam; tempora quaeram, occurram in triviis, deducam. nil sine magno vita labore dedit mortalibus". Haec dum agit, ecce Fuscus Aristius occurrit, mihi carus et illum qui pulchre nosset. Consistimus. "Unde venis et quo tendis?" rogat et respondet. Vellere coepi et pressare manu lentissima braccia, nutans, distorquens oculos, ut me eriperet. Male salsus ridens dissimulare; meum iecur urere bilis. "Certe nescio quid secreto velle loqui te aiebas mecum". "Memini bene, sed meliore tempore dicam; hodie tricensima sabbata: vin tu curtis Iudaeis oppedere?". "Nulla mihi" inquam "religio est". "At mi: sum paulo infirmior, unus multorum. Ignosces; alias loquar". Huncine solem tam nigrum surrexe mihi! Fugit inprobus ac me sub cultro linquit. Casu venit obviu illi adversarius et "Quo tu, turpissime?" magna inclamat voce, et "Licet antestari?". Ego vero oppono auriculam. Rapit in ius; clamor utrimque, undique concursus. Sic me servavit Apollo.

visto che è difficile combattere con chi sa vincerti, lo seguo. "E con Mecenate," riprende, "come va?" "È uomo di poca compagnia, ma che mente fina!" "Nessuno più di lui ha saputo prendere al laccio la fortuna. Ma tu avresti un aiutante coi fiocchi a farti da spalla, se solo tu volessi presentargli quest'uomo: mi venga un malanno, se non avresti soppiantato tutti". "Guarda che là non si vive, come tu credi: non vi è casa più pura o più aliena da simili intrighi di quella; non mi fa certo ombra, ti ripeto, che qualcuno sia più ricco o dotto di me: ognuno ha il proprio posto". "È straordinario, pare impossibile!" "Eppure è così". "Tu mi ecciti il desiderio d'esser gli vicino". "Basta che tu lo voglia: bravo come sei, lo conquisterai; è un uomo che si lascia vincere, per questo rende difficili i primi approcci". "Non mi risparmierei: a forza di mance m'ingrazierò i servi; e se oggi sarò messo alla porta, non mi darò per vinto; cercherò le occasioni buone, l'aspetterò ai crocicchi, l'accompagnerò. Niente ai mortali ha dato la vita senza travagli". Mentre quello parla, ecco che mi viene incontro Aristio Fusco, mio buon amico, che certo conosceva bene quel tipo. Ci fermiamo. "Da dove vieni e dove vai?" chiede e risponde. Comincio a tirarlo, stringendogli le braccia senza che reagisca, ammiccando con gli occhio gli faccio cenni, perché mi cavasse dai pasticci. Ma quello sciagurato, ridendo faceva finta di non capire: la bile mi bruciava il fegato. "Se non sbaglio, m'hai detto che volevi parlarmi di qualcosa a quattr'occhi". "Me lo ricordo bene, ma te la dirò in un momento migliore; oggi è il novilunio ed è sabato: vuoi forse fare oltraggio agli ebrei circoncisi?" "Non ho queste superstizioni", gli rispondo. "Ma io sì: soffro di certe debolezze, come tanti. Abbi pazienza: te la dirò un'altra volta". Una giornata proprio nera doveva capitarmi! Scappa il furfante e mi lascia sotto la lama. Fortuna vuole, che incontro a quel tipo gli venga l'avversario urlando a gran voce: "Dove scappi, canaglia?" e a me: "Posso prenderti a testimone?" Io, manco a dirlo, gli porgo l'orecchio. Lo trascina in giudizio; urla dalle due parti, gente che accorre da ogni dove. E fu così che mi salvò Apollo.

FABULARUM PHAEDRI LIBRI V

LIBER PRIMUS	FAVOLE DI FEDRO - LIBRO I
Prologus - I. Lupus et agnus - II. Ranae regem petunt - III. Graculus superbus et pavo - IV. Canis per fluvium carnem ferens - V. Vacca et capella, ovis et leo - VI. Ranae ad solem - VII. Vulpis ad personam tragicam - VIII. Lupus et gruis - IX. Passer ad leporem consiliator - X. Lupus et vulpis iudice simio - XI. Asinus et leo venantes - XII. Cervus ad fontem - XIII. Vulpis et corvus - XIV. Ex sutore medicus - XV. Asinus ad senem pastorem - XVI. Ovis cervus et lupus - XVII. Ovis canis et lupus - XVIII. Mulier parturiens - XIX. Canis parturiens - XX. Canes famelici - XXI. Leo senex, aper, taurus et asinus - XXII. Mustela et homo - XXIII. Canis fidelis - XXIV. Rana rupta et bos - XXV. Canes et corcodilli - XXVI. Vulpis et ciconia - XXVII. Canis et thesaurus et vulturius - XXVIII. Vulpis et aquila - XXIX. Asinus iridens aprum - XXX. Ranae metuentes proelia taurorum - XXXI. Milvus et columbae	<i>Prologo - 1. Il lupo e l'agnello - 2. Le rane chidedonp il re - 3. Il corvo superbo e il pavone - 4. Il cane che porta carne sul fiume - 5. Vacca e capretta, pecora e leone - 6. Le rane al sole - 7. La volpe davanti ad una maschera di tragedia - 8. Il lupo e la gru - 9. Il passero che dà consigli alla lepre - 10. Il lupo e la volpe sotto il giudice scimmia - 11. L'asino e il leone a caccia - 12. Il cervo alla fonte - 13. La volpe e il corvo - 14. Da ciabattino a medico - 15 L'asino al vecchio pastore - 16. La pecora il cervo e il lupo - 17. La pecora il cane e il lupo - 18. La donna partorienti - 19. Il cane partorienti - 20. I cani affam - 21 - Il leone vecchio, il cinghiale, il toro e l'asino - 22. La faina e l'uomo - 23. Il cane fedele - 24. La rana gonfia e il bue - 25. Cani e coccodrilli - 26. La volpe e la cicogna - 27. Il cane, il tesoro e l'avvoltorio - 28. La volpe e l'aquila - 29. L'asino che irride il cinghiale - 30. Le rane temono le lotte dei tori - 31. Lo sparviero e le colombe</i>

Prologus

Aesopus auctor quam materiam repperit,
hanc ego polivi versibus senariis.
Duplex libelli dos est: quod risum movet, et quod
prudenti vitam consilio monet.
Calumniari si quis autem voluerit,
quod arbores loquantur, non tantum ferae,
fictis iocari nos meminerit fabulis.

Prologo

Quella materia che lo scrittore Esopo inventò,
questa io la limai con versi senari.
Duplice è la dote del libretto: che muove al riso,
e che insegna la vita con prudente consiglio.
Se qualcuno però avrà voluto criticare,
perchè le piante parlino, non solo le fiere,
ricordi che noi scherziamo con favole inventate

I. Lupus et agnus

Ad rivum eundem lupus et agnus venerant,
siti compulsi. Superior stabat lupus,
longeque inferior agnus. Tunc fauce improba
latro incitatus iurgii causam intulit;
'Cur' inquit 'turbulentam fecisti mihi
aquam bibenti?' Laniger contra timens
'Qui possum, quaeso, facere quod quereris, lupe?
A te decurrit ad meos haustus liquor'.
Repulsus ille veritatis viribus:
'Ante hos sex menses male' ait 'dixisti mihi'.
Respondit agnus 'Equidem natus non eram'.
'Pater hercle tuus' ille inquit 'male dixit mihi';
atque ita correptum lacerat iniusta nece.
Haec propter illos scripta est homines fabula
qui fictis causis innocentes opprimunt.

I. Il lupo e l'agnello.

Allo stesso ruscello il lupo e l'agnello erano giunti,
spinti dalla sete. Più in alto stava il lupo,
e molto più in basso l'agnello. Allora l'assassino
spinto dalla malvagia bocca offrì il motivo di lite;
"Perché, disse, facesti torbida l'acqua a me che
bevo?,, Il lanuto di rimando temendo
"Come posso, prego, fare ciò che lamenti, lupo?
Da te il liquido scorre ai miei sorsi".
Respinto quello dalle forze della verità
„Prima di questi sei mesi, soggiunse, dicesti male di
me.“ Rispose l'agnello „Veramente non ero nato“.
"Tuo padre, per ercole, egli riprese, disse male di
me"; E così presolo lo sbana con ingiusto massacro.
Questa favola fu scritta per quesgli uomini
che con finti motivi opprimono gli innocenti

II. Ranae regem petunt

Athenae cum florerent aquis legibus,
procax libertas civitatem miscuit,
frenumque solvit pristinum licentia.
Hic conspiratis factionum partibus
arcem tyrannus occupat Pisistratus.
Cum tristem servitutem flerent Attici,
non quia crudelis ille, sed quoniam grave
omne insuetis onus, et coepissent queri,
Aesopus talem tum fabellam rettulit.
'Ranae, vagantes liberis paludibus,
clamore magno regem petiere ab Iove,
qui dissolutos mores vi compesceret.
Pater deorum risit atque illis dedit
parvum tigillum, missum quod subito vadi
motu sonoque terruit pavidum genus.

II. Le rane chiedono il re

Mentre Atene fioriva per le giuste leggi,
la sfacciata libertà confuse la cittadinanza,
e sciolse l'antico freno con la licenziosità.
Qui, alleatis pezzi di partiti,
il tiranno Pisistrato occupa il palazzo.
Mentre gli Attici piangevano la triste schiavitù,
non perchè lui (era) crudele, ma perchè grave
(era) tutto il peso per i non abituati, ed avendo
cominciato a lamentarsi, Esopo raccontò allora tale
favoletta. "Le rane, vagando in libere paludi,
con gran clamore chiesero a giove un re,
che con forza frenasse i costumi dissoluti.
Il padre degli die rise e ad esse diede
Un piccolo travicello, che inviato subito col moto
Ed il suono dello stagno atterrì il pauroso popolo

<p>Hoc mersum limo cum iaceret diutius, forte una tacite profert e stagno caput, et explorato rege cunctas evocat. Illae timore posito certatim adnatant, lignumque supra turba petulans insilit. Quod cum inquinassent omni contumelia, alium rogantes regem misere ad Iovem, inutilis quoniam esset qui fuerat datus. Tum misit illis hydrum, qui dente aspero corripere coepit singulas. Frustra necem fugitant inertes; vocem praecludit metus. Furtim igitur dant Mercurio mandata ad Iovem, adflctis ut succurrat. Tunc contra Tonans "Quia noluistis vestrum ferre" inquit "bonum, malum perferte". Vos quoque, o cives,' ait 'hoc sustinete, maius ne veniat, malum'.</p> <p>III. Graculus superbus et pavo Ne gloriari libeat alienis bonis, suoque potius habitu vitam degere, Aesopus nobis hoc exemplum prodidit. Tumens inani graculus superbia pinnas, pavoni quae deciderant, sustulit, seque exornavit. Deinde, contemnens suos immiscet se ut pavonum formoso gregi illi impudenti pinnas eripiunt avi, fugantque rostris. Male mulcatus graculus redire maerens coepit ad proprium genus, a quo repulsus tristem sustinuit notam. Tum quidam ex illis quos prius despexerat 'Contentus nostris si fuisses sedibus et quod Natura dederat voluisses pati, nec illam expertus esses contumeliam nec hanc repulsam tua sentiret calamitas'.</p> <p>IV. Canis per fluvium carnem ferens Amittit merito proprium qui alienum adpetit. Canis, per fluvium carnem cum ferret, natans lympharum in speculo vidit simulacrum suum, aliamque praedam ab altero ferri putans eripere voluit; verum decepta aviditas et quem tenebat ore dimisit cibum, nec quem petebat adeo potuit tangere.</p> <p>V. Vacca et capella, ovis et leo Numquam est fidelis cum potente societas. Testatur haec fabella propositum meum. Vacca et capella et patiens ovis iniuriae socii fuere cum leone in saltibus. Hi cum cepissent cervum vasti corporis, sic est locutus partibus factis leo: 'Ego primam tollo nomine hoc quia rex cluo; secundam, quia sum consors, tribuetis mihi; tum, quia plus valeo, me sequetur tertia; malo adficietur si quis quartam tetigerit'. Sic totam praedam sola improbitas abstulit.</p> <p>VI. Ranae ad solem Vicini furis celebres vidit nuptias Aesopus, et continuo narrare incipit.</p>	<p>Giacendo questo a lungo immerso dalla melma, per caso una tacitamente alza la testa dallo stagno, ed, esplorato il re, richiama tutte. Esse, deposto il timore a gara accorrono a nuoto, e la tuba petulante salta sopra il legno. Ed avendolo sporcato con ogni oltraggio, spedirono a Giove (alcune) a chiedere un altro re. poichè era inutile quello che era stato dato. Allora mandò ad esse un serpente, che con dente crudele cominciò ad afferrarle una par una. Invano inerti sfuggono la carneficina; la paura blocca la voce. Furtivamente dunque danno incarichi a Mercurio per Giove, che soccorra le afflitte. Allora il Tonante in risposta "Poichè non voleste portare il vostro bene, disse, sopportate il male". Voi pure, cittadini, aggiunse, tenete questo male, perchè non (ne) venga uno maggiore.</p> <p>III. Il corvo superbo ed il pavone. Perchè non piaccia gloriarsi dei beni altrui, e passare piuttosto la vita colla propria condizione, Esopo ci tramandò questo esempio. Il corvo gonfio di vuota superbia raccolse le penne, che erano cadute al pavone, e se ne adornò. Poi, disprezzando i suoi come si confonde al bel gruppo dei pavoni, essi strappano le penne all'uccello svergognato, e lo cacciano a beccate. Male conciato il corvo dolente cominciò a ritornare dalla propria razza, ma respinto da questo prese un brutto rimprovero. Allora uno tra quelli che prima aveva disprezzato « Se fossi stato contento delle nostre situazioni ed avessi voluto sopportare ciò che Natura aveva dato, nè avresti sperimentato quella umiliazione nè la tua disgrazia sentirebbe questo rifiuto».</p> <p>IV. Il cane che porta carne sul fiume. Perde meritamente il proprio chi aspira all'altrui (bene). Un cane, mentre portava carne sul fiume, nuotando vide nello specchio delle acque la sua immagine, e pensando che una preda diversa fosse portata da un altro volle strapparla; ma l'avidità ingannata perse anche il cibo che teneva con la bocca, né poté così toccare quello che bramava.</p> <p>V. Vacca e capretta, pecora e leone. Mai è leale un'alleanza col potente. Questa favoletta attesta la mia affermazione. La vacca e la capretta e la pecora resistente all'oltraggio furono alleati col leone nelle foreste. Avendo questi preso un cervo di grossa corporatura, così, fatte le parti, parlò il leone: «Io prendo la prima a questo titolo, perchè mi chiamo leone; la seconda, poichè sono socio, l'attribuirete a me; poi, poichè posso di più, mi seguirà la terza ; sarà colto dal male se uno avrà toccata la quarta ». Così da sola la malvagità prese tutta la preda.</p> <p>VI. Le rane verso il sole. Esopo vide le nozze affollate di un vicino ladro, e subito comincia a raccontare.</p>
--	--

<p>Uxorem quondam Sol cum vellet ducere, clamorem ranae sustulere ad sidera. Convicio permotus quaerit Iuppiter causam querellae. Quaedam tum stagni incola 'Nunc' inquit 'omnes unus exurit lacus, cogitque miseras arida sede emori. Quidnam futurum est si crearit liberos?'</p> <p>VII. Vulpis ad personam tragicam Personam tragicam forte vulpes viderat; quam postquam huc illuc semel atque iterum verterat, 'O quanta species' inquit 'cerebrum non habet.' Hoc illis dictum est quibus honorem et gloriam Fortuna tribuit, sensum communem abstulit.</p> <p>VIII. Lupus et gruis Qui pretium meriti ab improbis desiderat, bis peccat: primum quoniam indignos adiuvat, impune abire deinde quia iam non potest. Os devoratum fauce cum haereret lupi, magno dolore victus coepit singulos inlicere pretio ut illud extraherent malum. Tandem persuasa est iureiurando gruis, gulae quae credens colli longitudinem periculosam fecit medicinam lupo. Pro quo cum pactum flagitaret praemium, 'Ingrata es' inquit 'ore quae nostro caput incolume abstuleris et mercedem postules'.</p> <p>IX. Passer ad leporem consiliator Sibi non cavere et aliis consilium dare stultum esse paucis ostendamus versibus. Oppressum ab aquila, fletus edentem graves, leporem obiurgabat passer 'Ubi pernicitas nota' inquit 'illa est? Quid ita cessarunt pedes?' Dum loquitur, ipsum accipiter necopinum rapit questuque vano clamitantem interficit. Lepus semianimus 'Mortis en solacium: qui modo securus nostra inridebas mala, simili querella fata deploras tua'.</p>	<p>Una volta volendo il Sole prendere moglie, le rane alzarono un grido alle stelle. Sorpreso dallo schiamazzo Giove chiede la causa del lamento. Allora una abitante dello stagno "Ora, disse, uno solo brucia tutti i laghi, e costringe le misere a morire per la dimora arida. Cosa mai sta per capitare se avrà generato figli?"</p> <p>VII. La volpe alla maschera tragica Una volpe per caso aveva visto una maschera tragica; e dopo averla girata qua e là una e due volte, " Oh quale grande aspetto, disse, non ha il cervello". Questo fu detto per quelli cui Fortuna attribuì onore e gloria, ma tolse il senso comune.</p> <p>VIII. Il lupo e la gru. Chi desidera la ricompensa di un merito dai malvagi, sbaglia due volte: primo perché aiuta gli indegni, poi perché non può più andarsene impunemente. Mentre un osso ingoiato era attaccato alla gola del lupo, vinto dal gran dolore cominciò ad allettare uno alla volta con paga a togliergli quel male. Finalmente fu persuasa dal giuramento la gru, che affidando alla gola la lunghezza del collo fece la pericolosa medicazione al lupo. Ma chiedendo per questo il premio pattuito, "Sei ingrata, disse, (tanto) che hai estratto dalla nostra bocca la testa incolume e chiedi la ricompensa."</p> <p>IX. Il passero consigliere alla lepre . Non badare a sé e dare consiglio ad altri, dimostriamo che è stolto con pochi versi. Un passero rimproverava la lepre ghermita da un'aquila, e che mandava gravi lamenti, "Dove è quella famosa velocità ?, disse. Perché si sono così bloccati i piedi?" Mentre parla, un avvoltoio lo prende sprovveduto e lo uccide mentre grida con vano lamento. La lepre semiviva "Ecco il sollievo della morte: tu che poco fa sicuro deridevi i nostri mali, con simile lamento piangi i tuoi fati."</p>
--	--

DE IVLIO CAESARE MVLT A DICVNTVR

1. CAESAR FAMAM QVAERIT

Iulius Caesar, puer, patrem amittit. Tum Corneliam in matrimonium ducit. Sulla, dictator, matrimonium non approbat. Iulius Corneliam non dimittit et Sullam offendit. Ob eam causam Sulla Caesarem adversarium habet. Tum a Sulla in exilium pellitur.

Dein adulescens in Asia militat. Sulla e vita excedit et Caesar Romam revenit. Ibi famam eloquentia quaerit. Dolabellam accusat, contra Dolabellam causam dicit. Famam eloquentia acquirit sed invidia excitatur.

Itaque Caesar navem ascendit et in insulam Rhodum navigat. Nam ibi Molo, senex, eloquentiam docet. Dum iuvenis navigat, pirata vi navem capit. Caesarem manu arripit, catena vincit, pecuniam postulat. Tenetur Caesar in captivitate sed nec spem nec animum amittit.

Iulius Caesar patrem amittit

Quis patrem amittit? - Iulius Caesar patrem amittit.

Quis amittitur? - Pater amittitur.

Quem Caesar amittit? - Patrem I. Caesar amittit.

Quid agit Caesar? - Patrem amittit I. Caesar.

Quid patitur pater? - Pater amittitur.

Iulius Sullam offendit

Quis Sullam offendit?

Quis offenditur?

Quem Iulius offendit?

Quid agit Iulius?

Quid patitur Sulla?

Pone easdem quaestiones in sententiis quae sequuntur et responde:

Caesar Corneliam non dimittit

Adulescens in Asia militat

Senex eloquentiam docet.

Pirata pecuniam postulat.

Quae res postulatur?

Quid postulatur?

Quam rem pirata postulat?

Quid pirata postulat? –

Quid patitur pecunia? –

A quo pecunia postulatur?

Caesar spem non amittit.

Quam rem Caesar non amittit? - Spem Caesar non amittit.

Quid spes non patitur? - Spes non amittitur.

Quid Caesar non agit? - Caesar spem non amittit.

Puer patrem amittere potest. - Puer patrem amittit.

Matrimonium non approbare potest. - Matrimonium non approbat.

Corneliam in matrimonium ducere potest. - Corneliam in matrimonium ducit.

Sullam offendere potest. - Sullam offendit.

Sulla adversarium habere potest. - Sulla adversarium habet.

Quo navigat Caesar? – Caesar navigat in insulam Rhodum.
Navigatne Caesar in insulam Rhodum? - Navigat Caesar in insulam Rhodum.
Ibine Molo eloquentiam docet? - Ibi Molo eloquentiam docet.
Ubi Molo eloquentiam docet? – Ibi Molo eloquentiam docet.
Eloquentiamne Molo ibi docet? - Eloquentiam Molo ibi docet.
Docetne Molo ibi eloquentiam? - Docet Molo ibi eloquentiam.
Navemne pirata vi capit? - Navem pirata vi capit.
Vine navis capitur? - Vi navis capitur.
Capiturne navis vi? - Capitur navis vi.
Nonne pirata pecuniam postulat? - Pirata pecuniam postulat.

Num Caesar animum amittit? - Caesar animum non amittit.
Spemne Caesar amittit? - Spem Caesar non amittit.
Quam rem Caesar eloquentia quaerit? - Famam Caesar eloquentia quaerit.
Quis a Caesare accusatur? - Dolabella a Caesare accusatur.
Num Caesar contra Sullam causam dicit? - Caesar contra Sullam causam non dicit.
Contra quem Caesar causam dicit? - Contra Dolabellam Caesar causam dicit.
Navisne vi capitur? - Ita vero.
Num Caesar animum amittit? - Minime Caesar animum amittit.
Amittitne Caesar famam? - Immo vero acquirit.
Offenditurne Sulla? - Offenditur.
Num pirata famam quaerit? - Pirata non famam quaerit; pecuniam quaerit.
Num famam pirata quaerit? - Pirata famam non quaerit.
Num quaerit pirata famam? - Non quaerit pirata famam.
A quo in exilium pellitur? - A Sulla in exilium pellitur.
Qua re famam acquirit? - Famam eloquentia acquirit.
A quo offenditur Sulla? - A Iulio Caesare Sulla offenditur.
Quando pater amittitur? - A puero pater amittitur.

Iulius Sullam offendit. | A Iulio Sulla offenditur.
Iulius famam quaerit. | A Iulio fama quaeritur.
Iulius causam dicit. | A Iulio causa dicitur.
Iulius invidiam excitat. | A Iulio...
Sulla dictator Corneliā non approbat. | A Sulla dictatore Cornelia...
Navem pecunia acquirit. | Navis pecunia...
Navem vis pellit. | Navis vi...

Pronomina et adiectiva interrogativa

NOM.	Quis? qui? quae?	Quid? quod?	Qui?	Quae?
GENIT.	Cuius?	Cuius rei?	Quorum?	Quorum? (quarum rerum)?
DAT.	Cui?	Cui rei?	Quibus?	Quibus (rebus)?
ACC.	Quem?	Quid?	Quos?	Quae?
ABL.	Quo?	Quo? Qua re?	Quibus?	Quibus (rebus)?

- **quisnam? quidnam?** *chi mai? cosa mai?*

- **ecquis? ecquid?** *forse qualcuno? forse qualcosa?*

- **numquis? numquid?** *forse qualcuno? forse qualcosa?*

- **quinam? quaenam? quodnam?** *quale mai?*

- **ecqui? ecquae? ecquod?** *quale mai?*

- **numqui? numquae? numquod?** *forse qualche?*

'Quid dubitas' inquit 'Vorene? Aut quem locum tuae probandae virtutis exspectas? - Litaviccus accepto exercitu cum milia passuum circiter xxx a Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans 'Quo proficiscimur,' inquit

'milites? - De eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis? (7,77) - Tantaene animis caelestibus irae? - Pallasne exurere classem / Argivum atque ipsos potuit sommergere ponto / unius ob noxam et furias Aiaceis Oilei? (1,39) - 'Nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reservo? / num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit? /num lacrimas uictus dedit aut miseratus amantem est? /quae quibus anteferam? 'Cur' inquit 'turbulentam fecisti mihi / aquam bibenti?' (1,1) - 'Qualis videtur opera tibi vocis meae?' (1,11) - At ille lentus 'Quaeso, num binas mihi / clitellas impositurum victorem putas?' (1,15) - hic bos latenti 'Quidnam voluisti tibi, / infelix, ultro qui ad necem cucurreris? (2,8) - Legesne, quaeso, potius uiles nenas (3, prol.) - "Quam tarde es" inquit "non uis citius progredi? (3,6) -" Vnde sic, quaeso, nites?/ Aut quo cibo fecisti tantum corporis? (3,7)

Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat iudicari non possit. (1,12) - Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur, scire possit. (1,20) - Qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent misit (1,21)

Hanc reperiēbat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familiae eorum sortibus vaticinationibusque declararent, utrum proelium committi ex usu esset necne (1,50)

Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim neceretur an in aliud tempus reservaretur (1,53) - Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiēbat (2,4) - Cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur - Perturbantur, copiasne adversus hostem ducere an castra defendere an fuga salutem petere praestaret.

ALIA RATIONE DICITUR

De Iulio Caesare puero et adolescente et iuvene

A Iulio Caesare puero pater amittitur. Ab eodem Iulio Cornelia puella in matrimonium ducitur, sed a Sulla dictatore matrimonium non approbatur. Iulius Sullam dictatorem non timet, nec Corneliā dimittit. Sulla itaque offenditur, Caesarem pro adversario habet, et adolescentem in exilium pellit. Adolescens, dum in exilio manet, in Asia militat. Sulla dein e vita discedit et Caesar in urbem revenit. In urbe famam quaerit et eloquentiam acquirit. Nam contra Dolabellam causam dicit. Sed fama invidiam in Caesarem excitat. Caesar iterum ab urbe discedit et in insulam Rhodum navigat. In ea insula eloquentia a Molone sene docetur. Caesar, dum mare navigat, a pirata capitur. Iuvenis fortis catena vincitur. Pecunia a pirata postulat. Caesar pecuniam non habet. Itaque in captivitate tenetur. Bono animo est, nec captivitatem timet.

Quid agit Caesar puer?
 Quid agit Caesar adolescens?
 Quid agit Caesar iuvenis?
 Quid agit Molo senex?
 Quid agit Caesar in captivitate?
 Quid patitur Caesar puer, adolescens, iuvenis, in captivitate?
 Quid patitur Molo senex?

DE MOLONE dicitur

Molo, Graecus, ex insula Rhodo in urbem Romam venit. Molo Romam legatus venit. Quaerit auxilium. Molo in urbe Roma manet. Rhetoricam docet et famam acquirit. Dein in insulam Rhodum revenit. Ibi, in insula Rhodo, scholam habet. In schola rhetoricam docet.

Molo, magister, Iulium Caesarem discipulum habet. Iulius, discipulus, eloquentiam discit. A Molone magistro eloquentia docetur; a Iulio discipulo eloquentia discitur. Unus docet, alius discit. Schola dicitur. Magister a discipulo pecuniam postulat. Discipulus pecuniam dat. Itaque Molo magister pecuniam acquirit, Caesar discipulus rhetoricam discit. Ea ratione Molonem Caesar, Caesarem Molo adiuvat, magistrum discipulus, discipulum magister.

Exercitia

Ego sum Caesar, et de me puero dico.

Ego sum Molo, et de mea rhetorica arte dico.

2. CONSTANTIA ET FORTITUDINE

Caesar apud piratam malum tenetur. Pirata autem avarus et crudelis magnam summam postulat. In captivitate dura Caesar animum fortem et constantem praebet. Fortiter mortem contemnit.

Iniustus, inquit Caesar, semper punitur. Fortitudo captivitatem superat. Corpus vulnus patitur, sed animum telum non ferit.

Fidelis amicus, o Caesar, semper pretium offert. Aurum captivum liberat.

Respondet Caesar: Aurum Romanum in urbe abundat. Multo auro Caesar liberatur. Nullo autem pretio pirata servatur. Nam crux dira omnem piratam exspectat.

Quaestiones

1. Quis apud piratam malum tenetur? -
2. Apud quem Caesar tenetur? -
3. Apud qualem piratam Caesar tenetur? -
4. Apud qualem Caesar tenetur? -
5. Quis Caesarem tenet? -
6. Qualis pirata Caesarem tenet? -
7. A quo Caesar tenetur? -
8. A quali pirata Caesar tenetur? -
9. Quem tenet malus pirata? -
10. Quis summam postulat? -
11. A quali mors fortiter contemnitur? -
12. Qualis mortem constanter contemnit?
13. Quid iniustus semper patitur? -
14. Qualis semper punitur? -
15. Quomodo agit pirata iniustus? -

Aurum captivum liberat

Quae res captivum liberat? -

Quem aurum liberat? -

Quid agit aurum?

Quid patitur captivus? -

Quid captivum liberat?

Pirata aurum postulat

Quam rem pirata postulat? -

Quis aurum postulat?

Quid a pirata postulatur?

Quid patitur aurum?

Sulla dictator matrimonium non approbat

Quis matrimonium non approbat? - Sulla dictator matrimonium non approbat.

A quo matrimonium non approbatur? - A Sulla dictatore matrimonium non approbatur.

Quam rem Sulla dictator non approbat?

Quid agit Sulla dictator?

Quae res a Sulla dictatore non approbatur?

Puer aurum contemnit

Quid a puero contemnitur? - Aurum a puero contemnitur.

Aurumne puer contemnit?

Quis aurum contemnit?

A quo aurum contemnitur?

Auro iuvenis liberatur

Quo iuvenis liberatur? - Auro iuvenis liberatur.

Quid invenem liberat? - Aurum iuvenem liberat.

Liberaturne iuvenis auro?

Quid patitur iuvenis?

Pirata crudelis pecuniam postulat

Qualis pirata pecuniam postulat? - Pirata crudelis pecuniam postulat.

A quali pirata pecunia postulatur? - A pirata crudeli pecunia postulatur.

Piratam avarum Caesar punit

Qualis pirata a Caesare punitur?

Qualem piratam Caesar punit?

Piratam crudelem Caesar punit

Qualem piratam Caesar punit?

Qualis pirata a Caesare punitur?

In captivitate dura puer tenetur

Quis in captivitate dura tenetur? - In captivitate dura puer tenetur.

In quali captivitate puer tenetur?

Quali catena puer vincitur? - Dura catena puer vincitur.

Adolescens fortis in insula magna militat

Quanta in insula militat? - Magna in insula militat.

Militatne adolescens in insula non magna? - Non militat...

Num militat adolescens non fortis? - Non militat adolescens non fortis.

Qualis animus a iuvene captivo habetur? - Fortis animus...

Quali a iuvene animus fortis habetur? - A iuvene captivo...

Fortisne animus a iuvene captivo habetur? - Fortis animus...

Qualem animum habet iuvenis captivus? - Fortem animum...

De Iulio Caesare captivo alia ratione dicitur

Caesar a Sulla, dictatore Romano, in exilium durum pellitur. In exilio fortem se praebeat. E duro exilio Romam revenit et in ea urbe famam eloquentia quaerit et acquirit.

Dein, dum in Asiam navigat, a pirata malo capitur et catena captivus tenetur. Magna catena manum et pedem ligat. Manus una catena, pes alia catena ligatur. A Caesare autem mors contemnitur. Itaque Caesar captivitatem constantia et fortitudine superat.

A pirata avaro multa pecunia postulatur. Si pretium ab amico fideli non offertur, et si magna summa ex urbe non mittitur, Caesar a pirata non liberatur. Iniuste pirata agit, sed Caesar, qui catena vinctus tenetur, nullo telo feritur, aurum ab amico quaerit.

Caesar non ab amico Graeco nec a Molone magistro aurum quaerit. Ab amico Romano pecunia quaeritur. Caesar aurum exspectat. Spem non amittit. Nam aurum in urbe abundat, et Caesar amicum fidelem ibi habet. Aurum amicus fidelis ad Caesarem nave mittit. Aurum a Caesare captivo accipitur. Pretium, quod a pirata postulatur, traditur et Caesar e captivitate dura statim liberatur.

3. IN CAPTIVITATE IMPERATOR

Non solus navigat Caesar cum a piratis capitur. Multi homines cum Caesare iter faciunt. Et medicus et cubicularii et alii servi etiam a piratis capiuntur. Unum medicum et cubicularios Caesar retinet. Ceteros servos Romam dimittit. Illi pretium quaerunt. Reliqui in captivitate cum Caesare retinentur.

In captivitate Caesar carmina et orationes conscribit quas coram piratis recitat. Illi illa derident. Eos et barbaros et illiteratos Caesar appellat. Neque eos timet sed cotidie eos ludit.

Si dormire cupit, silentium imperat. Aliquando Caesar ira movetur et poenas promittit. Illi, ubi talia verba audiunt, rident, sed in hac re Caesar non iocosa sed seria ac vera dicit.

Quaestiones

Pater pecuniam amittit. - Unus pater pecuniam amittit.

Patres pecuniam amittunt. - Plures patres pecuniam amittunt.

1. Dictator e vita excedit. -

2. Dictatores e vita excedunt. -

3. Senes eloquentiam docent. -

4. Senex eloquentiam docet. –
5. A patribus dictator offenditur. - Pluribus a patribus dictator...
6. Ab adolescentibus fama quaeritur. - Pluribus ab adolescentibus...
7. Ab adolescente fama quaeritur. - Uno ab adolescente...
8. Nave iuvenes iter faciunt. - Una nave iuvenes iter faciunt.
9. Navibus iuvenes iter faciunt. - Pluribus navibus iuvenes iter faciunt.
10. Amicus semper pretium offert.
11. Amici semper pretium offerunt.
12. Cubicularii a pirata retinentur.
13. Cubicularius a pirata retinetur.
14. Catena captivum vincit.
15. Catenae captivum vinciunt.
16. Verbum a dictatore dicitur.
17. Captivum pirata non liberat. - Unum captivum pirata non liberat.
18. Captivos pirata non liberat. - Multos captivos pirata non liberat.
19. Insulas piratae non tenent. - Multas insulas piratae non tenent.
20. Insulam piratae non tenent. - Unam insulam piratae non tenent.
21. Servum Romam dimittit.
22. Servos Romam dimittit.
23. Matrimonium dictator non approbat. - Unum matrimonium---
24. Matrimonia dictator non approbat. - Multa matrimonia...
25. Tela pirata habet.
26. Telum pirata habet.
27. Poenas Caesar promittit.
28. Poenam Caesar promittit.
29. Amicum senex audit. - Unum amicum senex audit.
30. Amicos senex audit. - Multos amicos senex audit.
31. Cubicularios in captivitate tenet.
32. Cubicarium in captivitate tenet.
33. Piratam Iulius Caesar non timet.
34. Piratas Iulius Caesar non timet.
35. A servis pecunia amittitur.
36. A servo pecunia amittitur.
37. Telo animus non feritur. - Uno telo animus non feritur.
38. Telis animus non feritur. - Multis telis animus non feritur.
39. A pirata captivus non liberatur. - Uno a pirata...
40. A piratis captivus non liberatur. - Multis a piratis...
41. A cubulario pecunia quaeritur.
42. A cubulariis pecunia quaeritur.
43. Malo fortes non superantur.
44. Malis fortes non superantur.

Exercitatio: De schola Latina aliquid dicitur

In una schola magister docet. Docet linguam Latinam. In ea schola pueri linguam Latinam discunt. Unus magister docet; plures pueri discunt. Pueri appellantur discipuli. Magister unus plures discipulos docet. Ab omnibus discipulis lingua Latina discitur.

Non puellae sed soli pueri in ea schola linguam Latinam discunt. In ea schola nulla est puella. Omnes discipuli pueri sunt. Magister regulam manu tenet. Pueri regulam non timent.

Magister regula non pueros ferit sed verba in tabula indicat. Magister plura verba in tabula conscribit. A discipulis ea verba discuntur. De verbis magister discipulos interrogat. Si pueri

verba memoria tenent, a magistro approbantur. Puerum, qui verba memoria non tenet, magister non approbat.

Cum discipuli a magistro interrogantur, unus discipulus respondet et ceteri discipuli silentium servant. Dum magister dicit, discipuli magistrum silentio audiunt. Discipulus qui recitat manibus librum tenet. Si discipulus recte respondet, a magistro approbatur.

Si autem discipulus non recte respondet, magister non ira movetur, sed iterum interrogat. Discipulus qui saepe errat a magistro non approbatur, sed punitur.

Discipulus qui recte respondet, a magistro laudatur. In altera schola magistra docet. In ea schola docetur lingua Latina. Non pueri in ea schola sed puellae Latinam linguam discunt.

Una magistra docet; plures puellae discunt. Puellae appellantur discipulae. Ab una magistra plures puellae docentur.

Discipulas plures una magistra docet. Ab omnibus discipulis lingua Latina discitur. Non pueri sed solae puellae in ea schola linguam Latinam discunt. In ea schola nullus est puer. Omnes discipulae puellae sunt. Plura verba a magistra in tabula conscribuntur. Discipulae ea verba omnia discunt.

Magistra discipulas de verbis interrogat. A magistra regula manu tenetur. Puellae regulam non timent. Magistra puellas regula non ferit sed verba in tabula indicat. Si puellae verba memoria tenent, a magistra approbantur. Puellas, quae verba memoria non tenent, magistra non approbat. Cum discipulae a magistra interrogantur, una discipula respondet et a ceteris discipulis silentium servatur. Dum magistra dicit, discipulae silentio magistram audiunt.

A discipula liber manibus tenetur. Si discipula recte respondet, a magistra approbatur. Si autem discipula non recte respondet, magistra non ira movetur, sed iterum interrogat. Discipulam quae saepe errat magistra non approbat sed punit. Discipula quae recte respondet, a magistra laudatur.

Gradus: Adiectiva intensiva comparativa et superlativa

	M.-F. s.	N. s.	M.-F. p.	N. p.
N.	fort- ior	fort - ius	fort - iores	fort - iora
G.	fort - ioris		fort - iorum	
D.	fort - iori		fort - ioribus	
Ac.	fort - iorem	fort - ius	fort - iores (-ioris)	fort - iora
V.	fort - ior	fort - ius	fort - iores	fort - iora
Ab.	fort - iore		fort - ioribus	

Iter longius effecit brevius, *Il percorso più lungo (lo) rese più breve*

Magis dubius, idoneus, strenuus (non: *dubi-ior*, *idone-ior*, *strenu-ior*)

Ubii paulo (*multo*, *aliquanto*) **quam** ceteri humaniores sunt, *Gli Ubi sono un poco* (molto, *alquanto*) *più civili degli altri* (BG 4,3)

Eorum vitam **sua salute** (habet) cariorem, *Considera la loro vita più cara della propria salvezza*

Comparativus **absolutus**: **senectus est loquacior**, *La vecchiaia è un po' (piuttosto, troppo) loquace.*

Nostros in locum **iniquiorem** progredi viderunt, *Videro i nostri avanzare in terreno troppo sfavorevole* (BG 2,10)

Carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, *Le chiglie erano alquanto più piate (di quelle) delle nostre navi* (BG 3,13)

a) BG Reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne...comburent, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent (I,5) - (Caesar) ab exploratoribus certior factus est (I,21) - (Di immortales, hominibus) secundiorem interdum et diuturniorem impunitatem (concedunt)(I,14) - In Gallia a potentioribus vulgo regna occupabantur (2,1) - Secundiore equitum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit (2,9) - Milites non longiore oratione (cohortatur) (2,21) - Peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis (accidit) (I,31) - (Collem) ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta (7,19) - (Obsidum) illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis arcessitam sese daturos dixerunt (4,27)

O socii, o passi graviora: dabit deus quoque finem (I,199) - Atque illum, talis iactantem pectore curas, tristior adloquitur Venus (I,227) - Sed regna Tyri germanus habebat Pygmalion, scelere ante alios immanior (I,347) - Aut quid (*che cosa, neutro*) in eversa vidi crudelius urbe?(2,746) - Anna nec tantos mente furores concipit aut graviora timet quam morte Sychaei (4,500)- At laetus Mnaestus successuque acrior ipso\ agmine remorum celeri, ventisque vocatis, prona petit maria et pelago decurrit aperto (5,212) - Tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae, gratior et pulchro veniens in corpore virtus (5,343) - Tu ne cede malis, sed contra audentior ito (6,95) - Largior campos aether et lumine vestit purpureo, solemque suum, sua sidera norunt (6,400)

Superior stabat lupus, / longeque inferior agnus (1.1) - Vos quoque, o cives,' ait 'hoc sustinete, maius ne veniat, malum'. (1.2) - Dein reposcenti locum / preces admovit, tempus exorans breve, / dum firmiores catulos posset ducere. (1.19) - Tum natos suos / interrogavit an bove esset latior... Rursus intendit cutem / maiore nisu, et simili quaesivit modo, / quis (*chi*) maior esset. (1.24) - Iter longius / effecit brevius (3.19)

Adiectivorum formae peculiares

Facilis, *facile*, difficilis, *difficile*, similis, *simile*, dissimilis, *dissimile*, humilis, *umile*, gracilis, *gracile*: fac-illimus, -a, -um, diffic-illimus, sim-illimus, dissim-illimus, humillimus, grac-illimus.

Asper, acer, pulcher: asper-rimus, acer-rimus, pulcher-rimus

maledicus, maledicentior, maledicentissimus
beneficus, beneficentior, beneficentissimus
benevolus, benevolentior, benevolentissimus.

bonus, *buono* melior, *migliore* optimus, *ottimo*
malus, *cattivo* peior, *peggiore* pessimus, *pessimo*
parvus, *piccolo* minor, *minore* minimus, *minimo*
multus, *molto* plus,(neutro) *più* plurimus, *moltissimo*
magnus, *grande* maior, *maggiore* maximus, *massimo*

(iuvenis, *giovane*) iunior .
(senex, *vecchio*) senior
(dives, *ricco*) ditior, ditissimus
(nequam, *cattivo*) nequior, nequissimus
(ante, *davanti*) anterior
(citer, *al di qua*) citerior, citimus
(de, *da*) deterior, deterrimus
(exter, *fuori*) exterior, extremus
(infer, *sotto*) inferior, infimus, imus
(intus, *dentro*) interior, intimus
(post, *dopo*) posterior, postumus
(potis, *potente*) potior, potis
(prae, *davanti*) prior, primus
(prope, *vicino*) propior, proximus
(super, *sopra*) superior, supremus, summus
(ultra, *al di là*) ulterior, ultimus

Omnium fortissimi sunt Belgae (I,1) - Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix (I,2) - Est summae genus sollertiae atque ad omnia aptissimum (7.22) - Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere consimilia, pecoris numerus ingens (5.12) - (Caesar) Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se (verso di lui) voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat (I,19) - Milites e loco superiore, pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt (I,25) - Facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat (2.27) - (Helvetii), auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt iumentorum et cecarorum

quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare (I,3).

Prior Aenean compellat Achates (I,581) - At domus interior regali splendida luxu\ instruitur (I,635)- Arma diu senior (Priamus) desueta trementibus aevo\ circumdat nequiquamumeris et inutile ferrum\ cingitur (2.509) - Et iam per moenia clarior ignis auditur, propiusque (*avv.*) aestus incendia volvunt (2.705) - Tertia sed maiore hastilia nisu\ adgredior (3.38) - Superior stabat lupus, /longeque inferior agnus.

Superlativus gradus

Omnium fortissimi sunt Belgae - Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix - Undique loci natura Helvetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, altera ex parte monte Iura altissimo, tertia lacu Lemanno - Est summae genus sollertiae atque ad omnia aptissimum - Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere consimilia, pecoris numerus ingens - (Caesar) Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se (verso di lui) voluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognoverat - Milites e loco superiore, pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt - Facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat - (Helvetii), auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare - Pars inferior integra remanebat - (Helvetii) paratiores ad omnia pericula (sunt) - (Di immortales, hominibus) secundiorem interdum et diuturniorem impunitatem (concedunt) - Inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut senis milibus passuum (intererat) - (Caesar) ab exploratoribus certior factus est - Milites non longiore oratione (cohortatur) - Ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus (aberat) - Peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis (accidit) - Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa victoria (attulit) voluptatem attulit - In Gallia a potentioribus vulgo regna occupabantur - Secundiore equitum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit - Carinae aliquanto planiores quamstrarum navium - Et paulo quam eiusdem generis ceteri sunt humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant - Loca sunt temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus - Interim dum de condicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. - Maiore strepitu et tumultu quam populi Romani fert consuetudo castra moveri iubet.

O socii, o passi graviores: dabit deus quoque finem - Atque illum, talis iactantem pectore curas, tristior adloquitur Venus - Sed regna Tyri germanus habebat Pygmalion, scelere ante alios immanior - At laetus Mnaestus successuque acrior ipso\ agmine remorum celeri, ventisque vocatis, prona petit maria et pelago decurrit aperto - Tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae, gravior et pulchro veniens in corpore virtus (5.343)- Tu ne cede malis, sed contra audentior ito - Largior campos aether et lumine vestit purpureo, solemque suum, sua sidera norunt - Dein reposcenti locum / preces admovit, tempus exorans breve,/ dum firmiores catulos posset ducere.

Adiectiva substantivata

Pro nomine adhibetur saepe adiectivum: doctus, *il dotto*; amica, *l'amica*; nostri, *i nostri*.

In genere **neutro** pro abstracto adhibetur: verum, *il vero, la verità*; pulchrum, *il bello, la bellezza*; iustum, *il giusto, la giustizia*; pulchra, *cose belle*; pauca, *poche cose*; plurima, *moltissime cose*; sua, *le loro cose, i loro beni*.

Ariovistus ad postulata Caesaris pauca respondebat, sed multa de se predicabat.(1,44).

Eadem (*le stesse cose*) secreto ab aliis quaerit; reperit esse vera (I,18).

Nostris animus augetur (7,70); b); (Aeneas) multa (patitur) (1.5)

Varium et mutabile semper (est) femina (4,569)

Amittit merito proprium qui alienum adpetit.(1,4)

Adiectiva quae indicant locum in spatio et in tempore:

Primus, medius, extremus, summus, imus

si sint adtributa: *media legio, La legione di mezzo*

si sint praedicata: lucus in urbe fuit **media**, laetissimus umbrae, *Nel mezzo della città c'era un boschetto, piacevolissimo per l'ombra (En. I,441)*

Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava - (Segusiavi) sunt extra provinciam trans Rhodanum primi - Summum iugum montis ascendere iubet - Helvetii, confertissima cie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt - Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores (antenati) in sua civitate regnum obtinuerant - Primo concursu in fugam coniecti, proximas silvas petierunt - (P.Sextius) videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine - Per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum (*fino all'ultimo*) omnes in castra perveniunt - Discussa nive, viis patefactis, summo militum labore, ad fines Arvernorum pervenit - Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille.

4. DUM VIGILAT COGITAT

Utinam amici pecuniam mittant. Ne piratae me in captivitate retineant. Si servi pretium non invenient, Caesar tenetur.

Utinam aurum Romanum in urbe abundet. Dum piratae pecuniam in manibus habeant, me retineant. Forte aurum in urbe non abundet.... At certe abundat.

Ferant ad me aurum servi fideles.

Si fideliter agant, Caesar libertatem accipiat.

Liberetur Caesar, piratae avari puniantur. Caesar non dormit, sed tabellas accipit epistulamque conscribit.

1. Si piratae aurum in manibus habent, quem liberant?
2. Si pretium in manibus habent, quem piratae liberant?
3. Si pretium accipiatur, quis a piratis non retineatur?
4. Piratae si aurum manibus teneant, quem liberent?
5. Si Caesar a piratis tenetur, quis in captivitate retinetur?
6. Si Caesar a piratis liberatur, quis in captivitate non tenetur?

Exercitatio: De servis

In urbe Roma multi homines liberi habitant. Sed plures servi ibi inveniuntur. In tota Italia servi inveniuntur. E servis, alii in bello capiuntur, alii a piratis arripiuntur, in captivitatem ducuntur, et venduntur.

Multi servi in domibus Romanis laborant et multi in variis negotiis. In omni domo, in omni negotio, unus saltem servus laborat. Nullum in urbe negotium est in quo servi non laborant.

Servi qui in agris laborant, vitam duram agunt. Tota die servus in agro laborat, et labor vere durus est. Alii servi cubicularii sunt, alii scribae, alii medici, librarii alii, alii magistri, alii ianitores. Cubicularius a cubiculo appellatur. In cubiculo homines dormiunt. Scriba epistulas in tabellis conscribit.

A medico homines aegroti curantur. Librarius a libro appellatur, nam libri a librariis exscribuntur.

Magister pueros in schola docet. Ab uno magistro lingua Latina docetur, ab alio magistro docetur eloquentia. Ianitor a ianua dicitur, nam ianuam custodit. A ianitore epistulae accipiuntur quae ad dominum mittuntur. Nonnulli servi pretium pro labore accipiunt. Pecuniam servant. Pecunia liberantur. Servus qui a domino liberatur, libertus appellatur. In urbe Roma multi sunt liberti. Domini servos timent. Aliquando servi crudeliter puniuntur, sed saepe a dominis bene tractantur.

Alia ratione de servis dico.

5. EPISTULAE

Ad Asiam navigo cum a piratis capior. Ego et servi mei capimur et ab his piratis hic tenemur. Nos autem nec ferimur nec punimur. Medicum et cubicularios meos retineo. Ceteros ad vos dimitto. Liberamur si pretium nostrum acquirimus. Pecunia ad nos celeriter mittatur. Si aurum a vobis non recipiam ad vos numquam reveniam. Valet.

* * *

Vos in Asiam navigatis. A piratis capimini et tenemini. Dolorem sentitis sed non punimini. Has res de captivitate vestra audimus.

Tu et medicus et cubicularii in captivitate magna cum spe vivitis. Bene facitis. Alios servos ad nos mittis. Si tu ipse fortiter agis, o Caesar, et nulla difficultate superaris, libertatem quam cupis iam habes. Non sine spe relinqueris, nam ab amicis tuis audiris. Aurum statim mittimus.

Si aurum non accipias, aliam epistulam conscribas. Vale.

Responde

Amicus interroget: - Caesar respondeat: - Caesar et medicus respondeant:

1 Quo navigas? - Ad Asiam navigo. - Ad Asiam navigamus

2 Quo navigas cum caperis? - Ad Asiam navigo cum capior. - Ad A.m navigamus cum capimur

3 A quibus caperis?

4 Qui tecum capiuntur?

5 Quales servi tecum capiuntur?

6 Capiuntur servi tui?

7 Ubi teneris?

8 Qui te ibi tenent?

Captivus auro liberatur.

Ego Ego auro liberor.

Nos Nos auro liberamur.

Vos Vos auro liberamini.

Multi Multi auro liberantur.

Tu Tu auro liberaris.

Caesar in captivitate tenetur.

Servi Servi in captivitate tenentur.

Tu Tu in captivitate teneris.

Nos Nos in captivitate tenemur.

Vos Vos in captivitate tenemini.

Ego Ego in captivitate teneor.

1. Ego et servi capimur. - Ego et servi mei capimur.

2. Pretium acquirimus. - Pretium nostrum acquirimus.

3. Ab amicis audiris. - Ab amicis tuis audiris.

4. De captivitate audimus. - De captivitate vestra audimus.

5. Pirata captivos tenet. - Pirata captivos suos tenet.

6. Servi libertatem cupiunt. - Servi libertatem suam cupiunt.

7. Caesar patrem amittit. - Caesar patrem suum amittit.

8. Puer pecuniam amittit. - Puer pecuniam suam amittit.

Utinam Caesar ab amicis suis audiatur.

1. Ego Utinam ego ab amicis meis audiar.

2. Nos Utinam nos ab amicis nostris audiamur.

3. Vos Utinam vos ab amicis vestris audiamini.

4. Illi Utinam illi ab amicis suis audiantur.

5. Tu Utinam tu ab amicis tuis audiaris.

6. NAVIGATURUS DIRA PROMITTIT

Post totum mensem naves aurum portantes ad Caesarem exspectantem adveniunt. Est pretium, inquit Caesar, a nobis exspectatum quod tu, qui fidelis es servus, ad nos exspectantes portas. Sumus a piratis liberati. Epistula a me conscripta iam responsum habet. Gratus sum.

Caesar Romam navigaturus iterum poenas promittit: Vos capti vitam amissuri estis. Pecuniam accipere est gratum. Gratum est aurum habere. Sed pretium dare est durum. Durum etiam a piratis capi, apud eos teneri, inter barbaros vivere. Itaque sit poena vestra multa ac dira. Mors ad vos ventura est. Crux vos acceptura. Talia sunt verba mea.

11 Quis exspectat naves quibus aurum portatur?

12 Nonne servus pretium ad Caesarem portat?

13 Quid a servo fidei portatur?

14 Nonne pretium portatur a servo qui fidelis est?

15 Quid a servo fidei ad Caesarem portatur?

16 Nonne servus fidelis est?

17 Nonne servus qui pretium portat fidelis est?

18 Nonne servus qui pretium ad Caesarem portat fidelis est?

7. RES GESTAE BREVITER OMNES NARRANTUR

Iulius Caesar, puer, patrem amisit. Tum Corneliā in matrimonium duxit. Sulla, dictator, matrimonium non approbavit. Iulius Corneliā non dimisit et Sullam offendit. Ob eam causam Sulla Caesarem adversarium habuit. Tum a Sulla in exilium pulsus est. Dein adulescens in Asia militavit. Sulla e vita excessit et Caesar Romam revenit. Ibi famam eloquentia quaesivit. Dolabellam accusavit, contra Dolabellam causam dixit. Famam eloquentia acquisivit sed invidia excitata est.

Itaque Caesar navem ascendit et in insulam Rhodum navigavit. Nam ibi Molo, senex, eloquentiam docuit. Dum iuvenis navigavit, pirata vi navem cepit. Caesarem manu arripuit, catena vinxit, pecuniam postulavit. Retentus fuit Caesar in captivitate sed nec spem nec animum amisit. Caesar apud piratam malum retentus fuit. Avarus autem pirata et crudelis magnam summam postulavit. In captivitate dura Caesar animum fortem et constantem praebuit. Fortiter mortem contempsit.

Non solus navigavit Caesar cum a piratis captus est. Multi homines cum Caesare iter fecerunt. Et medicus et cubicularii et alii servi etiam a piratis capti sunt. Unum medicum et cubicularios Caesar retinuit. Ceteros servos Romam misit. Illi pretium quaesiverunt. Reliqui in captivitate cum Caesare retenti sunt.

In captivitate Caesar carmina et orationes conscripsit quas coram piratis recitavit. Illi illa deriserunt. Eos et barbaros et illitteratos Caesar appellavit. Neque eos timuit sed cotidie eos lusit. Quotiens dormire cupivit, silentium imperavit. Aliquando Caesar ira motus est et poenas promisit. Illi ubi talia verba audiverunt, riserunt, sed in hac re Caesar non iocosa sed seria ac vera dixit.

Caesar non dormivit sed tabellas accepit, epistulamque conscripsit. "Ad Asiam navigavi cum a piratis captus sum. Ego et servi mei capti sumus et ab his piratis hic retenti sumus. Nos autem nec percussi sumus nec puniti sumus. Medicum et cubicularios meos retinui. Ceteros ad vos misi. "Si de me audivistis, forte pecuniam iam ad me misistis. Si ita egistis, bene fecistis. Si non, pretium ad me celeriter mittatis. Valet. "

Responde

A quo fama quaesita est?

Qua re fama quaesita est?

De rebus gestis breviter alia ratione dico.

8. PIRATARUM FINIS

Piratae magnam pecuniae summam recipiunt, et Caesar cum omnibus servis e potestate piratarum liberatur. Liberati libertate bene utuntur. Caesar enim promissionis non obliviscitur, sed verborum suorum recordatur. Maiorem navium numerum ac milites et plures et fortiores quaerit. Cum pluribus militibus quos habet contra piratarum naves proficiscitur.

Pessimorum hominum naves spe celerius capit. Omnes piratas captivos facit. Illi mortem durissimam exspectant, nam homines maxime iniusti fuerunt. Tenete eos, inquit Caesar. Vincite eorum manus et pedes. Ducite eos ad mortem. Piratae statim catenis vinciuntur et ad mortem ducuntur.

Caesar non amisit memoriam malorum quae piratae fecerunt, nec oblitus est eorum crudelitatis. Piratae in omnibus corporis partibus vulnera plura accipiunt. Sed Caesar signum clementiae dat. Promisit crucis mortem. Non autem viventium corpora in cruces tolluntur sed iam occisorum.

Quantus navium numerus a Caesare quaeritur?

Quot et quales milites a Caesare quaeruntur?

9. ALEA IACTA EST

Scriptores narrant Caesarem magistratum unum post alium gessisse. Post praeturam senatus ei provinciam Hispaniae dedit. Consulatum deinde sibi quaesivit. Civibus suffragia pro se ferentibus pecuniam promisit. Cum Bibulo consul factus est; huic tamen nullam auctoritatem reliquit. Filiam suam Pompeio in matrimonium dedit; ita eum sibi iungere conabatur.

Caesari consulari a senatu data est Gallia Romana. Militibus suis placuit eosque sibi fideles fecit. Novem annos in Gallia militavit et totius Galliae populos imperio Romano subiecit. Paucis solum civitatibus, quae Caesari auxilio fuerunt, parcebat; toti regioni magna tributa imponebat. Navigavit etiam in Britanniam et maiorem illius insulae partem Romanis subdidit.

Sibi absenti secundum consulatum quaesivit. Nulli labori cessit. Regibus etiam alienis favebat; aliis captivos dono dedit, milites aliis auxilio misit. Pompeius Caesari invidebat eique difficultates movebat. Caesar in Italiam reversus invenit duas legiones, quae ipsi ereptae fuerunt, Pompeio esse assignatas.

Si Ravennam, inquit Caesar, adeam, paratus sim si adversarii mihi irascantur et minentur. Duo tribuni, qui mihi favent, ad me ex urbe venerunt. Prudenter sed fortiter agere necesse est.

Praemissis militibus nocte iter secretum arripit et flumini Rubiconi appropinquat. Etiam nunc, inquit Caesar, redire possumus; si pontem transeam et in Italiam veniam, revenire non possum. Dubitanti imperatori clarum signum datum est. Visio homine maior Caesari apparet; arripit a milite tubam; maximum sonum emittit atque in Rubiconem se iacit. Eamus, dicit Caesar, quo deus nos vocat et adversarii iniquitas. Alea iacta est.

1 Quis magistratum unum post alium gessit?

2 A quo plures magistratus geruntur?

3 A quo magistratus unus post alium geritur?

4 A quo populi totius Galliae imperio Romano subiciuntur?

5 Quis civitatibus non omnibus sed paucis pepercit?

6 Nonne Caesar quibusdam Galliae civitatibus parcere noluit?

7 Quanta tributa toti regioni imponuntur?

- 8 Quibus captivi a Caesare dono dantur?
9 Quis in Italiam revertitur?
10 Cui adversarii Caesaris forte minentur?

De Caesare Rubiconem transeunte alia ratione dicitur.

10. QUAE DEINCEPS GESSERAT

Caesar, cum flumen transisset, suos adloquebatur, qui eum singulis magnam pecuniae summam promittere existimabant. Ordo et summa rerum quas deinceps Caesar gesserat a Suetonio, qui *Vitas Caesarum* scripsit, narrata sunt.

Cum occupavisset Picenum, Umbriam, Etruriam, Brundisium tetendit, quo consules Pompeiusque fugerant. Hos frustra exitu prohibere conatus, Romam iter convertit, appellatoque senatu Pompei copias quae in Hispania erant, invasit, et brevi subegit.

In Macedoniam transgressus, Caesar Pompei copias Pharsalico proelio fudit. Pompeius ipse Alexandriam fugit et occisus est. Caesar deinde cum Ptolemaeo bellum gessit regnumque Aegypti vicit et Cleopatrae permisit.

Cum in Syriam et inde Pontum transisset, Pharnacem una profligavit acie. Deinde Scipionem ac Iubam in Africa devicit, Pompei liberos in Hispania.

Omnibus civilibus bellis nullam cladem nisi per legatos suos passus est. Ipse prosperrime semper dimicavit. Confectis bellis, triumphos quinque egit. Gallici triumphi die ascendit Capitolium, quadraginta elephantis lumina gestantibus.

Pontico triumpho trium verborum praetulit titulum VENI VIDI VICI quo belli celeriter confecti notam significaret. Ita tandem longis bellis pax successerat. Utinam maturius successisset.

- Quis Pompeium in Italia retinere conabatur?
In quam urbem Caesar iter convertit?
Ubi Scipio a Caesare devictus est?
A quo quinque triumphi aguntur?

De rebus gestis post Rubiconem a Caesare transactum.

11. CRAS PERIBIT

Caesar post has victorias dictator factus quorumdam invidiam excitavit. Hi inter se colloquebantur.

Caesar, inquiunt, hos plures annos dictator est. Mox et auctoritatem et nomen regis assumet omnique libertati finem imponet. Hoc autem non fiet si antiquae libertatis reminiscemur.

In curiam cras ibimus atque ibi Caesarem expectabimus. Si autem in senatum non veniet?

Veniet ut ei mos est. Cum advenerit, ei appropinquabimus telisque nostris eum feriemus. Statim occidetur. Nullus enim eum defendere volet neque, si voluerit, poterit.

Cum illum occiderimus, corpus eius in flumen Tiberim mittemus bona publicabimus, acta rescindemus. Ita fiet. Roma liberabitur. Artemidorus autem haec sibi dixit: Ego Caesari omnia aperiam. Epistulam ei tradam quam cum legerit, occidi se haud patietur.

- Quis dictator nominatus erat?
Cui Romani quidam invidebant?
Cuius auctoritas a Caesare assumi poterit?
Cuius nomen Caesar sibi forte assumet?
Quem coniurati appropinquantes telis ferient?
Quis a coniuratis statim occidetur?

Cuius bona publicabuntur?

De Caesaris fato.

De praecipuis Italiae urbibus.

Memento: PROPOSITIO FINALIS

positiva: (Caesar) Allobrogibus imperavit, **ut** frumenti copiam **facerent**, (*Cesare*) ordinò agli Allobrogi di fornire la quantità di frumento (*necessaria* - (Caesar) manipulos laxare iussit, **quo** facilius gladiis uti **possent**, *Cesare* ordinò di allargare i manipoli, perchè potessero più facilmente usare le spade

negativa: Caesar litteras nuntiosque misit, **ne** eos frumento **neve** alia re **iuvent**, *Cesare* inviò ambasciatori con lettera ai Lingoni perchè non li aiutassero con frumento, nè con altro aiuto

Post (Orgetorigis) mortem nihilominus Helvetii *id quod constituerant* (ciò che avevano stabilito) facere conantur, ut e finibus suis exeant (1,5) - Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque, uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant. (1,9) - Titurius ...interpretem suum Cn. Pompeium ...mittit rogatum ut *sibi (sé stesso)* militibusque parcat. (5,36) - legati ad eum principes Haeduum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat (7,32) - Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. (7,70) - Accelerat Caesar, ut proelio intersit. (7,88) At Cytherea novas artis, nova pectore versat /consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido /pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem/ incendat reginam atque ossibus implicet ignem. (1,657) Furtim igitur dant Mercurio mandata ad Iovem, / adflctis ut succurrat - Ne gloriari libeat alienis bonis, / suoque potius habitu vitam degere, / Aesopus nobis hoc exemplum prodidit - (Lupus) magno dolore victus coepit singulos / inlicere pretio ut illud extraherent malum.

12. IDIBUS MARTIIS

Tradunt scriptores prodigia quaedam divinitus oblata Caesaris mortem nuntiasse. Cum enim litatum iret, haruspex eum admonuit ut periculum, quod non ultra Martias Idus proferretur, caveret. Ipsa nocte quae Caesaris mortem praecessit et ipse sibi visus est cum Iove dextram iungere, et Calpurnia uxor dixit se in somnio vidisse collabi fastigium domus. Marite, ait Calpurnia, domi hodie maneto. Nam cum in senatum iveris, forte mortem obibis.

Ipse autem visiones tales non esse timendas neque illis credendum putavit. Dum curiam ingrediebatur ut senatui de more interesset, Caesari tradita est epistula ab Artemidoro scripta, quam quasi mox lecturus sinistra manu tenebat.

Cum Caesar sedisset, statim ei tamquam salutandi causa coniurati appropinquaverunt. Quorum unus eius togam confestim apprehendit. Ista vis est: dixit Caesar. Casca deinde eum infra iugulum vulneravit, qui, ut vidit undique se peti, toga caput obvolvitur et sine voce cecidit.

E tribus et viginti vulneribus quibus confossus est, unum letale medicus existimabat. A quibusdam traditum est eum vulneratum Bruto Graece dixisse: Tu quoque, mi fili?

Caesare mortuo tantus Marci Antoni consulis erat metus ut coniurati corpus in Tiberim trahere non auderent. Perit sexto et quinquagesimo aetatis anno atque in deorum numerum relatus est.

Cuius mors prodigiis nuntiata est?

Quis ibat ut litaret?

Quis ibat ad sacrificium offerendum?

Quis Caesarem admonuit ut caveret?

Quis Caesarem admonuit ut periculum caveret?

Cuius uxor Calpurnia fuit?

Quo nomine uxor Caesaris appellabatur?

Cui Calpurnia imperat ut domi maneat?

Cur Caesar curiam ingrediebatur?

Quid Caesari traditum est?

Quid Caesari curiam ingredienti traditum est?

Quid Caesari curiam ingredienti ab Artemidoro traditum est?
Statimne Caesar epistulam legit?
Statimne Caesar epistulam sibi traditam legit?
Utra manu Caesar epistulam mox legendam tenebat?
Quid Caesar Bruto dixisse creditur?

De Caesaris virtutibus et vitiis.

CORNELI NEPOTIS: *HANNIBAL*

1. Hannibal, Hamilcaris filius, Karthaginiensis. Si uerum est, quod nemo dubitat, ut populus Romanus omnes gentes uirtute superarit, non est infitiandum Hannibalem tanto praestitisse ceteros imperatores prudentia, quanto populus Romanus antecedit fortitudine cunctas nationes. nam quotienscumque cum eo congressus est in Italia, semper discessit superior. quod nisi domi ciuium suorum inuidia debilitatus esset, Romanos uidetur superare potuisse. sed multorum obtrectatio deuicit unius uirtutem.

Hic autem uelut hereditate relictum odium paternum erga Romanos sic conseruauit, ut prius animam quam id deposuerit, qui quidem, cum patria pulsus esset et alienarum opum indigeret, numquam destiterit animo bellare cum Romanis.

Explana faciliore sermone

2. Nam ut omittam Philippum, quem absens hostem reddidit Romanis, omnium iis temporibus potentissimus rex Antiochus fuit.

Hunc tanta cupiditate incendit bellandi, ut usque a rubro mari arma conatus sit inferre Italiae. Ad quem cum legati uenissent Romani, qui de eius uoluntate explorarent darentque operam consiliis clandestinis ut Hannibalem in suspicionem regi adducerent, tamquam ab ipsis corruptum alia atque antea sentire, neque id frustra fecissent idque Hannibal comperisset seque ab interioribus consiliis segregari uidisset, tempore dato adiit ad regem, eique cum multa de fide sua et odio in Romanos commemorasset, hoc adiunxit:

Pater meus, inquit, Hamilcar puerulo me, utpote non amplius nouem annos nato, in Hispaniam imperator proficiscens Karthagine Ioui optimo maximo hostias immolauit. Quae diuina res dum conficiebatur, quaesiuit a me uellemne secum in castra proficisci.

Id cum libenter accepissem atque ab eo petere coepissem ne dubitaret ducere, tum ille: Faciam, inquit, si mihi fidem quam postulo dederis. Simul me ad aram adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eamque ceteris remotis tenentem iurare iussit numquam me in amicitia cum Romanis fore.

Id ego iusiurandum patri datum usque ad hanc aetatem ita conseruaui, ut nemini dubium esse debeat, quin reliquo tempore eadem mente sim futurus. quare si quid amice de Romanis cogitabis, non imprudenter feceris, si me celaris; cum quidem bellum parabis, te ipsum frustraberis, si non me in eo principem posueris.

Breuius enarra.

3. Hac ergo qua diximus aetate cum patre in Hispaniam profectus est, cuius post obitum, Hasdrubale imperatore suffecto, equitatu omni praefuit (*=ebbe il comando generale*).

Hoc quoque interfecto exercitus summam imperii ad eum detulit.

Id Karthaginem delatum publice comprobatum est.

Sic Hannibal minor quinque et uiginti annis natus imperator factus proximo triennio omnes gentes Hispaniae bello subegit, Saguntum, foederatam ciuitatem, ui expugnauit, tres exercitus maximos comparauit.

Ex his unum in Africam misit, alterum cum Hasdrubale fratre in Hispania reliquit, tertium in Italiam secum duxit. saltum Pyrenaeum transiit.

Quacumque iter fecit, cum omnibus incolis conflixit: neminem nisi uictum dimisit.

Ad Alpes posteaquam uenit, quae Italiam ab Gallia seiungunt, quas nemo umquam cum exercitu ante eum praeter Herculem Graium transierat (quo facto is hodie saltus Graius appellatur), Alpico conantes prohibere transitu concidit, loca patefecit, itinera muniit, effecit ut ea elephantus ornatus ire posset, qua antea unus homo inermis uix poterat repere.

Hac copias traduxit in Italiamque peruenit.

4. Confluxerat apud Rhodanum cum P. Cornelio Scipione consule eumque pepulerat. Cum hoc eodem Clastidii apud Padum decernit sauciumque inde ac fugatum dimittit. Tertio idem Scipio cum collega Tiberio Longo apud Trebiam aduersus eum uenit. Cum his manum conseruit, utrosque profligauit. Inde per Ligures Appenninum transiit, petens Etruriam.

Hoc itinere adeo graui morbo adficitur oculorum, ut postea numquam dextro aeque bene usus sit. Qua ualetudine cum etiamnum premeretur lecticaque ferretur, C. Flaminium consulem apud Trasumenum cum exercitu insidiis circumuentum occidit, neque multo post C. Centenium praetorem cum delecta manu saltus occupantem.

Hinc in Apuliam peruenit. ibi obuiam ei uenerunt duo consules, C. Terentius et L. Aemilius. utriusque exercitus uno proelio fugauit, Paulum consulem occidit et aliquot praeterea consulares, in his Cn. Seruilius Geminus, qui superiore anno fuerat consul.

Ego, Hannibal, de me dico, cum Romam versus mouerem.

Memento: IV DECLINATIO

N.	exercit- us	gen- u	exercit - us	gen- ua
G.	exercit- us	gen- us	exercit- uum	gen- uum
D.	exercit- ui	gen- u	exercit- ibus	gen- ibus
Ac.	exercit - um	gen- u	exercit - us	gen- ua
V.	exercit - us	gen- u	exercit - us	gen- ua
Ab.	exercit- u	gen- u	exercit- ibus	gen- ibus

Exercitus, senatus, cupressus, ficus, laurus, quercus interdum utuntur II declinatione.

Acus, arcus, artus, lacus, partus, pecu, quercus, specus, tribus, in abl.: *arcubus, quercubus, etc.*

Ductu, hortatu, iniussu, iussu, natu.

Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt
Tertia ex parte lacu Lemanno et flumine Rhodano Helvetii continentur (1,2)

(Castici) pater a senatu populi Romani amicus appellatus erat (1,3)

(Dumnorix) principatum in civitate obtinebat (1,3)

Ita sive casu sive consilio deorum immortalium

Domus, us, f.: domo (abl. sing.), **domorum** (gen. plur.), **domos** (acc. plur.); **domi**, locativus: *in casa, in patria*;
domum motus: *verso casa, verso la patria*; **domo**: *da casa, dalla patria*.

C. Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui (*che*) rei frumentariae (*all'approvvigionamento*) iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. (7.3)

(Erat) Eporedorix Haeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae (7,39).

5. Hac pugna pugnata Romam profectus est nullo resistente. In propinquis urbi montibus moratus est. cum aliquot ibi dies castra habuisset et Capuam reuerteretur, Q. Fabius Maximus, dictator Romanus, in agro Falerno ei se obiecit.

Hic clausus locorum angustiis noctu sine ullo detrimento exercitus se expediuit Fabioque, callidissimo imperatori, dedit uerba.

Namque obducta nocte sarmenta in cornibus iuuentorum deligata incendit eiusque generis multitudinem magnam dispalatam immisit. quo repentino obiecto uisu tantum terrorem iniecit exercitui Romanorum, ut egredi extra uallum nemo sit ausus.

Hanc post rem gestam non ita multis diebus M. Minucium Rufum, magistrum equitum pari ac dictatorem imperio, dolo productum in proelium fugauit.

Tiberium Sempronium Gracchum, iterum consulem, in Lucanis absens in insidias inductum sustulit.

M. Claudium Marcellum, quinquies consulem, apud Venusiam pari modo interfecit.

Longum est omnia enumerare proelia. quare unum hoc satis erit dictum, ex quo intellegi possit, quantus ille fuerit: quamdiu in Italia fuit, nemo ei in acie restitit, nemo aduersus eum post Cannensem pugnam in campo castra posuit.

Ego sum Hannibal et victorias meas enarro.

6. Hinc inuictus patriam defensum reuocatus bellum gessit aduersus P. Scipionem <filium eius Scipionis>, quem ipse primo apud Rhodanum, iterum apud Padum, tertio apud Trebiam fugarat.

Cum hoc exhaustis iam patriae facultatibus cupiuit impraesentiarum bellum componere, quo ualentior postea congrediretur.

In colloquium conuenit, condiciones non conuenerunt. post id factum paucis diebus apud Zamam cum eodem confligit; pulsus (incredibile dictu) biduo et duabus noctibus Hadrumentum peruenit, quod abest ab Zama circiter milia passuum trecenta.

In hac fuga Numidae, qui simul cum eo ex acie excesserant, insidiati sunt ei, quos non solum effugit, sed etiam ipsos oppressit. Hadrumeti reliquos e fuga collegit, nouis dilectibus paucis diebus multos contraxit.

Ego, Hannibal, ceteras militares res enarro.

7. Cum in apparando (=nei preparativi) acerrime esset occupatus, Karthaginienses bellum cum Romanis composuerunt. ille **nihilo setius** exercitui postea praefuit resque (=azioni di guerra) in Africa gessit usque ad P. Sulpicium C. Aurelium consules [asindeto strutturale].

His enim magistratibus (=essendo costoro al governo) legati Karthaginienses Romam uenerunt, qui senatui populoque Romano gratias agerent, quod cum iis pacem fecissent, ob eamque rem corona aurea eos donarent simulque peterent, ut obsides eorum Fregellis essent captiuique redderentur.

His ex senatus consulto (=per deliberazione) responsum est: munus eorum gratum acceptumque esse; obsides, quo loco rogarent, futuros; captiuos non remissuros, quod Hannibalem, cuius opera susceptum bellum foret, inimicissimum nomini Romano, etiamnunc cum imperio apud exercitum haberent itemque fratrem eius Magonem.

Hoc responso Karthaginienses cognito Hannibalem domum et Magonem reuocarunt. huc ut rediit, rex factus est, postquam praetor fuerat, anno secundo et uicesimo (=per 22 anni era stato comandante): ut enim Romae consules, sic Karthagine quotannis annui bini reges creabantur. in eo magistratu (=carica) pari diligentia se Hannibal praebuit, ac fuerat in bello.

Namque effecit ex nouis uectigalibus non solum ut esset pecunia, quae Romanis ex foedere penderetur (=versato secondo il trattato), sed etiam superesset, quae in aerario reponeretur.

Deinde anno post M. Claudio L. Furio consulibus Roma legati Karthaginem uenerunt. hos Hannibal ratus sui exoscendi gratia missos, priusquam iis senatus daretur, nauem ascendit clam atque in Syriam ad Antiochum profugit.

Hac re palam facta Poeni naues duas, quae eum comprehenderent, si possent consequi, miserunt, bona eius publicarunt, domum a fundamentis disiecerunt, ipsum exulem iudicarunt.

Brevius enarra.

8. At Hannibal anno tertio, postquam domo profugerat, L. Cornelio Q. Minucio consulibus, cum quinque nauibus Africam accessit in finibus Cyrenaeorum, si forte Karthaginienses ad bellum Antiochi spe fiduciaque <incitarentur>, cui iam persuaserat ut cum exercitibus in Italiam proficisceretur.

Huc Magonem fratrem exciuit. id ubi Poeni rescuerunt, Magonem eadem, qua fratrem, absentem adfecerunt poena.

Illi desperatis rebus cum soluissent naues ac uela uentis dedissent, Hannibal ad Antiochum peruenit.

De Magonis interitu duplex memoria prodita est: namque alii naufragio, alii a seruulis ipsius interfectum eum scriptum reliquerunt.

Antiochus autem si tam in agendo bello consiliis eius parere uoluisset, quam in suscipiendo instituerat, propius Tiberi quam Thermopylis de summa imperii dimicasset.

Quem etsi multa stulte conari uidebat, tamen nulla deseruit in re.

Praefuit paucis nauibus, quas ex Syria iussus erat in Asiam ducere, iisque aduersus Rhodiorum classem in Pamphylio mari confligit. cum multitudine aduersariorum sui superarentur, ipse quo cornu rem gessit fuit superior.

9. Antiocho fugato uerens ne dederetur (=Romanis), quod sine dubio accidisset, si sui fecisset potestatem, Cretam ad Gortynios uenit, ut ibi, quo se conferret, consideraret.

Vidit autem uir omnium callidissimus magno se fore periculo, nisi quid prouidisset, propter auaritiam Cretensium: magnam enim secum pecuniam portabat, de qua sciebat exisse famam.

Itaque capit tale consilium.

Amphoras complures complet plumbo, summas operit auro et argento. has praesentibus principibus deponit in templo Dianae, simulans se suas fortunas illorum fidei (=onestà) credere.

His in errorem inductis statuas aeneas, quas secum portabat, omnes sua pecunia complet easque in propatulo domi abicit.

Gortynii templum magna cura custodiunt, non tam a ceteris quam ab Hannibale, ne ille inscientibus iis tolleretur secumque duceret.

10. Sic conseruatis suis rebus Poenus illis Cretensibus omnibus ad Prusiam in Pontum (=Bithynia) peruenit.

Apud quem eodem animo fuit erga Italiam neque aliud quicquam egit quam regem armauit et exercuit (=spingere) aduersus Romanos.

Quem cum uideret domesticis opibus minus esse robustum, conciliabat ceteros reges, adiungebat bellicosas nationes.

Dissidebat ab eo Pergamenus rex Eumenes, Romanis amicissimus, bellumque inter eos gerebatur et mari et terra.

Sed utrobique Eumenes plus ualebat propter Romanorum societatem; quo magis cupiebat eum Hannibal opprimi.

Quem si remouisset, faciliora sibi cetera fore arbitrabatur.

Ad hunc interficiendum talem iniit rationem (=piano).

Classe paucis diebus erant decreturi (=sul punto di combattere).

Superabatur nauium multitudine: dolo erat pugnandum, cum par non esset armis.

Imperauit quam plurimas uenenatas serpentes uiuas colligi easque in uasa fictilia conici.

Harum cum effecisset magnam multitudinem, die ipso, quo facturus erat nauale proelium, classarios [= *hi sunt nautae nauibus militaribus addicti; nautae autem privati mercatores*] conuocat iisque praecipit, omnes ut in unam Eumenis regis concurrant nauem, a ceteris tantum satis habeant se defendere.

Id illos facile serpentium multitudine consecuturos.

Rex autem in qua naue ueheretur, ut scirent, se facturum: quem si aut cepissent aut interfecissent, magno iis pollicetur praemio fore (=li avrebbe ricompensati adeguatamente).

11. tali cohortatione militum facta classis ab utrisque in proelium deducitur. quarum acie constituta, priusquam signum pugnae daretur, Hannibal, ut palam faceret suis, quo loco Eumenes esset, tabellarium in scapha cum caduceo mittit.

Qui ubi ad naues aduersariorum peruenit epistulamque ostendens se regem professus est quaerere, statim ad Eumenem deductus est, quod nemo dubitabat quin aliquid de pace esset scriptum.

Tabellarius ducis naue declarata suis eodem, unde erat egressus, se recepit. at Eumenes soluta epistula nihil in ea repperit nisi quae ad irridendum eum pertinerent. cuius etsi causam mirabatur neque reperiabat, tamen proelium statim committere non dubitauit.

Horum in concursu Bithynii Hannibalis praecepto uniuersi nauem Eumenis adoriuntur.

Quorum uim rex cum sustinere non posset, fuga salutem petit, quam consecutus non esset, nisi intra sua praesidia se recepisset, quae in proximo litore erant collocata.

Reliquae Pergamenae naues cum aduersarios premerent acrius, repente in eas uasa fictilia, de quibus supra mentionem fecimus, conici coepta sunt.

Quae iacta initio risum pugnantibus concitarunt, neque quare id fieret poterat intellegi.

Postquam autem naues suas oppletas conspexerunt serpentibus, noua (=inaspettata) re perterriti, cum, quid potissimum uitarent, non uiderent, puppes auerterunt seque ad sua castra nautica rettulerunt.

Sic Hannibal consilio arma Pergamenorum superauit, neque tum solum, sed saepe alias pedestribus copiis pari prudentia pepulit aduersarios.

12. Quae dum in Asia geruntur, accidit casu ut legati Prusiae Romae apud T. Quintium Flaminium consularem cenarent, atque ibi de Hannibale mentione facta ex iis unus diceret eum in Prusiae regno esse. id postero die Flamininus senatui detulit.

Patres conscripti, qui Hannibale uiuo numquam se sine insidiis futuros existimarent, legatos in Bithyniam miserunt, in his Flaminium, qui ab rege peterent, ne inimicissimum suum secum haberet sibiue dederet.

His Prusia negare ausus non est; illud recusauit, ne id a se fieri postularent, quod aduersus ius hospitii esset: ipsi, si possent, comprehenderent: locum, ubi esset, facile inuenturos.

Hannibal enim uno loco se tenebat, in castello quod ei a rege datum erat muneri, idque sic aedificarat, ut in omnibus partibus aedificii exitus haberet, scilicet uerens ne usu ueniret, quod accidit.

Huc cum legati Romanorum uenissent ac multitudine domum eius circumdedissent, puer ab ianua prospiciens Hannibali dixit plures praeter consuetudinem armatos apparere. qui imperauit ei, ut omnes fores aedificii circumiret ac propere sibi nuntiaret, num eodem modo undique obsideretur.

Puer cum celeriter, quid esset, renuntiasset omnisque exitus occupatos ostendisset, sensit id non fortuito factum, sed se peti neque sibi diutius uitam esse retinendam.

Quam ne alieno arbitrio dimitteret, memor pristinarum uirtutum uenenum, quod semper secum habere consuevit, sumpsit.

13. Sic uir fortissimus, multis uariisque perfunctus laboribus, anno acquieuit septuagesimo. Quibus consulibus interierit, non conuenit. namque Atticus M. Claudio Marcello Q. Fabio Labeone consulibus mortuum in annali suo scriptum reliquit, at Polybius L. Aemilio Paulo Cn. Baebio Tamphilo, Sulpicius autem Blitho P. Cornelio Cethego M. Baebio Tamphilo.

Atque hic tantus uir tantisque bellis districtus nonnihil temporis tribuit litteris. namque aliquot eius libri sunt, Graeco sermone confecti, in eis ad Rhodios de Cn. Manlii Volsonis in Asia rebus gestis. huius belli gesta multi memoriae prodiderunt, sed ex his duo, qui cum eo in castris fuerunt simulque uixerunt, quamdiu fortuna passa est, Silenus et Sosylus Lacedaemonius. atque hoc Sosylo Hannibal litterarum Graecarum usus est doctore.

Sed nos tempus est huius libri facere finem et Romanorum explicare imperatores, quo facilius collatis utrorumque factis, qui uiri praeferendi sint, possit iudicari.

De Hannibale alia ratione dicitur

CORNELI NEPOTIS: THEMISTOCLES

1. Themistocles, Neocli filius, Atheniensis. Huius vitia ineuntis adulescentiae magnis sunt emendata virtutibus, adeo ut antiferatur huic nemo, pauci pares putentur.

Sed ab initio est ordiendus. Pater eius Neocles generosus fuit. Is uxorem Acarnanam civem duxit, ex qua natus est Themistocles. Qui cum minus esset probatus parentibus, quod et liberius vivebat et rem familiarem neglegebat, a patre exheredatus est. Quae contumelia non fregit eum, sed erexit. Nam cum iudicasset sine summa industria non posse eam extinguere, totum se dedit rei publicae, diligentius amicis famaeque serviens.

Multum in iudiciis privatis versabatur, saepe in contionem populi prodibat; nulla res maior sine eo gerebatur; celeriter quae opus erant reperiebat, facile eadem oratione explicabat. Neque minus in rebus gerendis promptus quam excogitandis erat, quod et de instantibus, ut ait Thucydides, verissime iudicabat et de futuris callidissime coniciebat. Quo factum est ut brevi tempore inlustraretur.

2a. Primus autem gradus fuit capessendae rei publicae bello Corcyraeo, ad quod gerendum praetor a populo factus non solum praesenti bello, sed etiam reliquo tempore ferociorem reddidit civitatem. Nam cum pecunia publica quae ex metallis redibat largitione magistratuum quotannis interiret, ille persuasit populo ut ea pecunia classis centum navium aedificaretur.

Qua celeriter effecta primum Corcyraeos fregit, deinde maritimos praedones consecrando mare tutum reddidit. In quo cum divitiis ornavit, tum etiam peritissimos belli navalis fecit Atheniensis. Id quantae saluti fuerit universae Graeciae, bello cognitum est Persico.

2b. Nam cum Xerxes et mari et terra bellum universae inferret Europae, cum tantis copiis eam invasit quantas neque ante nec postea habuit quisquam.

Huius enim classis mille et ducentarum navium longarum fuit, quam duo milia onerariarum sequebantur; terrestres autem exercitus septingenta peditum, equitum quadringenta milia fuerunt. Cuius de adventu cum fama in Graeciam esset perlata et maxime Athenienses peti dicerentur propter pugnam Marathoniam, miserunt Delphos consultum quidnam facerent de rebus suis. Deliberantibus Pythia respondit ut moenibus ligneis se munirent.

Id responsum quo valeret cum intellexeret nemo, Themistocles persuasit consilium esse Apollinis ut in navis se suaque conferrent; eum enim a deo significari murum ligneum.

Tali consilio probato addunt ad superiores totidem navis triremis, suaque omnia quae moveri poterant partim Salamina, partim Troezena deportant; arcem sacerdotibus paucisque maioribus natu ad sacra procuranda tradunt, reliquum oppidum relinquunt.

3. Huius consilium plerisque civitatibus displicebat et in terra dimicari magis placebat.

Itaque missi sunt delecti cum Leonida, Lacedaemoniorum rege, qui Thermopylas occuparent longiusque barbaros progredi non paterentur.

Il vim hostium sustinuerunt eoque loco omnes interierunt. At classis communis Graeciae trecentarum navium, in qua ducentae erant Atheniensium, primum apud Artemisium inter Euboeam continentemque terram cum classiariis regiis confligit. Angustias enim Themistocles quaerebat, ne multitudine circumiretur. Hinc etsi pari proelio discesserant, tamen eodem loco non sunt ausi manere, quod erat periculum ne si pars navium adversariorum Euboeam superasset, ancipiti premerentur periculo. Quo factum est ut ab Artemisio discederent et exadversum Athenas apud Salamina classem suam constituerent.

4. At Xerxes Thermopylis expugnatis protinus accessit astu idque nullis defendentibus, interfectis sacerdotibus quos in arce invenerat, incendio delevit.

Cuius flamma perterriti classiarii cum manere non auderent et plurimi hortarentur ut domos suas discederent moenibusque se defenderent, Themistocles unus restitit et universos pariter esse posse aiebat, dispersos testabatur perituros, idque Eurybiadi, regi Lacedaemoniorum, qui tum summae imperi praeerat, fore adfirmabat.

Quem cum minus quam vellet moveret, noctu de servis suis quem habuit fidelissimum ad regem misit, ut ei nuntiaret suis verbis adversarios eius in fuga esse; qui si discessissent, maiore

cum labore et longiquiore tempore bellum confecturum, cum singulos consecrari cogeretur; quos si statim aggrederetur, brevi universos oppressurum.

Hoc eo valebat, ut ingratis ad depugnandum omnes cogerentur. Hac re audita barbarus, nihil doli subesse credens, postridie alienissimo sibi loco, contra opportunissimo hostibus adeo angusto mari confligit ut eius multitudo navium explicari non potuerit. Victus ergo est magis etiam consilio Themistocli quam armis Graeciae.

5. Hic etsi male rem gesserat, tamen tantas habebat reliquias copiarum ut etiam tum iis opprimere posset hostis. Iterum ab eodem gradu depulsus est. Nam Themistocles, verens ne bellare perseveraret, certiorum eum fecit id agi, ut pons quem ille in Hellesponto fecerat dissolveretur ac reditu in Asiam excluderetur, idque ei persuasit. Itaque qua sex mensibus iter fecerat, eadem minus diebus triginta in Asiam reversus est, seque a Themistocle non superatum sed conservatum iudicavit.

Sic unius viri prudentia Graecia liberata est Europaeque succubuit Asia. Haec altera victoria quae cum Marathonio possit comparari tropaeo. Nam pari modo apud Salamina parvo numero navium maxima post hominum memoriam classis est devicta.

6. Magnus hoc bello Themistocles fuit neque minor in pace.

Cum enim Phalerico portu neque magno neque bono Athenienses uterentur, huius consilio triplex Piraei portus constitutus est iisque moenibus circumdatus ut ipsam urbem dignitate aequiperaret, utilitate superaret. Idem muros Atheniensium restituit praecipuo suo periculo.

Namque Lacedaemonii causam idoneam nacti propter barbarorum excusiones qua negarent oportere extra Peloponnesum ullam urbem muros habere, ne essent loca munita quae hostes possiderent, Atheniensis aedificantis prohibere sunt conati.

Hoc longe alio spectabat atque videri volebant. Athenienses enim duabus victoriis, Marathoniam et Salaminiam, tantam gloriam apud omnis gentis erant consecuti ut intellexerent Lacedaemonii de principatu sibi cum iis certamen fore. Qua re eos quam infirmissimos esse volebant. Postquam autem audierunt muros strui, legatos Athenas miserunt qui id fieri vetarent. His praesentibus desierunt ac se de ea re legatos ad eos missuros dixerunt.

Hanc legationem suscepit Themistocles et solus primo profectus est. Reliqui legati ut tum exirent cum satis alti tuendo muri exstructi viderentur, praecepit; interim omnes, servi atque liberi, opus facerent neque ulli loco parcerent, sive sacer sive privatus esset sive publicus, et undique quod idoneum ad muniendum putarent cogerent. Quo factum est ut Atheniensium muri ex sacellis sepulcrisque constarent.

7. Themistocles autem ut Lacedaemonem venit, adire ad magistratus noluit, et dedit operam ut quam longissime tempus duceret, causam interponens se conlegas exspectare.

Cum Lacedaemonii quererentur opus nihilo minus fieri eumque in ea re conari fallere, interim reliqui legati sunt consecuti. A quibus cum audisset non multum superesse munitionis, ad ephoros Lacedaemoniorum accessit, penes quos summum erat imperium, atque apud eos contendit falsa iis esse delata; qua re aequum esse illos viros bonos nobilisque mittere quibus fides haberetur, qui rem explorarent; interea se obsidem retinerent. Gestus est ei mos, tresque legati functi summis honoribus Athenas missi sunt.

Cum his conlegas suos Themistocles iussit proficisci iisque praedixit ut ne prius Lacedaemoniorum legatos dimitterent quam ipse esset remissus.

Hos postquam Athenas pervenisse ratus est, ad magistratus senatumque Lacedaemoniorum adiit et apud eos liberrime professus est: Atheniensis suo consilio, quod communi iure gentium facere possent, deos publicos suosque patrios ac penatis, quo facilius ab hoste possent defendere, muris saepisse neque in eo quod inutile esset Graeciae fecisse.

Nam illorum urbem ut propugnaculum oppositum esse barbaris, apud quam iam bis copias regias fecisse naufragium. Lacedaemonios autem male et iniuste facere, qui id potius intuerentur quod ipsorum dominationi quam quod universae Graeciae utile esset. Qua re, si suos legatos recipere vellent quos Athenas miserant, se remitterent, cum aliter illos numquam in patriam essent recepturi. Tamen non effugit civium suorum invidiam.

Namque ob eundem timorem quo damnatus erat Miltiades, testularum suffragiis e civitate eiectus Argos habitatum concessit. Hic cum propter multas virtutes magna cum dignitate viveret, Lacedaemonii legatos Athenas miserunt qui eum adsentem accusarent, quod societatem cum rege Perse ad Graeciam opprimendam fecisset.

8. Hoc crimine absens damnatus est. Id ut audivit, quod non satis tutum se Argis videbat, Corcyram demigravit. Ibi cum eius principes insulae animadvertisset timere ne propter se bellum iis Lacedaemonii et Athenienses indicerent, ad Admetum, Molossum regem, cum quo ei hospitium non erat, confugit. Huc cum venisset et in praesentia rex abesset, quo maiore religione se receptum tueretur, filium eius parvulum adripuit et cum eo se in sacrarium quod summa colebatur caerimonia coniecit. Inde non prius egressus est quam rex eum data dextra in fidem reciperet, quam praestitit. Nam cum ab Atheniensibus et Lacedaemoniis exposceretur publice, supplicem non prodidit monuitque ut consuleret sibi; difficile enim esse in tam propinquo loco tuto eum versari. Itaque Pydnam eum deduci iussit et quod satis esset praesidi dedit.

Hic in navem omnibus ignotus nautis descendit. Quae cum tempestate maxima Naxum ferretur, ubi tum Atheniensium erat exercitus, sensit Themistocles si eo pervenisset, sibi esse pereundum. Hac necessitate coactus domino navis quis sit aperit, multa pollicens si se conservasset. At ille clarissimi viri captus misericordia diem noctemque procul ab insula in salo navem tenuit in ancoris, neque quemquam ex ea exire passus est. Inde Ephesum pervenit ibique Themistoclem exponit. Cui ille pro meritis postea gratiam rettulit.

9. Scio plerosque ita scripsisse, Themistoclem Xerxe regnante in Asiam transisse.

Sed ego potissimum Thucydidi credo, quod et aetate proximus de iis qui illorum temporum historiam reliquerunt et eiusdem civitatis fuit. Is autem ait ad Artaxerxen eum venisse atque his verbis epistolam misisse: ``Themistocles veni ad te, qui plurima mala omnium Graiorum in domum tuam intuli, quam diu mihi necesse fuit adversum patrem tuum bellare patriamque meam defendere. Idem multo plura bona feci, postquam in tuto ipse et ille in periculo esse coepit.

Nam cum in Asiam reverti vellet proelio apud Salamina facto, litteris eum certiore feci id agi, ut pons quem in Hellesponto fecerat dissolveretur atque ab hostibus circumiretur; quo nuntio ille periculo est liberatus. Nunc autem confugi ad te exagitatus a cuncta Graecia, tuam petens amicitiam; quam si ero adeptus, non minus me bonum amicum habebis quam fortem inimicum ille expertus est. Te autem rogo ut de iis rebus quam tecum conloqui volo annum mihi tempus des eoque transacto ad te venire patiaris.'

10. Huius rex animi magnitudinem admirans cupiensque talem virum sibi conciliari veniam dedit. Ille omne illud tempus litteris sermonique Persarum dedit; quibus adeo eruditus est ut multo commodius dicatur apud regem verba fecisse quam ii poterant qui in Perside erant nati.

Hic cum multa regi esset pollicitus gratissimumque illud, si suis uti consiliis vellet, illum Artaxerxe donatus in Asiam rediit domiciliumque Magnesiae sibi constituit.

Namque hanc urbem ei rex donarat his quidem verbis, quae ei panem praeberet (ex qua regione quinquagena talenta quotannis redibant); Lampsacum autem, unde vinum sumeret; Myunta, ex qua obsonium haberet. Huius ad nostram memoriam monumenta manserunt duo: sepulcrum prope oppidum, in quo est sepultus, statua in foro Magnesiae.

De cuius morte multimodis apud plerosque scriptum est, sed nos eundem potissimum Thucydidem auctorem probamus, qui illum ait Magnesiae morbo mortuum neque negat fuisse famam venenum sua sponte sumpsisse, cum se quae regi de Graecia opprimenda pollicitus esset praestare posse desperaret. Idem ossa eius clam in Attica ab amicis sepulta, quoniam legibus non concederetur, quod prodicionis esset damnatus, memoriae prodidit.

De Themistocle alia ratione dico.

ABLATIVO

A) Semplice: abundo, augeo, cumulo, impleo, expleo, repleo, redundo, onero, refectio, saturo / copiosus, contentus, dives, gravis, onustus, praeditus, refertus

Id esse facile, quod equitatu ipsi abundant et quod anni tempore sublevantur. (7.14) – Repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit. (7.56) Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. (7.58) – Proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent (7.79) – Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam rescindunt. (7.87)

- **causa** Tandem vulneribus **defessi** et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. (1.25)

- **causa efficiente** Regni **cupiditate inductus** coniurationem nobilitatis fecit (1.2) - Undique loci **natura** Helvetii continentur (1.2)

- **limitazione** Hi omnes **lingua, institutis, legibus** inter se differunt. (1.1) - Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba **natione** (1.53) - Omnes maiores **natu** ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt (2.13) – Erat unus intus Nervius **nomine** Vertico (5.46) - Harum est consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt mutilaeque sunt **cornibus** et crura sine nodis articulisque habent. (6.27)

- **luogo** Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cavilloni et Matiscone in Haeduis ad Ararim rei frumentariae causa conlocat. (7.90) - Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa et **Carcasone** et **Narbone** - quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus - nominatim evocatis in Sotiatium fines exercitum introduxit. (3.20) - Hostes re cognita ab iis, qui **Metlosedo** fugerant, Luteciam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent (5.58) - Naves, quas **Metlosedo** deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit (7.60) - Ibi cognoscit de P. Clodii caede de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum **tota provincia** habere instituit. (7.1) - Nuntios tota civitate Haeduorum dimittit, in eodem mendacio de caede equitum et principum permanet (7.38)

- **mezzo o strumento** A Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis. (2.19) - Apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinquare prohibebant. (7.32) - Fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent.fundis sagittis lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaque quae ad oppugnationem pertinent parant administrare. (7.81) -

- se il mezzo è una **persona** Regno occupato **per tres potentissimos ac firmissimos populos** totius Galliae sese potiri posse sperant (1.3) - Ea res est Helvetiis **per indicium** enuntiata (1.4) - Subito **per exploratores** certior factus est (3.2)

- **misura** Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere (2.4) - Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt (6.18) - Gratia, auctoritate, pecunia valent (7.63)

- **modo (con attributo)** Impeditos in agmine et sub sarcinis inferiores aequo animo adoriri cogitabant. (3.25) – Ii qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant – Tali modo vastatis regionibus exercitum Caesar duarum cohortium damno Durocotorum Remorum reducit (6.44) - Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. (7.11) -

- **origine e provenienza:** In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in his vir fortissimus Piso Aquitanus **amplissimo genere** natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. (4.12) - Erat unus intus Nervius nomine Vertico, **loco** natus **honesto**, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. (5.45) - Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adulescentem, alterum Cotum, **antiquissima familia** natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. (7.32)

- anche la **preposizione a, ab, e, ex** - Initium capit **a flumine Rhodano**, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam **ab Sequanis et Helvetiis** flumen Rhenum, vergit ad septentriones. Belgae **ab extremis** Galliae **finibus** oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania **a Garunna flumine** ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad Hispaniam, pertinet, spectat inter occasum solis et septentriones (1.1)

- **paragone** Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius **quinis aut senis milibus** passuum interesset (1.15) – Eo cum de improvviso celeriusque **omni opinione** venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium primos civitatis miserunt (2.3) - Quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant. (2.7) – Est bos cervi figura, cuius a media fronte inter aures unum cornu existit excelsius magisque directum **his**, quae nobis nota sunt, **cornibus**; (6.26)

- **prezzo o stima - valutare, misurare, giudicare** - Compluris annos portoria reliquaque omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. (2.18). ...

Ma genitivo avverbiale per la stima commerciale: es. **tanti, quanti, pluris, minoris...**

- **privazione** Pars castrorum nudata **defensoribus** premi videbatur (3.4) - Erat aeger in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum **cibo** caruerat. (6,38) -

- **qualità** (Britanni) **capilloque** sunt **promisso** atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius. (5.14)

Autori usano anche il **genitivo** per qualità fisiche - Ubi vineis actis aggere exstructo turrin procul constitui viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio a tanto spatio instrueretur: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines **tantulae staturae** - nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevis nostra contemptui est - tanti oneris turrin in muro posse conlocare confiderent? (2.30)

- **tempo determinato** - Caesar **una aestate** duobus maximis bellis confectis maturius paulo quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. (1.44) - Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. (1.48) - Ex eo proelio circiter milia hominum cxxx superfuerunt eaque **tota nocte** continenter ierunt. (1.26) - Re frumentaria provisa duodecimo die castra movet diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. (2.2) - Caesar omnia **uno tempore** erant agenda (BG.2,20) - **Ea** quae secuta est **hieme**, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso consulibus, Usipetes Germani, item Tenctheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt (4.1) - Concilio Galliae primo **vere**, uti instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Luteciam Parisiorum transfert. (6.3)

*il tempo specifico di tempo determinato preferisce la preposizione **in+ ablativo**.*

quae pars ut ante dictum est et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellexeret **in illis locis** sibi bellum gerendum (3.30) - Semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem **in illo vestigio** temporis positam arbitrarentur, accidit (7.25)

Ablativo retto dai verbi: fungor, fruor, potior, utor, vescor:

- **fruor**: quorum haec est condicio uti **omnibus** in vita **commodis** una cum iis **fruantur** quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant (3,22)

- **fungor (defungor, perfungor):**

hunc ex proximis unus iacentem transgressus eodem illo **munere** fungebatur. (.7,25)

- **potior**:

impedimentis castrisque nostri potiti sunt. (1,26) ... magno pecoris atque hominum **numero** potitur. (6,6) potitus loco duas ibi legiones conlocavit (7.37)

- **utor, abutor**:

Quin etiam **iumentis**, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani **importatis** non **utuntur**, sed quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt. (4.2) - Utuntur aut **aere** aut **nummo aureo** aut **taleis ferreis** (BG.5,12)

- **vescor** - Promissa parte suadet ut scopulum super \ altis ab astris duram inlidat corticem, \ qua comminuta facile **vescatur cibo**. (2.6)

Fedro anche l'accusativo: Qui regnum adeptus coepit **vesci singulas**, \ et exercere imperium saevis unguibus (5.31):

- **con l'espressione impersonale opus est** - si **quo** opus esset **subsidio** (BG.2,8)

- **con gli aggettivi dignus, indignus**: Nulla tamen ex iis vox est audita populi Romani **maiestate et superioribus victoriis** indigna. (BG,7,17) - ...quod dignum **memoria** visum praetereundum non existimavimus (BG.7,25)

B) Con preposizione :

Postero die procul **a castris** hostes in collibus constiterunt (5.17) -

- **provenienza**:

BG.: Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse uti **ab Arvernibus Sequanisque** Germani mercede arcesserentur. (1.31)

- **agente** con i verbi passivi:

BG.: **ab senatu** populi Romani amicus appellatus erat (1.3)

- **moto da luogo**:

BG.: Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, **a lacu Lemanno**, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. (1.8)

- **cum**: Helvetii... **cum Germanis** contendunt (1,1) - Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit. (1.26) - Magno cum periculo nostrorum equitum **cum** his confligebat (5.20) -

- **modo**: magno cum periculo nostrorum equitum cum his confligebat (5.20) - Huic rursus circumvento subsidium fert Pullo, atque ambo incolumes compluribus interfectis **summa cum laude** intra munitiones se recipiunt. (5.44)

- **de** - et civitati persuasit, ut **de finibus suis** cum omnibus copiis exirent (1.2) - **de tertia vigilia** cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit quae nondum flumen transierat. (1.12) - Pauci **de nostris** cadunt. (1,15) - **de** eius **adventu** Helvetii certiores facti sunt (1,7) - **Qua de causa** Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt (1,1) - Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit (6,9)

- **e, ex** - **ex provincia** convenerant (1,8) - ... ipsi profecti a palude in ripa Sequanae e regione Luteciae contra Labieni castra considunt. (7,58) - Naves totae factae **ex robore** ... (.3,13) - ipsum **ex Helvetiis** uxorem habere (1.8) - Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. (1.6) - Unum se esse **ex omni civitate** Haeduum (1.31) - Quidam **ex militibus** decimae legionis dixit (1.42) - **In eo itinere** persuadet Castico Catamantaloedis filio Sequano (1.3)

- **prae** - plerumque omnibus Gallis **prae magnitudine** corporum suorum brevitudo nostra contemptui est (2.0) - Nm plerumque omnibus Gallis **prae magnitudine** corporum suorum brevitudo nostra contemptui est (2.30)

- **pro** - **Pro multitudine** autem hominum et **pro gloria** belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum ccxl, in latitudinem clxxx patebant.(1.2) - cutus est **pro his** Diviciacus Haeduus (1.31) - Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non **pro amico**, sed **pro hoste** habiturum (1.44) - Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit (1.48)

SALLVSTII: CONIVRATIO CATILINAE

I. Omnis homines, qui sese student praestare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne uitam silentio transeant ueluti pecora, quae natura prona atque uentri oboedientia finxit. sed nostra omnis uis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis seruitio magis utimur; alterum nobis cum dis, alterum cum beluis commune est. quo mihi rectius uidetur ingeni quam uirium opibus gloriam quaerere et, quoniam uita ipsa qua fruimur brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. nam diuitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis est, uirtus clara aeternaque habetur. sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, uine corporis an uirtute animi res militaris magis procederet. nam et prius quam incipias consulto, et ubi consulueris mature facto opus est. ita utrumque per se indigens alterum alterius auxilio eget.

II. Igitur initio reges -- nam in terris nomen imperi id primum fuit -- diuersi pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum uita hominum sine cupiditate agitabatur; sua cuique satis placebant. postea uero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere urbis atque nationes subigere, libidinem dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare, tum demum periculo atque negotiis compertum est in bello plurimum ingenium posse. quod si regum atque imperatorum animi uirtus in pace ita ut in bello ualeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent, neque aliud alio ferri neque mutari ac misceri omnia cerneret. nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. uerum ubi pro labore desidia, pro continentia et aequitate libido atque superbia inuasere, fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. quae homines arant nauigant aedificant, uirtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti uentri atque somno, indocti incultique uitam sicuti peregrinantes transigere; quibus profecto contra naturam corpus uoluptati, anima oneri fuit. eorum ego uitam mortemque iuxta aestimo, quoniam de utraque siletur. uerum enim uero is demum mihi uiuere atque frui anima uidetur, qui aliquo negotio intentus praeclari facinoris aut artis bonae famam quaerit.

III. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter ostendit. pulchrum est bene facere rei publicae, etiam bene dicere haud absurdum est; uel pace uel bello clarum fieri licet; et qui fecere et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequitur scriptorem et auctorem rerum, tamen in primis arduum uidetur res gestas scribere: primum quod facta dictis exequenda sunt; dein quia plerique quae delicta reprehenderis maleuolentia et inuidia dicta putant, ubi de magna uirtute atque gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit, supra ea ueluti ficta pro falsis ducit. sed ego adulescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rem publicam latus sum, itaque mihi multa aduersa fuere. nam pro pudore, pro abstinentia, pro uirtute audacia largitio auaritia uigebant. quae tametsi animus aspernabatur insolens malarum artium, tamen inter tanta uitia inbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur; ac me, cum ab relicuorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido eadem quae ceteros fama atque inuidia uexabat.

IV. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requieuit et mihi relicuam aetatem a re publica procul habendam decreui, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium contere, neque uero agrum colendo aut uenando, seruilibus officiis, intentum aetatem agere; sed a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus statui res gestas populi Romani carptim, ut quaeque memoria digna uidebantur, perscribere, eo magis quod mihi a spe metu partibus rei publicae animus liber erat.

igitur de Catilinae coniuratione quam uerissime potero paucis absoluam; nam id facinus in primis ego memorabile existimo sceleris atque periculi nouitate.
de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magna ui et animi et corporis, sed ingenio malo prauoque.
huic ab adulescentia bella intestina caedes rapinae discordia ciuilis grata fuere, ibique iuuentutem suam exercuit.
corpus patiens inediae algoris uigiliae, supra quam cuiquam credibile est.
animus audax subdolus uarius, cuius rei libet simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus; satis eloquentiae, sapientiae parum.
uastus animus immoderata incredibilia nimis alta semper cupiebat.
hunc post dominationem L.Sullae libido maxima inuaserat rei publicae capiendae; neque id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat.
agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum, quae utraque iis artibus auxerat, quas supra memoraui.
incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores, quos pessima ac diuersa inter se mala, luxuria atque auaritia, uexabant.
res ipsa hortari uidetur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repetere ac paucis instituta maiorum domi militiaeque, quo modo rem publicam habuerint quantamque reliquerint, ut paulatim immutata ex pulcherrima atque optima pessima ac flagitiosissima facta sit, disserere.

VI. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui Aenea duce profugi sedibus incertis uagabantur, et cum his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum.
hi postquam in una moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more uiuentes, incredibile memoratu est quam facile coaluerint: ita breui multitudo diuersa atque uaga concordia ciuitas facta erat.
sed postquam res eorum ciuibus moribus agris aucta satis prospera satisque pollens uidebatur, sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est.
igitur reges populique finitimi bello temptare, pauci ex amicis auxilio esse: nam ceteri metu perculsi a periculis aberant.
at Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, libertatem patriam parentisque armis tegere. post ubi pericula uirtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant, magisque dandis quam accipiendis beneficiis amicitias parabant.
imperium legitimum, nomen imperi regum habebant.
delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia ualidum erat, rei publicae consultabant: hi uel aetate uel curae similitudine patres appellabantur.
post ubi regum imperium, quod initio conseruandae libertatis atque augendae rei publicae fuerat, in superbiam dominationemque se conuertit, immutato more annua imperia binosque imperatores sibi fecere: eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.

VII. Sed ea tempestate coepere se quisque magis extollere magisque ingenium in promptu habere. nam regibus boni quam mali suspiciores sunt, semperque iis aliena uirtus formidulosa est. sed ciuitas incredibile memoratu est adepta libertate quantum breui creuerit: tanta cupido gloriae incesserat. iam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usum militiae discebat, magisque in decoris armis et militaribus equis quam in scortis atque conuiuiis libidinem habebant.
igitur talibus uiris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduos erat, non armatus hostis formidulosus: uirtus omnia domuerat. sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat: se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat.
eas diuitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant.

laudis auidi, pecuniae liberales erant; gloriam ingentem, diuitias honestas uolebant. memorare possum, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit, quas urbis natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incepto traheret.

VIII. Sed profecto fortuna in omni re dominatur; ea res cunctas ex libidine magis quam ex uero celebrat obscuratque.

Atheniensium res gestae, sicuti ego aestimo, satis amplae magnificaeque fuere, uerum aliquanto minores tamen quam fama feruntur. sed quia prouenire ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur.

ita eorum qui fecere uirtus tanta habetur, quantum eam uerbis potuere extollere praeclara ingenia. at populo Romano numquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque maxime negotiosus erat, ingenium nemo sine corpore exercebat, optimus quisque facere quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.

IX. Igitur domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxima, minima auaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura ualebat.

iurgia discordias simultates cum hostibus exercebant, ciues cum ciuibus de uirtute certabant.

in suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant.

duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax euenerat aequitate, seque remque publicam curabant. quarum rerum ego maxima documenta haec habeo, quod in bello saepius uindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant quique tardius reuocati proelio excesserant, quam qui signa relinquere aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace uero quod beneficiis magis quam metu imperium agitabant et accepta iniuria ignorare quam persequi malebant.

«Civitas inmutata»: il sovvertimento della moralità pubblica [Esemplare documento del moralismo sallustiano e notevole saggio delle sue risorse stilistiche (parallelismi, allitterazioni, infiniti narrativi)]. X. Sed ubi labore atque iustitia res publica creuit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes ui subacti, Carthago aemula imperi Romani ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant, saeuire fortuna ac miscere omnia coepit.

qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile tolerauerant, iis otium diuitiaeque, optanda alias, oneri miseriaeque fuere.

igitur primo pecuniae, deinde imperi cupido creuit: ea quasi materies omnium malorum fuere. namque auaritia fidem probitatem ceterasque artis bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia uenalia habere edocuit.

ambitio multos mortalis falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestimare, magisque uultum quam ingenium bonum habere.

haec primo paulatim crescere, interdum uindicari; post ubi contagio quasi pestilentia inuasit, ciuitas immutata, imperium ex iustissimo atque optimo crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio quam auaritia animos hominum exercebat, quod tamen uitium propius uirtutem erat.

nam gloriam honorem imperium bonus et ignauos aequae sibi exoptant; sed ille uera uia nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit.

auaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupiuit: ea quasi uenenis malis inbuta corpus animumque uirilem effeminat, semper infinita et insatiabilis est, neque copia neque inopia minuitur.

sed postquam L.Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos euentus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam uictores habere, foeda crudeliaque in ciuis facinora facere.

huc accedebat, quod L.Sulla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat.

loca amoena, uoluptaria facile in otio ferocis militum animos molliuerant:

ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare potare, signa tabulas pictas uasa caelata mirari, ea priuatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. igitur ii milites, postquam uictoriam adepti sunt, nihil relicui uictis fecere. quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi corruptis moribus uictoriae temperarent.

XII. Postquam diuitiae honori esse coepere et eas gloria imperium potentia sequebatur, hebescere uirtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci coepit. igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria atque auaritia cum superbia inuasere: repere consumere, sua parui pendere, aliena cupere, pudorem pudicitiam, diuina atque humana promiscua, nihil pensi neque moderati habere. operae pretium est, cum domos atque uillas cognoueris in urbium modum exaedicatas, uisere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissimi mortales, fecere. uerum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque uictis quicquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. at hi contra, ignauissimi homines, per summum scelus omnia ea sociis adimere, quae fortissimi uiri uictores reliquerant: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quae nisi iis qui uidere nemini credibilia sunt, a priuatis compluribus subuersos montis, maria constrata esse? quibus mihi uidentur ludibrio fuisse diuitiae: quippe quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. sed libido stupri ganeae ceterique cultus non minor incesserat: uiri muliebria pati, mulieres pudicitiam in propatulo habere; uescendi causa terra marique omnia exquirere; dormire prius quam somni cupido esset; non famem aut sitim, neque frigus neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. haec iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant: animus inbutus malis artibus haud facile libidinibus carebat; eo profusius omnibus modis quaestui atque sumptui deditus erat.

Catilina filius temporum suorum

XIV. In tanta tamque corrupta ciuitate Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se tamquam stipatorum cateruas habebat. nam quicumque impudicus adulter ganeo manu uentre pene bona patria lacerauerat, quique alienum aes grande conflauerat, quo flagitium aut facinus redimeret, praeterea omnes undique parricidae sacrilegi conuicti iudiciis aut pro factis iudicium timentes, ad hoc quos manus atque lingua periurio aut sanguine ciuili alebat, postremo omnes quos flagitium egestas conscius animus exagitabat, ii Catilinae proximi familiaresque erant. quod si quis etiam a culpa uacuos in amicitiam eius inciderat, cottidiano usu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. sed maxime adulescentium familiaritates appetebat: eorum animi molles etiam et [aetate] fluxi dolis haud difficulter capiebantur. nam ut cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere, aliis canes atque equos mercare; postremo neque sumptui neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque sibi faceret. scio fuisse nonnullos, qui ita existimarent iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, haec fama ualebat.

XV. Iam primum adulescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum uirgine nobili, cum sacerdote Vestae, alia huiusce modi contra ius fasque.

postremo captus amore Aureliae Orestillae, cuius praeter formam nihil umquam bonus laudauit, quod ea nubere illi dubitabat timens priuignum adulta aetate, pro certo creditur necato filio uacuam domum scelestis nuptiis fecisse.

quae quidem res mihi in primis uidetur causa fuisse facinus maturandi.

namque animus impurus, dis hominibusque infestus, neque uigiliis neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam uastabat.

igitur colos exanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie uultuque uecordia inerat.

XVI. Sed iuuentutem, quam, ut supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testis signatoresque falsos commodare; fidem fortunas pericula uilia habere; post ubi eorum famam atque pudorem attriuerat, maiora alia imperabat.

si causa peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus insontis sicuti sontis circumuenire iugulare: scilicet ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat.

his amicis sociisque confisus Catilina, simul quod aes alienum per omnis terras ingens erat et quod plerique Sullani milites, largius suo usu, rapinarum et uictoriae ueteris memores ciuile bellum exoptabant, opprimendae rei publicae consilium cepit.

in Italia nullus exercitus, Cn.Pompeius in extremis terris bellum gerebat; ipsi consulatum petenti magna spes, senatus nihil sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes, sed ea prorsus opportuna Catilinae.

XVII. Igitur circiter Kalendas Iunias L.Caesare et C.Figulo consulibus primo singulos appellare; hortari alios, alios temptare; opes suas, imparatam rem publicam, magna praemia coniurationis docere.

ubi satis explorata sunt quae uoluit, in unum omnis conuocat, quibus maxima necessitudo et plurimum audaciae inerat.

eo conuenere senatorii ordinis P.Lentulus Sura, P.Autronius, L.Cassius Longinus, C.Cethegus.

P.et Ser. Sullae Ser. filii, L.Vargunteius, Q.Annius, M.Porcius Laeca, L.Bestia, Q.Curius;

praeterea ex equestri ordine M.Fuluius Nobilior, L.Statilius, P.Gabinus Capito, C.Cornelius; ad hoc multi ex coloniis et municipiis domi nobiles.

erant praeterea complures paulo occultius consili huiusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur quam inopia aut alia necessitudo.

ceterum iuuentus pleraque, sed maxime nobilium Catilinae inceptis fauebat: quibus in otio uel magnifice uel molliter uiuere copia erat; incerta pro certis, bellum quam pacem malebant.

fuere item ea tempestate qui crederent M.Licinium Crassum non ignarum eius consili fuisse:

quia Cn.Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes uoluisse contra illius potentiam crescere, simul confisum, si coniuratio ualuisse, facile apud illos principem se fore.

XVIII. Sed antea item coniurauere pauci contra rem publicam, in quis Catilina fuit. de qua quam uerissime potero dicam.

L.Tullo et M'. Lepido consulibus P.Autronius et P.Sulla designati consules legibus ambitus interrogati poenas dederant. post paulo Catilina pecuniarum repetundarum reus prohibitus erat consulatum petere, quod intra legitimos dies profiteri nequiuerat.

erat eodem tempore Cn.Piso, adulescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rem publicam inopia atque mali mores stimulabant.

cum hoc Catilina et Autronius circiter Nonas Decembris consilio communicato parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis L.Cottam et L.Torquatum consules interficere, ipsi fascibus correptis Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere.

ea re cognita rursus in Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus Perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia

signum sociis dare, eo die post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armati conuenerant, ea res consilium diremit.

XIX. Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro praetore missus est annitente Crasso, quod eum infestum inimicum Cn.Pompeio cognouerat.

neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat, quippe foedum hominem a re publica procul esse uolebat, simul quia boni complures praesidium in eo putabant et iam tum potentia Pompei formidulosa erat.

sed is Piso in prouincia ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens occisus est. sunt qui ita dicant imperia eius iniusta superba crudelia barbaros nequiuisse pati; alii autem, equites illos, Cn.Pompeii ueteres fidosque clientis, uoluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multa antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. de superiore coniuratione satis dictum.

XX. Catilina ubi eos, quos paulo ante memorauimus, conuenisse uidet, tametsi cum singulis multa saepe egerat, tamen in rem fore credens uniuersos appellare et cohortari, in abditam partem aedium secedit atque ibi omnibus arbitris procul amotis orationem huiusce modi habuit: `ni uirtus fidesque uestra spectata mihi foret, nequiquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent, neque ego per ignauiam aut uana ingenia incerta pro certis captarem.

sed quia multis et magnis tempestatibus uos cognoui fortis fidosque mihi, eo animus ausus est maximum atque pulcherrimum facinus incipere, simul quia uobis eadem quae mihi bona malaque esse intellexi; nam idem uelle atque idem nolle, ea demum firma amicitia est.

sed ego quae mente agitaui, omnes iam antea diuersi audistis.

ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quae condicio uitae futura sit, nisi nosmet ipsi uindicamus in libertatem.

nam postquam res publica in paucorum potentium ius atque dicionem concessit, semper illis reges tetrarchae uectigales esse, populi nationes stipendia pendere; ceteri omnes, strenui boni, nobiles atque ignobiles, uulgi fuimus sine gratia, sine auctoritate, iis obnoxii, quibus, si res publica ualeret, formidini essemus.

itaque omnis gratia potentia honor diuitiae apud illos sunt aut ubi illi uolunt; nobis reliquere pericula repulsas iudicia egestatem.

quae quo usque tandem patiemini, o fortissimi uiri?

nonne emori per uirtutem praestat quam uitam miseram atque inhonestam, ubi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere?

uerum enim uero, pro deum atque hominum fidem, uictoria in manu nobis est, uiget aetas, animus ualet; contra illis annis atque diuitiis omnia consenuerunt.

tantummodo incepto opus est, cetera res expedit.

etenim quis mortalium, cui uirile ingenium est, tolerare potest illis diuitias superare, quas profundant in extruendo mari et montibus coaequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse?

illos binas aut amplius domos continuare, nobis larem familiarem nusquam ullum esse?

cum tabulas signa toreumata emunt, noua diruunt, alia aedificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt uexant, tamen summa libidine diuitias suas uincere nequeunt.

at nobis est domi inopia, foris aes alienum, mala res, spes multo asperior: denique quid relicui habemus praeter miseram animam?

quin igitur expergiscimini?

en illa, illa quam saepe optastis libertas, praeterea diuitiae decus gloria in oculis sita sunt; fortuna omnia ea uictoribus praemia posuit.

res tempus pericula egestas belli spolia magnifica magis quam oratio mea uos hortantur.

uel imperatore uel milite me utimini: neque animus neque corpus a uobis aberit.

haec ipsa, ut spero, uobiscum una consul agam, nisi forte me animus fallit et uos seruire magis

quam imperare parati estis.' XXI. ostquam acceperere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla, tametsi illis quieta mouere magna merces uidebatur, tamen postulauere plerique, ut proponeret, quae condicio belli foret, quae praemia armis peterent, quid ubique opis aut spei haberent.

tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque libido uictorum fert; praeterea esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauretania cum exercitu P. Sittium Nucerinum, consili sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem et omnibus necessitudinibus circumuentum; cum eo se consulem initium agendi facturum.

ad hoc maledictis increpabat omnis bonos, suorum unum quemque nominans laudare: admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, compluris periculi aut ignominiae, multos uictoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat.

postquam omnium animos alacris uidet, cohortatus, ut petitionem suam curae haberent, conuentum dimisit.

XXII. Fuere ea tempestate qui dicerent Catilinam oratione habita, cum ad ius iurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem uino permixtum in pateris circumtulisse: inde cum post execrationem omnes degustauissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo dicationem fecisse, quo inter se fidi magis forent alius alii tanti facinoris conscii.

nonnulli ficta et haec et multa praeterea existimabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam quae postea orta est leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui poenas dederant.

nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIII. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu probri gratia mouerant.

huic homini non minor uanitas inerat quam audacia: neque reticere quae audierat, neque suamet ipse scelera occultare, prorsus neque dicere neque facere quicquam pensi habebat.

erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri uetus consuetudo.

cui cum minus gratus esset, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria montisque polliceri coepit et minari etiam ferro, ni sibi obnoxia foret, postremo ferocius agitare quam solitus erat.

at Fulvia insolentia e Curi causa cognita tale periculum rei publicae haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat compluribus narrauit.

ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni.

namque antea pleraque nobilitas inuidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum quamuis egregius homo nouos adeptus foret.

sed ubi periculum aduenit, inuidia atque superbia post fuere.

XXIV. Igitur comitiis habitis consules declarantur M. Tullius et C. Antonius.

quod factum primo popularis coniurationis concusserat.

neque tamen Catilinae furor minuebatur, sed in dies plura agitare: arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam mutuam Faesulas ad Manlium quendam portare, qui postea princeps fuit belli faciendi.

ea tempestate plurimos cuiusque generis homines assciuisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumptus stupro corporis tolerauerant, post ubi aetas tantummodo quaestui neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant.

per eas se Catilina credebat posse seruitia urbana sollicitare, urbem incendere, uiros earum uel adiungere sibi uel interficere.

XXV. Sed in iis erat Sempronia, quae multa saepe uirilis audaciae facinora commiserat.

haec mulier genere atque forma, praeterea uiro liberis satis fortunata fuit; litteris Graecis Latinis

docta, psallere [et] saltare elegantius quam necesse est probae, multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt.

sed ei cariora semper omnia quam decus atque pudicitia fuit; pecuniae an famae minus parceret, haud facile discerneres; libido sic accensa, ut saepius peteret uiros quam peteretur.

sed ea saepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conscia fuerat: luxuria atque inopia praeceps abierat.

uerum ingenium eius haud absurdum: posse uersus facere, iocum mouere, sermone uti uel modesto uel molli uel procaci; prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.

XXVI. His rebus comparatis Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petabat, sperans, si designatus foret, facile se ex uoluntate Antonio usurum.

neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni.

neque illi tamen ad cauendum dolus aut astutiae deerant.

namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fuluiam effecerat, ut Q.Curius, de quo paulo ante memorauimus, consilia Catilinae sibi proderet; ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra rem publicam sentiret; circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat.

postquam dies comitiorum uenit et Catilinae neque petitio neque insidiae, quas consulibus in campo fecerat, prospere cessere, constituit bellum facere et extrema omnia experiri, quoniam quae occulte temptauerat aspera foedaque euenerant.

XXVII. Igitur C.Manlius Faesulas atque in eam partem Etruriae, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C.Iulium in Apuliam dimisit, praeterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat.

interea Romae multa simul moliri: consulibus insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere; ipse cum telo esse, item alios iubere, hortari uti semper intenti paratique essent; dies noctisque festinare uigilare, neque insomniis neque labore fatigari.

postremo, ubi multa agitantibus nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M.Porcium Laecam, ibique multa de ignauia eorum questus docet se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capiendam arma parauerat, item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere.

XXVIII. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris C.Cornelius eques Romanus operam suam pollicitus et cum eo L.Vargunteius senator constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus sicuti salutatum introire ad Ciceronem ac de improviso domi suae imparatum confodere.

Curius ubi intellegit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum qui parabatur enuntiat.

ita illi ianua prohibiti tantum facinus frustra susceperant.

interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam, quod Sullae dominatione agros bonaque omnia amiserat, praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis coloniis, quibus libido atque luxuria ex magnis rapinis nihil relicui fecerant.

XXIX. Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis priuato consilio longius tueri poterat neque, exercitus Manli quantus aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea uulgi rumoribus exagitatam.

itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid res publica detrimenti caperet.

ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur: exercitum parare, bellum

gerere, coercere omnibus modis socios atque ciuis, domi militiaeque imperium atque indicium summum habere; aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est.

XXX. Post paucos dies L.Saenius senator in senatu litteras recitauit, quas Faesulis allatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat C.Manlium arma cepisse cum magna multitudine ante diem VI Kalendas Nouembris.

simul, id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant, alii conuentus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia seruile bellum moueri.

igitur senati decreto Q.Marcus Rex Faesulas, Q.Metellus Creticus in Apuliam circumque ea loca missi - hi utrique ad urbem imperatores erant, impediti ne triumpharent calumnia paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta uendere mos erat -, sed praetores Q.Pompeius Rufus Capuam, Q.Metellus Celer in agrum Picenum, iisque permissum, uti pro tempore atque periculo exercitum compararent.

ad hoc, si quis indicauisset de coniuratione, quae contra rem publicam facta erat, praemium seruo libertatem et sestertia centum, libero impunitatem eius rei et sestertia ducenta [milia], itemque decreuere, uti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus, Romae per totam urbem uigiliae haberentur iisque minores magistratus praeessent.

XXXI. Quis rebus permota ciuitas atque immutata urbis facies erat.

ex summa laetitia atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit: festinare, trepidare, neque loco neque homini cuiquam satis credere, neque bellum gerere neque pacem habere, suo quisque metu pericula metiri.

ad hoc mulieres, quibus rei publicae magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictae sese, manus supplices ad caelum tendere, miserari paruos liberos, rogare omnia, omni rumore pauere, arripere omnia superbia atque deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere.

At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat, tametsi praesidia parabantur et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L.Paulo.

postremo dissimulandi causa aut sui expurgandi, sicut iurgio lacesitus foret, in senatum uenit. tum M.Tullius consul, siue praesentiam eius timens siue ira commotus, orationem habuit luculentam atque utilem rei publicae, quam postea scriptam edidit.

sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso uultu, uoce supplici postulare a patribus coepit, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adulescentia uitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existimarent sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita re publica opus esse, cum eam seruaret M.Tullius, inquilinus ciuis urbis Romae.

ad hoc male dicta alia cum adderet, obstrepere omnes, hostem atque parricidam uocare.

tum ille furibundus 'quoniam quidem circumuentus' inquit 'ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina extinguam.'

XXXII. Deinde se ex curia domum proripuit.

ibi multa ipse secum uoluens, quod neque insidiae consuli procedebant et ab incendio intellegebat urbem uigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere ac, prius quam legiones scriberentur, multa antecapere, quae bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est.

sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, caedem incendia aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum.

dum haec Romae geruntur, C.Manlius ex suo numero legatos ad Marcium Regem mittit cum mandatis huiusce modi:

XXXIII. 'Deos hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent, qui miseri, egentes

uiolentia atque crudelitate faeneratorum plerique patriae, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus.

neque cuiquam nostrum licuit more maiorum lege uti neque amisso patrimonio liberum corpus habere: tanta saeuitia faeneratorum atque praetoris fuit.

saepe maiores uestrum, miserti plebis Romanae, decretis suis inopiae eius opitulati sunt, ac nouissime memoria nostra propter magnitudinem aeris alieni uolentibus omnibus bonis argentum aere solutum est.

saepe ipsa plebs, aut dominandi studio permota aut superbia magistratum, armata a patribus secessit.

at nos non imperium neque diuitias petimus, quarum rerum causa bella atque certamina omnia inter mortalis sunt, sed libertatem, quam nemo bonus nisi cum anima simul amittit.

te atque senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus, legis praesidium quod iniquitas praetoris eripuit restituatis, neue nobis eam neccessitudinem imponatis, ut quaeramus, quonam modo maxime ulti sanguinem nostrum pereamus.'

XXXIV. Ad haec Q.Marcus respondit, si quid ab senatu petere uellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia senatum populi Romani semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiuerit.

at Catilina ex itinere plerisque consularibus.

praeterea optimo cuique litteras mittit: se falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiuerit, fortunae cedere, Massiliam in exilium proficisci, non quo sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti res publica quieta foret neue ex sua contentione seditio oreretur. ab his longe diuersas litteras Q.Catulus in senatu recitauit, quas sibi nomine Catilinae redditae dicebat. earum exemplum infra scriptum est.

XXXV. 'L.Catilina Q.Catulo. egregia tua fides, re cognita, grata mihi magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit.

quam ob rem defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui, quam me dius fidius ueram licet cognoscas.

iniuriis contumeliisque consitatus, quod fructu laboris industriaeque meae priuatus statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi, non quin aes alienum meis nominibus ex possessionibus soluere non possem---et alienis nominibus liberalitas Orestillae suis filiaeque copiis persolueret---, sed quod non dignos homines honore honestatos uidebam meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam.

hoc nomine satis honestas pro meo casu spes relicuae dignitatis conseruandae sum secutus.

plura cum scribere uellem, nuntiatum est uim mihi parari.

nunc Orestillam commendo tuaeque fidei trado; eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. haueto.'

XXXVI. Sed ipse paucos dies commoratus apud C.Flaminium in agro Arretino, dum uicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus atque aliis imperi insignibus in castra ad Manlium contendit.

haec ubi Romae comperta sunt, senatus Catilinam et Manlium hostis iudicat, ceterae multitudini diem statuit, ante quam sine fraude liceret ab armis discedere praeter rerum capitalium condemnatis. praeterea decernit, uti consules dilectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi praesidio sit.

ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile uisum est.

cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otiumatque diuitiae, quae prima mortales putant, affluerent, fuere tamen ciues, qui seque remque publicam obstinatis animis perditum irent.

namque duobus senati decretis ex tanta multitudine neque praemio inductus coniurationem

patefecerat neque ex castris Catilinae quisquam omnium discesserat: tanta uis morbi atque uti tabes plerosque ciuium animos inuaserat.

XXXVII. Neque solum illis aliena menserat, qui conscii coniurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes nouarum rerum studio Catilinae incepta probabat.

id adeo more suo uidebatur facere.

nam semper in ciuitate, quibus opes nullae sunt, bonis inuident, malos extollunt, uetera odere, noua exoptant, odio suarum rerum mutari omnia student, turba atque seditionibus sine cura aluntur, quoniam egestas facile habetur sine damno. sed urbana plebes, ea uero praeceps erat de multis causis.

primum omnium qui ubique probro atque petulantia maxime praestabant, item alii per dedecora patrimoniis amissis, postremo omnes quos flagitium aut facinus domo expulerat, in Romam sicut in sentinam confluxerant.

deinde multi memores Sullanae uictoriae, quod ex gregariis militibus alios senatores uidebant, alios ita diuites, ut regio uictu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex uictoria talia sperabat.

praeterea iuuentus, quae in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis atque publicis largitionibus excita urbanum otium ingrato labori praetulerat.

eos atque alios omnis malum publicum alebat.

quo minus mirandum est homines egentis, malis moribus, maxima spe rei publicae iuxta ac sibi consuluisse.

praeterea, quorum uictoria Sullae parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentum expectabant.

ad hoc quicumque aliarum atque senatus partium erant, conturbari rem publicam quam minus ualere ipsi malebant.

id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat.

XXXVIII. Nam postquam Cn.Pompeio et M.Crasso consulibus tribunicia postestas restituta est, homines adulescentes summam potestatem nacti, quibus aetas animusque ferox erat, coepere senatum criminando plebem exagitare, dein largiendo atque pollicitando magis incendere, ita ipsi clari potentesque fieri.

contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas senatus specie pro sua magnitudine.

namque, uti paucis uerum absoluam, post illa tempora quicumque rem publicam agitauere, honestis nominibus, alii sicuti populi iura defenderent, pars quo senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes pro sua quisque potentia certabant.

neque illis modestia neque modus contentionis erat: utrique uictoriam crudeliter exercebant.

XXXIX. Sed postquam Cn.Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutae, paucorum potentia creuit.

Ei magistratus, prouincias aliaque omnia tenere; ipsi innoxii, florentes, sine metu aetatem agere ceterosque iudiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent.

sed ubi primum dubiis rebus nouandi spes oblata est, uetus certamen animos eorum arrexerit.

quod si primo proelio Catilina superior aut aequa manu discessisset, profecto magna clades atque calamitas rem publicam oppressisset, neque illis, qui uictoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset, quin defessis et exanguibus qui plus posset imperium atque libertatem extorqueret.

fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt.

in iis erat Fuluius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari iussit.

isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se aut per alios sollicitabat, neque solum ciuis, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo bello usui foret.

XL. Igitur P.Vmbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat eosque, si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice priuatimque aere alieno oppressos, praeterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse.

Vmbrenus quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat atque eos nouerat.

itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percontatus pauca de statu ciuitatis et quasi dolens eius casum requirere coepit, quem exitum tantis malis sperarent.

postquam illos uidet queri de auaritia magistratum, accusare senatum, quod in eo auxili nihil esset, miseriis suis remedium mortem expectare, 'at ego' inquit 'uobis, si modo uiri esse uultis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis'.

haec ubi dixit, Allobroges in maximam spem adducti Vmbrenum orare, ut sui misereretur: nihil tam asperum neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret.

ille eos in domum D.Bruti perducit, quod foro propinqua erat neque aliena consili propter Semproniam; nam tum Brutus ab Roma aberat.

praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset.

eo praesente coniurationem aperit, nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset.

deinde eos pollicitos operam suam domum dimittit.

XLI. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consili caperent. in altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe uictoriae; at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa praemia. haec illis uoluentibus tandem uicit fortuna rei publicae.

itaque Q.Fabio Sangae, cuius patrocini ciuitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognouerant, aperiunt.

Cicero per Sangam consilio cognito legatis praecipit, ut studium coniurationis uehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

XLII. Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno Bruttio Apulia motus erat. namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte ac ueluti per dementia cuncta simul agebant.

nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando agitando omnia plus timoris quam periculi effecerant.

ex eo numero compluris Q.Metellus Celer praetor ex senatus consulto causa cognita in uincula coniecerat, item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat.

XLIII. At Romae Lentulus cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis ut uidebatur magnis copiis constituerant, uti, cum Catilina in agrum Aefulanum cum exercitu uenisset, L.Bestia tribunus plebis contione habita quereretur de actionibus Ciceronis bellicae grauissimi inuidiam optimo consuli imposeret: eo signo proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quodque negotium exequeretur.

sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius ut cum magna manu duodecim simul opportuna loca urbis incenderent, quo tumultu facilius aditum ad consulem ceterosque, quibus insidiae parabantur, fieret; Cethegus Ciceronis ianuam obsideret eumque ui aggrediretur; alius autem alium, sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentis interficerent; simul caede et incendio percussis omnibus ad Catilinam erumperent.

inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto in tali periculo opus esse, seque, si pauci adiuuarent, languentibus aliis impetum in curiam facturum.

natura ferox, uehemens, manu promptus erat, maximum bonum in celeritate putabat.

XLIV. Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt. ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant ius iurandum, quod signatum ad ciuis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. ceteri nihil suspicantes dant, Cassius semet eo breui uenturum pollicetur ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum iis T.Volturcium quendam Crotoniensem mittit, ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilina data atque accepta fide societatem confirmarent. ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra scriptum est.

'Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. fac cogites, in quanta calamitate sis, et memineris te uirum esse. consideres, quid tuae rationes postulent. auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.' ad hoc mandata uerbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet? in urbe parata esse quae iusserit. ne cunctetur ipse propius accedere.

XLV. His rebus ita actis, constituta nocte qua proficiscerentur Cicero per legatos cuncta edoctus L.Valerio Flacco et C.Pomptino praetoribus imperat, ut in ponte Muluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant. rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur; cetera, uti facto opus sit, ita agant permittit. illi, homines militares, sine tumultu praesidiis collocatis, sicuti praeceptum erat, occulte pontem obsidunt. postquam ad id loci legati cum Volturcio uenerunt et simul utrimque clamor exortus est, Galli cito cognito consilio sine mora praetoribus se tradunt, Volturcius primo cohortatus ceteros gladio se a multitudine defendit, deinde, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat. postremo timidus ac uitae diffidens uelut hostibus sese praetoribus dedit.

XLVI. Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios consuli declarantur. at illum ingens cura atque laetitia simul occupauere. nam laetabatur intellegens coniuratione patefacta ciuitatem periculis ereptam esse; porro autem anxius erat dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis quid facto opus esset: poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdendae rei publicae fore credebat. igitur confirmato animo uocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium itemque Caeparium Terracinensem. qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. ceteri sine mora ueniunt; Caeparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio ex urbe profugerat. consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens in senatum perducit, reliquos cum custodibus in aedem Concordiae uenire iubet. eo senatum aduocat magnaue frequentia eius ordinis Volturcium cum legatis introducit, Flaccum praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem afferre iubet. Volturcius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid aut qua de causa consili habuisset, primo fingere alia dissimulare de coniuratione; post ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit docetque se paucis ante diebus a Gabinio et Caepario socium asscitum nihil amplius scire quam legatos, tantummodo audire solitum ex Gabinio P.Autonium, Ser Sullam, L.Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur ac Lentulum dissimulantem coarguunt praeter litteras sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea, se tertium esse. cui fatum foret urbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse uigesimum annum. quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello ciuili cruentum fore igitur perlectis

litteris. cum prius omnes signa sua cognouissent, senatus decernit, uti abdicato magistratu Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur.

itaque Lentulus P.Lentulo Spintheri, qui tum aedilis erat, Cethegus Q.Cornificio, Statilius C.Caesari, Gabinius M Crasso, Caeparius---nam is paulo ante ex fuga retractus erat--- Cn.Terentio senatori traduntur.

XLVIII. Interea plebs coniuratione patefacta.

quae primo cupida rerum nouarum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad caelum tollere: ueluti ex seruitute erepta gaudium atque laetitiam agitabat. namque alia belli facinora praedae magis quam detrimento fore, incendium uero crudele, immoderatum ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiae in usu cottidiano et cultu corporis erant. post eum diem quidam L.Tarquinius ad senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant.

is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset, iussus a consule quae sciret edicere, eadem fere quae Volturcius de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium senatum docet: praeterea se missum a M.Crasso, qui Catilinae nuntiaret, ne eum Lentulus et Cethegus alique ex coniuratione deprehensi terrerent, eoque magis properaret ad urbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret et illi facilius e periculo eriperentur.

sed ubi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitiis, summa potentia, alii rem incredibilem rati, pars tametsi uerum existimabant, tamen quia in tali tempore tanta uis hominis magis lenienda quam exagitanda uidebatur, plerique Crasso ex negotiis priuatis obnoxii, conclamant indicem falsum esse, deque ea re postulant uti referatur.

itaque consulente Cicerone frequens senatus decernit Tarquini indicium falsum uideri eumque in uinculis retinendum neque amplius potestatem faciendam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam rem esset mentitus.

erant eo tempore qui existimarent indicium illud a P Autronio machinatum, quo facilius appellato Crasso per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret.

alii Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Crassus more suo suscepto malorum patrocinio rem publicam conturbaret.

ipsum Crassum ego postea praedicantem audiui tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam.

XLIX. Sed isdem temporibus Q.Catulus et C.Piso [neque precibus] neque pretio neque gratia Ciceronem impellere potuere, uti per Allobroges aut alium indicem C.Caesar falso nominaretur. nam uterque cum illo grauis inimicitias exercebat: Piso oppugnatus in iudicio pecuniarum repetundarum propter cuiusdam Transpadani supplicium iniustum, Catulus ex petitione pontificatus odio incensus, quod extrema aetate, maximis honoribus usus, ab adolescentulo Caesare uictus discesserat.

res autem opportuna uidebatur, quod is priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus grandem pecuniam debebat.

sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singillatim circumeundo atque ementiendo, quae se ex Volturcio aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant, usque eo ut nonnulli equites Romani, qui praesidi causa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine seu animi mobilitate impuls, quo studium suum in rem publicam clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur.

L. Dum haec in senatu aguntur et dum legatis Allobrogum et T.Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur, liberti et pauci ex clientibus Lentuli diuersis itineribus opifices atque seruitia in uicis ad eum eripiendum sollicitabant, partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rem publicam uexare soliti erant.

Cethegus autem per nuntios familiam atque libertos suos, lectos et exercitatos, orabat in audaciam, ut grege facto cum telis ad sese irrumperent.

consul ubi ea parari cognouit, dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat, conuocato

senatu refert, quid de iis fieri placeat, qui in custodiam traditi erant.
sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat contra rem publicam fecisse.
tum D. Iunius Silanus primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de iis, qui in custodiis tenebantur, et praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat; isque postea permotus oratione C. Caesaris pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixit, quod de ea re praesidiis additis referendum censuerat.
sed Caesar, ubi ad eum uentum est, rogatus sententiam a consule huiusce modi uerba locutus est: 'Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia uacuos esse decet.
haud facile animus uerum prouidet, ubi illa officiunt, neque quisquam omnium libidini simul et usui paruit.
ubi intenderis ingenium, ualet; si libido possidet, ea dominatur, animus nihil ualet.
magna mihi copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi ira aut misericordia impulsu male consuluerint.
sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra libidinem animi sui recte atque ordine fecere.
bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creuerat, infida et aduersa nobis fuit.
sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis quam iniuriarum causa bellum inceptum diceret.
impunitos eos dimisere.
item bellis Punicis omnibus, cum saepe Carthaginenses et in pace et per indutias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis quid se dignum foret, quam quid in illos iure fieri posset, quaerebant.
hoc item uobis prouidendum est, patres conscripti.
ne plus apud uos ualeat P. Lentuli et ceterorum scelus quam uestra dignitas, neu magis irae uestrae quam famae consulatis.
nam si digna poena pro factis eorum reperitur, nouum consilium approbo; sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat, his utendum censeo, quae legibus comparata sunt. plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum rei publicae miserati sunt.
quae belli saeuitia esset, quae uictis acciderent, enumerauere: rapti uirgines, pueros; diuelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati quae uictoribus collibuissent; fana atque domos spoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri.
sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an uti uos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta et tam atrox non permouit, eum oratio accendat.
non ita est, neque cuiquam mortalium iniuriarum suarum paruam uidentur, multi eas grauius aequo habuere. sed alia aliis licentia est, patres conscripti.
qui demissi in obscuro uitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt, fama atque fortuna eorum pares sunt; qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere.
ita in maxima fortuna minima licentia est; neque studere neque odisse, sed minime irasci decet; quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur.
equidem ego sic existimo, patres conscripti, omnis cruciatus minores quam facinora illorum esse. sed plerique mortales postrema meminere et in hominibus impiis sceleris eorum obliti de poena disserunt, si ea paulo seuerior fuit.

D. Silanum, uirum fortem atque strenuum, certo scio quae dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimitias exercere: eos mores eamque modestiam uiri cognoui. uerum sententia eius mihi non crudelis---quid enim in talis homines crudele fieri potest? -sed aliena a re publica nostra uidetur. nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, Silane, consulem designatum genus poenae nouum decernere.
de timore superuacuum est disserere, cum praesertim diligentia clarissimi uiri consulis tanta

praesidia sint in armis. de poena possum equidem dicere, id quod res habet, in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere; ultra neque curae neque gaudio locum esse.

sed, per deos immortalis, quam ob rem in sententiam non addidisti, uti prius uerberibus in eos animaduerneretur? an quia les Porcia uetat?

at aliae leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent.

an quia grauius est uerberari quam necari?

quid autem acerbum aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos?

sin quia leuius est, qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris?

At enim quis reprehendet quod in parricidas rei publicae decretum erit?

tempus dies fortuna, cuius libido gentibus moderatur.

illis merito accidet quicquid euenerit; ceterum uos, patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate.

omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt.

sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos peruenit, nouum illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur.

Lacedaemonii deuictis Atheniensibus triginta uiros imposuere, qui rem publicam eorum tractarent. ii primo coepere pessimum quemque et omnibus inuisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri.

post ubi paulatim licentia creuit, iuxta bonos et malos libidinose interficere, ceteros metu terrere: ita ciuitas seruitute oppressa stultae laetitiae grauis poenas dedit.

nostra memoria uictor Sulla cum Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat?

homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitauerant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit. nam uti quisque domum aut uillam, postremo uas aut uestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, uti is in proscriptorum numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos diuitiis expleuit.

atque haec ego non in M. Tullio neque his temporibus uereor, sed in magna ciuitate multa et uaria ingenia sunt.

potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro uero credi. ubi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut quis moderabitur? maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque audaciae umquam eguere; neque illis superbia obstabat.

quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur.

arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt.

postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum uidebatur, cum summo studio domi exequabantur: imitari quam inuidere bonis malebant.

sed eodem illo tempore Graeciae morem imitati uerberibus animaduertebant in ciuis, de condemnatis summum supplicium sumebant.

postquam res publica adoleuit et multitudine ciuium factiones ualuere, circumuenire innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est.

hanc ego causam, patres conscripti, quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. profecto uirtus atque sapientia maior illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta uix retinemus. Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Catilinae? minime. sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in uinculis habendos per municipia, quae maxime opibus ualent; neu quis de iis postea ad senatum referat neue cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existimare eum contra rem publicam et salutem omnium facturum.'

LII. Postquam Caesar dicendi finem fecit, ceteri uerbo alius alii uarie assentiebantur. at M.Porcus Cato rogatus sententiam huiusce modi orationem habuit: 'Longe alia mihi mens est, patres conscripti, cum res atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. illi mihi disseruisse uidentur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis suis bellum paruere; res autem monet cauere ab illis magis quam quid in illos statuamus consultare. nam cetera maleficia tum persequere, ubi facta sunt; hoc nisi prouideris ne accidat, ubi euenit, frustra iudicia implores: capta urbe nihil fit reliqui uictis. sed, per deos immortalis, uos ego appello, qui semper domos, uillas, signa, tabulas uestras pluris quam rem publicam fecistis: si ista, cuiuscumque modi sunt quae amplexamini, retinere, si uoluptatibus uestris otium praebere uultis, expergiscimini aliquando et capessite rem publicam. non agitur de uectigalibus neque de sociorum iniuriis: libertas et anima nostra in dubio est. Saepenumero, patres conscripti, multa uerba in hoc ordine feci, saepe de luxuria atque auaritia nostrorum ciuium questus sum, multosque mortalis ea causa aduersos habeo. qui mihi atque animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, haut facile alterius libidini male facta condonabam. sed ea tametsi uos parui pendebatis, tamen res publica firma erat, opulentia neglegentiam tolerabat. nunc uero non id agitur, bonisne an malis moribus uiuamus, neque quantum aut quam magnificum imperium populi Romani sit, sed haec, cuiuscumque modi uidentur, nostra an nobiscum una hostium futura sint. hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iam pridem equidem nos uera uocabula rerum amisimus: quia bona aliena largiri liberalitas, malarum rerum audacia fortitudo uocatur, eo res publica in extremo sita est. sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus aerari: ne illi sanguinem nostrum largiantur et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. bene et compositum C. Caesar paulo ante in hoc ordine de uita et morte disseruit, credo falsa existimans ea, quae de inferis memorantur: diuerso itinere malos a bonis loca taetra, inculta, foeda atque formidulosa habere. itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos, uidelicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis aut a multitudine conducti per uim eripiantur; quasi uero mali atque scelesti tantummodo in urbe et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. quare uanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit; si in tanto omnium metu solus non timet, eo magis refert me mihi atque uobis timere. qua re cum de P. Lentulo ceterisque statuatis, pro certo habetote uos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere. quanto uos attentius ea agatis, tanto illis animus infirmior erit; si paulum modo uos languere uiderint, iam omnes feroces aderunt. nolite existimare maiores nostros armis rem publicam ex parua magnam fecisse. si ita esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus: quippe sociorum atque ciuium, praeterea armorum atque equorum maior copia nobis quam illis est. sed alia fuere, quae illos magnos fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque libidini obnoxius. pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam. laudamus diuitias, sequimur inertiam. inter bonos et malos discrimen nullum, omnia uirtutis praemia ambitio possidet. neque mirum: ubi uos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi uoluptatibus, hic pecuniae aut gratiae seruitis, eo fit ut impetus fiat in uacuam rem publicam. sed ego haec omitto. coniurauere nobilissimi ciues patriam incendere, Gallorum gentem infestissimam nomini Romano ad bellum arcessunt, dux hostium cum exercitu supra caput est; uos cunctamini etiam nunc et dubitatis, quid intra moenia deprensos hostibus faciatis? misereamini censeo---deliquere homines adulescentuli per ambitionem---atque etiam armatos

dimittatis: ne ista uobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam conuertat. scilicet res ipsa aspera est, sed uos non timetis eam.

immo uero maxime. sed inertia et mollitia animi alius alium expectantes cunctamini, uidelicet dis immortalibus confisi, qui hanc rem publicam saepe in maximis periculis seruauere. non uotis neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; uigilando, agendo, bene consulendo prospere omnia cedunt. ubi socordiae te atque ignauiae tradideris, nequiquam deos implores: irati infestique sunt. apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit, atque ille egregius adulescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit; uos de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? uidelicet cetera uita eorum huic sceleri obstat.

uerum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus umquam ullis pepercit. ignoscite Cethegi adulescentiae, nisi iterum patriae bellum fecit.

nam quid ego de Gabinio, Statilio, Caepario loquar?

quibus si quicquam umquam pensi fuisset, non ea consilia de re publica habuissent. postremo, patres conscripti, si mehercule peccato locus esset, facile paterer uos ipsa re corrigi, quoniam uerba contemnitis. sed undique circumuenti sumus.

Catilina cum exercitu faucibus urget; alii intra moenia atque in sinu urbis sunt hostes; neque parari neque consuli quicquam potest occulte: quo magis properandum est. quare ego ita censeo, cum nefario consilio sceleratorum ciuium res publica in summa pericula uenerit, iique indicio T. Volturci et legatorum Allobrogum conuicti confessique sint caedem, incendia aliaque se foeda atque crudelia facinora in ciuis patriamque parauisse, de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum.'

LIII. Postquam Cato assedit, consulares omnes itemque senatus magna pars sententiam eius laudant, uirtutem animi ad caelum ferunt, alii alios increpantes timidos uocant.

Cato clarus atque magnus habetur; senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte libuit attendere, quae res maxime tanta negotia sustinuisset.

sciebam saepenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse; cognoueram paruis copiis bella gesta cum opulentis regibus, ad hoc saepe fortunae uiolentiam tolerauisse, facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse.

ac mihi multa agitati constabat paucorum ciuium egregiam uirtutem cuncta patrauisse, eoque factum, uti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret.

sed postquam luxu atque desidia ciuitas corrupta est, rursus res publica magnitudine sui imperatorem atque magistratuum uitia sustentabat ac, sicuti effeta esset partu, multis tempestatibus haud sane quisquam Romae uirtute magnus fuit.

sed memoria mea ingenti uirtute, diuersis moribus fuere uiri duo, M. Cato et C. Caesar. quos quoniam res obtulerat, silentio praeterire non fuit consilium, quin utriusque naturam et mores, quantum ingenio possum, aperirem.

LIV. Igitur iis genus aetas eloquentia prope aequalia fuere, magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Caesar beneficiis ac munificentia magnus habebatur, integritate uitae Cato.

ille mansuetudine et misericordia clarus factus, huic seueritas dignitatem addiderat.

Caesar dando subleuando ignoscendo, Cato nihil largiendo gloriam adeptus est.

in altero miseris perfugium erat, in altero malis perniciēs.

illius facilitas, huius constantia laudabatur.

postremo Caesar in animum induxerat laborare, uigilare; negotiis amicorum intentus sua neglegere, nihil denegare quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, ubi uirtus enitescere posset.

at Catoni studium modestiae, decoris, sed maxime seueritatis erat; non diuitiis cum diuite neque factione cum factioso, sed cum strenuo uirtute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat; esse quam uideri bonus malebat: ita, quo minus petebat gloriam, eo magis illum

assequebatur. Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optimum factu ratus noctem quae instabat antecapere, ne quid eo spatio nouaretur, tresuiros quae [ad] supplicium postulabat parate iubet.

LV. ipse praesidiis dispositis Lentulum in carcerem deducit; idem fit ceteris per praetores. est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululum ascenderis ad laeuam, circiter duodecim pedes humi depressus; eum muniunt undique parietes atque insuper camera lapideis fornicibus iuncta; sed incultu tenebris odore foeda atque terribilis eius facies est. in eum locum postquam demissus est Lentulus, uindices rerum capitalium, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. ita ille patricius ex gente clarissima Corneliorum, qui consulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque suis exitum [uitae] inuenit. de Cethego, Statilio, Gabinio, Caepario eodem modo supplicium sumptum est.

LVI. Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat et Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortis pro numero militum complet. deinde, ut quisque uoluntarius aut ex sociis in castra uenerat, aequaliter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat, cum initio non amplius duobus milibus habuisset. sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armauerat, sparos aut lanceas, alii praeacutas sudis portabant.

LVII. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per montis iter facere, modo ad urbem, modo Galliam uorsus castra mouere, hostibus occasionem pugnandi non dare. sperabat propediem magnas copias sese habiturum, si Romae socii incepta patrauissent. interea seruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienum suis rationibus existimans uidere causam ciuium cum seruis fugitiuis communicauisse.

sed postquam in castra nuntius peruenit Romae coniurationem patefactam, de Lentulo et Cethego ceterisque, quos supra memorauimus, supplicium sumptum, plerique, quos ad bellum spes rapinarum aut nouarum rerum studium illexerat, dilabuntur; reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit eo consilio, uti per tramites occulte perfugeret in Galliam Transalpinam.

at Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praesidebat, ex difficultate rerum eadem illa existimans quae supra diximus Catilinam agitare.

igitur ubi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit ac sub ipsis radicibus montium consedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti.

neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis aequioribus expeditus in fuga sequeretur. sed Catilina postquam uidet montibus atque copiis hostium sese clausum, in urbe res aduersas, neque fugae neque praesidi ullam spem, optimum factu ratus in tali re fortunam belli temptare, statuit cum Antonio quam primum confluere. itaque contione aduocata huiusce modi orationem habuit:

LVIII. 'Comptum ego habeo, milites, uerba uirtutem non addere, neque ex ignauo strenuom neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri.

quanta cuiusque animo audacia natura aut moribus inest, tanta in bello patere solet.

quem neque gloria neque pericula excitant, nequiquam hortere: timor animi auribus officit.

sed ego uos, quo pauca monerem, aduocaui, simul uti causam mei consili aperirem. scitis

equidem, milites, socordia atque ignauia Lentuli quantam ipsi nobisque cladem attulerit, quoque modo, dum ex urbe praesidia opperor, in Galliam proficisci nequiuimus.

nunc uero quo loco res nostrae sint, iuxta mecum omnis intellegitis.

exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter a Gallia obstant; diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet; quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est.

quapropter uos moneo, uti forti atque parato animo sitis et, cum proelium inibitis, memineritis

uos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris uestris portare. si uincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia atque coloniae patebunt; si metu cesserimus, eadem illa aduersa fient, neque locus neque amicus quisquam teget quem arma non texerint. praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet: nos pro patria, pro libertate, pro uita certamus; illis superuacuaneum est pugnare pro potentia paucorum. quo audacius aggredimini memores pristinae uirtutis. licuit uobis cum summa turpitudine in exilio aetatem agere, potuistis nonnulli Romae amissis bonis alienas opes expectare: quia illa foeda atque intoleranda uiris uidebantur, haec sequi decreuistis. si haec relinquere uultis, audacia opus est: nemo nisi uictor pace bellum mutauit. nam in fuga salutem sperare, cum arma, quibus corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea uero dementia est. semper in proelio iis maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. cum uos considero, milites, et cum facta uestra aestimo, magna me spes uictoriae tenet. animus aetas uirtus uestra me hortantur, praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. nam multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae loci. quod si uirtuti uestrae fortuna inuiderit, cauete inulti animam amittatis, neu capti potius sicuti pecora trucidemini, quam uirorum more pugnautes cruentam atque luctuosam uictoriam hostibus relinquatis.'

LIX. Haec ubi dixit, paululum commoratus signa canere iubet atque instructos ordines in locum aequum deducit.

dein remotis omnium equis, quo militibus exaequato periculo animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco atque copiis instruit.

nam, uti planities erat inter sinistros montis et ab dextra rupe aspera, octo cohortis in fronte constituit, reliquarum signa in subsidio artius collocat.

ab his omnis euocatos et centuriones, praeterea ex gregariis militibus optimum quemque [armatum] in primam aciem subducit.

C.Manlium in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare iubet.

ipse cum libertis et colonis propter aquilam assistit, quam bello Cimbrico C.Marius in exercitu habuisse dicebatur. at ex altera parte C.Antonius, pedibus aeger quod proelio adesse nequibat, M.Petreio legato exercitum permittit.

ille cohortis ueteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat.

ipse equo circumiens unum quemque nominans appellat, hortatur, rogat, ut meminerint se contra latrones inermis pro patria, pro liberis, pro aris atque focis suis certare.

homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus aut praefectus aut legatus aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia nouerat: ea commemorando militum animos accendebat.

LX. Sed ubi omnibus rebus exploratis Petreius tuba signum dat, cohortis paulatim incedere iubet; idem facit hostium exercitus. postquam eo uentum est, unde a ferentariis proelium committi posset, maximo clamore cum infestis signis concurrunt; pila omittunt, gladiis res geritur.

ueterani pristinae uirtutis memores comminus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxima ui certatur. interea Catilina cum expeditis in prima acie uersari, laborantibus succurrere, integros pro sauciis arcessere, omnia prouidere, multum ipse pugnare, saepe hostem ferire: strenui militis et boni imperatoris officia simul exequabatur.

Petreius ubi uidet Catilinam, contra ac ratus erat, magna ui tendere, cohortem praetoriam in medios hostis inducit eosque perturbatos atque alios alibi resistentis interficit.

deinde utrimque ex lateribus ceteros aggreditur.

Manlius et Faesulanus in primis pugnautes cadunt.

Catilina postquam fusas copias seque cum paucis relicuum uidet, memor generis atque pristinae suae dignitatis in confertissimos hostis incurrit ibique pugnaens confoditur.

LXI. Sed confecto proelio, tum uero cerneret, quanta audacia quantaque animi uis fuisset in exercitu Catilinae.

nam fere quem quisque [uiuos] pugnando locum ceperat, eum amissa anima corpore tegebat. pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat, paulo diuersius, alis alibi stantes, sed omnes tamen aduersis uulneribus conciderant.

Catilina uero longe a suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat uiuos, in uultu retinens.

postremo ex omni copia neque in proelio neque in fuga quisquam ciuis ingenuos captus est: ita cuncti suae hostiumque uitae iuxta pepercerant.

neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam uictoriam adeptus erat. nam strenuissimus quisque aut occiderat in proelio aut grauiter uulneratus discesserat.

multi autem, qui e castris uisendi aut spoliandi gratia processerant, uolentes hostilia cadauera amicis alii, pars hospitem aut cognatum reperiebant; fuere item qui inimicos suos cognoscerent. ita uarie per omnem exercitum laetitia, maeror, luctus atque gaudia agitabantur.

De Catilina alia ratione dicitur

Comparatio sermonum BG II 19

1. Latinus sermo

Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod hostibus adpropinquabat, consuetudine sua Caesar VI legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta conlocarat; inde duae legiones quae proxime conscriptae erant totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvis ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad finem porrecta [ac] loca aperta pertinebant cedentes insequi auderent, interim legiones VI quae primae venerant, opere dimenso, castra munire coeperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis qui in silvis abditi latebant visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provalerunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsus ac proturbatus, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine [et iam in manibus nostris] hostes viderentur. Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra atque eos qui in opere occupati erant contenderunt.

2. Combattimento fra le due cavallerie

Nervi contro i Romani occupati a fortificare il campo

Cesare, mandata in avanti la cavalleria, la seguiva con tutte le truppe. La disposizione e l'ordine di marcia, però, erano diversi da quelli che i Belgi avevano riferito ai Nervi. Infatti, trovandosi in prossimità del nemico, Cesare, secondo la sua abitudine, faceva avanzare libere da carichi le sei legioni, ponendo dietro di esse i bagagli di tutto l'esercito; le due legioni di recente arruolate chiudevano lo schieramento e presidiavano le salmerie. La nostra cavalleria, insieme ai frombolieri e agli arcieri, attraversò il fiume e si scontrò con i cavalieri avversari. I nemici sistematicamente si ritiravano nei boschi presso i loro e, da lì, attaccavano i nostri, che non osavano inseguire i fuggitivi oltre il limite segnato dalla zona pianeggiante e senza vegetazione. Nel frattempo, le sei legioni che erano in testa, tracciato lo spazio, iniziarono a fortificare il campo. I nemici, nascosti nelle selve, avevano già formato le linee di attacco e le file, spronandosi alla lotta: non appena videro i primi carri del nostro esercito - era il segnale convenuto per l'attacco - in massa si lanciarono in avanti e puntarono contro i nostri cavalieri. Li volsero in fuga e dispersero con facilità, poi scesero di corsa verso il fiume, velocissimi: sembrava quasi che fossero, nello stesso istante, sul limitare dei boschi, nel fiume e già addosso ai nostri. Poi, con altrettanta rapidità, salirono il colle opposto dirigendosi contro il nostro accampamento e i legionari intenti ai lavori di fortificazione.

3. Anglice

Caesar, having sent his cavalry on before, followed close after them with all his forces; but the plan and order of the march was different from that which the Belgae had reported to the Nervii. For as he was approaching the enemy, Caesar, according to his custom, led on [as the van six legions unencumbered by baggage; behind them he had placed the baggage-trains of the whole army; then the two legions which had been last raised closed the rear, and were a guard for the baggage-train. Our horse, with the slingers and archers, having passed the river, commenced action with the cavalry of the enemy. While they from time to time betook themselves into the woods to their companions, and again made an assault out of the wood upon our men, who did not dare to follow them in their retreat further than the limit to which the plain and open parts extended, in the mean time the six legions which had arrived first, having measured out the work, began to fortify the camp. When the first part of the baggage train of our army was seen by those who lay hid in the woods, which had been agreed on among them as the time for commencing action, as soon as they had arranged their line of battle and formed their ranks within the woods, and

had encouraged one another, they rushed out suddenly with all their forces and made an attack upon our horse. The latter being easily routed and thrown into confusion, the Nervii ran down to the river with such incredible speed that they seemed to be in the woods, the river, and close upon us almost at the same time. And with the same speed they hastened up the hill to our camp, and to those who were employed in the works.

4. Teodisce

(1) Caesar folgte der Reiterei, die er vorausgeschickt hatte, mit allen Truppen sofort nach. Die Organisation und Ordnung des Marsches sahen jedoch anders aus, als es die Belger den Nerviern hinterbracht hatten. (2) Denn weil das Heer in die Nähe des Feindes kam, setzte sich Caesar an die Spitze von sechs Legionen, die er nach seiner Gewohnheit kampfbereit marschieren ließ.

(3) Ihnen schloß sich der Troß des gesamten Heeres an. Den Schluß des Zuges bildeten die zwei Legionen, die zuletzt ausgehoben worden waren und jetzt die Bewachung des Trosses übernahmen. (4) Unsere Reiter überquerten mit Schleuderern und Bogenschützen den Fluß und eröffneten den Kampf mit der feindlichen Reiterei. (5)

Wiederholt zog sich diese in die Wälder zu ihrem Heer zurück, um von dort aus erneut unsere Reiter anzugreifen.

Unsere Reiterei rückte zwar bis dahin vor, wo das offene Gelände aufhörte, wagte jedoch nicht, die zurückweichenden Feinde weiter als bis zum Rand des offenen Geländes zu verfolgen. Inzwischen maßen die sechs Legionen, die als erste eingetroffen waren, die Abschnitte für den Bau des Lagers aus und gingen daran, es zu befestigen. (6) Sobald die Feinde, die sich in den Wäldern versteckt hielten, die ersten Abteilungen unseres Trosses erblickten - sie hatten vorher diesen Augenblick für die Eröffnung des Kampfes vereinbart und schon in den Wäldern ihr Heer und dessen einzelne Einheiten in Schlachtordnung aufgestellt -, feuerten sie sich gegenseitig an, brachen plötzlich mit allen Truppen hervor und griffen unsere Reiter an. (7) Nachdem sie diese mühelos geschlagen und vertrieben hatten, wandten sie sich in unglaublicher Geschwindigkeit zum Fluß, so dass es aussah, als ob sie sich fast gleichzeitig bei den Wäldern, am Fluß und sogar schon im Handgemenge mit unseren Soldaten befänden. (8) Mit derselben Geschwindigkeit stürmten sie den Hügel hinauf, auf unser Lager und die Soldaten zu, die an diesem arbeiteten.

5. Lusitanice

Seguia Cesar com todas as tropas, precedido por sua cavalaria; mas a ordem e o teor da marcha eram diversos dos que foram pelos Belgas denunciados aos Nervios. Ao aproximar-se do inimigo, conduzia na forma do costume seis legiões expeditas, com as bagagens no couce, guardadas pelas duas legiões, de próximo alistadas, as quais fechavam a marcha. Atravessando o rio, empenham-se nossos cavaleiros, fundibularios e frecheiros, em luta com a cavalaria dos inimigos. Acolhendo-se essa aos seus nos bosques, e voltando novamente de lá para atacar os nossos e não ousando estes persegui-la além do espaço descoberto, demarcavam neste meio tempo o lugar dos arraiais, e começavam de fortificá-lo as seis legiões primeiramente chegadas. Mal dão fé de nossas primeiras bagagens aqueles que se ocultavam nos bosques, (era esse o sinal entre eles convencionado para o ataque), na mesma ordem de batalha em que se achavam postados, voam com todas as tropas, e arremetem contra nossa cavalaria. Repelida e desordenada esta na primeira investida, correm com incrível rapidez ao rio, a ponto de se verem a um tempo inimigos nos bosques, inimigos no rio, inimigos a braços com os nossos; e subindo pelo monte acima com a mesma rapidez, acometem os arraiais, precipitando-se sobre os que estavam ocupados em fortificá-los.

6. Francogallice

César, précédé de sa cavalerie, la suivait à peu de distance avec toutes ses troupes. Mais il avait réglé sa marche autrement que les Belges ne l'avaient dit aux Nerviens car, à l'approche de l'ennemi, il avait pris les dispositions qui lui étaient habituelles : six légions avançaient sans bagages, puis venaient les convois de toute l'armée, enfin deux légions, celles qui avaient été levées le plus récemment, fermaient la marche et protégeaient les convois. Notre cavalerie passa la rivière, en même temps que les frondeurs et les archers, et engagea le combat avec les cavaliers ennemis. Ceux-ci, tour à tour, se retiraient dans la forêt auprès des leurs et, tour à tour, reparaissant, chargeaient les nôtres ; et les nôtres n'osaient pas les poursuivre au-delà de la limite où finissait le terrain découvert. Pendant ce temps, les six légions qui étaient arrivées les premières, ayant tracé le camp, entreprirent de le fortifier. Dès que la tête de nos convois fut aperçue par ceux qui se tenaient cachés dans la forêt - c'était le moment dont ils étaient convenus pour engager le combat -, comme ils avaient formé leur front et disposé leurs unités à l'intérieur de la forêt, augmentant ainsi leur assurance par la solidité de leur formation, ils s'élancèrent soudain tous ensemble et se précipitèrent sur nos cavaliers. Ils n'eurent pas de peine à les défaire et à les disperser ; puis, avec une rapidité incroyable, ils descendirent au pas de course vers la rivière, si bien que presque en même temps ils semblaient se trouver devant la forêt, dans la rivière, et déjà aux prises avec nous. Avec la même rapidité, ils gravirent la colline opposée, marchant sur notre camp et sur ceux qui étaient en train d'y travailler.

Evangelium secundum Marcum

1 ¹ Initium Evangelii Jesu Christi, Filii Dei. ² Sicut scriptum est in Isaia propheta :

Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam,

qui præparabit viam tuam ante te.

³ Vox clamantis in deserto :

Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus.

⁴ Fuit Joannes in deserto baptizans, et prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum. ⁵ Et egrediebatur ad eum omnis Judææ regio, et Jerosolymitæ universi, et baptizabantur ab illo in Jordanis flumine, confitentes peccata sua. ⁶ Et erat Joannes vestitus pilis cameli, et zona pellicea circa lumbos ejus, et locustas et mel silvestre edebat. ⁷ Et prædicabat dicens : Venit fortior post me, cujus non sum dignus procumbens solvere corrigiam calceamentorum ejus. ⁸ Ego baptizavi vos aqua, ille vero baptizabit vos Spiritu Sancto.

⁹ Et factum est : in diebus illis venit Jesus a Nazareth Galilææ : et baptizatus est a Joanne in Jordane. ¹⁰ Et statim ascendens de aqua, vidit cælos apertos, et Spiritum tamquam columbam descendentem, et manentem in ipso. ¹¹ Et vox facta est de cælis : Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.

¹² Et statim Spiritus expulit eum in desertum. ¹³ Et erat in deserto quadraginta diebus, et quadraginta noctibus : et tentabatur a Satana : eratque cum bestiis, et angeli ministrabant illi.

¹⁴ Postquam autem traditus est Joannes, venit Jesus in Galilæam, prædicans Evangelium regni Dei, ¹⁵ et dicens : Quoniam impletum est tempus, et appropinquavit regnum Dei : pœnitementi, et credite Evangelio.

¹⁶ Et præteriens secus mare Galilææ, vidit Simonem, et Andream fratrem ejus, mittentes retia in mare (erant enim piscatores), ¹⁷ et dixit eis Jesus : Venite post me, et faciam vos fieri piscatores hominum. ¹⁸ Et protinus relictis retibus, secuti sunt eum. ¹⁹ Et progressus inde pusillum, vidit Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem ejus, et ipsos componentes retia in navi : ²⁰ et statim vocavit illos. Et relicto patre suo Zebedæo in navi cum mercenariis, secuti sunt eum.

²¹ Et ingrediuntur Capharnaum : et statim sabbatis ingressus in synagogam, docebat eos. ²² Et stupebant super doctrina ejus : erat enim docens eos quasi potestatem habens, et non sicut scribæ. ²³ Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo : et exclamavit, ²⁴ dicens : Quid nobis et tibi, Jesu Nazarene ? venisti perdere nos ? scio qui sis, Sanctus Dei. ²⁵ Et comminatus est ei Jesus, dicens : Obmutesce, et exi de homine. ²⁶ Et discerpens eum spiritus immundus, et exclamans voce magna, exiit ab eo. ²⁷ Et mirati sunt omnes, ita ut conquirerent inter se dicentes : Quidnam est hoc ? quænam doctrina hæc nova ? quia in potestate etiam spiritibus immundis imperat, et obediunt ei. ²⁸ Et processit rumor ejus statim in omnem regionem Galilææ.

²⁹ Et protinus egredientes de synagoga, venerunt in domum Simonis et Andreæ, cum Jacobo et Joanne.

³⁰ Decumbibat autem socrus Simonis febricitans : et statim dicunt ei de illa. ³¹ Et accedens elevavit eam, apprehensa manu ejus : et continuo dimisit eam febris, et ministrabat eis.

³² Vespere autem facto cum occidisset sol, afferebant ad eum omnes male habentes, et dæmonia habentes : ³³ et erat omnis civitas congregata ad januam. ³⁴ Et curavit multos, qui vexabantur variis languoribus, et dæmonia multa ejiciebat, et non sinebat ea loqui, quoniam sciebant eum.

³⁵ Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum, ibique orabat. ³⁶ Et persecutus est eum Simon, et qui cum illo erant. ³⁷ Et cum invenissent eum, dixerunt ei : Quia omnes quærunt te. ³⁸ Et ait illis : Eamus in proximos vicos, et civitates, ut et ibi prædicem : ad hoc enim veni. ³⁹ Et erat prædicans in synagogis eorum, et in omni Galilæa, et dæmonia ejiciens.

⁴⁰ Et venit ad eum leprosus deprecans eum : et genu flexo dixit ei : Si vis, potes me mundare. ⁴¹ Jesus autem misertus ejus, extendit manum suam : et tangens eum, ait illi : Volo : mundare. ⁴² Et cum dixisset, statim discessit ab eo lepra, et mundatus est. ⁴³ Et comminatus est ei, statimque ejecit illum, ⁴⁴ et dicit ei : Vide nemini dixeris : sed vade, ostende te principi sacerdotum, et offer pro emundatione tua, quæ præcepit Moyses in testimonium illis. ⁴⁵ At ille egressus cœpit prædicare, et diffamare sermonem, ita ut jam non posset manifeste introire in civitatem, sed foris in desertis locis esset, et conveniebant ad eum undique.

2 ¹ Et iterum intravit Capharnaum post dies, ² et auditum est quod in domo esset, et convenerunt multi, ita ut non caperet neque ad januam, et loquebatur eis verbum. ³ Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui a quatuor portabatur. ⁴ Et cum non possent offerre eum illi præ turba, nudaverunt tectum ubi erat : et patefacientes submiserunt grabatum in quo paralyticus jacebat. ⁵ Cum autem vidisset Jesus fidem illorum, ait paralytico : Fili, dimittuntur tibi peccata tua. ⁶ Erant autem illic quidam de scribis sedentes, et

cogitantes in cordibus suis : ⁷ Quid hic sic loquitur ? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus ? ⁸ Quo statim cognito Jesus spiritu suo, quia sic cogitarent intra se, dicit illis : Quid ista cogitatis in cordibus vestris ? ⁹ Quid est facilius dicere paralytico : Dimittuntur tibi peccata : an dicere : Surge, tolle grabatum tuum, et ambula ? ¹⁰ Ut autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata (ait paralytico), ¹¹ tibi dico : Surge, tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam. ¹² Et statim surrexit ille : et, sublato grabato, abiit coram omnibus, ita ut mirarentur omnes, et honorificent Deum, dicentes : Quia numquam sic vidimus.

¹³ Et egressus est rursus ad mare, omnisque turba veniebat ad eum, et docebat eos. ¹⁴ Et cum præteriret, vidit Levi Alphæi sedentem ad telonium, et ait illi : Sequere me. Et surgens secutus est eum. ¹⁵ Et factum est, cum accumberet in domo illius, multi publicani et peccatores simul discumbebant cum Jesu et discipulis ejus : erant enim multi, qui et sequebantur eum. ¹⁶ Et scribæ et pharisæi videntes quia manducaret cum publicanis et peccatoribus, dicebant discipulis ejus : Quare cum publicanis et peccatoribus manducat et bibit Magister vester ? ¹⁷ Hoc audito Jesus ait illis : Non necesse habent sani medico, sed qui male habent : non enim veni vocare justos, sed peccatores. ¹⁸ Et erant discipuli Joannis et pharisæi jejunantes : et veniunt, et dicunt illi : Quare discipuli Joannis et pharisæorum jejunant, tui autem discipuli non jejunant ? ¹⁹ Et ait illis Jesus : Numquid possunt filii nuptiarum, quamdiu sponsus cum illis est, jejunare ? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt jejunare. ²⁰ Venient autem dies cum auferetur ab eis sponsus : et tunc jejunabunt in illis diebus. ²¹ Nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri : alioquin aufert supplementum novum a veteri, et major scissura fit. ²² Et nemo mittit vinum novum in utres veteres : alioquin dirumpet vinum utres, et vinum effundetur, et utres peribunt : sed vinum novum in utres novos mitti debet.

²³ Et factum est iterum Dominus sabbatis ambulare per sata, et discipuli ejus cœperunt progredi, et vellere spicas. ²⁴ Pharisæi autem dicebant ei : Ecce, quid faciunt sabbatis quod non licet ? ²⁵ Et ait illis : Numquam legistis quid fecerit David, quando necessitatem habuit, et esuriit ipse, et qui cum eo erant ?

²⁶ quomodo introivit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, et panes propositionis manducavit, quos non licebat manducare, nisi sacerdotibus, et dedit eis qui cum eo erant ? ²⁷ Et dicebat eis : Sabbatum propter hominem factum est, et non homo propter sabbatum. ²⁸ Itaque Dominus est Filius hominis, etiam sabbati.

3 ¹ Et introivit iterum in synagogam : et erat ibi homo habens manum aridam. ² Et observabant eum, si sabbatis curaret, ut accusarent illum. ³ Et ait homini habenti manum aridam : Surge in medium. ⁴ Et dicit eis : Licet sabbatis benefacere, an male ? animam salvam facere, an perdere ? At illi tacebant. ⁵ Et circumspiciens eos cum ira, contristatus super cæcitate cordis eorum, dicit homini : Extende manum tuam. Et extendit, et restituta est manus illi. ⁶ Exeuntes autem pharisæi, statim cum Herodianis consilium faciebant adversus eum quomodo eum perderent.

⁷ Jesus autem cum discipulis suis secessit ad mare : et multa turba a Galilæa et Judæa secuta est eum, ⁸ et ab Jerosolymis, et ab Idumæa, et trans Jordanem : et qui circa Tyrum et Sidonem multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eum. ⁹ Et dicit discipulis suis ut navicula sibi deserviret propter turbam, ne comprimerent eum : ¹⁰ multos enim sanabat, ita ut irruerent in eum ut illum tangerent, quotquot habebant plagas. ¹¹ Et spiritus immundi, cum illum videbant, procidebant ei : et clamabant, dicentes : ¹² Tu es Filius Dei. Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum.

¹³ Et ascendens in montem vocavit ad se quos voluit ipse : et venerunt ad eum. ¹⁴ Et fecit ut essent duodecim cum illo : et ut mitteret eos prædicare. ¹⁵ Et dedit illis potestatem curandi infirmitates et ejiciendi dæmonia. ¹⁶ Et imposuit Simoni nomen Petrus : ¹⁷ et Jacobum Zebedæi, et Joannem fratrem Jacobi, et imposuit eis nomina Boanerges, quod est, Filii tonitruum : ¹⁸ et Andræam, et Philippum, et Bartholomæum, et Matthæum, et Thomam, et Jacobum Alphæi, et Thaddæum, et Simonem Cananæum, ¹⁹ et Judam Iscariotem, qui et tradidit illum.

²⁰ Et veniunt ad domum : et convenit iterum turba, ita ut non possent neque panem manducare. ²¹ Et cum audissent sui, exierunt tenere eum : dicebant enim : Quoniam in furorem versus est. ²² Et scribæ, qui ab Jerosolymis descenderant, dicebant : Quoniam Beelzebub habet, et quia in principe dæmoniorum ejicit dæmonia.

²³ Et convocatis eis in parabolis dicebat illis : Quomodo potest Satan as Satanam ejicere ? ²⁴ Et si regnum in se dividatur, non potest regnum illud stare. ²⁵ Et si domus super semetipsam dispertiat, non potest domus illa stare. ²⁶ Et si Satan consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, et non poterit stare, sed finem habet. ²⁷ Nemo potest vasa fortis ingressus in domum diripere, nisi prius fortem alliget, et tunc domum ejus diripiet. ²⁸ Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, et

blasphemiæ quibus blasphemaverint : ²⁹ qui autem blasphemaverit in Spiritum Sanctum, non habebit remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti. ³⁰ Quoniam dicebant : Spiritum immundum habet.

³¹ Et veniunt mater ejus et fratres : et foris stantes miserunt ad eum vocantes eum, ³² et sedebat circa eum turba : et dicunt ei : Ecce mater tua et fratres tui foris quærunt te. ³³ Et respondens eis, ait : Quæ est mater mea et fratres mei ? ³⁴ Et circumspiciens eos, qui in circuitu ejus sedebant, ait : Ecce mater mea et fratres mei. ³⁵ Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus, et soror mea, et mater est.

4 ¹ Et iterum cœpit docere ad mare : et congregata est ad eum turba multa, ita ut navim ascendens sederet in mari, et omnis turba circa mare super terram erat : ² et docebat eos in parabolis multa, et dicebat illis in doctrina sua : ³ Audite : ecce exiit seminans ad seminandum. ⁴ Et dum seminat, aliud cecidit circa viam, et venerunt volucres cæli, et comederunt illud. ⁵ Aliud vero cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam : et statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ : ⁶ et quando exortus est sol, exæstuavit : et eo quod non habebat radicem, exaruit. ⁷ Et aliud cecidit in spinas : et ascenderunt spinæ, et suffocaverunt illud, et fructum non dedit. ⁸ Et aliud cecidit in terram bonam : et dabat fructum ascendentem et crescentem, et afferebat unum triginta, unum sexaginta, et unum centum. ⁹ Et dicebat : Qui habet aures audiendi, audiat. ¹⁰ Et cum esset singularis, interrogaverunt eum hi qui cum eo erant duodecim, parabolam. ¹¹ Et dicebat eis : Vobis datum est nosse mysterium regni Dei : illis autem, qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt : ¹² ut videntes videant, et non videant : et audientes audiant, et non intelligant : nequando convertantur, et dimittantur eis peccata.

¹³ Et ait illis : Nescitis parabolam hanc ? Et quomodo omnes parabolas cognoscetis ? ¹⁴ Qui seminat, verbum seminat. ¹⁵ Hi autem sunt, qui circa viam, ubi seminatur verbum, et cum audierint, confestim venit Satanas, et aufert verbum, quod seminatum est in cordibus eorum. ¹⁶ Et hi sunt similiter, qui super petrosa seminantur : qui cum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud : ¹⁷ et non habent radicem in se, sed temporales sunt : deinde orta tribulatione et persecutione propter verbum, confestim scandalizantur. ¹⁸ Et alii sunt qui in spinas seminantur : hi sunt qui verbum audiunt, ¹⁹ et ærumnæ sæculi, et deceptio divitiarum, et circa reliqua concupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, et sine fructu efficitur. ²⁰ Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum, et suscipiunt, et fructificant, unum triginta, unum sexaginta, et unum centum.

²¹ Et dicebat illis : Numquid venit lucerna ut sub modo ponatur, aut sub lecto ? nonne ut super candelabrum ponatur ? ²² Non est enim aliquid absconditum, quod non manifestetur : nec factum est occultum, sed ut in palam veniat. ²³ Si quis habet aures audiendi, audiat. ²⁴ Et dicebat illis : Videte quid audiat. In qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis, et adjicietur vobis. ²⁵ Qui enim habet, dabitur illi : et qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.

²⁶ Et dicebat : Sic est regnum Dei, quemadmodum si homo jaciat sementem in terram, ²⁷ et dormiat, et exsurgat nocte et die, et semen germinet, et increseat dum nescit ille. ²⁸ Ultro enim terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica. ²⁹ Et cum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis. ³⁰ Et dicebat : Cui assimilabimus regnum Dei ? aut cui parabolæ comparabimus illud ? ³¹ Sicut granum sinapis, quod cum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus, quæ sunt in terra : ³² et cum seminatum fuerit, ascendit, et fit majus omnibus oleribus, et facit ramos magnos, ita ut possint sub umbra ejus aves cæli habitare. ³³ Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbum, prout poterant audire : ³⁴ sine parabola autem non loquebatur eis : seorsum autem discipulis suis disserebat omnia.

³⁵ Et ait illis in illa die, cum sero esset factum : Transeamus contra. ³⁶ Et dimittentes turbam, assumunt eum ita ut erat in navi : et aliæ naves erant cum illo. ³⁷ Et facta est procella magna venti, et fluctus mittebat in navim, ita ut impleretur navis. ³⁸ Et erat ipse in puppi super cervical dormiens : et excitant eum, et dicunt illi : Magister, non ad te pertinet, quia perimus ? ³⁹ Et exsurgens comminatus est vento, et dixit mari : Tace, obmutesce. Et cessavit ventus : et facta est tranquillitas magna. ⁴⁰ Et ait illis : Quid timidi estis ? necdum habetis fidem ? et timuerunt timore magno, et dicebant ad alterutrum : Quis, putas, est iste, quia et ventus et mare obediunt ei ?

5 ¹ Et venerunt trans fretum maris in regionem Gerasenorum. ² Et exeunti ei de navi, statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo, ³ qui domicilium habebat in monumentis, et neque catenis jam quisquam poterat eum ligare : ⁴ quoniam sæpe compedibus et catenis vinctus, dirupisset catenas, et compedes comminuisset, et nemo poterat eum domare : ⁵ et semper die ac nocte in monumentis, et in montibus erat, clamans, et concidens se lapidibus. ⁶ Videns autem Jesum a longe, cucurrit, et adoravit eum : ⁷ et clamans voce magna dixit : Quid mihi et tibi, Jesu Fili Dei altissimi ? adjuro te per Deum, ne

me torqueas. ⁸ Dicebat enim illi : Exi spiritus immunde ab homine. ⁹ Et interrogabat eum : Quod tibi nomen est ? Et dicit ei : Legio mihi nomen est, quia multi sumus. ¹⁰ Et deprecabatur eum multum, ne se expelleret extra regionem. ¹¹ Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus, pascens. ¹² Et deprecabantur eum spiritus, dicentes : Mitte nos in porcos ut in eos introeamus. ¹³ Et concessit eis statim Jesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos : et magno impetu grex præcipitatus est in mare ad duo millia, et suffocati sunt in mari. ¹⁴ Qui autem pascebant eos, fugerunt, et nuntiaverunt in civitatem et in agros. Et egressi sunt videre quid esset factum : ¹⁵ et veniunt ad Jesum : et vident illum qui a dæmonio vexabatur, sedentem, vestitum, et sanæ mentis, et timuerunt. ¹⁶ Et narraverunt illis, qui viderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, et de porcis. ¹⁷ Et rogare cœperunt eum ut discederet de finibus eorum. ¹⁸ Cumque ascenderet navim, cœpit illum deprecari, qui a dæmonio vexatus fuerat, ut esset cum illo, ¹⁹ et non admisit eum, sed ait illi : Vade in domum tuam ad tuos, et annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, et misertus sit tui. ²⁰ Et abiit, et cœpit prædicare in Decapoli, quanta sibi fecisset Jesus : et omnes mirabantur. ²¹ Et cum transcendisset Jesus in navi rursum trans fretum, convenit turba multa ad eum, et erat circa mare.

²² Et venit quidam de archisynagogis nomine Jairus, et videns eum procidit ad pedes ejus, ²³ et deprecabatur eum multum, dicens : Quoniam filia mea in extremis est, veni, impone manum super eam, ut salva sit, et vivat. ²⁴ Et abiit cum illo, et sequebatur eum turba multa, et comprimebant eum. ²⁵ Et mulier, quæ erat in profluvio sanguinis annis duodecim, ²⁶ et fuerat multa perpessa a compluribus medicis : et erogaverat omnia sua, nec quidquam profecerat, sed magis deterius habebat : ²⁷ cum audisset de Jesu, venit in turba retro, et tetigit vestimentum ejus : ²⁸ dicebat enim : Quia si vel vestimentum ejus tetigero, salva ero. ²⁹ Et confestim siccatus est fons sanguinis ejus : et sensit corpore quia sanata esset a plaga. ³⁰ Et statim Jesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo, conversus ad turbam, aiebat : Quis tetigit vestimenta mea ? ³¹ Et dicebant ei discipuli sui : Vides turbam comprimentem te, et dicis : Quis me tetigit ? ³² Et circumspiciebat videre eam, quæ hoc fecerat. ³³ Mulier vero timens et tremens, sciens quod factum esset in se, venit et procidit ante eum, et dixit ei omnem veritatem. ³⁴ Ille autem dixit ei : Filia, fides tua te salvam fecit : vade in pace, et esto sana a plaga tua. ³⁵ Adhuc eo loquente, veniunt ab archisynagogo, dicentes : Quia filia tua mortua est : quid ultra vexas magistrum ? ³⁶ Jesus autem audito verbo quod dicebatur, ait archisynagogo : Noli timere : tantummodo crede. ³⁷ Et non admisit quemquam se sequi nisi Petrum, et Jacobum, et Joannem fratrem Jacobi. ³⁸ Et veniunt in domum archisynagogi, et videt tumultum, et flentes, et ejulantes multum. ³⁹ Et ingressus, ait illis : Quid turbamini, et ploratis ? puella non est mortua, sed dormit. ⁴⁰ Et irridebant eum. Ipse vero ejectis omnibus assumit patrem, et matrem puellæ, et qui secum erant, et ingreditur ubi puella erat jacens. ⁴¹ Et tenens manum puellæ, ait illi : Talitha cumi, quod est interpretatum : Puella (tibi dico), surge. ⁴² Et confestim surrexit puella, et ambulabat : erat autem annorum duodecim : et obstupuerunt stupore magno. ⁴³ Et præcepit illis vehementer ut nemo id sciret : et dixit dari illi manducare.

6 ¹ Et egressus inde, abiit in patriam suam : et sequebantur eum discipuli sui : ² et facto sabbato cœpit in synagoga docere : et multi audientes admirabantur in doctrina ejus, dicentes : Unde huic hæc omnia ? et quæ est sapientia, quæ data est illi, et virtutes tales, quæ per manus ejus efficiuntur ? ³ Nonne hic est faber, filius Mariæ, frater Jacobi, et Joseph, et Judæ, et Simonis ? nonne et sorores ejus hic nobiscum sunt ? Et scandalizabantur in illo. ⁴ Et dicebat illis Jesus : Quia non est propheta sine honore nisi in patria sua, et in domo sua, et in cognatione sua. ⁵ Et non poterat ibi virtutem ullam facere, nisi paucos infirmos impositis manibus curavit : ⁶ et mirabatur propter incredulitatem eorum, et circuibat castella in circuitu docens.

⁷ Et vocavit duodecim : et cœpit eos mittere binos, et dabat illis potestatem spirituum immundorum. ⁸ Et præcepit eis ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum : non peram, non panem, neque in zona æs, ⁹ sed calceatos sandaliis, et ne induerentur duabus tunicis. ¹⁰ Et dicebat eis : Quocumque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde : ¹¹ et quicumque non receperint vos, nec audierint vos, exeuntes inde, excutite pulverem de pedibus vestris in testimonium illis. ¹² Et exeuntes prædicabant ut pœnitentiam agerent : ¹³ et dæmonia multa ejiciebant, et ungebant oleo multos ægros, et sanabant.

¹⁴ Et audivit rex Herodes (manifestum enim factum est nomen ejus), et dicebat : Quia Joannes Baptista resurrexit a mortuis : et propterea virtutes operantur in illo. ¹⁵ Alii autem dicebant : Quia Elias est : alii vero dicebant : Quia propheta est, quasi unus ex prophetis. ¹⁶ Quo audito Herodes ait : Quem ego decollavi Joannem, hic a mortuis resurrexit. ¹⁷ Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Joannem, et vinxit eum in carcere propter Herodiam uxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam. ¹⁸ Dicebat enim Joannes Herodi : Non licet tibi habere uxorem fratris tui. ¹⁹ Herodias autem insidiabatur illi : et volebat occidere

eum, nec poterat. ²⁰ Herodes enim metuebat Joannem, sciens eum virum justum et sanctum : et custodiebat eum, et audito eo multa faciebat, et libenter eum audiebat. ²¹ Et cum dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui cœnam fecit principibus, et tribunis, et primis Galilææ : ²² cumque introisset filia ipsius Herodiadis, et saltasset, et placuisset Herodi, simulque recumbentibus, rex ait puellæ : Pete a me quod vis, et dabo tibi : ²³ et juravit illi : Quia quicquid petieris dabo tibi, licet dimidium regni mei. ²⁴ Quæ cum exisset, dixit matri suæ : Quid petam ? At illa dixit : Caput Joannis Baptistæ. ²⁵ Cumque introisset statim cum festinatione ad regem, petivit dicens : Volo ut protinus des mihi in disco caput Joannis Baptistæ. ²⁶ Et contristatus est rex : propter iuramentum, et propter simul discumbentes, noluit eam contristare : ²⁷ sed misso spicatore præcepit afferri caput ejus in disco. Et decollavit eum in carcere, ²⁸ et attulit caput ejus in disco : et dedit illud puellæ, et puella dedit matri suæ. ²⁹ Quo audito, discipuli ejus venerunt, et tulerunt corpus ejus : et posuerunt illud in monumento. ³⁰ Et convenientes Apostoli ad Jesum, renuntiaverunt ei omnia quæ egerant, et docuerant. ³¹ Et ait illis : Venite seorsum in desertum locum, et requiescite pusillum. Erant enim qui veniebant et redibant multi : et nec spatium manducandi habebant. ³² Et ascendentes in navim, abierunt in desertum locum seorsum. ³³ Et viderunt eos abeuntes, et cognoverunt multi : et pedestres de omnibus civitatibus concurrerunt illuc, et prævenerunt eos. ³⁴ Et exiens vidit turbam multam Jesus : et misertus est super eos, quia erant sicut oves non habentes pastorem, et cœpit docere multa. ³⁵ Et cum jam hora multa fieret, accesserunt discipuli ejus, dicentes : Desertus est locus hic, et jam hora præteriit : ³⁶ dimitte illos, ut euntes in proximas villas et vicos, emant sibi cibos, quos manducant. ³⁷ Et respondens ait illis : Date illis vos manducare. Et dixerunt ei : Euntes emamus ducentis denariis panes, et dabimus illis manducare. ³⁸ Et dicit eis : Quot panes habetis ? ite, et videte. Et cum cognovissent, dicunt : Quinque, et duos pisces. ³⁹ Et præcepit illis ut accumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum. ⁴⁰ Et discubuerunt in partes per centenos et quinquagenos. ⁴¹ Et acceptis quinque panibus et duobus piscibus, intuens in cælum, benedixit, et fregit panes, et dedit discipulis suis, ut ponerent ante eos : et duos pisces divisit omnibus. ⁴² Et manducaverunt omnes, et saturati sunt. ⁴³ Et sustulerunt reliquias, fragmentorum duodecim cophinos plenos, et de piscibus. ⁴⁴ Erant autem qui manducaverunt quinque millia virorum. ⁴⁵ Et statim cœgit discipulos suos ascendere navim, ut præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum. ⁴⁶ Et cum dimisisset eos, abiit in montem orare. ⁴⁷ Et cum sero esset, erat navis in medio mari et ipse solus in terra. ⁴⁸ Et videns eos laborantes in remigando (erat enim ventus contrarius eis) et circa quartam vigiliam noctis venit ad eos ambulans supra mare : et volebat præterire eos. ⁴⁹ At illi ut viderunt eum ambulans supra mare, putaverunt phantasma esse, et exclamaverunt. ⁵⁰ Omnes enim viderunt eum, et conturbati sunt. Et statim locutus est cum eis, et dixit eis : Confidite, ego sum : nolite timere. ⁵¹ Et ascendit ad illos in navim, et cessavit ventus. Et plus magis intra se stupebant : ⁵² non enim intellexerunt de panibus : erat enim cor eorum obcæcatum. ⁵³ Et cum transfretassent, venerunt in terram Genesareth, et applicuerunt. ⁵⁴ Cumque egressi essent de navi, continuo cognoverunt eum : ⁵⁵ et percurrentes universam regionem illam, cœperunt in grabatis eos, qui se male habebant, circumferre, ubi audiebant eum esse. ⁵⁶ Et quocumque introibat, in vicos, vel in villas aut civitates, in plateis ponebant infirmos, et deprecabantur eum, ut vel fimbriam vestimenti ejus tangerent, et quotquot tangebant eum, salvi fiebant.

⁷ ¹ Et conveniunt ad eum pharisæi, et quidam de scribis, venientes ab Jerosolymis. ² Et cum vidissent quosdam ex discipulis ejus communibus manibus, id est non lotis, manducare panes, vituperaverunt.

³ Pharisæi enim, et omnes Judæi, nisi crebro laverint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum : ⁴ et a foro nisi baptizentur, non comedunt : et alia multa sunt, quæ tradita sunt illis servare, baptismata calicum, et urceorum, et æramentorum, et lectorum : ⁵ et interrogabant eum pharisæi et scribæ : Quare discipuli tui non ambulant juxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem ? ⁶ At ille respondens, dixit eis : Bene prophetavit Isaias de vobis hypocritis, sicut scriptum est :

Populus hic labiis me honorat,
cor autem eorum longe est a me :

⁷ in vanum autem me colunt,
docentes doctrinas, et præcepta hominum.

⁸ Relinquentes enim mandatum Dei, tenetis traditionem hominum, baptismata urceorum et calicum : et alia similia his facitis multa. ⁹ Et dicebat illis : Bene irritum facitis præceptum Dei, ut traditionem vestram servetis. ¹⁰ Moyses enim dixit : Honora patrem tuum, et matrem tuam. Et : Qui maledixerit patri, vel matri, morte moriatur. ¹¹ Vos autem dicitis : Si dixerit homo patri, aut matri, Corban (quod est donum)

quodcumque ex me, tibi profuerit : ¹² et ultra non dimittitis eum quidquam facere patri suo, aut matri, ¹³ rescindentes verbum Dei per traditionem vestram, quam tradidistis : et similia hujusmodi multa facitis.

¹⁴ Et advocans iterum turbam, dicebat illis : Audite me omnes, et intelligite. ¹⁵ Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinquinare, sed quæ de homine procedunt illa sunt quæ communicant hominem. ¹⁶ Si quis habet aures audiendi, audiat. ¹⁷ Et cum introisset in domum a turba, interrogabant eum discipuli ejus parabolam. ¹⁸ Et ait illis : Sic et vos imprudentes estis ? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum communicare : ¹⁹ quia non intrat in cor ejus, sed in ventrum vadit, et in secessum exit, purgans omnes escas ? ²⁰ Dicebat autem, quoniam quæ de homine exeunt, illa communicant hominem. ²¹ Ab intus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia, ²² furta, avaritiæ, nequitiae, dolus, impudiciæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia. ²³ Omnia hæc mala ab intus procedunt, et communicant hominem.

²⁴ Et inde surgens abiit in fines Tyri et Sidonis : et ingressus domum, neminem voluit scire, et non potuit latere. ²⁵ Mulier enim statim ut audivit de eo, cujus filia habebat spiritum immundum, intravit, et procidit ad pedes ejus. ²⁶ Erat enim mulier gentilis, Syrophœnissa genere. Et rogabat eum ut dæmonium ejiceret de filia ejus. ²⁷ Qui dixit illi : Sine prius saturari filios : non est enim bonum sumere panem filiorum, et mittere canibus. ²⁸ At illa respondit, et dixit illi : Utique Domine, nam et catelli comedunt sub mensa de micis puerorum. ²⁹ Et ait illi : Propter hunc sermonem vade : exiit dæmonium a filia tua. ³⁰ Et cum abiisset domum suam, invenit puellam jacentem supra lectum, et dæmonium exiisse.

³¹ Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ inter medios fines Decapoleos.

³² Et adducunt ei surdum, et mutum, et deprecabantur eum, ut imponat illi manum. ³³ Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas ejus : et exspuens, tetigit linguam ejus : ³⁴ et suscipiens in cælum, ingemuit, et ait illi : Ephphetha, quod est, Adaptere. ³⁵ Et statim apertæ sunt aures ejus, et solutum est vinculum linguæ ejus, et loquebatur recte. ³⁶ Et præcepit illis ne cui dicerent. Quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant : ³⁷ et eo amplius admirabantur, dicentes : Bene omnia fecit : et surdos fecit audire, et mutos loqui.

8 ¹ In diebus illis iterum cum turba multa esset, nec haberent quod manducarent, convocatis discipulis, ait illis : ² Misereor super turbam : quia ecce jam triduo sustinent me, nec habent quod manducant : ³ et si dimisero eos jejunos in domum suam, deficient in via : quidam enim ex eis de longe venerunt. ⁴ Et responderunt ei discipuli sui : Unde illos quis poterit saturare panibus in solitudine ? ⁵ Et interrogavit eos : Quot panes habetis ? Qui dixerunt : Septem. ⁶ Et præcepit turbæ discumbere super terram. Et accipiens septem panes, gratias agens fregit, et dabat discipulis suis ut apponerent, et apposuerunt turbæ. ⁷ Et habebant pisciculos paucos : et ipsos benedixit, et jussit apponi. ⁸ Et manducaverunt, et saturati sunt, et sustulerunt quod superaverat de fragmentis, septem sportas. ⁹ Erant autem qui manducaverunt, quasi quatuor millia : et dimisit eos.

¹⁰ Et statim ascendens navim cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha. ¹¹ Et exierunt pharisæi, et cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo signum de cælo, tentantes eum. ¹² Et ingemiscens spiritu, ait : Quid generatio ista signum quærit ? Amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum. ¹³ Et dimittens eos, ascendit iterum navim et abiit trans fretum.

¹⁴ Et obliti sunt panes sumere : et nisi unum panem non habebant secum in navi. ¹⁵ Et præcipiebat eis, dicens : Videte, et cavete a fermento pharisæorum, et fermento Herodis. ¹⁶ Et cogitabant ad alterutrum, dicentes : quia panes non habemus. ¹⁷ Quo cognito, ait illis Jesus : Quid cogitatis, quia panes non habetis ? nondum cognoscetis nec intelligitis ? adhuc cæcatum habetis cor vestrum ? ¹⁸ oculos habentes non videtis ? et aures habentes non auditis ? nec recordamini, ¹⁹ quando quinque panes fregi in quinque millia : quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis ? Dicunt ei : Duodecim. ²⁰ Quando et septem panes in quatuor millia : quot sportas fragmentorum tulistis ? Et dicunt ei : Septem. ²¹ Et dicebat eis : Quomodo nondum intelligitis ?

²² Et veniunt Bethsaidam, et adducunt ei cæcum, et rogabant eum ut illum tangeret. ²³ Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum : et exspuens in oculos ejus impositis manibus suis, interrogavit eum si quid videret. ²⁴ Et aspiciens, ait : Video homines velut arbores ambulantes. ²⁵ Deinde iterum imposuit manus super oculos ejus : et cœpit videre : et restitutus est ita ut clare videret omnia. ²⁶ Et misit illum in domum suam, dicens : Vade in domum tuam : et si in vicum introieris, nemini dixeris.

²⁷ Et egressus est Jesus, et discipuli ejus in castella Cæsareæ Philippi : et in via interrogabat discipulos suos, dicens eis : Quem me dicunt esse homines ? ²⁸ Qui responderunt illi, dicentes : Joannem Baptistam, alii Eliam, alii vero quasi unum de prophetis. ²⁹ Tunc dicit illis : Vos vero quem me esse dicitis ? Respondens Petrus, ait ei : Tu es Christus. ³⁰ Et comminatus est eis, ne cui dicerent de illo.

³¹ Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, et reprobari a senioribus, et a summis sacerdotibus et scribis, et occidi : et post tres dies resurgere. ³² Et palam verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum. ³³ Qui conversus, et videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens : Vade retro me Satana, quoniam non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.

³⁴ Et convocata turba cum discipulis suis, dixit eis : Si quis vult me sequi, deneget semetipsum : et tollat crucem suam, et sequatur me. ³⁵ Qui enim voluerit animam suam salvam facere, perdet eam : qui autem perdidit animam suam propter me, et Evangelium, salvam faciet eam. ³⁶ Quid enim proderit homini, si lucretur mundum totum et detrimentum animæ suæ faciat ? ³⁷ Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua ? ³⁸ Qui enim me confusus fuerit, et verba mea in generatione ista adultera et peccatrice, et Filius hominis confundetur eum, cum venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis. ³⁹ Et dicebat illis : Amen dico vobis, quia sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei veniens in virtute.

9 ¹ Et post dies sex assumit Jesus Petrum, et Jacobum, et Joannem, et ducit illos in montem excelsum seorsum solos, et transfiguratus est coram ipsis. ² Et vestimenta ejus facta sunt splendentia, et candida nimis velut nix, qualia fullo non potest super terram candida facere. ³ Et apparuit illis Elias cum Moyse : et erant loquentes cum Jesu. ⁴ Et respondens Petrus, ait Jesu : Rabbi, bonum est nos hic esse : et faciamus tria tabernacula, tibi unum, et Moysi unum, et Eliæ unum. ⁵ Non enim sciebat quid diceret : erant enim timore exterriti. ⁶ Et facta est nubes obumbrans eos : et venit vox de nube, dicens : Hic est Filius meus carissimus : audite illum. ⁷ Et statim circumspicientes, neminem amplius viderunt, nisi Jesum tantum secum. ⁸ Et descendantibus illis de monte, præcepit illis ne cuiquam quæ vidissent, narrarent : nisi cum Filius hominis a mortuis resurrexerit. ⁹ Et verbum continuerunt apud se : conquirantes quid esset, cum a mortuis resurrexerit. ¹⁰ Et interrogabant eum, dicentes : Quid ergo dicunt pharisæi et scribæ, quia Eliam oportet venire primum ? ¹¹ Qui respondens, ait illis : Elias cum venerit primo, restituet omnia : et quomodo scriptum est in Filium hominis, ut multa patiatur et contemnatur. ¹² Sed dico vobis quia et Elias venit (et fecerunt illi quæcumque voluerunt) sicut scriptum est de eo.

¹³ Et veniens ad discipulos suos, vidit turbam magnam circa eos, et scribas conquirantes cum illis. ¹⁴ Et confestim omnis populus videns Jesum, stupefactus est, et expaverunt, et accurrentes salutabant eum. ¹⁵ Et interrogavit eos : Quid inter vos conquiritis ? ¹⁶ Et respondens unus de turba, dixit : Magister, attuli filium meum ad te habentem spiritum mutum : ¹⁷ qui ubicumque eum apprehenderit, allidit illum, et spumat, et stridet dentibus, et arescit : et dixi discipulis tuis ut ejicerent illum, et non potuerunt. ¹⁸ Qui respondens eis, dixit : O generatio incredula, quamdiu apud vos ero ? quamdiu vos patiar ? afferte illum ad me. ¹⁹ Et attulerunt eum. Et cum vidisset eum, statim spiritus conturbavit illum : et elisus in terram, volutabatur spumans. ²⁰ Et interrogavit patrem ejus : Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit ? At ille ait : Ab infantia : ²¹ et frequenter eum in ignem, et in aquas misit ut eum perderet : sed si quid potes, adjuva nos, misertus nostri. ²² Jesus autem ait illi : Si potes credere, omniaabilia sunt credenti. ²³ Et continuo exclamans pater pueri, cum lacrimis aiebat : Credo, Domine ; adjuva incredulitatem meam. ²⁴ Et cum videret Jesus concurrentem turbam, comminatus est spiritui immundo, dicens illi : Surde et mute spiritus, ego præcipio tibi, exi ab eo : et amplius ne introëas in eum. ²⁵ Et exclamans, et multum discerpens eum, exiit ab eo, et factus est sicut mortuus, ita ut multi dicerent : Quia mortuus est. ²⁶ Jesus autem tenens manum ejus elevavit eum, et surrexit. ²⁷ Et cum introisset in domum, discipuli ejus secreto interrogabant eum : Quare nos non potuimus ejicere eum ? ²⁸ Et dixit illis : Hoc genus in nullo potest exire, nisi in oratione et jejuniis. ²⁹ Et inde profecti prætergredebantur Galilæam : nec volebat quemquam scire.

³⁰ Docebat autem discipulos suos, et dicebat illis : Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, et occidetur, et occisus tertia die resurget. ³¹ At illi ignorabant verbum : et timebant interrogare eum.

³² Et venerunt Capharnaum. Qui cum domi essent, interrogabat eos : Quid in via tractabatis ? ³³ At illi tacebant : siquidem in via inter se disputaverunt : quis eorum major esset. ³⁴ Et residens vocavit duodecim, et ait illis : Si quis vult primus esse, erit omnium novissimus, et omnium minister. ³⁵ Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorum : quem cum complexus esset, ait illis : ³⁶ Quisquis unum ex hujusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit : et quicumque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.

³⁷ Respondit illi Joannes, dicens : Magister, vidimus quemdam in nomine tuo ejicientem dæmonia, qui non sequitur nos, et prohibuimus eum. ³⁸ Jesus autem ait : Nolite prohibere eum : nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, et possit cito male loqui de me : ³⁹ qui enim non est adversum vos, pro vobis est.

⁴⁰ Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis : amen dico vobis, non perdet mercedem suam.

⁴¹ Et quisquis scandalizaverit unum ex his pusillis credentibus in me : bonum est ei magis si circumdaretur mola asinaria collo ejus, et in mare mitteretur. ⁴² Et si scandalizaverit te manus tua, abscede illam : bonum est tibi debilem introire in vitam, quam duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, ⁴³ ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. ⁴⁴ Et si pes tuus te scandalizat, amputa illum : bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quam duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis, ⁴⁵ ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. ⁴⁶ Quod si oculus tuus scandalizat te, ejice eum : bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ⁴⁷ ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. ⁴⁸ Omnis enim igne salietur, et omnis victima sale salietur. ⁴⁹ Bonum est sal : quod si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis ? Habete in vobis sal, et pacem habete inter vos.

10 ¹ Et inde exsurgens venit in fines Judææ ultra Jordanem : et conveniunt iterum turbæ ad eum : et sicut consueverat, iterum docebat illos. ² Et accedentes pharisæi interrogabant eum : Si licet viro uxorem dimittere : tentantes eum. ³ At ille respondens, dixit eis : Quid vobis præcepit Moyses ? ⁴ Qui dixerunt : Moyses permisit libellum repudii scribere, et dimittere. ⁵ Quibus respondens Jesus, ait : Ad duritiam cordis vestri scripsit vobis præceptum istud : ⁶ ab initio autem creaturæ masculum et feminam fecit eos Deus. ⁷ Propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et adhærebit ad uxorem suam : ⁸ et erunt duo in carne una. Itaque jam non sunt duo, sed una caro. ⁹ Quod ergo Deus conjunxit, homo non separet. ¹⁰ Et in domo iterum discipuli ejus de eodem interrogaverunt eum. ¹¹ Et ait illis : Quicumque dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adulterium committit super eam. ¹² Et si uxor dimiserit virum suum, et alii nupserit, mœchatur.

¹³ Et offerebant illi parvulos ut tangeret illos. Discipuli autem comminabantur offerentibus. ¹⁴ Quos cum videret Jesus, indigne tulit, et ait illis : Sinite parvulos venire ad me, et ne prohibueritis eos : talium enim est regnum Dei. ¹⁵ Amen dico vobis : Quisquis non receperit regnum Dei velut parvulus, non intrabit in illud. ¹⁶ Et complexans eos, et imponens manus super illos, benedicebat eos.

¹⁷ Et cum egressus esset in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum : Magister bone, quid faciam ut vitam æternam percipiam ? ¹⁸ Jesus autem dixit ei : Quid me dicis bonum ? nemo bonus, nisi unus Deus. ¹⁹ Præcepta nosti : ne adulteres, ne occidas, ne fureris, ne falsum testimonium dixeris, ne fraudum feceris, honora patrem tuum et matrem. ²⁰ At ille respondens, ait illi : Magister, hæc omnia observavi a juventute mea. ²¹ Jesus autem intuitus eum, dilexit eum, et dixit ei : Unum tibi deest : vade, quæcumque habes vende, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cælo : et veni, sequere me. ²² Qui contristatus in verbo, abiit mœrens : erat enim habens multas possessiones. ²³ Et circumspiciens Jesus, ait discipulis suis : Quam difficile qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt ! ²⁴ Discipuli autem obstupescabant in verbis ejus. At Jesus rursus respondens ait illis : Filioli, quam difficile est, confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire ! ²⁵ Facilius est camelum per foramen acus transire, quam divitem intrare in regnum Dei. ²⁶ Qui magis admirabantur, dicentes ad semetipsos : Et quis potest salvus fieri ? ²⁷ Et intuens illos Jesus, ait : Apud homines impossibile est, sed non apud Deum : omnia enim possibilia sunt apud Deum.

²⁸ Et cœpit ei Petrus dicere : Ecce nos dimisimus omnia, et secuti sumus te. ²⁹ Respondens Jesus, ait : Amen dico vobis : Nemo est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros propter me et propter Evangelium, ³⁰ qui non accipiat centies tantum, nunc in tempore hoc : domos, et fratres, et sorores, et matres, et filios, et agros, cum persecutionibus, et in sæculo futuro vitam æternam. ³¹ Multi autem erunt primi novissimi, et novissimi primi.

³² Erant autem in via ascendentes Jerosolymam : et præcedebat illos Jesus, et stupebant : et sequentes timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei eventura. ³³ Quia ecce ascendimus Jerosolymam, et Filius hominis tradetur principibus sacerdotum, et scribis, et senioribus, et damnabunt eum morte, et tradent eum gentibus : ³⁴ et illudent ei, et conspuent eum, et flagellabunt eum, et interficient eum : et tertia die resurget.

³⁵ Et accedunt ad eum Jacobus et Joannes filii Zebedæi, dicentes : Magister, volumus ut quodcumque petierimus, facias nobis. ³⁶ At ille dixit eis : Quid vultis ut faciam vobis ? ³⁷ Et dixerunt : Da nobis ut unus ad dexteram tuam, et alius ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua. ³⁸ Jesus autem ait eis : Nescitis quid petatis : potestis bibere calicem, quem ego bibo, aut baptismo, quo ego baptizor, baptizari ? ³⁹ At illi dixerunt ei : Possumus. Jesus autem ait eis : Calicem quidem, quem ego bibo, bibetis ; et baptismo, quo ego baptizor, baptizabimini : ⁴⁰ sedere autem ad dexteram meam, vel ad sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est. ⁴¹ Et audientes decem, cœperunt indignari de Jacobo et Joanne. ⁴² Jesus

autem vocans eos, ait illis : Scitis quia hi, qui videntur principari gentibus, dominantur eis : et principes eorum potestatem habent ipsorum. ⁴³ Non ita est autem in vobis, sed quicumque voluerit fieri major, erit vester minister : ⁴⁴ et quicumque voluerit in vobis primus esse, erit omnium servus. ⁴⁵ Nam et Filius hominis non venit ut ministraretur ei, sed ut ministraret, et daret animam suam redemptionem pro multis. ⁴⁶ Et veniunt Jericho : et proficiscente eo de Jericho, et discipulis ejus, et plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus, sedebat juxta viam mendicans. ⁴⁷ Qui cum audisset quia Jesus Nazareus est, cœpit clamare, et dicere : Jesu fili David, miserere mei. ⁴⁸ Et comminabantur ei multi ut taceret. At ille multo magis clamabat : Fili David, miserere mei. ⁴⁹ Et stans Jesus præcepit illum vocari. Et vocant cæcum, dicentes ei : Animæquior esto : surge, vocat te. ⁵⁰ Qui projecto vestimento suo exiliens, venit ad eum. ⁵¹ Et respondens Jesus dixit illi : Quid tibi vis faciam ? Cæcus autem dixit ei : Rabboni, ut videam. ⁵² Jesus autem ait illi : Vade, fides tua te salvum fecit. Et confestim vidit, et sequebatur eum in via.

LINGVAE SYSTEMA LATINVM

NOMINATIVVS

Fortissimi sunt **Belgae**, *I più forti sono i Belgi* (BG I,1)

Extremum oppidum Allobrogum est **proximumque** Helvetiorum finibus **Genava**, *Ultima città degli Allobrogi e vicinissima agli Elvezi è Ginevra* (BG 1,6)

Minine **arduus** ad nostras munitiones **ascensus** videbatur, *La salita alle nostre difese non sembrava per nulla ardua* (BG 2,33)

Interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt. (2.19)

Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto. (5.45)

Duces vero **ii** deliguntur, *Quelli poi sono scelti come comandanti* (BG 3,23)

Sedullus dux et **princeps** Lemovicum occiditur

Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur, *l'arverno Vercassivellauno è catturato vivo durante la fuga* (BG 7,88)

Omnes puberes armati convenire coguntur, *Tutti i giovani sono obbligati a intervenire armati.*

Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspicere posset.

Videor (De Bello Gallico)

In aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum **videbantur**, *In luogo aperto lungo il fiume si vedevano poche postazioni di cavalieri* (2.19)

Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se quae **videbantur** administrabant. *Questi per la vicinanza e rapidità dei nemici per nulla aspettavano più l'ordine di Cesare, ma organizzavano da soli le cose che sembravano opportune* (2.20)

Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesaris aut omnino populo Romano negotii esset. (1.24) - Postridie eius diei Caesar praesidio utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit (1.51) - Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis qui in silvis abditi latebant visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. (2.19) - Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se quae videbantur administrabant. (2.20) - Conloquendi Caesaris causa visa non est (2.47) - Tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repente ex oppido eruptionem fecerunt (2.32) - pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur (3.4) - celeriter ad eas quas diximus munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut quid rei gereretur cognosci posset. (3.26) - Ad haec Caesar, quae visum est, respondit (4.8) - Quae cum adpropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est ut nulla earum cursum tenere posset (4.29) - Huic rei quod satis esse visum est militum reliquit. (5.2)

GENETIVVS

Reperiebat homines feroces magnaeque virtutis, *Scopriva persone fiere e di grande coraggio* (BG 2,15) - C. Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, *C. Voluseno, tribuno militare, uomo di grande esperienza e coraggio* (BG 3,5)

Homines tantulae staturae, tanti oneris turrim, persone di statura così piccola, una torre di così grande peso (BG 2,31)

Fluminis erat altitudo **pedum** circiter **trium**, *La profondità del fiume era circa di tre piedi* (BG 2,18)

Horum omnium fortissimi sunt Belgae, *Di tutti questi i più forti sono i Belgi.* (BG 1,1);

Sed **privati ac separati agri** apud eos nihil est, *Presso di loro non c'è nulla di territorio diviso e privatizzato* (BG 4,1)

Crassus animadvertit hostem castris satis **praesidii** relinquere, *Crasso capì che il nemico lasciava una sufficiente guarnigione per l'accampamento* (BG 3,23)

Est autem hoc **Gallicae consuetudinis**, uti et viatores etiam invitos consistere cogant (4.5)

Sex reliquas in Senonum finibus **Agedinci** in hibernis conlocavit (6.44)

'Haec' inquit 'a me' Vercingetorix 'beneficia habetis, quem prodicionis insimulatis (7.20)

(Dixit) summae se iniquitatis condemnari debere (7.19)

Paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur (1.39);

An speculandi causa? (1.47)

Auctoritas in his regionibus **magni habebatur**, *Il (suo) prestigio in quelle regioni era considerato molto* (BG 4,21)

Magni interesse arbitrabatur, *Riteneva interessare molto* (BG 5,4) - Ego te **plurimi facio Reminisceretur** et **veteris incommodi** populi Romani et **pristinae virtutis** Helvetiorum, *ricordasse sia il vecchio danno del popolo romano sia l'antico valore degli Elvezi* (BG 1,13) - si **veteris contumeliae oblivisci** vellet, *se volesse dimenticare l'antico oltraggio* (BG 1,14) Ipse ...docet, quanto opere **rei publicae communisque salutis intersit** manus hostium distineri, *Egli spiega quanto interessi allo stato ed alla salvezza comune tener divise le truppe dei nemici* (BG 2,5)

Repertus est numerus milium centum et decem. (1.29)

Fluminis erat altitudo pedum circiter trium. (2.18)

Postea vallo pedum in circuitu quindecim milium crebrisque castellis circummuniti oppido se continebant. (2.30)

Omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant (3.16)

Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum (3.18)

Quid hostes consilii caperent exspectabat. (3.24)

Quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione **summi ut sint laboris** efficiunt. (4.2)

Magni interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam egregiam in se voluntatem perspexisset. (5.4)

Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognoverat. (5.6) -

Res erat multae operae ac laboris (5,11)

Erat magni periculi res tantulis copiis iniquo loco dimicare (5,49)

Duabus **Agedinci** legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur. (7. 10)

Vercingetorix tot continuis incommotis **Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni** acceptis suos ad concilium convocat. (7.14)

Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adolescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem **summae potentiae et magnae cognationis**, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. (7.32)

'Quasi vero' inquit ille 'consilii sit res (7,38)

Inviti **summae spei** adolescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent. (7.63)

Quid ergo **mei consilii** est? (7.77)

DATIVVS

Pugnantibus occurrit, *Corre in aiuto ai combattenti oppure soccorre i combattenti.* (BG 2,21).

Uri neque **homini** neque **ferae**, quam conspexerunt, parcunt, *Gli uri non perdonano nè la persona, nè l'animale, che han visto* (BG 6,28)

Labieno in continenti relicto, ut portus tueretur et **rei frumentariae** provideret, *Lasciato Labieno sul continente, per difendere il porto e provvedere al vettovagliamento* (BG 5,8).

Quantum diligentia **provideri** poterat, **providebatur**, *Si provvedeva per quanto si potesse provvedere con diligenza* (BG 6,34).

A nostris **occurrebatur**, *da parte dei nostri si accorrevva* (BG 7,16)

(Caesar) rei frumentariae prospiciendum existimavit (1,23)

His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat (2,10)

Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat (7,8)

Vos, data facultate, vobis consulite.

Conantibus auxiliari suis "Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini (7,50)

Dumnorix, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat (I,9)

Germani neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student (6,21)

Praestate eandem nobis ducibus virtutem, quam saepe numero imperatori praestitistis, *Garantite a noi capi lo steso valore, che moto spesso avete garantito al vostro generale supremo (BG 6,8)*

Mercatoribus aditus est, *I mercanti hanno l'accesso (BG 4,2)*

Alcibus sunt arbores pro cubilibus. *Le alci hanno (usano) alberi al posto delle tane (BG 6,27);*

Sunt mihi (Iunoni) bis septem, praestanti corpore, nymphae. *Io (Giunone) ho quattordici (due volte sette) ninfe (En. I,71).*

Caesari omnia uno tempore erant agenda, *Cesare doveva fare tutto contemporaneamente (2,20)*

Ii praesidio contra castra Labieni erant relictis, *Essi erano stati lasciati di guardia contro l'accampamento di Labieno*

Tulingi **novissimis praesidio** erant, *I Tulingi erano di protezione alla retroguardia*

Caesar omnem ex castris equitatum **suis auxilio** misit, *Cesare dall'accampamento inviò tutta la cavalleria in aiuto ai suoi*

Plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevis nostra contemptui est
Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata
Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio (7,48)

Caesar reperiebat nullum aditum esse ad eos mercatoribus (4,15)

Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum (4,16)

Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem
altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum existimabat.
Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli (2,6)
Titurius dicebat magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem (5,29)

Omnia, quae vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt (6,19)

Caesar **castris** idoneum locum delegit, *Cesare scese un luogo adatto per l'accampamento*

Dumnorix **Helvetiis** erat amicus, *Dumnorige era amico degli Elvezi (BG 1,9);*

Fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur (2,11)

Creberrimae aedificia fere Gallicis consimilia (sunt).

ACCVSATIVVS

(**Me**) iam sanguis viresque **deficiunt**, *Ormai il sangue e le forze mi vengono meno*

Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur (6,21)

Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas iniurias ultus est (1,12)

Caesar etsi fore videbat, ut hostes celeritate periculum effugerent, tamen legiones in acie pro castris constituit (4,35)

Sed eos fugientes Caesar persequi vetuit (5,9)

Errare eos dicunt, si quicquam ab iis praesidii sperent, qui suis rebus diffidant (5,41)

Accedebat, quod suos ab se liberos abstractos, obsidum nomine, dolebant (3,2)

(Milites) abditi in tabernaculis, aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur (I,39)

Absentis Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, (horrebant) (I,32)

Nuntios mittit atque his imperat, uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improvviso adoriantur atque oppugnent (5,22)

Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas (5,23)

Concilium Lutetiam Parisiorum transfert (6. 3)

Cui (Aeneae) mater media sese tulit obvia silva\ virginis os habitumque gerens, nuda **genu**, *ed a lui (Enea) si fece incontro la madre, nel mezzo del bosco, col volto e l'aspetto di ragazza, nuda il ginocchio (col ginocchio nudo)*

Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis accusativo di relazione adloquitur Venus (1,228)

Tum breviter Dido vultum demissa profatur (1,561)
Restitit Aeneas claraque in luce refulsit / os umerosque deo similis (1,588)
Stant Manibus arae / caeruleis maestae vittis atraque cupresso, / et circum Iliades crinem de more solutae / (3.63)

Flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, **exercitum** traducere maturavit, *Si affrettò a far passare l'esercito al di là del fiume Assona, che si trova agli estremi confini dei Remi* (2.5)

Ciceronis **patientiam** paene **obsessionem** appellabant, *la pazienza di Cicerone la definivano quasi un assedio* (6.36)

Producuntur ii, **quos** ille edocuerat (**ea**) quae dici vellet, *Sono fatti avanzare coloro, a cui egli aveva insegnato le cose, che voleva si dicessero* (7.38)

Caesar **Heduos frumentum** flagitare, *Cesare reclamava le granaglie dagli Edui* (1.16)

Certior factus ab Titurio omnem equitatum et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit (2.10)

Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim traducit (7.11)

Ambarri, necessarii et consanguinei Haeduorum, Caesarem certiores faciunt (1.11)

Labienus **Lutetiam** proficiscitur, *Labieno si dirige a Lutezio* (7.57).

Domum redierunt, *ritornarono a casa (in patria)*.

Legatos ad Caesarem miserunt, *mandarono ambasciatori da Cesare* (2.31)

Ad Genavam pervenit, *giunse nei pressi di Ginevra* (1.7).

In agrum Noricum transierant, *erano passati nel territorio norico* (1.5)

Aggerem latum **pedes trecentos triginta**, altum **pedes octoginta** extruxerunt, *costruirono un terrapieno largo trecento trenta piedi, alto ottanta* (7.24)

(Fines Helvetiorum) in longitudinem **milia passuum ducenta quadraginta**, in latitudinem **centum octoginta** patebant, *(I territori degli Elvezi) si estendevano per 240.000 passi in lunghezza, per 180 in larghezza* (1.2);

Compluris annos omnia Haeduorum vectigalia parvo pretio redempta (habebat), *(Da) per parecchi anni aveva appaltato le dogane degli Edui a poco prezzo* (1.18).

Diem iam quintum cibo caruerat, *Ormai (per) da tre giorni era stato senza cibo* (6.38).

Diem noctemque in opere versantur, *Stanno al lavoro giorno e notte* (7.77)

Pro deum fidem! *in nome degli dei!*

Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. (1.1)

Pro multitudo autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum ccxI, in latitudinem clxxx patebant. (1.3)

Hac oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant. (1.3)

Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit (1.10)

Huic Caesar legioni indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime (1.41)

ABLATIVVS

usitatissimus casus cum vel sine praepositionibus

[da internet SINTASSI DEI CASI_ABLATIVO G. Ceschi]

Le funzioni del CASO ABLATIVO sono essenzialmente raggruppabili in 4 categorie:

[A] origine e allontanamento (= da dove parte l'azione);

[B] funzione locativa spazio/temporale(= dove/quando si svolge l'azione);

[C] funzione strumentale (= con quale mezzo si compie l'azione);

[D] funzione sociativa (= con l'aiuto di chi si compie l'azione).

[A] origine/allontanamento

[1] moto da luogo

- [2] allontanamento e separazione
- [3] origine e provenienza
- [4] agente e causa efficiente
- [5] argomento
- [6] partitivo
- [7] materia
- [8] paragone (secondo termine)

- [B] locativa spazio/temporale
- [9] stato in luogo
- [10] tempo determinato

- [C] strumentale
- [11] mezzo
- [12] causa
- [13] limitazione
- [14] costruzione di opus est
- [15] utor, fruor, fungor, potior, vescor

- [D] sociativa
- [16] compagnia e unione
- [17] modo
- [18] qualità

[A] origine/allontanamento

È l'ablativo in senso proprio, nell'accezione etimologica da cui deriva il termine (ablatum è supino di aufero, che significa «portar via», «allontanare»). Si

trova introdotto dalle seguenti preposizioni, che precisano l'origine del movimento:

- a/ab indica un moto che parte dall'esterno;
- e/ex indica un moto che parte dall'interno;
- de indica un moto dall'alto verso il basso.

[1] MOTO DA LUOGO

Indica il punto di partenza di un movimento, con verbi di moto (eo, venio, proficiscor, redeo, egredior, cado, etc.) e con verbi che comportano trasferimento (fero, porto, mitto, etc.).

esempi:

A compluribus civitatibus ad Caesarem legati veniunt. (Cesare)

Galli frumenta ex agris in oppidum comportant. (Cesare)

+ Nota: In dipendenza da verbi composti con le preposizioni a/ab/e/ex/de si trova spesso l'ablativo semplice, dal momento che la reggenza è già implicita nel verbo.
Caesar omnes copias castris educit. (Cesare)

[2] ALLONTANAMENTO e SEPARAZIONE

In dipendenza da verbi che significano «essere lontano» (absum), «allontanare» (pello, tollo, prohibeo, interdico), «liberare» (libero, defendo), «separare» (separo, disiungo, removeo, distingo); e da aggettivi come liber e vacuus, «libero da».

Solem e mundo tollere videntur ii qui amicitiam e vita tollunt. (Cicerone)

Omnes qui de rebus dubiis consultant ab odio vacuos esse decet. (Sallustio)

[3] ORIGINE e PROVENIENZA

Ad indicare la stirpe, la famiglia, gli antenati di una persona; l'origine di qualcosa (un fiume, una parola, un sentimento, etc.); il punto di partenza di un evento; la provenienza di un oggetto o il destinatario di una richiesta.

Plerosque Belgas esse ortos a Germanis dicunt. (Cesare)

Catilineae ab adulescentia bella intestina grata fuerunt. (Sallustio)

Praemia amplissima accepimus a vobis. (Livio)

Quibus in locis sit Caesar ex captivis quaerunt. (Cesare)

[4] AGENTE e CAUSA EFFICIENTE

Ad indicare la persona che compie l'azione espressa dal verbo al passivo (ablativo d'agente, preceduto da a/ab) o la cosa attraverso la quale si compie l'azione del verbo, sempre al passivo (ablativo semplice di causa efficiente).
Homo imbecillus a valentissima bestia laniatur. (Cesare)
Frequenter cacumina montium fulminibus feriuntur. (Seneca)

[5] ARGOMENTO

Preceduto dalla preposizione de, l'ablativo d'argomento esprime il contenuto di uno scritto, di un discorso, di una decisione, di una legge, etc. Viene spesso usato anche per indicare il titolo di un libro.
Druides multa de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine disputant. (Cesare)

[6] PARTITIVO

Preceduto dalle preposizioni e/ex/de, l'ablativo partitivo indica il tutto di cui si prende in considerazione una parte. Compare spesso con i numerali, con i pronomi e con i superlativi, per esprimere il termine di riferimento.
Ex omni multitudine non amplius quadraginta. (Sallustio)

[7] MATERIA

Preceduto dalle preposizioni e/ex/de, precisa la materia di cui è fatto un Oggetto: Naves totae factae ex robore. (Cesare)

[8] PARAGONE

Usato per rendere il secondo termine di paragone, in alternativa al costrutto di quam + caso del primo termine. Può essere incluso fra gli ablativi di origine perché esprime l'elemento da cui trae origine il confronto:
Nihil est otiosa senectute iucundius. (Cicerone)

[B] funzione locativa spazio/temporale

Ereditando la funzione dell'antico caso locativo, l'ablativo può esprimere il luogo o il momento in cui si svolge l'azione descritta dal predicato.

[9] STATO IN LUOGO

Di solito accompagnato dalla preposizione in («dentro», «su») e più raramente sub («sotto»), indica il luogo reale o figurato in cui si svolge l'azione.
Erat oppidum Alesia in colle summo. (Cesare)
In virtute posita est vera felicitas. (Cicerone)

[10] TEMPO DETERMINATO

In genere usato senza preposizione con sostantivi che indicano una scansione temporale, indica il momento in cui si compie l'azione espressa dal verbo.
Hodierno die te ipse vicisti. (Cicerone)

[C-D] funzione strumentale e sociativa

Ereditando la funzione dell'antico caso strumentale, l'ablativo si trova usato per esprimere con quale mezzo (funzione strumentale) o con l'aiuto di chi (funzione sociativa) viene compiuta l'azione.

[11] MEZZO

Designa il mezzo o lo strumento con cui viene compiuta l'azione; di norma senza alcuna preposizione che lo introduca. Rientrano in questa categoria anche gli ablativi di abbondanza, di prezzo, di pena e di misura.
Nihil est quod studio et benevolentia effici non possit. (Cicerone)
Homines virtute metimur, non fortuna. (Cicerone)

[12] CAUSA

Specifica la causa dell'azione o della condizione espresse dal verbo.
Iugurtha respondit se virtute, non malitia P. Scipioni placuisse. (Sallustio)

[13] LIMITAZIONE

Definito anche ablativo «del punto di vista», circoscrive ad un aspetto la

validità dell'azione espressa da un verbo o da un sostantivo.
Grecia nos doctrina et omni litterarum genere superabat. (Cicerone)

[14] COSTRUZIONE di OPUS EST

In presenza dell'espressione impersonale opus est («è necessario», «c'è bisogno») la persona o la cosa di cui si ha bisogno è posta in ablativo.
Nobis opus est hominibus erudit. (Cicerone)

Opus est può essere anche costruito personalmente, cioè con un soggetto in nominativo che esprime la cosa di cui c'è bisogno (preferito di norma in presenza di pronomi neutri).
Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. (Ces.)

[15] UTOR, FRUOR, FUNGOR, POTIOR, VESCOR

Questi verbi sono sempre seguiti dall'ablativo strumentale, che specifica cioè la cosa o la persona della quale ci si serve, ci si impadronisce, ci si ciba, etc.
Sapiens laetitia fruitur maxima, continua, sua. (Seneca)

[16] COMPAGNIA e UNIONE

Introdotta dalla preposizione cum, esprime la funzione sociativa, designa cioè la persona con cui il soggetto si trova in relazione amichevole o ostile. Può anche indicare la cosa che il soggetto ha con sé (= unione). Quando il rapporto è avvertito come prevalentemente strumentale, la preposizione può mancare.
Bellum scripturus sum quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum, gessit.
Caesar, equitatus praemisso, subsequebatur (cum) omnibus copiis. (Cesare)

[17] MODO

Introdotta dalla preposizione cum, precisa in che modo si svolge l'azione. In presenza di attributo, il cum si trova interposto fra aggettivo e sostantivo.
Summa cum iniuria prohibiti estis in provinciam vestram pedem ponere. (Cicerone)

[18] QUALITÀ

Forma particolare di ablativo di modo, usato in alternativa al genitivo per esprimere qualità fisiche e non durature.
Deiotarus magno animo et erecto est. (Cicerone)

Memento: Repleto his rebus **exercitu** iter in Senones facere instituit.

Labienus **primo** vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur.

Multitudine telorum **ex turribus** propugnantes deturbant, **aggere** et **cratibus** fossas explent, **falcibus** vallum ac loricam rescindunt.

Helvetii quoque reliquos Gallos **virtute** praecedunt (BG 1,1)

Regni **cupiditate** inductus coniurationem nobilitatis fecit (1.2)

Undique loci **natura** Helvetii continentur (1.2)

Hi omnes **lingua, institutis, legibus** inter se differunt. (1.1)

Duae fuerunt Ariovisti uxores, una Sueba **natione** (1.53)

Omnes maiores **natu** ex oppido egressi manus ad Caesarem tendere et voce significare coeperunt

Erat unus intus Nervius **nomine** Vertico (5.46)

Harum est consimilis **capris** figura et varietas pellium, sed **magnitudine** paulo antecedunt mutilaeque sunt **cornibus** et crura **sine nodis articulisque** habent. (6.27)

Hostes **re cognita** ab iis, qui **Metlosedo** fugerant, Luteciam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent.

Ibi cognoscit de P. Clodii caede de senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum **tota provincia** habere instituit. (7.1)

Nuntios **tota civitate** Haeduorum dimittit, **in eodem mendacio de caede** equitum et principum permanet (7.38)

Ob eam causam spatia omnis temporis non **numero** dierum, sed noctium finiunt (6.18)

Gratia, auctoritate, pecunia valent (7.63)

Tali modo vastatis **regionibus** exercitum Caesar duarum cohortium **damno** Durocortorum Remorum reducit (6.44)

In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, **in his** vir fortissimus Piso Aquitanus

amplissimo genere natus, cuius avus **in civitate sua** regnum obtinuerat, **amicus ab senatu nostro** appellatus. (4.12)

Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adulescentem, alterum Cotum, **antiquissima familia** natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus **proximo anno** eundem magistratum gesserit.

Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit **a flumine Rhodano**, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam **ab Sequanis et Helvetiis** flumen Rhenum, vergit ad septentriones.

Belgae **ab extremis** Galliae **finibus** oriuntur-

Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius **quinis aut senis milibus** passuum interesset.

Eo cum de improviso celeriusque **omni opinione** venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium primos civitatis miserunt.

Pars castrorum nudata **defensoribus** premi videbatur (3.4)

Caesar **una aestate** duobus maximis bellis confectis maturius paulo quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. (1.44)

Quin etiam **iumentis**, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani **importatis** non **utuntur**, sed quae sunt apud eos nata, parva atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt.

Quod dignum **memoria** visum praetereundum non existimavimus (*BG* 7,25)

Postero die procul **a castris** hostes in collibus constiterunt (5.17)

Helvetii **cum Germanis** contendunt - Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

Magno cum periculo nostrorum equitum **cum** his confligebat (5.20)

De tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem pervenit quae nondum flumen transierat.

Pauci **de nostris** cadunt.

De eius adventu Helvetii certiores facti sunt (1,7)

Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt (1,1)

Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit.

Pro multitudine autem hominum et **pro gloria** belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrantur, qui in longitudinem milia passuum ccxl, in latitudinem clxxx patebant.(1.2)

Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non **pro amico**, sed **pro hoste** habiturum (1.44)

Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit (1.48)

Comparatio linguae Italicae (cum Sermone Latino)
EADEM PRAEPOSITIO PLURA COMPLEMENTA SIGNIFICAT

A

Complementa nominis

causa

distanza

distribuzione

età

fine

interesse

limitazione

luogo, stato

luogo, moto

luogo, direzione

mezzo

modo

paragone

pena

possesso

predicativo del soggetto

predicativo dell'oggetto

prezzo

qualità

scopo

tempo

termine

a causa delle lacrime **prae lacrimis**

a tre miglia dalla città **(est) tria milia pássuum ab urbe**, ad tertium lapidem a Roma

a uno a uno **sínguli**

a 90 anni **(mórtuus est) nonagínta annos natus**

a fin di lucro **lucrí causa**

Quella faccenda si ritorcerà a tuo danno

a suo dire, nessun **superbus** è migliore di lui

vivere a Roma **vívere Romae**

andare a casa **ire domum**

rivolto a nord **spectans ad septentríones**

a sassate **lapídibus** | barca a vela **navicula velífera**

a piedi **pédibus** | Parla spesso a sproposito

Siamo superiori a voi per coraggio. *Virtute vobis antecellimus*

condannare a morte **cápite damnáre**

appartiene a Paolo **est Pauli**

Sei stato preso a modello da tutti. *Exemplar factus es cunctis*

Mi ha scelto a suo confidente. *Elegit me participem omnium*

ti scelgo a guida **te éligo ducem**

a buon prezzo (a buon mercato) **parvo**

Mi servirebbe un foglio a righe

Le ore serali sono adatte al riposo

a mezzogiorno **merídie**

dare denaro a un figlio **dare pecúniam filio**.

A chi non piace il gelato? *Cui sorbillum glaciatum displicet?*

Complementa verbi

fine

modo

mandò a chiedere **misit ut péteret**

mi diverto a leggere **deléctor legendo** | facile a dirsi

fácilē dictu | cominciò a leggere **inceptit legere**

CON

Causa

compagnia

concessione

mezzo

modo

pena

qualità

rapporto

sostituzione

tempo determinato

unione

DA

apposizione

predicativo soggetto

dell'oggetto

Con un tale freddo non esco! *Propter frigora domi maneo.*

Sono uscito con degli amici

Con tante possibilità, non fai niente

Perché hai scritto con la matita? *Cur plumbo scripsisti?*

Comportati con lealtà. *Fideliter age !*

E stato punito con un mese di reclusione

Sono poche le persone con i capelli rossi

Così ci si comporta con i compagni!

L'ho scambiato con un tuo amico

Con la primavera la natura rinasce **Vere natura**

Sono uscito con i guanti

Da giovane abitava in campagna. *Adolescens ruri incolebat*

In casa sua la fa da padrone. *Domi dominus est.*

Ormai lo trattiamo da amico. *Iam amicum eum habemus.*

agente
causa efficiente
causa
fine
mezzo
tempo continuato
stato in luogo
moto a luogo
moto da luogo
moto per luogo
qualità
limitazione
origine
separazione
prezzo
colpa

DI

oggetto
specificazione
partizione
paragone
denominazione
predicativo del soggetto
predicativo dell'oggetto
causa
fine
mezzo
modo
tempo determinato
moto da luogo
argomento
materia
qualità
abbondanza
privazione
limitazione
quantità
differenza
età
origine
separazione
stima
prezzo
colpa
pena

IN

predicativo del soggetto
predicativo dell'oggetto
fine

La sua proposta venne accolta da tutti
Il traffico è ostacolato dalla nebbia
Battevamo i denti dal freddo
Ho comperato degli sci da fondo
L'ho ficonosciuto dalla voce
Lo sto aspettando da due ore
E' ancora da noi, tuo fratello
Devo andare dal medico
Quando sci tornato dal mare?
Passerà da Firenze?
E' un ragazzino dall'aria educata
Era un po' zoppo da un arto
Il Po nasce dal Monviso
E' stato allontanato dalla classe
Sono cose dal prezzo proibitivo!
A stato prosciolto da ogni accusa

Mi hanno prestato dei libri
Hai visto la moto di Andrea?
Nessuno di noi era attento
Mio fratello è maggiore di me
L'isola d'Itaca fu patria di Ulisse
Son stato messo di guardia
T'hanno messo di sentinella?
Sto morendo di freddo!
R un bellissimo campo di calcio
Gli scoiattoli si cibano di noccioline
Che compito fatto di premura!
Di sera leggo volentieri
t appena uscito di casa
Tra di noi parliamo di tutto
IL una bellissima statua di legno
E un uomo di modi scostanti
Che bella casa piena di luce!
Sei privo di buon senso!
P generoso di cuore
Ho raccolto una zucca di tre chili
Lo supero in altezza di un centimetro
E' un vecchietto di ottant'anni
P un uomo di poveri natali
Mi son liberato di quella preoccupazione
Penso valga di meno, quest'oggetto
L'ho pagato di più del previsto
Talvolta sono accusato d'infantilismo
M'hanno multato del triplo del previsto

Si trovò un volontario in Michele
In lui ho trovato un amico
Quanti preparativi in tuo onore!

mezzo
modo
tempo determinato
tempo continuato
stato in luogo
moto a luogo
materia
limitazione
stima
pena

PER

predicativo del soggetto
predicativo dell'oggetto
causa
fine
mezzo
modo
tempo det.
tempo cont.
moto a luogo
moto per luogo
limitazione
interesse
sostituzione
distribuzione
stima
prezzo
colpa

SU

modo
tempo determinato
stato in luogo
moto a luogo
argomento
età
distribuzione

TRA = FRA

partitivo
modo
tempo det.
stato in luogo
moto a luogo
moto per luogo
rapporto

Facciamo un giro in bici?
Non far sempre le cose in premura!
In estate ci sono molte ore di luce
Devo preparare tutto in due settimane
E' in casa?
Domenica andrò in montagna
Che bella quella batteria in rame!
Li vince tutti in astuzia
Tutti l'hanno in grande considerazione
E' stato multato in denaro

E' stato preso per un sovversivo
L'hanno preso per matto!
Sono spiacente per la tua malattia
Si dà da fare per il suo futuro
Ti ho spedito un pacco per posta
Ti ho rimproverato per scherzo
Devo finire questo lavoro per domani
Ho studiato per tutto il pomeriggio
Sto partendo per l'estero
Passerete per Roma?
Per furbizia è impareggiabile
Per me è stata una fortuna
Han preso la mia bontà per debolezza
Ne abbiamo avuto una copia pe uno r
Non lo stimo per niente
L'ho comperato per pochi soldi
E' stato condannato per furto

Ditemi, sul serio, il vostro parere
Sono rientrato sul far della sera
Il libro è sul banco
Mettilo sulla mia scrivania
Ho partecipato a un dibattito sull'energia nucleare
E' un ragazzo sui vent'anni
Un ragazzo su tre ha dimenticato la firma all'avvio

Tra tutti è il più generoso
Parlava tra sé e sé
Tra un'ora sarò da te
Tra i rami c'è un nido
Si è buttato tra le onde
Camminavo tra il fitto del bosco
Tra di loro sono affiatatissimi

CONIUNCTIO [su/ndesmoj] FREQUENTIOR

AC

Urbana dissimulatio est, cum alia dicantur ac sentias (Ci., De or., 2, 269); Virtus eadem in homine ac deo est (Ci., Leg. 1.25); Longe alia nobis ac tu rescripseras nuntiantur (Ci., Att. 11.10).

ATQVE

Boios Aedui in parem iuris libertatisque condicionem atque ipsi erant receperunt (Caes., Gall., I, 28, 5); Hi [di] coluntur atque illi (Ci., Nat. deor., 3, 45); Hortatur ut simili ratione atque ipse fecerit suas iniurias persequantur (Caes. G. 7.38).

Praepositio: Cum purpurea ueste processit

CVM

Cum + ind.

1.coordinativum [coincidens]: *caedebatur virgis civis Romanus cum interea nullus gemitus audiebatur*

2.correlativum: *tum tranquillitas animi cum effert constantiam, tum etiam dignitatem;*

3.declarativum [bene, male facere; gratum, molestum fero in quantum, quod]: *praeclare facis, cum hunc puerum diligis*

4.inversum [mox, repente, cum primum]: *vix loqui desierat, cum subito clamor magnus exauditur*

[ex quo]: *octo anni sunt cum ista causa versatur; Fuit quoddam tempus cum in agris homines passim uagabantur.*

5.iterativum [quotienscumque]: *Cato, cum venerat in Sabinos, visere solebat Curium.*

6.temporale [genericum: ubi, ut]: *cum valemus, facile recta consilia aegrotis damus; tum navigabis cum recte poterit navigari.*

Cum + sub.

1.adversativum: *Est homo solus particeps rationis, cum cetera genera animantium sint expertia.*

2.causale (saepe quippe [it. naturalmente], utpote [it. tanto più], praesertim): *Cum vita sine amicis metus plena sit, ratio ipsa monet amicitias comparare.*

3.concessivum: *Socrates, cum posset educi a custodia, noluit.*

4.narrativum seu historicum: *Alexander cum interemisset Clitum, vix a se manus abstinuit.*

5.temporale (iterativum): *Fuit tempus cum arbitrarer mihi quoque initium requiescendi fore.*

Dum + sub. (restrictive – concessive): Oderint, dum metuant! In Italia morabor, dum mihi a te litterae veniant.

DVM

Dum + ind.pres.: Archimedes, dum in pulvere

quaedam describit, ne patriam quidem captam sensit.

Dum + ind.fut.: Tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit.

Dum + ind. imp.: Fuit Lacedaemoniorum gens fortis dum Lycurgi leges uigebant

ET

Solet aliud sentire et loqui (CAEL. ap. Ci., Fam., 8]

NE

cavendi, vito, facio, efficio: *cavit ne plecteretur.*
certitudinis: *non vereor ne quid temere faciat[is] [son certo che non fate]; Non vereor ne non te expleam [di darti soddisfazione].*
completivum: *Te rogo ne viae committas [non metterti in viaggio!]*
concessivum: *ne sit sane summum malum dolor!*
encliticum, interr. simplex vel duplex, directa, indir.:
quaesivi viveretne ipse; Capuaene te putabas consulem esse an Romae? ita ut possit iudicari verum id falsumne sit.
finale: *haec dixi ne in errore incidamus.*
impedimenti et recusationis: *Regulus recusavit ne diceret sententiam suam [rifiutó di dire]*
iussivum: *hominem mortuum ne sepelito in urbe!*
hortativum: *ne difficilia optemus!*
negativum [divieto]: *ne Hebrum transieris!*
optativum: *utinam ne dii dedissent istam calliditatem!*
timoris (positive): *vereor ne sim molestus;*
(ne non = ut): *pertimui ne nemo intercederet; Hostes ueriti sunt ne omnino spes fugae tolleretur.*

POTIUSQUAM

Depugna potius quam seruias! (Ci. Att. 7.7); Nec ego id quod deest flagito potius quam laudo quod est (Ci. O. 169)

QUAM

[Coniuges] *iis viris carebunt, quos laudare quam lugere praestabit (CIC., Phil., 14, 34); Signa rigidiora quam ut imitentur ueritatem (Ci. Br. 70).*

QVIN

Fieri non potest quin te laudem | Fieri non potest ut te laudem (non es laudandus)
Germani retineri non potuerant quin in nostros tela conicerent | Nemo est tam fortis quin rei nouitate perturbetur | Tum uero dubitandum non existimauit quin ad eos proficisceretur
Non dubito venire = non) esito a venire
Dubito an veniat = dubito che non venga
Dubito veniatne = dubito che (se) venga
Non d. quin non veniat = non d. che non venga
Non impedio quin = non impedisco che

SI + NISI

Apparebat si Hamilcar diutius vixisset, Poenos arma Italiae illaturos fuisse | Si perrumpere possent conati sunt | Dic quidnam facturus fueris, si eo tempore censor fuisses | Si hoc credideris, errabis
Naturam si sequemur ducem, numquam aberrabimus
Si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit

*Dico te, si hoc credas (credideris), erraturum (esse)
 Dico te, si hoc crederes (credidisses), erraturum
 fuisse / Dicebam te, si hoc crederes (credidisses),
 erraturum (esse) / Dicebam te, si hoc crederes
 (credidisses), erraturum fuisse
 Non dubito quin si hoc credas (credideris), erres
 Non dubito quin si hoc credas (credideris) erraturus
 sis / Non dubito quin si hoc crederes, errares Non
 dubito quin si hoc credidisses, erraturus fueris
 Non dubitabam quin si hoc credidisses, erraturus
 fueris / Non dubitabam quin si hoc crederes
 (credidisses) erraturus esses*

TAMQUAM

*Sic vive cum hominibus, tamquam deus videat, sic
 loquere cum deo, tamquam homines audiant (SEN.,
 Ep., 10, 5)*

VT

comparativum: *ut sementem feceris, ita metes (Ci. de
 Or. 2.261); comparativum-hypotheticum: Egnatii
 negotium sic velim suscipias, ut si esset res mea
 comparativum **suppositivum: Vt quaeque** res est
turpissima, sic maxime uindicanda est (Ci. Cae. 7)
 completiva: *si me diligis, cura ut valeas / accidit ut
 esset luna plena.*
 concessivum: *Ut desint vires, tamen est laudanda
 voluntas; consecutivum: tanta est vis probitatis, ut
 eam in hoste etiam diligamus*
 declarativum-causale: *magna multitudo obviam ei
 processit, ut est frequens municipium*
 explicativum: *consuetudo est populi Romani ut velit*
 finale: *legum servi sumus, ut liberi esse possimus*
 iterativum: *Ut quisque Verris animum offenderat, in
 lautumias obiciebatur ; limitativum: Brutus erat ut
 illis temporibus [relativamente a quei tempi] eruditus*
 modale: *confidimus rem esse, ut volumus; Ut avus
 tuus [ad esempio del], iustitiam cole*
 temporale: *Caesar ut Brundisium venit, contionatus
 est milites ; Vereor ut Dolabella nobis prodesse possit
 [non possa]; Virgis ne caederetur monet ut caueat;
 Possum falli, ut homo (CIC., Att., 13, 21a 2): (dato
 che son uomo); ut ex superiore pugnans loco (dato
 che combatteva dall'alto) eam navem expugnavit
 (CAES. Civ. 3, 40, 1)**

COMPLEMENTA (EXPANSIONES) ITALICO SERMONE

Complemento di abbondanza:

indica ciò di cui abbonda un essere o una cosa.

Complemento di **argomento**: indica "ciò" di cui si parla.

Complemento di **colpa**: indica la colpa, o semplicemente il difetto, di cui uno viene accusato, o assolto.

Complemento di concessione: indica l'essere o la cosa nonostante i quali si realizza qualcosa.

Complemento di differenza: indica di quanto differiscono fra loro un essere o una cosa.

Complemento di distanza: indica la distanza da un determinato luogo.

Complemento di **distribuzione**: indica in che modo "sono distribuiti" gli esseri o le cose.

Complemento di esclusione: indica l'essere o la cosa che vengono esclusi da qualcosa.

Complemento di età: indica l'età di un essere o di una cosa.

Complemento di interesse: indica l'essere o la cosa a vantaggio o a danno dei quali si fa qualcosa.

Complemento di limitazione: indica i limiti entro cui rientra l'Idea" espressa dal verbo, dall'aggettivo o dal nome.

Complemento di **materia**: indica il materiale di cui è composto qualcosa.-

Complemento di origine o

E' un bambino pieno *d'iniziativa*

La sala era piena *di gente*

Era una casa fornita *d'ogni ben di Dio*

Tutti gli alberi erano carichi *di frutti*

Parlano sempre di *schiocchezze* / Hanno organizzato un dibattito *sull'energia nucleare* / Bisogna prendere una posizione *circa gli eventi* del giorno | Alcuni genitori non si trovano d'accordo *riguardo all'educazione* dei figli

Mi hanno accusato *di vigliaccheria*

L'hanno condannato *per falsa testimonianza*

E' stato giudicato *reo di tradimento*

E' stato processato *per falso in atto pubblico*

Nonostante *tutte quelle nuvole* non ha piovuto

Sono uscito *malgrado la pioggia*

Con *tutta la buona volontà*, non riesco ad aiutarti

Contro *ogni speranza*, ho superato l'esame

Sei *di pochi centimetri* più alto di me

Le tue scarpe sono *di due numeri* più grandi delle mie

Mi sembri *di poco* più pesante di me

Lo vince *decisamente* in prontezza

La mia casa dista *mezzo chilometro* dal paese

Ci siamo fermati *a pochi metri* dalla vetta

Abito *a due passi* dalla scuola

Abitiamo distanti *pochi metri*

Procedevano *in fila a due a due*

Ci hanno consegnato *un modulo* ciascuno

Questa macchina fa *i 140 chilometri* all'ora

Alcuni generi hanno subito *un aumento del 10%*

C'erano tutti, *tranne te*

Eravamo tutti d'accordo, *all'infuori di pochi*

Mi piace **tutta la frutta**, *ad eccezione delle ne spole*

Preferisco l'insalata *senza aceto*

Ho un cuginetto *di cinque anni*

Ho frequentato il primo corso di nuoto *a otto anni*

Mio nonno è morto *all'età di ottant'anni*

L'ho fatto solo *per te*

Una sana alimentazione è *vantaggiosa per la salute*

Perché ti sei rivoltato *contro di me?*

Gli sforzi eccessivi sono nocivi *al fisico*

Era superiore a tutti *per intelligenza*

P- molto bravo *in matematica*

In *quanto a furbizia* nessuno lo supera

A *mio avviso*, ti sei sbagliato

E' un bellissimo vaso *di cristallo*

Questa suola *di para* è ormai consumata

Ho comperato alcuni oggetti *in ferro battuto*

Sono ormai molto diffuse le grondaie *in rame*

Gli uomini discendono *dalle scimmie*

provenienza: indica l'origine o la provenienza di un essere o di una cosa.

Complemento **di pena:** indica la pena, a cui uno viene condannato, o da cui viene assolto.

Complemento di prezzo: indica quanto una cosa costa o è costata.

Complemento di privazione: indica ciò di cui è privo un essere o una cosa.

Complemento di **qualità:** indica la qualità di una persona, o la caratteristica di una cosa.

Complemento di quantità: indica la quantità o la misura di qualcosa.

Complemento di rapporto: indica un gruppo di esseri o di cose legati da una relazione.

Complemento di separazione o allontanamento: indica da dove si allontanano o da cosa si distinguono un essere o una cosa.

Complemento di sostituzione (o scambio): indica l'essere che agisce al posto di un altro essere, o cosa.

Complemento di **stima:** indica quanto viene stimato un essere o una cosa.

Queste cose le ho imparate da te

Dal tuo risentimento non deriverà niente di buono

Leonardo da Vinci fu un uomo d'ingegno

Sono stati condannati all'ergastolo | E' stato punito con l'espulsione dalla classe | Sono stato multato di diecimila lire | A causa di una caduta, sono rimasto condannato all'immobilità

Lavorare costa fatica | Quella distrazione mi è costata cara | Ho venduto per poco il mio vecchio motorino | Ho comperato quel locale per cinquanta milioni -

E' un uomo privo di carattere | Rimasero orfani di padre da piccolissimi | P un paese che manca di tutto
Manchiamo di vostre notizie

E' un bel bambino con gli occhi vivacissimi

Quella ragazzina è di costituzione debole

Il narciso è un fiore dal profumo acutissimo

La giudico una questione di scarsa importanza

E una caraffa da un litro | Ho comperato un'anguria di dieci chili | Quella scaffalatura è alta due metri

A cinque anni pesavo quindici chili

Tra di noi, andiamo molto d'accordo | Quei due fratelli differiscono molto tra loro per il carattere | Ha dei rapporti piuttosto tesi con suo padre | Tra la musica e la poesia ci sono alcune affinità di ritmo

Nessuno di voi è assente da responsabilità

L'allontanamento dalla sua terra fu doloroso

Separate i quaderni a righe da quelli a quadretti-

Bisogna distinguere l'utile dal dilettevole

Mi faccio garante io per te

Andrò io al posto di mio padre

Ho sostituito il mio dizionario con uno nuovo

Preferisco un digestivo, invece del caffè

Lo stimo moltissimo | Ho sempre tenuto in molta considerazione i suoi consigli | E' tenuto da tutti in poco conto | Quel lotto di terreno è stato valutato parecchi milioni

Complementum partitivum

Horum omnium fortissimi sunt Belgae (1.1)

Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix (1.2)

Pauci de nostris cadunt (1.15)

Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites, / unus natorum Priami, per tela, per hostis / porticibus longis fugit et vacua atria lustrat (2.526)

Hic (avv.) una e multis, quae maxima natu, Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix: (5.644)

'Ut te, fortissime Teucrum, / accipio agnoscoque libens. ut verba parentis /et vocem Anchisae magni vultumque recordor.(8.155)

Tum quidam ex illis quos (che) prius despexerat (1.3)

Tunc de reliquis una 'Merito plectimur (1.31)

PRAEPOSITIONES LATINAE ET ITALICAE (comparatio)

PRAEPOSITIONES cum CASU ABLATIVO

LATINAE	ITALICAE	FUNCTIO	EXEMPLA (ITALICA VERSIO)
a, ab	<i>Da,</i>	agens, aversio	Vincor ab Aenea, <i>sono vinto da Enea (En.7.310)</i> Troiae ab oris venit, <i>Venne dalle coste di Troia (1,1)</i>
cum	<i>(Insieme) con,</i>	comitatus, modus (interponitur)	Cum suis copiis, <i>con le sue truppe (BG 1,38)</i> Multis cum lacrimis, <i>con molte lacrime (BG 1.20)</i>
de	<i>Da, tra, intorno, su, durante</i>	Motus, partitivus, argumentum, tempus	Ancora de prora iacitur, <i>L'ancora è gettata dalla prua</i> Pauci de nostris cadunt, <i>pochi tra i nostri cadono</i> De natura quaerere, <i>ricercare circa la natura (BG 15)</i> De tertia vigilia, <i>durante la terza veglia</i>
e, ex	<i>Da, di, tra</i>	Motus, materia, partitivus	Ex pugna excedere, <i>uscire dalla battaglia (BG 3,4)</i> Naves factae ex robore, <i>navi fatte di rovere (BG 3.13)</i> Unus e filiis captus est, <i>uno dei figli fu preso</i>
in	<i>In, dentro, a</i>	Status	Bellum in Gallia coortum est, <i>In Gallia nacque una guerra (BG 3.6)</i>
prae	<i>da</i>	Causa impediens	Prae multitudine, <i>a causa della folla (BG 7.44)</i>
pro	<i>davanti a, in rapporto a al posto di</i>		Pro castris se collocant, <i>si mettono davanti l'accampamento</i> ; Pro gloria belli, <i>in rapporto alla fama militare (BG 1.2)</i> ; Pelles pro velis, <i>PELLI al posto delle vele (BG 3.13)</i>

PRAEPOSITIONES cum CASU ACCUSATIVO

LATINAE	ITALICAE	FUNCTIO	EXEMPLA (ITALICA VERSIO)
ad	<i>a, verso</i>	appropinquo	Ad ripam convenire, <i>riunirsi alla riva (del Rodano: (BG 1.6)</i>
ante	<i>davanti, prima</i>		Ante oculos ponunt, <i>metton davanti agli occhi (BG 6.37)</i> Ante novam lunam, <i>prima della luna nuova (BG 1.50)</i>
apud	<i>presso —</i>		Apud Helvetios, <i>presso gli Elvezi (BG 1.2)</i>
in	<i>in, verso, dentro, contro</i>	ingressus	in Rhodanum influit, <i>sfocia nel Rodano (BG 1.8)</i> in Segusiavos exercitum ducit, <i>guida l'esercito contro i Segusiavi (BG 1.10)</i>
ob, propter	<i>Per, a causa di</i>	causa	Propter linguae Gallicae scientiam, <i>per la conoscenza della lingua gallica (BG 1.47)</i>
per	<i>Per, attraverso</i>	attraverso mezzo umanizzato	Per provinciam nostram, <i>attraverso la nostra provincia</i> Per exploratores Caesar cognovit, <i>Cesare seppe per mezzo degli esploratori (BG 1.22)</i>
post	<i>Dopo, dietro</i>		Post mediam noctem, <i>dopo mezzanotte (BG 4.36)</i> Post tergum, <i>dietro le spalle (BG 4.15)</i>

DECLARATIO HOMINIS IURIUM UNIVERSALIS

EXORDIUM

Omnium humanae gentis partium perspecto et cognito consensum fidemque propriae dignitatis atque iurium, quae omni tempore aequa et paria esse debent nec alienari possunt, totius terrae libertatis iustitiae pacis esse initium;
hominis iurium perspecto et cognito contemptum et neglegentiam ea facinora atrocia tulisse ut morum humanorum conscientiam religionemque minuerint, atque etiam aetatis initium, qua omnes homines loquendi libertate et credendi utantur, nihil terroris indigentiaeque timentes, maximum, quod homo expetiverit, renuntiatum;
hominis iura perspecto et cognito legum regimine defendi necesse, si cupiunt hominem, ultima ratione, ad nimiae vexationi ac crudeli dominationi reclamandum non sollicitari;
Gentium coniunctionibus perspecto et cognito magis magisque in dies faveri necesse;
Gentium Coniunctarum perspecto et cognito nationes in Constitutione propria iuribus hominis praecipuis fidem se habere confirmavisse, ipsius hominis dignitati et virtuti, aequis inter homines, vel virum vel mulierem, iuribus, praeterea non modo progressioni generis humani communi se favere decrevisse, sed etiam rationibus vivendi in latiore facultate prosperioribus;
Civitates Socias perspecto et cognito, salva fide, de maxima verecundia et certa observantia hominis iurium et omnium praecipuarum libertatum firmandis, auxilio cum cunctis Gentibus Coniunctis conferendo, esse pollicitas;
ad eadem officia persolvenda perspecto et cognito communem formam rationemque, et eorundem iurium et libertatum, maximi esse momenti et ponderis;
itaque

PUBLICUS NATIONUM COETUS HANC DECLARATIONEM HOMINIS IURIUM UNIVERSAM

PROMULGANT

Omnibus civibus et gentibus speciem perfectam et communem adipiscendam, ut omnes homines et omnes societatis partes, memoriam Declarationis tenentes, et docendo et instituendo, eorundem iurium et libertatum observantiam reverentiamque augeri conentur, atque, patriis consiliis et externis in dies progredientibus, communem omnium et certam probationem rationemque esse tuta, cum Sociarum Civitatum civium tum civium, quorum fines in iurisdictionis earundem potestate sint et dicione.

Il 10 dicembre 1948, l'Assemblea Generale delle Nazioni Unite approvò e proclamò la Dichiarazione Universale dei Diritti Umani e diede istruzioni al Segretario Generale di provvedere a diffondere ampiamente questa Dichiarazione non soltanto nelle cinque lingue ufficiali dell'ONU, cioè cinese, francese, inglese, russo e spagnolo, ma anche in quante altre lingue fosse possibile.

DICHIARAZIONE UNIVERSALE DEI DIRITTI UMANI

Preambolo

Considerato che il riconoscimento della dignità inerente a tutti i membri della famiglia umana e dei loro diritti, uguali ed inalienabili, costituisce il fondamento della libertà, della giustizia e della pace nel mondo;
Considerato che il disconoscimento e il disprezzo dei diritti umani hanno portato ad atti di barbarie che offendono la coscienza dell'umanità, e che l'avvento di un mondo in cui gli esseri umani godano della libertà di parola e di credo e della libertà dal timore e dal bisogno è stato proclamato come la più alta aspirazione dell'uomo;
Considerato che è indispensabile che i diritti umani siano protetti da norme giuridiche, se si vuole evitare che l'uomo sia costretto a ricorrere, come ultima istanza, alla ribellione contro la tirannia e l'oppressione;
Considerato che è indispensabile promuovere lo sviluppo di rapporti amichevoli tra le Nazioni;
Considerato che i popoli delle Nazioni Unite hanno riaffermato nello Statuto la loro fede nei diritti umani fondamentali, nella dignità e nel valore della persona umana, nell'uguaglianza dei diritti dell'uomo e della donna, ed hanno deciso di promuovere il progresso sociale e un miglior tenore di vita in una maggiore libertà;
Considerato che gli Stati membri si sono impegnati a perseguire, in cooperazione con le Nazioni Unite, il rispetto e l'osservanza universale dei diritti umani e delle libertà fondamentali;
Considerato che una concezione comune di questi diritti e di questa libertà è della massima importanza per la piena realizzazione di questi impegni;
L'ASSEMBLEA GENERALE
proclama
la presente dichiarazione universale dei diritti umani come ideale comune da raggiungersi da tutti i popoli e da tutte le Nazioni, al fine che ogni individuo ed ogni organo della società, avendo costantemente presente questa Dichiarazione, si sforzi di promuovere, con l'insegnamento e l'educazione, il rispetto di questi diritti e di queste libertà e di garantirne, mediante misure progressive di carattere nazionale e internazionale, l'universale ed effettivo riconoscimento e rispetto tanto fra i popoli degli stessi Stati membri, quanto fra quelli dei territori sottoposti alla loro giurisdizione.

I

Omnes homines dignitate et iure liberi et pares nascuntur, rationis et conscientiae participes sunt, quibus inter se concordiae studio est agendum.

II

Omnium hominum propria sunt quae iura et libertates in hac DECLARATIONE enuntiantur: generis, vultus, sexus, linguae, religionis, opinionis civilis, nullo discrimine atque sine natione divitiis loco discretis.

Praeterea nullum discrimen statuatur civitatis forma et iuris aut gentium, regionis aut territorii cuius quidam est, sive ea regio aut territorium sui iuris est vel in administrationis fiduciariae dizione vel non liberum vel in cuiuslibet imperii modi potestate.

III

Suae quisque ipsius vitae, libertatis, incolumitatis potestatem habet.

IV

Homo nemo iugo et servitute oppressus teneri poterit; nullo pacto, servitus et mancipiorum commercium.

V

Homo nemo in cruciatum poterit dari, suppliciis atrocibus adhibendis.

VI

Suae quisque ipsius probationis potestatem habet, ubicumque gentium, personae rationalis et civilis.

VII

Omnes homines ea lege, qua aequo modo defendantur, sunt pares, sine ullo discrimine. Omnes homines lege aequa suae ipsorum defensionis ius habent ab omni discrimine quod eam DECLARATIONEM violet, atque ab omni incitamento ad id discrimen efficiendum.

VIII

Suae quisque ipsius appellationis ad idonea tribunalia patria de facinoribus quae maxima et iusta iura violent ei relata a rei publicae institutis vel legibus, potestatem habet.

IX

Homo nemo sine causa prehendi, custodia teneri, vel exilio poterit affici.

Articolo 1

Tutti gli esseri umani nascono liberi ed eguali in dignità e diritti. Essi sono dotati di ragione e di coscienza e devono agire gli uni verso gli altri in spirito di fratellanza.

Articolo 2

Ad ogni individuo spettano tutti i diritti e tutte le libertà enunciate nella presente Dichiarazione, senza distinzione alcuna, per ragioni di razza, di colore, di sesso, di lingua, di religione, di opinione politica o di altro genere, di origine nazionale o sociale, di ricchezza, di nascita o di altra condizione. Nessuna distinzione sarà inoltre stabilita sulla base dello statuto politico, giuridico o internazionale del paese o del territorio cui una persona appartiene, sia indipendente, o sottoposto ad amministrazione fiduciaria o non autonomo, o soggetto a qualsiasi limitazione di sovranità.

Articolo 3

Ogni individuo ha diritto alla vita, alla libertà ed alla sicurezza della propria persona.

Articolo 4

Nessun individuo potrà essere tenuto in stato di schiavitù o di servitù; la schiavitù e la tratta degli schiavi saranno proibite sotto qualsiasi forma.

Articolo 5

Nessun individuo potrà essere sottoposto a tortura o a trattamento o a punizione crudeli, inumani o degradanti.

Articolo 6

Ogni individuo ha diritto, in ogni luogo, al riconoscimento della sua personalità giuridica.

Articolo 7

Tutti sono eguali dinanzi alla legge e hanno diritto, senza alcuna discriminazione, ad una eguale tutela da parte della legge. Tutti hanno diritto ad una eguale tutela contro ogni discriminazione che violi la presente Dichiarazione come contro qualsiasi incitamento a tale discriminazione.

Articolo 8

Ogni individuo ha diritto ad un'effettiva possibilità di ricorso a competenti tribunali contro atti che violino i diritti fondamentali a lui riconosciuti dalla costituzione o dalla legge.

Articolo 9

Nessun individuo potrà essere arbitrariamente arrestato, detenuto o esiliato.

X

Sui quisque, pari iure, iudices aequae ac coram omnibus aequae potestatem habet, qui non opinioni obnoxii sint sed integri, ut iura officiaque sua constituentur atque criminis contra se iustae causae.

XI

1. Suae quisque ipsius innocentiae coniectae, sceleris accusatus, omni de defendenda causa auctoritate comparata et fide accepta, dum culpa ex lege in publico iudicio ostenta erit, potestatem habet.
2. Homo nemo damnari poterit, si iussum, quod ipso hoc tempore aut ex domestico iure aut ex gentium non fuerit scelus, perpetraverit vel praetermiserit. Item nulla poena maior quam quae, scelere commisso, iure potest dici, irroganda.

XII

Homo nemo intercessionem, sine causa, adire in suae ipsius vitae genus, familiam, domum, mutuam corresponsionem neque in sui fama detrimenta capere poterit. Suae quisque ipsius tutelae, ex lege contra easdem intercessionem aut detrimenta, potestatem habet.

XIII

1. Suae quisque et motus et sedis domiciliique, in omnium civitatum finibus, libertatis potestatem habet.
2. Suam quisque potestatem habet quamlibet regionem atque suam relinquendi, in eandemque revertendi.
- 3.

XIV

1. Suae quisque comparationis et usus, inter alias gentes, hospitii potestatem habet, vexationum causa.
2. Quod ius non appellari potest, cum homo criminibus non publicis perquiratur vel rebus adversis Gentium Coniunctarum consiliis et rationibus.

Articolo 10

Ogni individuo ha diritto, in posizione di piena uguaglianza, ad una equa e pubblica udienza davanti ad un tribunale indipendente e imparziale, al fine della determinazione dei suoi diritti e dei suoi doveri, nonché della fondatezza di ogni accusa penale che gli venga rivolta.

Articolo 11

1. Ogni individuo accusato di un reato è presunto innocente sino a che la sua colpevolezza non sia stata provata legalmente in un pubblico processo nel quale egli abbia avuto tutte le garanzie necessarie per la sua difesa.
2. Nessun individuo sarà condannato per un comportamento commissivo od omissivo che, al momento in cui sia stato perpetrato, non costituisca reato secondo il diritto interno o secondo il diritto internazionale. Non potrà del pari essere inflitta alcuna pena superiore a quella applicabile al momento in cui il reato sia stato commesso.

Articolo 12

Nessun individuo potrà essere sottoposto ad interferenze arbitrarie nella sua vita privata, nella sua famiglia, nella sua casa, nella sua corrispondenza, né a lesione del suo onore e della sua reputazione. Ogni individuo ha diritto ad essere tutelato dalla legge contro tali interferenze o lesioni.

Articolo 13

1. Ogni individuo ha diritto alla libertà di movimento e di residenza entro i confini di ogni Stato.
2. Ogni individuo ha diritto di lasciare qualsiasi paese, incluso il proprio, e di ritornare nel proprio paese.

Articolo 14

1. Ogni individuo ha il diritto di cercare e di godere in altri paesi asilo dalle persecuzioni.
2. Questo diritto non potrà essere invocato qualora l'individuo sia realmente ricercato per reati non politici o per azioni contrarie ai fini e ai principi delle Nazioni Unite.

XV

1. Suae quisque ipsius civitatis potestatem habet.
2. Homo nemo sua civitate sine causa demi poterit nec civitatis iure mutandae.

XVI

1. Viri et feminae ius est ut, matrimonio aetate idonea, iungantur et familiam habeant, nullo modo generi, civitati, religioni imposito. Quibus de nuptiis, per nuptias, nuptiis dirimendis, paria iura.
2. Nuptiae constitui possunt ipsis futuris coniugibus libere planeque consentientibus.
3. Familia, societatis nucleus naturalis et praecipuus, ius utendi praesidio habet societatis et Rei Publicae.

XVII

1. Sui quisque ipsius patrimonii atque inter alios communis potestatem habet.
2. Homo nemo suis bonis ex arbitrio potest demi.

XVIII

Suae quisque libertatis potestatem habet, cogitationis conscientiae religionis; ita ut religionem vel sententiam mutet, atque, solus vel communiter, in sacris docendis, exercendis, observandis, publice et privatim, ea possit colere.

XIX

Suae quisque ipsius libertatis potestatem habet, et opinandi et loquendi, de sua sententia nulla molestia affectus, atque nuntios et opiniones indagandi accipiendi divulgandi omnibus modis et nullis impedimentis.

XX

1. Suae quisque ipsius libertatis potestatem habet, et iure et honeste conveniendi et congregandi.
2. Homo nemo, ut congregationi intersit, potest cogi.

Articolo 15

1. Ogni individuo ha diritto ad una cittadinanza.
2. Nessun individuo potrà essere arbitrariamente privato della sua cittadinanza, né del diritto di mutare cittadinanza.

Articolo 16

1. Uomini e donne in età adatta hanno il diritto di sposarsi e di fondare una famiglia, senza alcuna limitazione di razza, cittadinanza o religione. Essi hanno eguali diritti riguardo al matrimonio, durante il matrimonio e all'atto del suo scioglimento.
2. Il matrimonio potrà essere concluso soltanto con il libero e pieno consenso dei futuri coniugi.
3. La famiglia è il nucleo naturale e fondamentale della società e ha diritto ad essere protetta dalla società e dallo Stato.

Articolo 17

1. Ogni individuo ha il diritto ad avere una proprietà sua personale o in comune con altri.
2. Nessun individuo potrà essere arbitrariamente privato della sua proprietà.

Articolo 18

Ogni individuo ha diritto alla libertà di pensiero, di coscienza e di religione; tale diritto include la libertà di cambiare di religione o di credo, e la libertà di manifestare, isolatamente o in comune, e sia in pubblico che in privato, la propria religione o il proprio credo nell'insegnamento, nelle pratiche, nel culto e nell'osservanza dei riti.

Articolo 19

Ogni individuo ha diritto alla libertà di opinione e di espressione incluso il diritto di non essere molestato per la propria opinione e quello di cercare, ricevere e diffondere informazioni e idee attraverso ogni mezzo e senza riguardo a frontiere.

Articolo 20

1. Ogni individuo ha diritto alla libertà di riunione e di associazione pacifica.
2. Nessuno può essere costretto a far parte di un'associazione.

XXI

1. Suae quisque rei publicae imperio intersit et per personam ipsam et per legatos sua sponte electos, legibus ferendis.
2. Sui quisque aditus potestatem habet ad rei publicae officia, exaequatis condicionibus.
3. Populi consensus principium est publicae potestatis; qui consensus certis temporibus veridicis et paribus omnium suffragiis, per tabellam est declarandus, vel pari iudicio liberi suffragii.

XXII

Suae quisque ipsius incolumitatis vitae, in hominum societate, potestatem habet etiamque civium conatu et gentium auxilio pro singularum rerum publicarum temperatione et opibus, operis ad rei familiaris et civilis curam et ad doctrinam pertinentis, necessarii ad propriae personae dignitatem et maturitatem.

XXIII

1. Suae quisque ipsius industriae potestatem habet, optionis munus solvendi, aequis condicionibus oblatis atque nulla opera intermissa.
2. Suae quisque mercedis, nullo discrimine, cum pari opera convenientis potestatem habet.
3. Quicumque in opera est, aequae et idoneae remunerationis ius habet ita ut sibi et familiae pro humana dignitate tutam vitam prospiciat, quae, si oporteat, aliis tutelae et fidei modis cumuletur.
4. Suae quisque constitutionis propriae potestatem habet, collegiorum operarum, atque accessionis commoda defendendi causa.

XXIV

Sui quisque corporis et animi relaxationis ius habet, aliquot horis profestis ennumeratis et diebus feriatis, mercede persoluta.

XXV

1. Suae quisque ipsius rationis vivendae ius habet, quod bonae et integrae valetudini caveat, commodo suo et familiae, singulari cura victus, vestis, domicilii, et curationis munerum et societatis vitae officiorum utilium; praeterea ius habet eiusdem tutelae, si sine opere fuerit, si in morbo inciderit, si infirmus, viduus, senex aut defectus a copiis, invitus.
2. Gignendi tempus et puerilis aetas maxima cura custodienda sunt. Omnibus pueris, et matrimonium et extra idem natis, eadem est humanae societatis tutela.

Articolo 21

- 1 - Ogni individuo ha diritto di partecipare al governo del proprio paese, sia direttamente, sia attraverso rappresentanti liberamente scelti.
- 2 - Ogni individuo ha diritto di accedere in condizioni di eguaglianza ai pubblici impieghi del proprio paese.
- 3 - La volontà popolare è il fondamento dell'autorità del governo; tale volontà deve essere espressa attraverso periodiche e veritiere elezioni, effettuate a suffragio universale ed eguale, ed a voto segreto, o secondo una procedura equivalente di libera votazione.

Articolo 22

Ogni individuo, in quanto membro della società, ha diritto alla sicurezza sociale, nonché alla realizzazione attraverso lo sforzo nazionale e la cooperazione internazionale ed in rapporto con l'organizzazione e le risorse di ogni Stato, dei diritti economici, sociali e culturali indispensabili alla sua dignità ed al libero sviluppo della sua personalità.

Articolo 23

- 1 - Ogni individuo ha diritto al lavoro, alla libera scelta dell'impiego, a giuste e soddisfacenti condizioni di lavoro ed alla protezione contro la disoccupazione.
- 2 - Ogni individuo, senza discriminazione, ha diritto ad eguale retribuzione per eguale lavoro.
- 3 - Ogni individuo che lavora ha diritto ad una remunerazione equa e soddisfacente che assicuri a lui stesso e alla sua famiglia una esistenza conforme alla dignità umana ed integrata, se necessario, da altri mezzi di protezione sociale.
- 4 - Ogni individuo ha diritto di fondare dei sindacati e di aderirvi per la difesa dei propri interessi.

Articolo 24

Ogni individuo ha diritto al riposo ed allo svago, comprendendo in ciò una ragionevole limitazione delle ore di lavoro e ferie periodiche retribuite.

Articolo 25

1. Ogni individuo ha diritto ad un tenore di vita sufficiente a garantire la salute e il benessere proprio e della sua famiglia, con particolare riguardo all'alimentazione, al vestiario, all'abitazione, e alle cure mediche e ai servizi sociali necessari; ed ha diritto alla sicurezza in caso di disoccupazione, malattia, invalidità, vedovanza, vecchiaia o in altro caso di perdita di mezzi di sussistenza per circostanze indipendenti dalla sua volontà.
2. La maternità e l'infanzia hanno diritto a speciali cure ed assistenza. Tutti i bambini, nati nel matrimonio o fuori di esso, devono godere della stessa protezione sociale.

XXVI

1. Suae quisque ipsius doctrinae ius habet, quae de classibus puerilibus est gratuita et praecipua; praeterea doctrina primaria verum necessaria; doctrina, ad artem et munus pertinens, ab omnibus intellegi debet; denique ad ordinem superiorem aequae omnibus pro merito patens.
2. Toti personae maturitati disciplina est dicanda, iurum et libertatum confirmationi et rationi, qua disciplina omnes gentes, omnia genera, omnes religiones intelligenda, observanda, amanda sunt, atque officiis Coniunctarum Gentium favendum ad pacem servandam.
3. Parentum potestas est ut disciplinas, quibus liberi imbuantur, elegant.

XXVII

1. Sui quisque ipsius arbitrii ita potestatem habet ut vitae ad societatis doctrinam pertinenti particeps sit et artibus perfruatur, cum scientiae incrementis beneficiisque vehementer studeat.
2. Suae quisque tutelae ius habet morum rationis utilitatis quae ex suis studiis scientiae litterarum artium efficiantur.

XXVIII

Suae quisque ipsius disciplinae societatis et gentium qua eiusdem DECLARATIONIS iura et libertates plane fieri possint, potestatem habet.

XXIX

1. Omnibus hominibus ad sodalicium officium est praestandum, quo modo mentes animique excoli possint.
2. Sua quisque ipsius iura exercens et libertates derogationibus lege decretis afficiatur ad iurum aliorum et libertatum cognitionem et obsequium praestanda et ad morum legitimas necessitates explendas atque rei publicae tranquillitatis et communis commodi in populari societate.
3. Contra Coniunctarum Gentium proposita et principia numquam haec iura et hae libertates exerceri possunt.

XXX

Cuius DECLARATIONIS nulla res ita potest putari ut quoddam ius exercendae operae vel faciendi facinoris detur cuivis civitati, aliquot hominibus vel uni e multis, ut aliquot iurum et aliquot libertatum eiusdem labefactentur.

Articolo 26

- 1 - Ogni individuo ha diritto all'istruzione. L'istruzione deve essere gratuita almeno per quanto riguarda le classi elementari e fondamentali. L'istruzione elementare deve essere obbligatoria. L'istruzione tecnica e professionale deve essere messa alla portata di tutti e l'istruzione superiore deve essere egualmente accessibile a tutti sulla base del merito.
- 2 - L'istruzione deve essere indirizzata al pieno sviluppo della personalità umana ed al rafforzamento del rispetto dei diritti umani e delle libertà fondamentali. Essa deve promuovere la comprensione, la tolleranza, l'amicizia fra tutte le Nazioni, i gruppi razziali e religiosi, e deve favorire l'opera delle Nazioni Unite per il mantenimento della pace.
- 3 - I genitori hanno diritto di priorità nella scelta del genere di istruzione da impartire ai loro figli.

Articolo 27

- 1 - Ogni individuo ha diritto di prendere parte liberamente alla vita culturale della comunità, di godere delle arti e di partecipare al progresso scientifico ed ai suoi benefici.
- 2 - Ogni individuo ha diritto alla protezione degli interessi morali e materiali derivanti da ogni produzione scientifica, letteraria e artistica di cui egli sia autore.

Articolo 28

Ogni individuo ha diritto ad un ordine sociale e internazionale nel quale i diritti e le libertà enunciati in questa Dichiarazione possano essere pienamente realizzati.

Articolo 29

1. Ogni individuo ha dei doveri verso la comunità, nella quale soltanto è possibile il libero e pieno sviluppo della sua personalità.
2. Nell'esercizio dei suoi diritti e delle sue libertà, ognuno deve essere sottoposto soltanto a quelle limitazioni che sono stabilite dalla legge per assicurare il riconoscimento e il rispetto dei diritti e delle libertà degli altri e per soddisfare le giuste esigenze della morale, dell'ordine pubblico e del benessere generale in una società democratica.
3. Questi diritti e queste libertà non possono in nessun caso essere esercitati in contrasto con i fini e principi delle Nazioni Unite.

Articolo 30

Nulla nella presente Dichiarazione può essere interpretato nel senso di implicare un diritto di un qualsiasi Stato, gruppo o persona di esercitare un'attività o di compiere un atto mirante alla distruzione di alcuno dei diritti e delle libertà in essa enunciati.

HIERONYMVS DE CHORIS EPVS SVANEN.

CATHEDRALEM HANC COLLABENTEM RESTITVIT

MVSICIS ORGANIS DESTITVTAM DITAVIT

ET SOLEMNI RITV TEMPLVM CONSECRAVIT

DIE XXXI. IANVARI MDCLXXII.

ET ANNIVERSARIA DIE VISITANTIBVS

INDULGENTIAM L. DIERVVM CONCESSIT

SPECIMEN DOCTORALIS LECTIONIS

De metodo stratigraphica in linguis classicis docendis

«Modesto et circumspecto iudicio», ut ait Quintilianus (10, 26), de scriptoribus Graecis et Latinis pronuntiandum est ne adulescentuli et adulescentes hodie damnent quod non bene intellegunt. Ad pulchritudinem alicuius operis artis percipiendam, in illa arte nos excultos esse oportet. Ita ad Graecitatis et Latinitatis vim et pulchritudinem sentiendas ipsosque Graecos et Latinos scriptores plenius intellegendos, profecto linguae Graecae et Latinae ingenium et proprietates nota nobis esse debent.

Methodum, qua utor in litterarum classicarum monumentis perlegendis cum discipulis, 'stratigraphicam' nominavi. Nam illa per multa strata evolvitur: 1) per strata analysis grammaticalis et lessicalis (linguisticae); 2) per strata analysis logicae et dialecticae; 3) per strata analysis rhetoricae. Analysis linguisticae munus tantum ad textus intellegendos praeparatorium est. Analysis dialectica praesertim ad operis materiam vel argumentum pertinet. Analysis rhetorica eloquii virtutes et ornatus ostendit. Memorandum est enim illud Ciceronis: «Rerum enim copia verborum copiam gignit(...) facile ex rerum abundantia ad orationis ornamenta sine duce, natura ipsa, si modo est exercitata, (orator) delabitur» (*De or.* 33, 21, 125).

Hac methodo discipulorum mentes ad distributionem elementorum in genera gradatim ducendae sunt.

1. Analysis linguistica

Postquam discipuli plurimis exercitationibus normas phonologicas linguae classicae didicerunt, analysis linguisticae principia doceo, dum discipuli exitus declinationum memoriae mandant et partes orationis dignoscere discunt.

Distinguuntur microanalysis syntactica et macronalysis syntactica. Elementa microanalysis syntacticae haec sunt:

A) Syntagmata nuclearia:

- Sub = subiectum (SYNTSub = syntagma subiecti)
- PVerb = praedicatum verbale (SYNTPVerb = Syntagma predicati verbalis)
- PCop = praedicatum copulativum [Cop = copula + PNom (= praedicatum nominale) / PAdict (= praedicatum adiectivale) / PPos (= praedicatum possessivum) / PQual (= praedicatum

qualitativum) / PPron (= praedicatum pronominale) / PAdv (= praedicatum adverbiale)]:
SYNTPCop = syntagma praedicati copulativi;

- COb = complementum obiecti (SYNTCOB = syntagma complementi obiecti)
- CAg = complementum agentis aut causae efficientis (SYNTCAg = syntagma complementi agentis aut causae efficientis)
- CPSub = complementum praedicativum subiecti (SYNTCPSub = syntagma complementi praedicativi subiecti)
- CPOb = complementum praedicativum obiecti (SYNTCPOb = syntagma complementi praedicativi obiecti)

B) Praecipua syntagmata complementaria:

- CVoc = complementum vocationis: *O Marce!*
- CExcl = complementum exclamationis: *Me miserum!*
- CTerm = complementum termini: *Tibi capsam dedit.*
- CModi = complementum modi: *Cum summa diligentia hoc scripsit.*
- CInstr = complementum instrumenti: *Longa epistula hoc mihi dixit.*
- CCaus = complementum causae: *Ob metum tremebat.*
- CLoci = complementum loci (status in loco: *In urbe est*; aut motus in locum: *In urbem ivit*; aut motus ex loco: *Ex urbe exiit*; aut motus per locum *Per urbem ambulat*)
- CTemp = complementum temporis (determinati: *Primo vespere venit*; aut continuati: *Totam noctem dormivit*)
- CComp = complementum comparationis: *Honors magis quam divitias petit.*
- CPoss = complementum possessionis: *Patri ager est.*
- CCom = complementum comitatus (*Cum filio venit*) et coniunctionis (*Cum capsam venit*)
- CFin = complementum finis: *Non solum scholae, sed etiam vitae discimus.*
- CComm = complementum commodi: *Pro familia magnos labores tulit.*
- CArg = complementum argumenti: *De rerum natura multa dixit.*
- CMat = complementum materiae: *Ex auro columnam erigit.*
- COrig = complementum originis: *Ex serva natus.*
- CCopiae = complementum copiae: *Implet viam rumoribus.*
- CInop = complementum inopiae: *Caret pane.*
- CLim = complementum limitationis: *Corpore ingens est.*
- CAetat = complementum aetatis: *Ille puer quindecim annorum est.*
- CAest = complementum aestimationis: *Magni te existimo.*
- CCulp = complementum culpae: *Furti eum accusavit.*
- CPraet = complementum praetii: *Parvo domum vendit.*
- CPoen = complementum poenae: *Ad bestias eos condemnavit.*
- Cexcl = complementum exclusionis: *Praeter hoc totum librum legi.*

C) Elementa adiunctiva-determinativa syntagmatum:

- Attr = attributum (*puer bonus, lapis niger*)
- App = appositio (*Romulus rex, Caesar imperator*)
- CDet = complementum determinationis (*equus domini, moenia Romae*)

Sententia ‘nuclearis’ est illa quae tantum syntagmata nuclearia continet.

In multis exercitationibus ad linguam classicam ediscendam signa ut in chymica saepe perutilia sunt. Formulam structuralem sententiae semper in ordine recto indicamus: SYNTSub (Sub +

Ad / App / CDet) + SYNTCOB (COB + Attr /App / CDet) + SYNTPVerb. Subiectum primum locum obtinet, praedicatum verbale aut copulativum extremum. Locutor plerumque ad quamvis sententiam nuclearem complendam syntagmata complementaria et elementa adiunctiva adiungit. Si elementa adiunctiva desunt, formulam expeditiorem reddimus hoc modo: Sub + COB + PVerb.

Sententiarum nuclearium typologia:

- I. 1 syntagma: CExcl: *Me miserum!* CVoc: *Marce!*
- II. 1 syntagma: [Subiectum Indeterminatum] + PV (= praedicatum verbale): *Ningit.*
- III. 2 syntagmata: Sub + PVerb: *Marcus ambulat.*
- IV. 3 syntagmata: Sub + COB + PVerbTr (= praedic. verb. intransitivum): *Marcus librum legit.*
- V. 4 syntagmata: Sub + COB + CPOB + PVerb: *Pater Marcum felicem putat.*
- VI. 3 syntagmata: Sub + CAg + PverbPass (= praedic. verb. passivum) : *Liber a Marco legitur.*
- VII. 4 syntagmata: Sub + CAg + CPSub + PCop: *Marcus a nobis felix dicitur.*
- VIII. 3 syntagmata: Sub + PAd/PNom/PPron/PPoss/PQual/ + Cop: *Marcus felix est.*
- *Marcus puer est.* - *Quis est ille ?* - *Ager agricolae est.* - *Aequo animo este.*

Aliquando syntagmata nuclearia non exprimuntur, sed subaudiuntur (et ideo dicuntur 'syntagmata subaudita'): *Venit et hoc scripsit.* [ellipsis subiecti].

Sententia quae unum tantum praedicatum continet simplex dicitur. Composita est sententia quae duo vel plura predicata verbalia aut copularia continet. Sententia composita a multis grammaticis 'periodus' vocatur. In sententia composita tot propositiones distinguuntur quot praedicata in ea sint. Propositiones possunt esse 'coordinatae', id est coniunctionibus conexas.

Propositio quae locum cuiusvis syntagmatis vel elementi alterius propositionis tenet, non putatur 'coordinata', sed 'subordinata'.

Quoad vim illocutivam propositiones hoc modo distinguuntur:

- vocativae (*O Antonia*)
- exclamativae (*Me miserum!*)
- affirmativae/negativae (*Ille loquitur – Ille non loquitur*)
- interrogativae vel dubitativae (*Quo accedam? Quid agam?*)
- iussivae (*Patriam ama*)
- exhortativae (*Patriam ames*)
- potentiales (*Quis hoc putaret? – Hoc dixerim*)
- optativae (*Utinam ille patriam amet!*)
- periphrasticae (*Rex venturus est. – Patria amanda est*)

Quoad munus in sermone propositiones hoc modo distinguuntur:

A) PROPOSITIONES PRIMARIAE

- PROPPRIMIND: propositio primaria indicativa
- PROPPRIMCON: propositio primaria coniunctiva
- PROPPRIMIMP: propositio primaria imperativa

B) PROPOSITIONES NUCLEARES (vel completivae)

- PROPNUCLINF: propositio nuclearis infinitiva (*Dicunt te oratorem esse*)
- PROPNUCLCON: propositio nuclearis coniunctiva (*Oportet ut omnes sciant*)
- PROPNUCLIND: propositio nuclearis indicativa (*Accedit quod patrem amo*)
- PROPNUCLINTERR: propositio nuclearis interrogativa (obliqua) (*Scio quid agas*)

C) PROPOSITIONES COMPLEMENTARES (vel adverbiales vel circumstantiales)

- PROPFINCON: propositio finalis coniunctiva (*Legatos misit ut pacem peterent*)
- PROPFINREL: propositio finalis relativa (*Legatos misit qui pacem peterent*)
- PROPFINGER: prop. fin. gerundiva (*Legatos misit ad pacem petendam*)
- PROPFINPART: propositio finalis participialis (*Legatos misit pacem petituros*)
- PROPFINSUP: propositio finalis supina (*Legatos misit pacem petitum*)
- PROPCONCIND: propositio concessiva indicativa (*Quamquam est incredibili audacia, tamen pertinuit*)
- PROPCONCCON: propositio concessiva coniunctiva (*Rem publicam, quamvis in me ingrata sit, amare non desinam*)
- PROPCONCPART: propositio concessiva participialis (*Oculus, se non videns, ceteras res cernit*)
- PROPCONS: propositio consecutiva (*Tam atra nox fuit ut tremere*)
- PROPCONSREL: propositio consecutiva relativa (*Deus est cui omnes pareant*)
- PROPTEMPIND: propositio temporalis indicativa (*Cum noctua cecinit, pavent*)
- PROPTEMPCON: propositio temporalis coniunctiva (*Cum in Asiam redisset, classem comparavit*)
- PROTEMPPART: propositio temporalis participialis (*Partibus factis, sic locutus est leo*)
- PROTEMPGERUND: propositio temporalis gerundiva (*Romulo imperante, Romani vicerunt*)
- PROPCAUSIND: propositio causalis indicativa (*Primam partem tollo, ----- quoniam nominor leo*)
- PROPCAUSCON: propositio causalis coniunctiva (*Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti*)
- PROPCAUSPART: propositio causalis participialis (*Religione contempta, cecidit apud flumen*)
- PROPDECL: propositio declarativa (*In hoc erras, quod illo credis*)
- PROPCONDIND: propositio condicionalis indicativa (*Si hoc dicis, erras*)
- PROPCONDCON: propositio condicionalis coniunctiva (*Si hoc dicas, erres*)
- PROPCONDPART: propositio condicionalis participialis (*Hostes, sicut parta iam victoria, scalis moenia ascendere coeperunt. – Ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt.*)
- PROPCOMPIND: propositio comparativa indicativa (*Hoc suasi potius quam iniunxi*)
- PROPCOMPCON: propositio comparativa coniunctiva (*Mortuus est potius quam serviret*)
- PROPMODIND: propositio modalis indicativa (*Hoc fecit sicut ego iusseram*)

D) PROPOSITIONES ADIUNCTIVAE

- PROPADRELIND: propositio adiunctiva relativa indicativa
- PROPADRELCON: propositio adiunctiva relativa coniunctiva
- PROPADPART: propositio adiunctiva participialis

Propositiones subordinatae in formula structurali secundum ordinem rectum indicantur.

2. Analysis dialectica

Analysis dialectica ad componendi rationem, id est ad ordinem rerum et cogitationum, pertinet. Exempli gratia, Phaedrus scriptor in fabula de lupo et agno (1, 2) hoc ordine elementa lectori praebebat:

- *lupus et agnus ad eundem rivum perveniunt;*
- *lupus stat superior;*
- *lupus agno quaerit cur illi turbulentam aquam faciat;*
- *agnus respondit se hoc facere non posse quia aqua a loco superiore in locum inferiorem decurrit;*
- *lupus memorat agnum sex menses ante de illo male dixisse;*
- *agnus opponit se tunc nondum natum esse;*
- *lupus dicit agni patrem de illo male dixisse;*
- *lupus agnum necat.*

Catullus poeta in quinto carmine hoc ordine lectori suas cogitationes ostendit:

- adhortatio et monitio (*vivamus... amemus... aestimemus*)
- comprobatio – explanatio (*vita hominis brevis est*)
- adhortatio vehementior – iussum (*da mihi basia*)
- consilium et narratio rerum agendarum (*conturbabimus*)
- comprobatio – explanatio (*ne quis malus invidere possit*)

Aliquando scriptor, ad quosdam animi motus concitandos, ordinem non ‘logicum’ sed ‘psychologicum’ sequitur. Praeterea quaedam elementa amplificare potest, quaedam deminuere, constringere, vel tantum attingere. Hoc sapienter et considerate vel callide et versute efficere potest ut lectoris consensum et laudem adipiscatur. Dialecticae causa lector sententiam de aliqua re mutare potest, vel quaedam affectiones et impressiones in illo gignere possunt.

Magni momenti sunt sententiae et cogitationes quas scriptor exprimit, sed etiam imagines et similitudines quibus utitur. Ex analysi dialectica multae laudandae orationis virtutes in lucem proferuntur: rerum et verborum copia (inveniendi copia et eloquendi facultas), claritas et perspicuitas, varietas et facilitas, brevis aut ubertas, subtilitas, sermonis proprietates, iucunditas, urbanitas, gravitas aut levitas, acies mentis, vis ingenii, spiritus magnificentia, candor, decor, elegantia, diligentia, suavitas, nitor, eruditio, moderatio.

3. Analysis rhetorica

In primo analysis rhetoricae gradu sonitus (phonemata) recognoscendi sunt:

- sonitus clari/obscuri
- sonitus dulces/asperi
- assonantiae (*focus – locus, ventum – centum*)
- consonantiae (*amemus – curamus, doctis – dictis*)
- homoeoteleuta (*Eiusdem non est et facere fortiter et vivere turpiter*)
- harmoniae imitativae phaenomena et onomatopoeiae (ex g. in carmine Catulli: *rumoresque senum severiorum*)
- pedes numeri poetici vel rhythmici in versibus: pes dicitur minimum elementum metricum seu unitas rhythmica constituta certa quadam complexione syllabarum; distinguuntur

praesertim hi pedes: iambus, trochaeus vel choreus, spondeus, dactilus, anapaestus, creticus, bacchius, antibacchius, paeon, choriambus;

- clausulae metricae aut cursus rhythmicus in oratione soluta: clausula est pars finalis sententiae in qua Graeci et Latini scriptores aptam curabant dispositionem syllabarum longarum et brevium ut quemdam numerum temporum et sonorum obtinerent; distinguuntur praesertim hae clausulae: dicretica, dispondaica, cretica-spondaica, ditrocaica, paeonica-spondaica; cursus invenitur in prosa Latina Medii Aevi et constat definita successione syllabarum cum accentu et syllabarum sine accentu in fine sententiae; distinguuntur cursus planus, velox, tardus, trispondaicus;

In secundo gradu analysis rhetoricae singulae voces et syntagmata recensenda sunt:

- verba poetica seu poetismi: *aequor* = *mare*; *aevum* = *aetas*;
- verba (vel formae) obsoleta seu arcaismi: *celeritudo*, *laetificus*, *siet*;
- verba vulgaria seu vulgarismi: *caballus*, *bucca*;
- verba nova seu neologismi: *adversitas*, *festivitas*, *nativitas*, *profanatio*, *liberalismus*, *communismus*, *materialismus*;

- metaplasmi per adiectionem:
- prothesis (*gnatus* = *natus*)
- epenthesis (*Mavors* = *Mars*)
- paragoge (*admittier* = *admitti*)

- metaplasmi per detractiorem:
- aphaeresis (*temnere* = *contemnere*)
- syncope (*repositum* = *repositum*, *saeculum* = *saeculum*, *desse* = *deesse*)
- apocope (*mage* = *magis*)

- dictio periphrastica seu periphrasis (*fulvus Iovis ales* = *aquila*)
- litotes (*non parvus* = *magnus*)
- antonomasia (*Eversor Carthaginis* = *Scipio*)
- patronymica (*Pelides*, *Aeneades*)
- hendiadys (*memoriae posteritatieque*)
- reduplicatio (*metu ac timore*, *cupimus optamusque*)
- metaphora (*caecus cupiditate*, *temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare*)
- synecdoche (*mortales* = *homines*; *pinus* = *navis*)
- metonymia (*legere Platonem* = *legere scripta Platonis*)
- gradatio (*Hostem illum et latronem et parricidam patriae reliquerunt*)
- paronomasia seu adnominatio (*Deligere oportet quem velis diligere*)
- anastrophe (verborum inversio in syntagmate: *suos inter aequales, rebus in arduis, Romam versus*)
- hyperbaton seu transgressio (disiunctio dictionum eidem syntagmati pertinentium: *Stoicorum non ignoras quam sit subtile disserendi genus*); hyperbaton saepe sermoni peculiarem vim confert; aliquando agitur tamen de simplici variatione.

In tertio analysis rhetoricae gradu sententiae recensendae sunt:

quoad sensum:

- sententia antithetica seu antithesis: *Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem praebes*;
- sententia allegorica (*Nam cum canes funguntur officio luporum, cuinam praesidio pecuaria credemus?*)

- sententia ironica (*O praeclarum pastorem ovium lupum!*)
- sententia praeteritiva (*Non dico te ab sociis pecunias cepisse*)
- sententia apostrofica (*Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Pharsalica gladius agebat?*)

quoad formam:

- constructio disiuncta seu disiunctum: *Formae dignitas aut morbo deflorescit aut vetustate exinguitur;*
- constructio parallela seu parallelismus (concinna seu symmetrica membrorum dispositio): *Quem senatus damnavit, quem populus damnavit, quem omnium existimatio damnavit, eum vos absolvetis?*
- constructio chiasmica seu chiasmus: *Quam enim multa, quae nostra causa numquam faceremus, facimus causa amicorum;*
- constructio anaphorica seu anaphora: *Negat hoc Brutus imperator, negat Gallia, negat cuncta Italia;*
- constructio epiphorica seu epiphora: *Cui dedit? per quem dedit? quantum dedit?*

Spero haec methodi stratigraphicae perbrevia lineamenta hodiernis adolescentulis fructus latura esse. Per analysim stratigraphicam operum classicorum discipuli demum sic ad synthesim pervenire debent ut strata analysis lexicalis, dialecticae et rhetoricae inter se conectantur et quasi indiscreta appareant: tunc quid sentiant de his libere dicant, sed iudicia documentis diligenter comprobent.

CONRADUS CALVANO

IOANNES PAVLVS PP II

SERVVS SERVORVM DEI

A. P. R. M.

PVRPVRATIS NOVIS PATRIBVS ASSIGNANDI NECESSITAS TITVLVM PRESBYTERALEM IN VRBE EMINENTEM ECCLESIAMQVE IDEO QVAM PRIMVM AD HVNC FINEM CREANDAM, NOS IMPVLIT VT AEDEM S. MARIAE DE SPE AD EAM DIGNITATEM ATTOLLEREMVS, QVAE MERITO INTER CETERAS VRBIS ECCLESIAS CELEBRATVR.

QVAPROPTER DECESSORVM NOSTRORVM VESTIGIA SECVTI ATQVE SVMMA APOSTOLICA NOSTRA POTESTATE

TEMPLVM A S. MARIA DE SPE NVNCVPATVM AD GRADVM CARDINALICII PRESBYTERIALIS TITVLI EVEHIMVS

DATIS IVRIBVS AC PRIVILEGIIS AD HVIVSMODI SACRAS AEDES SPECTANTIBVS.

MANDAMVS PRAETEREA VT HAE LITTERAE NOSTRAE IN CLERI POPVLIQVE EIVSDEM TEMPLI NOTITIAM PERVENIANT

PERFECTAEQVE REI DOCUMENTVM AD CONGREGATIONEM PRO EPISCOPIIS MITTATVR, DE MORE SIGNATVM SIGILLOQVE IMPRESSVM

HANC VERO APOSTOLICAM CONSTITVTIONEM NVNC ET IN POSTERVM VIGERE VOLVMVS ATQVE CONFIRMAMVS

CONTRARIIS QVIBVSLIBET NON OBSTANTIBVS

DATVM ROMAE, APVD SANCTVM PETRVM, DIE PRIMO ET VICESIMO MENSIS FEBRVARII, PRIDIE SOLLEMNITATEM CATHEDRAE APOSTOLORVM PRINCIPIS,

ANNO DOMINI BISMILLESIMO PRIMO, PONTIFICATVS NOSTRI VICESIMO
TERTIO.

JOANNES PAVLVS PP II

**PONTIFICIA STVDIORVM VNIVERSITAS SALESIANA IN VRBE
FACVLTATIBVS AB APOSTOLICA SEDE CONCESSIS
DE CONSENSV CONGREGATIONIS PRO EDVCATIONE CATHOLICA
NOS**

PASCHALIS CHAVEZ VILLANVEVA
RECTOR MAIOR SOCIETATIS SANCTI FRANCISCI SALESII
MAGNVS CANCELLARIVS

PONTIFICIAE STVDIORVM VNIVERSITATIS SALESIANAE
RATVM HABENTES VOTVM QVOD NOBIS VNANIMITER PROPOSVERVNT
IVXTA VNIVERSITATIS EIVSDEM STATVTA ET ORDINATIONES

MARIVS TOSO
VNIVERSITATIS RECTOR
GEORGIVS ZEVINI

THEOLOGIAE FACVLTATIS DECANVS
DE PROFESSORVM COLLEGII SENATVSQVE VNANIMI ADSENSV
CONSTARE CERTIORES FACTI QVOD
INDE AB INCOEPTA PASTORALI NAVITATE IN ECCLESIA ARARATIANA
VBI MVNERE EST FVNCVS PRESBYTERI ET EPISCOPI
CXXXII PATRIARCHA SVPREMVS ET CATHOLICOS ARMENORVM OMNIVM
SVA SANCTITAS KAREKIN II

Գաբրիէլ Բ

olim Ktrich Nersessian

**CHRISTIANA TRADITIONE ET INSTITVTIONE ARMENAE ECCLESIAE IMBVTVS
FOVIT GENTIS SVAE IDENTITATEM ADVERSIS IN RERVN ADIVNCTIS
FVNDATOR EXSTANS SEMINARII VASKENIANI IN OPPIDO SEVAN**

SODALITII QVOQVE CHRISTIANAE INSTITVTIONIS FOVENDAE
NECNON STVDIORVM THEOLOGICORVM ARMENORVM
FIDEM ET CVLTVRAM COPVLANS VT IN SCHOLIS QVOQVE
ARMENORVM ECCLESIASTICA HISTORIA DOCERETVR
EX DECRETO REIPVBLICAE MODERATORVM
IDEMQVE COMMVNICATIONIS OMNIBVS MEDIIS VSVS
IN DIALOGO POTISSIMVM CVM IVVENIBVS
VT CHRISTI NVNTIVS AD INTEGRAM EORVM PERSONAM STRVENDAM CVNCTIS
PATERETVR

PRAETEREA DOCTVS FACTVS VIR THEOLOGICARVM HVMANARVMQVE
SCIENTIARVM PERITVS

HONORIS CAVSA LAVREA
IN THEOLOGICA PASTORALI DOCTRINA
EVNDEM PATRIARCHAM SVPREMVM ET CATHOLICON ARMENORVM OMNIVM
SVAM SANCTITATEM KAREKIN II
DIGNVM DECLARAMVS ET RENVNTIAMVS
QVIPPE QVI SVI CLERI PASTOR OMNIBVS OMNIA FACTVS
SED ET OMNIVM HOMINVM LIBERTATEM AC DIGNITATEM DEFENDENS

ENIXE ADLABORAVIT AD OECVMENICVM DIALOGVM PROMOVENDVM
POTISSIMVM CATHOLICA CVM ECCLESIA ROMANA
NECNON INTER GENTES OMNES RELIGIONIS CVIVSVIS
SEMPER ET VBIQVE VIRVM PIVM ATQVE HVMANVM SE EXHIBENS
FERE IVXTA RATIONEM SALESIANORVM IVVENES EXCOLENDI
CIVILI ET CHRISTIANA INSTITVTIONE
PER SCIENTIAE PAEDAGOGICAE COGNITIONEM
PROPTEREA HAC HONORIS ET GRATIARVM ACTIONE
FIRMVM FORE VEHEMENTER OMINAMVR TESTIMONIUM
OMNIVM NOSTRVM COMMVNIS VOTI AC VOLVNTATIS
EIQVE OMNIA HVIVS GRADVS PRIVILEGIA HONORES IVRA CONFERIMVS
IN CVIVS REI FIDEM HAS TESTIMONIALES LITTERAS
MAGNO VNIVERSITATIS SIGILLO MVNITAS EI CONFERIMVS
DAT. ROMAE D. 7 M. MAII A. 2008
MAGNVS CANCELLARIVS
PASCVAL CHÁVEZ VILLANVEVA
VNIVERSITATIS RECTOR FACVLTATIS DECANVS
MARIO TOSO GIORGIO ZEVINI
SECRETARIVS GENERALIS
JAROSŁAW ROCHOWIAK

24 janvier
SAINT FRANÇOIS DE SALES
Extrait de la Déposition de sainte
Chantal pour la canonisation de saint
François de Sales,
Alfred Mame et Fils, Tours, 1873, pp
234 - 238

Accueillant et bon envers tous
« Notre Bienheureux donnait un très libre et très facile accès à tous ceux qui désiraient communiquer avec lui. Il avait ordonné à ses domestiques de ne renvoyer jamais personne de ceux qui le demandaient, si ce n'est qu'il fut contraint de se retirer pour l'expédition de quelque affaire importante; mais rarement il le faisait, bien que, comme il me dit une fois, les affaires de son diocèse et celles qui lui venaient d'ailleurs, ne fussent pas des ruisseaux, mais des torrents; et c'est une chose digne d'admiration qu'il pût satisfaire tout le monde. Il recevait chacun avec un visage égal et gracieux, sans en éconduire un seul de quelque condition qu'il fût; il écoutait tout le monde paisiblement et aussi longtemps que chacun voulait.

Die 24 ianuarii
S. FRANCISCI DE SALES
Episcopi et Ecclesiae Doctoris
*Natus in Sabaudia anno 1567 et sacerdotio
initiatu, multa operatus est pro restauratione
catholica in patria sua. Deinde Episcopus
Genevensis renuntiatus, pastoris munere
fideliter et amabiliter est functus erga fideles
et infideles, quos praedicatione, scriptis et
caritate ad fidem revocare conatus est. Obiit
Lugduni die 28 mensis Decembris anno 1622,
et hac die Annesii est depositus.*
Lectio altera
Excerptum ex Testimonio S. Ioannae Fremiot
de Chantal in processu canonizationis S.
Francisci de Sales.
Alfred Mame et Fils, Tours, 1873, pp 234 -
238

Affabilis et benignus erga omnes
«Beatus Pater noster desiderantibus cum eo colloqui liberrimum ac facillimum accessum ita praestabat ut domesticis suis imperaverit ne eum quaerentium quempiam pellerent, nisi Ipse forte esset coercitus ad secedendum ut expleret negotium maximi momenti. Quod raro faciebat quamvis – ut olim mihi confessus est – dioecesis suae negotia ceteraque ab extra ad eum confluentia, minime ut rivuli essent sed veluti torrentes. Mirum igitur est quomodo omnibus satisfacere potuerit. Cunctos aequo animo dulcique vultu suscipiebat quin ullum dimitteret cuiuslibet conditionis. Etenim omnes patienter audiebat et tam diu quam diu quisque desiderabat.

Vous eussiez dit qu'il n'avait que cela à faire, tant il était patient et attentif; et chacun s'en retournait si content et si satisfait, qu'en vérité on était bien aise d'avoir quelque affaire à lui communiquer, afin de jouir de l'extrême douceur et de la suavité qu'il répandait dans le cœur de ceux qui lui parlaient et qu'il attirait par ce moyen à une extrême confiance, surtout quand il s'agissait des choses de l'âme; car c'était ses délices de parler de la sainte dévotion, et d'exciter tout le monde, s'il eût pu, à la pratique, chacun selon sa vocation et sa condition.

Les manières et le langage de ce Bienheureux étaient pleins de majesté et de sérieux, mais toutefois les plus humbles, les plus doux et les plus simples qu'on ait jamais vus; car il était sans art, sans fard et sans contrainte. On ne lui entendait jamais dire aucune parole mal à propos, qui pût tant soit peu mécontenter qui que ce fût, ou qui ressentit la légèreté. Il parlait bas, gravement, posément, doucement, sagement et avec une efficacité incomparable, sans rechercher de belles paroles ni aucune affectation ; il aimait la naïveté et la simplicité. Souvent j'ai remarqué, et plusieurs autres ont porté le même jugement, qu'il ne disait rien de trop, ni de trop peu, mais ce qui était nécessaire, et en termes si justes, qu'on n'y pouvait rien ajouter. Il nous a enseigné souvent qu'il fallait dire beaucoup de choses en se taisant, par la modestie, l'égalité d'esprit et de maintien : et c'est ce qu'il pratiquait lui-même d'une manière admirable. Il était très véridique dans ses paroles, et il disait qu'un grand secret pour attirer l'esprit de Dieu dans notre cœur, c'était de ne point mentir. ...

Dixeris nihil aliud sibi faciendum tunc esse, cum tantam exhiberet patientiam tantamque attentionem. Et omnes ab eo discedebant tam laeti et grati ut fere viderentur gaudere negotium quoddam habere, quod sibi esset ei communicandum, ut summa eius dulcedine et suavitate frui possent, quas effundebat in cor cum eo loquentis. Excitabat quemque huiusmodi ratione ad habendam in ipso maximam confidentiam, in rebus potissimum animam spectantibus. Gaudio enim magno afficiebatur cum loqueretur de sancta devotione et omnes excitare niteretur, si potuisset, ad eam in actum deducendam, pro cuiusque vocatione et condicione.

Beati huius agendi rationes et sermo maiestate et gravitate pollebant, semper tamen exprimebantur maxima cum humilitate, maxima cum suavitate et summa cum simplicitate: numquam ullus hoc viderat in terris; ille enim expertus erat artificiis, fucis et servitute. Nemo imprudens verbum ab eius ore profluens audivit, quod cuilibet multum aut parum officere posset, vel quod fere esset laevum. Loquebatur enim demissa voce, graviter, lente, dulciter, sapienter, et incomparabili cum efficacia, quin uteretur rhetoricis lenociniis vel qualibet affectatione. Illius erat diligere candorem et simplicitatem. Non semel egomet confirmavi, nonnullis idem testantibus, eum nihil dixisse quod nimium vel perpauca videretur, sed necessarium quidem et verbis tam aequis ut nihil addi posset. Ipse saepe nos docuit plura esse dicenda silentio, modestia, animi et habitus aequitate, quae omnia ipse mirabiliter exercebat. Veritate maxima in suis verbis usus est, monens magnum secretum attrahendi spiritum Dei in cor nostrum esse, quod non mentiamur...

Jamais il ne raillait ni n'offensait personne. Il faisait quelquefois de petits contes divertissants, mais avec tant de modestie, que ceux qui les entendaient en étaient également récréés et édifiés. Si dans les compagnies où il était on venait à faire des plaintes contre le prochain, il témoignait n'y prendre aucun plaisir, et l'excusait toujours; que s'il ne pouvait excuser le fait, il excusait l'intention autant qu'il pouvait, et rejetait les fautes sur la fragilité des personnes. Quand les fautes commises étaient grandes, on lui voyait lever les yeux au ciel, serrer les épaules et dire doucement: « Misère humaine! C'est pour nous faire « voir que nous sommes hommes ». Jamais on ne l'a entendu médire de qui que ce soit, ni contrôler les actions d'autrui. S'il arrivait à quelqu'un de le faire en sa présence, il prenait la défense de l'absent, et, par ses paroles, il témoignait assez combien de tels discours lui déplaisaient. Surtout il ne pouvait souffrir qu'on se moquât du prochain : il disait que cela était directement contre la charité... »

Numquam cuiquam irridebat, numquam quemquam offendeat. Aliquando iucundas recitabat fabellas sed tanta cum modestia ut circum stantes et audientes laetarentur pariter et aedificarentur. Si inter comitatus quibus intererat querelae contra proximum fierent, testabatur nullo se gaudio in hoc plecti et semper eum excusabat; quod si factum excusare non potuisset intentionem tamen excusabat quantum poterat inculpabatque hominum fragilitatem. Et cum culpae perpetratae graves viderentur omnes eum videre poterant elevantes oculos in caelum, umeros perstringentem, dulciterque expromentem: "Heheu humanam miseriam! Hoc accidit ut recordemur nos homines esse". Nemo audivit eum umquam cuius rei maledicentem, neque aliorum actiones censurantem. Quod si forte huiusmodi quidam egisset coram eo, absentem defendebat, itaque verbis suis testabatur quantum ei displicerent tales sermones. Potissimum tolerare non poterat quod quis proximo irideret, declarans id esse culpam directam contra caritatem".

Ou

Jean-Léon Le Prevost, extrait des Sermons,
édition dactylographiée, tome **III**, (pp.
752,753)

Une fidèle image de Jésus-Christ

« Un des caractères de la sainteté de s.
François de Sales, c'est le charme qu'elle revêt
en sa personne, c'est la vertu aimable,
attirante, persuasive, douce, sans rien perdre
de sa force et de son énergie...

Ce qui frappe particulièrement en toute sa vie
c'est le cachet de perfection qu'il a su mettre
en tous ses actes...

Comme fondateur, c'est dans l'esprit qu'il
inspire à son ordre, comme un reflet de son
âme, les voies d'un saint et parfait abandon,
l'amour pur, généreux et fort, mais confiant et
comme accoutumé aux tendres retours du
bien-aimé.

On disait de Mr de Sales que personne ne
donnait mieux l'idée du Sauveur que lui, qu'il
était une fidèle image de Jésus-Christ. C'était
par cela surtout qu'il y avait dans sa personne
comme dans ses actes quelque chose de pur,
de beau, de vrai, qui approche du divin. On a
dit du Sauveur: il a passé en faisant le bien.

Vel

Ioannis-Leonis Le Prevost excerptum de
Sermonibus.

édition dactylographiée, tome **III**, (pp.
752,753)

Imago fidelis Christi Iesu

Inter sanctitatis peculiares notas Sancti
Francisci de Sales ponendum est fascinum
quo induitur eius persona, scilicet virtus
amabilis, trahens, suasiva, dulcis, integra quin
vim suam et vigorem suum minuat...

Peculiariter in eius vita percellit
perfectionis sigillum quod imponere valuit
super omnibus suis actibus... Si enim eius
fundatoris munus consideremus, sigillum hoc
visibile est in spiritu quem suae congregationi
ipse infundit, ut suae animae imaginem
reflexam: sunt viae sanctae et perfectae
quietis in Deo, pura et generosa fortisque
dilectio, sed confidentia referta et obnoxia
amabilibus dilecti reditibus.

Fama erat neminem aptius quam
Praelatum de Sales Salvatoris notitiam
praebere potuisse, quia ipse erat fidelis imago
Iesu Christi. Potissimum enim in sua persona
pariterque in actionibus suis revelabat
quoddam purum, pulchrum, verum, quod fere
divinum est. De Salvatore scriptum est:
pertransivit benefaciendo.

On peut le dire de François de Sales; à l'exemple du Sauveur sa vie a été remplie d'actes de zèle, d'œuvres admirables de piété et de charité; mais on a dit encore ceci du Sauveur Jésus-Christ: il a bien fait toutes choses, or c'est par là surtout que François de Sales lui ressemble, il a, dans tous les états de sa vie, dans sa personne comme dans toutes ses œuvres, mis un cachet de perfection qui est le propre de son être et qui domine après lui dans son souvenir: apôtre parfait, écrivain religieux parfait, pontife parfait, tout ensemble apologiste, moraliste, ascétique et vraiment parfait, dans tous ces points, enfin orateur modèle, fondateur irréprochable.

Le grand fait particulièrement saillant en s. François de Sales, c'est la puissance qu'il a exercée sur les âmes; on dit: sa douceur, son amabilité persuasive, le charme de sa parole, la noblesse de ses manières gagnaient, attiraient tous ceux qui l'approchaient. »

Idem de Francisco de Sales dici potest. Etenim Salvatorem ut exemplar sequens vitam suam replevit actibus pastoralis studii, operibusque mirabilibus pietatis et caritatis. Sed Salvator Iesus Christus dictus est bene omnia fecisse, et ecce in hoc potissimum Franciscus de Sales ei simillimus fuit, quia in omnibus vitae suae condicionibus, in sua persona et aequè in omnibus suis operibus, posuit perfectionis veluti sigillum, quod sua ipsius persona innititur, quodque post eum excellit cum fit eius memoria: scilicet perfectus apostolus, perfectus religiosarum rerum scriptor, perfectus antistes, et una apologista, moralium rerum magister, asceta, perfectissimusque demum, in omnibus istis rationibus, orator praeclarus necnon irreprehensibilis fundator.

Prae ceteris rebus excellit in S. Francisco de Sales praepotens influxus in animas: id est eius suavitas, suasiva amabilitas, fascinum eius sermonis, nobilitas suorum morum comparantium et trahentium omnes qui ad eum appropinquabant ».

26 avril

NOTRE-DAME DU BON CONSEIL

Deuxième lecture (au choix)

Lettre de Georges Bellanger
à toutes les âmes dévouées à
Notre-Dame de Bon Conseil
(janvier 1898)

Lettres choisies – Georges
Bellanger, édition 2000, pp. 129 -
132

*Conseils maternels
pour les nécessités spirituelles et
temporelles.*

N. D. du Bon Conseil est avant tout la Vierge des conversions. Son titre l'indique: Toute conversion en effet est une œuvre qui commence, se continue et s'achève sous l'influence des conseils divins obtenus par la fidèle épouse de l'Esprit de Conseil, et distribués par Elle à l'âme égarée qu'Elle veut ramener à Dieu...

L'Image de N. D. du Bon Conseil prêche par elle-même. Il est arrivé souvent qu'après un seul entretien avec cette divine Conseillère, des âmes pécheresses sont venues se jeter aux pieds du prêtre, affirmant que seule la Mère de Dieu, sans aucune influence humaine, les avait déterminées à faire cette démarche, de laquelle dépendait peut-être leur salut éternel.

Die 26 Aprilis

Domina Nostra Virgo Boni Consilii

Lectio II (ad libitum)

Epistula Georgii Bellanger
Ad universas Virgini Boni
Consilii devotas animas
(mensis Ianuarius a. 1898)

Lettres choisies – Georges Bellanger,
édition 2000, pp. 129 - 132

*Maternae admonitiones utiles in
necessitatibus spiritualibus et
temporalibus*

Beata Maria Virgo Boni Consilii ante omnia Virgo extat conversionum. Titulus ipse indicat. Conversio quaeque etenim opus est quod incipit pergit perficitur sub influxu divinorum consiliorum, intercedente fidei sponsa Spiritus Consilii eademque elargiente animae erranti, quam ad Deum reducere vult...

Effigies Virginis Boni Consilii praedicat ex sese. Saepe accidit quod post congressionem unam cum hac divina Consiliatrice, peccatorum animae prae ad sacerdotis pedes venerunt, affirmantes unam Dei Genitricem, nullo hominis concursu, ipsas impulsisse ad hanc resolutionem amplectendam, a qua forte penderet sua salus aeterna.

« Elle m’a parlé, votre Image, disait un jour après l’exercice du mois de Marie, un jeune caporal qui venait de faire connaissance avec la Maison de famille; aussi je vous demande de me préparer au baptême et à la première communion »...

Notre Dame du Bon Conseil est donc la Vierge des conversions; que d’âmes le diront éternellement au Ciel, que d’âmes encore l’ont écrit sur le marbre, près de la Sainte Image. Ici, c’est un pauvre pécheur, lui-même, qui dit merci à Celle qui l’a converti: “Je me perdais, ma Mère du Ciel m’a sauvé.” Plus loin c’est une mère qui, en reconnaissance du retour d’un prodigue, a fait graver ces mots: « Mère du Bon Conseil, mon fils se perdait, vous me l’avez rendu... » La beauté toute céleste de son Image lui assure à tout jamais le règne sur les cœurs, comme son titre si doux, si efficace, de Mère de Bon Conseil la fait reine des intelligences pour toujours “Regni ejus non erit finis”, non, son règne n’aura pas de fin! ...

Que toutes les âmes qui aiment N. D. de Bon Conseil lui offrent quelque chose en signe de gratitude...

Par une offrande même très modeste les prêtres qui doivent semer tant de bons conseils dans les âmes s’ouvriront davantage la source des conseils divins, les pères, les mères obtiendront les grâces de lumière dont ils ont tant besoin pour la direction de leur famille. Toutes les âmes enfin s’assureront les conseils maternels de Marie pour les nécessités spirituelles et temporelles.

« Ipsa, scilicet Effigies vestra, collocuta est mihi - quondam confessus est post exercitium marialis mensis iuvenis decurio qui nuper visitaverat Domum Familiae -; propterea rogo vos ut me instituatis ad suscipiendum baptismum et primam communionem »...

Boni Consilii Mater igitur extat conversionum Virgo; quot animae haec dicturae sunt in perpetuum in Caelis, quot animae insuper hoc scripserunt in marmore, prope Sanctam Effigiem. Nunc autem, miser est peccator, ipsemet, qui hic gratias agit Illi, qui eum convertit: « Errabam ego, sed Mater mea Caelestis salvum me fecit ». Longinquior alia extat mater, quae grata propter reditum errantis filii, incidendam curavit sententiam: « Mater Boni Consilii, filius meus perierat et tu mihi reddidisti ... »

Pulchritudo valde caelestis eius Effigiei illi certo per omnia saecula confert regnum super corda, et pariter eius Matris Boni Consilii titulus tam dulcis et tam efficax Reginam in aevum Illam constituit omnium intellegendium creaturarum. « Regni ejus non erit finis », ita est, regnum ejus numquam deficiet! ...

Utinam animae cunctae, quae Virginem Boni Consilii diligunt, donum quodque offerant gratitudinis ergo... Pro munere, quamvis minimo, sacerdotes, quibus sunt seminanda tot bona consilia in animis, aperient ultro fontem divinorum consiliorum; patres et matres luminis gratias obtinebunt sibi necessarias ad familiam suam regendam. Animae omnes demum sibi cavebunt de maternis Virginis Mariae consiliis in necessitatibus spiritualibus et temporalibus.

19 septembre

NOTRE-DAME DE LA SALETTE

Réconciliatrice des pécheurs

Jean-Léon Le Prevost,

Sermons, édition dactylographiée, pp 712 -

713

« *Faites passer tout ceci à mon peuple* »,
c'est-à-dire soyez les instruments de la divine
miséricorde

« Mes très chers frères, oserions-nous penser que la très Sainte Vierge eût trouvé en nous les âmes simples et confiantes, pures et dociles telles qu'elle les veut pour concourir à ses desseins? Eût-elle trouvé en nous cette foi simple, franche et généreuse qui veut Dieu avant tout et par dessus tout, ce zèle pour sa gloire qui souffre et s'afflige de l'impiété, des scandales et du mépris des lois divines, enfin cet esprit de sacrifice, essence de la vie chrétienne et qui se puise et s'alimente au pied de la croix? S'il n'en est pas ainsi, ah! convertissons nos cœurs, vidons-les de l'esprit du monde, remplissons-les de l'esprit de l'Évangile, apprenons l'amour de la petitesse, de la foi humble et confiante, de la docile obéissance, à cette condition seulement Jésus nous parlera, nous entendrons sa voix dans l'intime de notre cœur, *audiam quid loquatur in me Deus*; (que j'entende ce que Dieu dit en moi) douce parole, qui ne voudrait en être favorisé?

Marie aussi nous choisira comme les petits enfants de la Salette pour être ses confidents, ses messagers, comme à eux elle nous dira: « Mes enfants, faites passer tout ceci à mon peuple, c'est-à-dire exercez le zèle, l'apostolat envers les âmes, la tendre charité envers vos frères, soyez les instruments de la divine miséricorde. »

Die 19 septembris

Beata VIRGO DE LA SALETTE

Reconciliatricis peccatorum

Ioannes-Leo Le Prevost,

Sermons, édition dactylographiée, pp 712 - 713

« *Tradite haec omnia populo meo* », *id est instrumenta estote divinae misericordiae*

« Dilectissimi fratres, num cogitare audebimus illas Sanctissimam Virginem in nobis animas invenisse simplices et confidentes, puras et dociles, quales optavisset ad exequenda sua consilia? Utrum invenit in nobis eam fidem simplicem, apertam et generosam, quam Deus exoptat ante omnia et super omnia? eum zelum gloriae suae qui patitur et affligitur propter impietatem, scandala divinarumque legum despectum? Eum demum inveniet sacrificii spiritum, qui summa est vitae christianae, quique attingit et alitur ad pedes crucis? Quod si ita non sit, proh dolor!, convertamus corda nostra, evacuemus ex eis spiritum mundi, repleamus ea Evangelii spiritu, discamus amorem parvitatatis, humilis et confidentis fidei, docilis oboedientiae, quia uno hoc pacto Iesus locuturus est nobis, et nos intellecturi sumus vocem eius in praecordiis nostris; “*audiam quid loquatur in me Deus*”; (utinam intellegam id quod Deus in me loquitur!) dulce est verbum: quis non optet eo frui?

Virgo Maria quoque eligit nos, ut olim elegit illos puerulos de la Salette, ut simus confidentes suos, nuntios suos, nobisque ut illis dictura est: “Filioli mei, tradite haec omnia populo meo”, id est exsequimini zelum, apostolatum erga animas, teneram caritatem erga fratres vestros, instrumenta estote divinae misericordiae” .

Voilà, mes bien chers frères, la leçon que la très Sainte Vierge a voulu nous donner en préférant aux savants et aux puissants du siècle les deux petits bergers de la Salette. Entrons dans ses desseins, apprenons à aimer ce qui est humble et simple, devenons confiants dans notre foi, dociles par l'esprit et le cœur comme les enfants, venons prier et méditer quelquefois dans ce sanctuaire aux pieds de Marie ;

Unissons-nous à ses expiations, à ses larmes, montrons à Dieu comme elle ces instruments de la passion du Sauveur qui reposent sur sa poitrine, entrons en un mot dans l'esprit de la dévotion de la Salette, qui est un esprit d'abaissement et d'expiation d'une part, de zèle tendre et compatissant de l'autre, soyons sûrs alors, mes bien chers Frères, que nous serons chers à Marie comme les enfants de la Salette, que nous serons chers à Jésus comme l'enfant embrassé, béni par lui et proposé comme modèle à ses apôtres, comblé de ses grâces. Alors, initiés aux secrets, aux douceurs de l'intime union avec lui, nous entendrons comme autrefois ces paroles de la bouche divine: « Je vous rends grâces, ô mon Père, de ce que vous avez caché ces choses aux grands et aux superbes et que vous les avez révélées aux humbles et aux petits. »

Ecce, carissimi fratres mei, lectio, quam Sanctissima Virgo voluit nobis donare anteponens sapientibus et potentibus saeculi duos illos parvulos pastores de la Salette. Ingrediamur in eius mentis proposita, discamus amare quod humile et simplex est, fiamus confidentes in fide nostra, dociles in spiritu et corde sicut pueri, adeamus interdum in hoc sanctuarium ut oremus et meditemur ad pedes Virginis Mariae;

Consociemus nos eius expiationibus et eius lacrimis, ostendamus et nos Deo sicut Illa ostendit ea passionis Salvatoris instrumenta, quae quiescunt super pectus eius, ingrediamur, ut breviter dicamus, in spiritum devotionis Virginis de la Salette, qui est spiritus ex una parte humiliationis et expiationis, ex altera autem teneri et misericordis zeli; firmiter credamus ergo, carissimi fratres mei, futuros nos esse caros Mariae Virgini ut fuerunt pueri de la Salette, futuros quidem nos esse caros Jesu Christo ut fuit puer quem amplexus est, quem benedixit et ut exemplar imitandum ostendit apostolis suis, refertum blandimentis suis. Tum demum nos, mysteriis et dulcedini intimae unionis cum ipso initiati, intellecturi sumus, ut quondam, verba divini oris eius: “Confiteor tibi, Pater mi, quod abscondisti haec a potentibus et superbis et revelasti ea humilibus et parvulis” (cf. Lc 10, 21).

....

27 septembre

SAINT VINCENT DE PAUL

2- Deuxième Lecture (au choix)

Jean-Léon Le Prevost,

Sermons, édition dactylographiée, pp 769-770

Dieu a façonné saint Vincent et en a fait un instrument de ses miséricordes

« Tous les Saints, à l'imitation de celle qui est leur reine à tous, ne disent point autre chose et terre et dans les cieux: Dieu a regardé notre bassesse, il a opéré en nous de grandes choses, c'est pourquoi toutes les générations me diront bienheureux. Que le nom du Seigneur soit donc sanctifié! - Voilà ce que dit aujourd'hui notre Père saint Vincent, c'est à ce point de vue qu'il veut que nous l'honorions. En effet, quand le chrétien fidèle regarde les saints, la chose qui frappe d'abord son esprit n'est-ce pas la grandeur de Dieu dans les Saints?

La grandeur de Dieu en notre saint Patron saint Vincent est particulièrement frappante et admirable en ce que l'homme n'y a rien mis de sa main.

Die 27 septembris

S. VINCENTIUS DE PAUL

Lectio II- (ad libitum)

Ioannes-Leo Le Prevost,

Sermons, édition dactylographiée, pp 769-770

Deus sanctum Vincentium sibi conformavit ut fieret instrumentum ipsius misericordiae

“Sancti omnes, imitantes Eam, quae regina omnium habetur, nihil aliud dicunt in terris et in caelis quam: “Respexit Deus humilitatem nostram; magna fecit in nobis; propterea beatum me dicent omnes generationes. Sit ergo nomen Domini benedictum! - Ecce quod hodie docet Pater noster sanctus Vincentius; ecce sub qua ratione honorari desiderat! Enimvero, cum christifidelis sanctos respicit, nonne statim afficitur Dei magnificentia in Sanctis suis?

Dei magnificentia in nostro Sancto Patrono Vincentio peculiariter excellit et est admiranda ex eo quod nihil homo ibi apposuit manu sua.

Comme il avait autrefois pris David à la garde de son troupeau pour en faire un prophète, un guerrier, le plus grand des rois d'Israël, le Seigneur a pris dans les champs Vincent, enfant encore, il l'a façonné, cultivé, embelli, il en a fait un des plus remarquables personnages de son temps, un instrument de ses miséricordes, un bienfaiteur de l'humanité, le fondateur de grandes institutions, un grand saint en un mot, mais laissant en lui de telles traces de son humble origine d'une part et de l'opération divine de l'autre que les deux choses restent en lui visibles et distinctes: l'homme simple, primitif, laborieux, fort et droit comme le fait la vie des champs, et de l'autre l'homme éclairé, digne, haut, pénétrant dans ses vues, large et puissant dans ses conceptions, généreux dans ses desseins, enfin pur, noble et beau comme Dieu fait dans ses saints - Le cachet du maître y est bien et l'œil n'a pas de peine à l'y reconnaître; aujourd'hui donc, mes frères, que notre amour filial nous rassemble pour honorer notre patron, saint Vincent ; notre premier soin doit être de rendre gloire à celui qui l'a fait grand et saint et qui manifeste en lui sa puissance, sa sagesse et son amour. Si après ce premier regard en Dieu nous considérons saint Vincent par rapport à nous, nous trouvons qu'il nous est donné par Dieu comme patron et Père et modèle -

Dieu, qui a fait en lui de grandes choses quand il était sur la terre, continue à se servir de lui pour les maintenir et les favoriser. Il reste le grand aumônier du Seigneur, n'opérant plus lui-même, mais inspirant, soutenant et les congrégations et les œuvres de charité - Ses cendres, dit l'office du jour, respirent, inspirent encore la charité.

Sicut olim vocaverat David pascentem gregem suum, ut prophetam consecraret, ducemque bellicosum et maximum regem Israel, ita Dominus Vincentium de agris eripuit, adhuc puerum, formavitque, instituit, ornavit, ut idem fieret ex principibus viris sui temporis, necnon instrumentum ipsius misericordiarum, orbis humani benefactor, magnarum institutionum fundator, breviter maximus sanctus, licet permanere simul siverit in eo vestigia et humilis eius originis et divinae operantis gratiae, quin alterutrius bona obscurarentur et confunderentur; scilicet ex una parte extitit homo simplex, germanus, indefessus, fortis et rectus, ut gignit in agris vita, ex altera autem vir clarus, dignus, honestus, acris mentis et visus, effusus et praepotens in suis propositis, generosus in suis consiliis, demum purus, nobilis, et bonus, sicut Deus operatur in sanctis suis. – Magistri sigillum ibi visibile est et oculus laborare non debet ut agnoscat. Hodie igitur, fratres mei, filialis amor convocet nos ut honoremus Patronum nostrum Sanctum Vincentium; nostra cura prima sit glorificare eum qui illum magnificavit et sanctificavit ostenditque in eo potentiam, sapientiam et amorem suum. Si praeter rationem hanc, Deum spectantem, consideremus Sanctum Vincentium ratione ad nos habita, confitebimur Deum dono eum nobis dedisse ut Patronum et Patrem et Exemplar.

Deus, qui magna operatus est in eo, cum in terra degeret, pergit eius munere frui ad eadem servanda et fovenda. Extat in aevum magnus eleemosynarius Domini, licet ipsemet non amplius operetur, at inspiret et sustineat tam congregationes quam opera caritatis.

Or, qu'avons-nous désiré opérer pour la gloire de Dieu? Créer une société d'hommes dévoués, corps et âme, à l'édification et à l'assistance de leurs frères; en second lieu, susciter quelques œuvres de zèle et de miséricorde qui servissent un peu les petits, les faibles, les ouvriers, les pauvres. Or, quel Saint pourrait mieux seconder, assister par son appui une œuvre semblable que Vincent de Paul, l'ami, le protecteur de toutes les faiblesses et misères, *evangelizare misit me pauperibus*, le fondateur de tant de grandes institutions charitables; invoquons donc son secours, il nous assistera puissamment et généreusement. »

3- Deuxième Lecture (au choix)

Jean-Léon Le Prevost,

Sermons, édition dactylographiée, pp 765-766

Dieu est admirable dans ses saints

« Dieu est grand, Dieu est admirable dans ses Saints. - Et pourquoi donc? C'est que Jésus notre divin modèle, durant les quelques jours de sa vie mortelle, n'a montré que quelques rayons de sa céleste beauté, il dévoile le reste dans ses saints. Les uns retracent la pureté de son âme innocente et virginal, ce sont les vierges; les autres son oraison incessante, ce sont les contemplatifs; ceux-ci sa vie pénitente, ses travaux, ses souffrances, ce sont ceux qui travaillent dans la pénitence ou acceptent le martyre. D'autres enfin, sa vie apostolique ou les actes de son zèle, de sa miséricorde.

St Vincent est de ceux-là. (Regardons-les bien, car ils sont nos modèles, ceux-là s'ils voient... «j'ai pitié ... » - Si les pauvres sont sans pain dans le désert: « si je les renvoie ainsi, ils défailliront ... ») ils compatissent à toute souffrance ...

Quid igitur nobis est optandum ad gloriam Dei promovendam? Imprimis societatem instituamus hominum qui incumbant, totis viribus corporis et animae, aedificationi et adistentiae fratrum suorum; deinde suscitemus aliquot opera zeli et misericordiae quae aliquantulum inserviant parvulis, debilibus, opificibus, pauperibus. Quis autem inter Sanctos praeesse aptius potest huiusmodi operi quam Vincentius de Paul, amicus et protector infirmorum et miserorum omnium? Eius etenim fuit *evangelizare misit me pauperibus*. Ille extat fundator tantarum institutionum caritatis. Invocemus ergo eius auxilium, et ille aderit nobis fortiter et liberaliter ».

3- Lectio altera (ad libitum)

Ioannes-Leo Le Prevost,

Sermons, édition dactylographiée, pp 765-766

Deus est mirabilis in sanctis suis

«Magnus est Deus! Mirabilis est Deus in Sanctis suis. – Et cur igitur? Quia exemplar divinum nostrum Iesus, in paucioribus vitae suae mortalis diebus ostendit nonnisi aliquot suae caelestis beatitudinis radios, revelans ceteros in sanctis. Quorum alii innocentis et virginalis puritatem animae eius effingunt, et hi sunt virgines; alii incessantem eius orationem, et hi sunt contemplativi; alii eius vitam paenitentis, eius labores, eius dolores, et hi sunt qui operantur in paenitentia vel martyrium amplectuntur; alii demum eius vitam apostolicam vel eius zeli opera et misericordiae. Inter hos annumerandus est Sanctus Vincentius. (Ad mentem eos semper recolamus, quia exemplaria nostra sunt, ecce si velint... « misereor ... » - Si pauperes pane carent in deserto: « si eos ita dimittam, deficient ... ») illi compatiuntur doloribus omnibus ...

Comme Lui ils disent à la vue du peuple errant comme des brebis sans pasteur: « j'ai pitié de ce peuple » - « Dieu m'a envoyé pour évangéliser les pauvres »...

Oh! heureux ceux qui retracent ainsi dans leur âme la mansuétude, la tendre compassion, les adorables condescendances et miséricordes du Sauveur ; que leur part est belle! Que leur mission est glorieuse! Ils sont les serviteurs fidèles que le Père de famille envoie pour cultiver sa vigne, ils sont le bon Samaritain qui bande les plaies du voyageur dépouillé; toute souffrance les regarde, toute misère les appelle, tous les cœurs brisés, endoloris, captifs sont leur domaine; ils apportent avec eux la lumière, l'allègement et la consolation ; le pauvre espère en les voyant, le malade retrouve un sourire, l'enfant lui-même leur tend les bras; ainsi a été sur la terre notre Patron et Père saint Vincent ; ainsi il demeure dans les œuvres qui lui survivent et dans ses enfants qui continuent sa vie et son action. Cela n'est-il pas beau et digne d'admiration?

Oui, mais ce n'est pas tout encore. Si Dieu est admirable dans ses Saints, ce n'est pas seulement dans leurs mouvements, dans leurs actes, dans les merveilles qu'ils opèrent au dehors; c'est dans leur intérieur surtout, c'est dans leur cœur, c'est dans leur âme, c'est là qu'il nous faut étudier cette merveille par excellence, cette action divine de la grâce, reprenant l'homme brisé, ruiné depuis sa chute, le refaisant à son image, lui inspirant un nouveau souffle de vie et lui disant par la bouche du Sauveur: marchez après moi, soyez parfaits comme votre Père céleste est parfait. Voilà où Dieu est admirable.

missio! Ipsi sunt servi fideles quos Paterfamilias mittit ad vignam suam colendam, ipsi sunt bonus Samaritanus in quo alligat vulnera itinerantis despoliati; ad cunctos dolores illi spectant, omnis miseria ad eos appellat, corda universa fracta, dolentia, captiva sunt eorum proprietas; illi lucem secumferunt, allevationem et consolationem; pauper, cum eos videt, sperat, infirmus invenit iterum risum, infans et ipse manus tendit ad eos; huiusmodi in terris fuit Patronus et Pater noster Sanctus Vincentius; ita pariter vivit in operibus quae ei supersunt et in eius pueris qui pergunt vitam et opera eius. Nonne hoc pulchrum et admiratione est dignum?

Ita est, sed hoc nondum est omnia. Si Deus est admirabilis in Sanctis suis, hoc non fit solum in eorum motibus, in eorum actionibus, in mirabilibus quae ad extra sunt operati; fit potissimum ad intra, in interiore homine, fit in corde eorum, fit in anima eorum, illic oportet pervestigare haec excellentia mirabilia, hanc gratiae actionem divinam, quae suscipit hominem fractum et labefactum post eius lapsum, et reformat ad imaginem suam, ei inspiras novum alitum vitae et ei dicens per os Salvatoris: procedite post me, estote perfecti sicut Pater vester perfectus est. Ecce ubi Deus admirabilis est.

Ut Ille, et ipsi dicunt videntes populum errantem, ut oves sine pastore: « Misereor super hanc turbam » - « Deus evangelizare pauperibus misit me »...

Oh! Beati qui in anima sua hoc modo effingunt mansuetudinem, teneram compassionem, adorabiles consensus et misericordias Salvatoris; quam admirabilis eorum condicio! Quam gloriosa eorum

Ceux d'entre vous qui ont avec affection filiale étudié la belle âme de saint Vincent comprendront ce langage: après avoir sondé les profondeurs d'un cœur de saint, après avoir entrevu les luttes, les combats, les triomphes, ravis de ses vertus et des divines complaisances du Seigneur en lui, ils s'écrieront: Oh! oui, mon Dieu, vous l'avez dit, c'est un grand spectacle, vous êtes admirable dans vos Saints.

Appliquons-nous cette pensée, mes frères, faisons des œuvres, livrons-nous à la charité, que nos œuvres soient fécondes, que notre cœur compatisse à toute faiblesse, à toute misère, à toute souffrance, mais n'oublions pas que l'œuvre essentielle et première, l'œuvre des œuvres, l'œuvre où se complaît le Seigneur, l'œuvre qui le glorifie le plus, qu'il récompense davantage, c'est l'œuvre de votre sanctification.

Travaillons-y donc ardemment, les yeux sur Jésus notre type et modèle, sur saint Vincent, son imitateur fidèle, arrachons généreusement toute plante mauvaise du champ de notre cœur et mettons-y la semence divine des perfections et des vertus. Trois choses nous y conduiront assurément comme elles y ont conduit saint Vincent et tous les autres saints: la correspondance fidèle à la grâce, une mortification généreuse et constante, enfin l'esprit de prière, l'amour de l'oraison et la Sainte Eucharistie

Quotquot ex vobis filiali affectu pervestigaverunt pulchram animam Sancti Vincentii intellegent linguam hanc: postquam exploraverint altitudines talis cordis sancti, et postquam dispexerint luctas, pugnas, triumphos, rapti virtutibus eius divinisque favoribus erga eum, ipsi clamabunt: Oh! Ita est, mi Deus, quod dixisti, spectaculum est magnum, tu es mirabilis in Sanctis tuis.

Ad actum deducamus hanc sententiam, fratres mei, operemini, resignemus nos caritati, sint opera nostra fecunda, cor nostrum compatiatur cunctis infirmitatibus, cunctis miseriis, cunctis doloribus, quin obliviscamur quod essentielle et primum opus, id est opus operum, opus in quo sibi complaceat Dominus, opus quod eum quam maxime glorificet, quod supra modum remuneret, opus est sanctificationis vestrae.

Operemini hic igitur vehementer, oculis intentis ad Iesum, typum et exemplar nostrum, ad Sanctum Vincentium, qui eum fideliter est imitatus, eradicemus liberaliter arborem omnem malam ex agro cordis nostri et divinum semen ponamus ibi perfectionum et virtutum. Trina eo ducent nos certo, et eadem sunt quae eo duxerunt sanctum Vincentium et ceteros sanctos universos: fidelis responsio ad gratiam, generosa et constans mortificatio, pietatis demum spiritus, amor orationis et Sanctae Eucharistiae.